

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE’DE DIŞ POLİTİKA KRİZLERİNDE
KARAR ALICININ OPERASYONEL KODLARI:
SÜLEYMAN DEMİREL ÖRNEĞİ**

AYDIN ŞİHMANTEPE

11716204

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FUAT AKSU**

İSTANBUL-2016

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKA KRİZLERİNDE KARAR
ALICININ OPERASYONEL KODLARI: SÜLEYMAN
DEMİREL ÖRNEĞİ**

AYDIN ŞİHMANTEPE

11716204

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih 30 Haziran 2016

Tezin Savunulduğu Tarih *20 Temmuz 2016*

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyadı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fuat Aksu

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Gencer Özcan

: Prof. Dr. Ayşegül Komsuoğlu Çıtırınoğlu

: Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoglu

: Yrd. Doç.Dr. Helin Sarı Ertem

İmza
[Handwritten signatures of the jury members]

- Bu Doktora Tezi TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje no: 112K172) kapsamında desteklenmiştir.
- Bu Doktora Tezi Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nce desteklenmiştir. Proje No: 2014-02-03-DOP02

İSTANBUL-TEMmuz 2016

ÖZ

TÜRKİYE’DE DIŞ POLİTİKA KRİZLERİNDE KARAR ALICININ OPERASYONEL KODLARI: SÜLEYMAN DEMİREL ÖRNEĞİ

AYDIN ŞİHMANTEPE

Temmuz 2016

Bu çalışma Türk dış politikası krizlerinde lider davranışlarını Süleyman Demirel özelinde incelemeyi hedef almıştır. İncelenecek lider olarak Demirel’in seçilmesinde üç temel konu dikkate alınmıştır. Birincisi Demirel’in hem Soğuk Savaş, hem de sonrasındaki dönemde siyasetin içinde olması, ikincisi devlet yönetiminde hem başbakan hem de cumhurbaşkanı olarak görev almış olması, üçüncüsü ise Türk siyasi yaşamında kırk yıla yakın süre ile bulunmuş olmasıdır.

Bir dış politika analizi çalışması olan bu tez, dış politika krizlerinin yönetiminde *liderin kim olduğunun önemli olduğu* varsayımını temel almıştır. İnceleme *Operasyonel Kod (ve Liderlik Özellikleri)* analizi yöntemi kullanılarak niteliksel olarak yapılmış, sayısal çözümleme tercih edilmemiştir. Analiz, Süleyman Demirel’in dış politika krizlerinin yönetimi sırasında yaptığı konuşmaların ve verdiği demeçlerin içeriği incelenerek yapılmıştır. Çalışmanın kuramsal çerçevesini, karar alıcı olarak siyasi lideri uluslararası baskı ve kısıtları filtre ederek dış politika çıktısı veren *ara değişken* olarak gören Neoklasik realizm oluşturmuştur. Çalışmada öncelikle dış politika krizinin tanımı yapılarak, Demirel’in siyasi yaşamında karşı karşıya kaldığı krizler tespit edilmiştir. Her bir krize ilişkin arka planın verilmesinden sonra Demirel’in kriz yönetimi sürecindeki söylemleri çözümlemeye tabi tutulmuştur. Çözümleme, operasyonel kod (ve Liderlik Özellikleri) yaklaşımın temel argüman ve sorularına cevap aranacak şekilde yapılmıştır.

Sonuçta, Türk siyasi yaşamında farklı konumlarda ve kırk yıla yakın bir süre ile bulunan Demirel’in, dış politika davranışlarında hangi temel unsurların rol oynadığı ve bunların süreç içinde nasıl değişim geçirdiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Operasyonel kod, Süleyman Demirel, dış politika krizi

ABSTRACT

OPERATIONAL CODES of DECISION MAKER in FOREIGN POLICY CRISES in TURKEY: SÜLEYMAN DEMİREL EXAMPLE

AYDIN ŞİHMANTEPE

July 2016

This study aims to investigate behaviors specific to Süleyman Demirel in times of Turkish foreign policy crises. There are three basic reasons for choosing Demirel. Firstly, he served both during Cold War and post-Cold War Era. Secondly he served both as prime minister and president and thirdly, he was a prominent politician to survive in the Turkish political life nearly for forty years.

As a foreign policy analysis study, this dissertation assumes *who leads matters in managing the foreign policy crises* as the basic hypothesis. The research is carried out by using Operational Code (and Leadership Trait) analysis to realize a qualitative approach rather than quantitative method. Analysis is conducted by investigating the content of Demirel's speeches and statements during the management processes of Turkish foreign policy crises.

Neoclassical Realism forms the theoretical base of the study, as this approach sees the political leader as the intervening variable to filter the systemic pressures and constraints to give a foreign policy output. In the course of the study, a definition of foreign policy crisis is proposed and a list of the crises that Demirel had to face during his political life is produced. Following comprehensive background information for each crisis, Demirel's discourse through the management process of each crisis is analyzed. Analysis is performed by seeking answers to arguments and questions of operational code analysis.

In the conclusion, an attempt to determine the patterns that formed Demirel's foreign policy behavior together with the change in those patterns is made.

Key words: Operational codes, Süleyman Demirel, Foreign Policy Crises

ÖN SÖZ

Özünde bir dış politika analizi olan bu çalışmada, dış politika krizlerinin yönetiminde karar alıcı *liderin kim olduğunun önemli* olduğu düşüncesi merkeze konulmuştur. İnceleme, Türk siyasi yaşamında uzun yıllar bulunmuş olan Süleyman Demirel özelinde, operasyonel kod analizi yöntemiyle yapılmıştır. Teorik çerçevesini Neoklasik realizmin oluşturduğu çalışmada sayısal teknikler yerine, içerik analizine dayalı çözümlemeler tercih edilmiştir.

Siyasi yaşamı boyunca karşı karşıya kaldığı dış politika krizleri tespit edildikten sonra, Demirel'in her bir krizdeki davranış ve söylemleri incelenerek, içerikleri operasyonel kod araştırmalarının temel sorularıyla karşılaştırılmıştır. Tespit edilen özellikler kullanılarak araştırma sorularına cevap verilmiştir. Gerek dış politika krizlerinin tespitine, gerekse Demirel'in söylemlerine esas olacak şekilde, kullanılan kaynakların çeşitliliğine dikkat edilmeye çalışılmıştır. Demirel için hazırlanmış olan belgesel filmlerden, kendisinin kaleme aldığı kitaba, günlük gazetelerden, Meclis tutanakları, kendi açıklamaları ve O'nun hakkında yazılan her türlü kitap ve makalenin de çalışma kaynaklarına dâhil edilmesine gayret edilmiştir.

Tez çalışmamız ve bu süreçteki araştırmalarımız “Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi” başlıklı TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje No: 112K172) ve Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nce (Proje No: 2014-02-03-DOP02) desteklenmiştir.

Çalışmanın başlangıcından itibaren, her aşamasında bana her türlü bilimsel, moral, teknik ve kaynak desteğini fazlasıyla veren tez danışmanım Doç. Dr. Fuat Aksu’ya teşekkürlerimi sunuyorum. Aksu, değerli eleştirileri, yönlendirmeleri, tavsiyeleri ve zamanlı cesaretlendirmeleriyle çalışmanın planı çerçevesinde tamamlanmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Tez önerisinin savunulmasından tezin sonuçlanması aşamasına değin bizleri görüşleri, değerlendirmeleri ve yapıcı eleştirileriyle, önerileriyle destekleyen; çalışmamızın şekillenmesinde katkıda bulunan Tez İzleme Komitesi üyesi

hocalarımız Prof. Dr. Gencer Özcan ve Doç. Dr. Çiğdem Nas'a içtenlikle teşekkür ederim. Bize karşı her zaman yapıcı oldular. Tez kaynaklarının toplanması aşamasında başvurduğum Prof. Dr. Ayşegül Komsuoğlu'na ayırdığı zamanı, değerli katkı ve yönlendirmeleri için teşekkür ediyorum.

Son olarak, tez çalışmalarımın tüm aşamalarında bana sağladığı her türlü destek için sevgili eşim Feray Şihmantepe'ye ve sağladığı hem moral hem de teknik destekleri için ağabeyim Ayhan Şihmantepe'ye teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezimde yazım ve içerik açısından söz konusu olabilecek hatalara ilişkin tüm sorumluluk tarafıma aittir.

Temmuz 2016

Aydın Şihmantepe

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. KURAMSAL ÇERÇEVENİN İZAHİ	8
2.1. Bir Yöntem Olarak Dış Politika Analizi	8
2.2. Karar Alma Analiz Düzeyleri	11
2.3. Dış Politika Analizinin Güncel İnceleme Alanları	14
2.4. “Dış Politika Krizleri” ve Karar Alma Süreci	16
2.4.1. Dış Politika Krizi	17
2.4.2. Kriz Yönetimi	20
2.5. Bir Bakış Olarak Neo-Klasik Realizm	23
2.6. Ara Değişken Olarak Liderin Etkisi – Operasyonel Kodlar	31
2.7. Liderlik Özellikleri Analizi (Leadership Trait Analysis)	40
2.8. Çalışma Çerçevesi Özeti	50
3. SİYASİ KİMLİK OLARAK Süleyman Demirel	56
3.1. Süleyman “Demirel Tarzı”	60
3.2. Süleyman Demirel’in Politik Yaşamı	61
3.3. Demirel Hükümetleri Dönemlerinde Dış Politika Krizleri	70
3.3.1. 1967 Kıbrıs Krizi	72
3.3.2. 1968-1974 Haşhaş Ekimi Krizi	101
3.3.3. 1976 Kıta Sahanlığı Krizi	110
3.3.4. 1974-1979 NOTAM-FIR Krizi	124
3.3.5. 1991 Nahçıvan Krizi	127
3.3.6. 1992 Muavenet Krizi	133

3.4. Demirel'in Cumhurbaşkanlığı Dönemi ve Dış Politika	
Krizlerindeki Rolü.....	138
3.4.1. 1994 Ege Denizi [<i>casus belli</i>] Krizi.....	138
3.4.2. 1996 Kardak Kayalıkları Krizi	142
3.4.3. 1997-1998 S-300 Füveleri Krizi	154
3.4.4. 1998 Suriye-Öcalan Krizi	161
3.5. Demirel'e İlişkin Diğer Tespitler.....	168
4. SONUÇ	175
KAYNAKÇA	191
ÖZ GEÇMİŞ.....	204

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Karar Alma Süreci ve Analiz Düzeyi	10
Tablo 2.2. Neoklasik Realizm ve Değişkenler	26
Tablo 2.3. VICS Kodlama Örneği	35
Tablo 2.4. Felsefi ve Araçsal İnançlar	35
Tablo 2.5. Liderin Baskılara Karşı Tepkisi	46
Tablo 2.6. Bilgiye Açıklık.....	47
Tablo 2.7. Görev Odaklılık- Güç Gereksinimi İlişkisi.....	47
Tablo 2.8. Grup yönelimi- Diğerine Olan Güvensizlik İlişkisi.....	48
Tablo 2.9. Kısıtlara Tepki- Bilgiye Açıklık İlişkisi.....	49
Tablo 3.1. Süleyman Demirel ve Dış Politika Krizleri (1964-2015).....	67
Tablo 3.2. Süleyman Demirel'in Başbakan Olarak Görev Yaptığı Hükümetler Dönemindeki Dış Politika Krizleri.....	68
Tablo 3.3. Süleyman Demirel'in Muhalefet Lideri Veya Siyasi Yasaklı Olduğu Dönemindeki Dış Politika Krizleri.....	69
Tablo 3.4. 1969-1977 Türkiye'de Hükümetler	110
Tablo 3.5. 1973-1977 Dönemi Türkiye'de Hükümetler	114
Tablo 4.1. Demirel'in Dış Politika Krizlerindeki Söylemlerine Örnekler ve İzlenen Davranış Kalıbı-1.....	181
Tablo 4.2. Demirel'in Dış Politika Krizlerindeki Söylemlerine Örnekler ve İzlenen Davranış Kalıbı-2.....	182
Tablo 4.3. Demirel'in Dış politika Krizlerindeki Söylemlerine Örnekler ve İzlenen Davranış Kalıbı-3.....	183
Tablo 4.4. Demirel'in Dış Politika Krizlerindeki Söylemlerine Örnekler ve İzlenen Davranış Kalıbı-4.....	184
Tablo 4.5. Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı Dönemlerinde S. Demirel'in Süreklilik Gösteren Liderlik Özellikleri	185
Tablo 4.6. Süleyman Demirel'in Operasyonel Kod Analizi I.....	187
Tablo 4.7. Süleyman Demirel'in Operasyonel Kod Analizi II	188
Tablo 4.8. Dış Politika Krizlerinde Krize İlişkin En Önemli Karar ve Süleyman Demirel	190

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP:	Anavatan Partisi
BM:	Birleşmiş Milletler
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CGP:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP:	Doğru Yol Partisi
FIR:	Flight Information Region
GKRY:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
İSEDAK:	İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Konseyi
KRY:	Kıbrıs Rum Yönetimi
LTA:	Leadership Trait Analysis
MGK:	Milli Güvenlik Kurulu
NATO:	North Atlantic Treaty Organisation
NOTAM:	Notice to Airmen
RP	Refah Partisi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO:	Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri
UAD:	Uluslararası Adalet Divanı
VICS:	Verbs in Context System
UNCLOS:	United Nations Convention on the Law of the Sea

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın içeriği, dış politikanın yürütülmesinde liderin kim olduğunun önemli olduğu görüşünü esas almaktadır. Dış politikayı bir devletin dışarıya karşı yürüttüğü, süreklilik gösteren, bununla beraber iç ve dış koşullara paralel olarak değişim ve dönüşüm geçiren, dinamik süreçler ve uygulamalar bütünü olarak kabul eden çalışma, ana konusunu Türkiye'nin dış politika krizlerinde işletilen karar alma süreçlerine odaklanmaktadır. Türk dış politikasının işleyişine ilişkin değerlendirmeler yapılırken, süreklilik merkezli tarihsel arka plan başta olmak üzere, bütüncül olarak yöneticilerin beklentileri ve muhatap devletlerin tutumları ön plana çıkarılmakta, izlenen dış politika ile beklentilerin ne ölçüde yaşama geçirildiği ölçülmeye çalışılmaktadır. Geleceğe dönük öngörüler ise, o güne kadar elde edilmiş olan sonuçlar esas alınarak yapılandırılmakta ve varsayımlara dayalı senaryolar üzerinden ileriye yönelik kestirimlerde bulunmaktadır. Dış politikanın olabildiğince detaylı veya esnek planlanmasından bağımsız olarak, özellikle ani ve beklenmedik krizler, karar alıcıların krizi sonlandıracak süratli ve rasyonel karar vermesini gerektirir. Bu kararın, yürütülmekte olan dış politikayla ne denli örtüştüğü ya da yepyeni ve uzun soluklu davranış kalıplarını gerektirip gerektirmediği de inceleme kapsamına alınmalıdır. Buna bağlı olarak vurgulanması gereken ikinci konu ise karar alıcıların bu tür krizlerde nasıl davrandığı ile ilgilidir. Karar alıcıların sergilediği tavır, onların bu tür akut/ani olaylara yüklediği anlamla doğrudan ilişkilidir. Bu durumda, dış politika krizlerinde karar alıcı/liderin seçtiği davranış tarzının da incelemeye dâhil edilmesi gerekir. İnsan davranışlarının rasyonel olduğu varsayımına dayalı bu yaklaşımda, karar alıcıların, öğrenme, gelişme ve hatta değişme süreçleri geçireceği de dikkate alınarak, dış dünyaya ilişkin algıları, iç politika beklentileri gibi birçok faktörün kararını nasıl etkilediği, bunun da dış politika yönetimine nasıl yansıdığı önem kazanmaktadır. Lider bilişsel-algisal kapasitesi ile iç ve dış yapısal özellikler verili iken herhangi bir uyumsuzluğu çatışmaya hatta krize tırmandırabilir. Bunun en üst noktası ise kriz halini tırmandırmayı tercih ederek savaşı kabul edilebilir görmesidir. Diğer yandan siyasal karar alıcı konumundaki lider tam tersi bir davranış

sergileyerek krize neden olan uyuşmazlığı daha düşük bir gerilim seviyesinde tutarak krizi yatıştırabilir. Taşıdığı siyasal sorumlulukla kararı veren ya da doğrudan etkili olan liderin özelliklerinin anlaşılması, krizin ve nasıl yönetildiğinin anlaşılması ve akademik olarak analiz edilmesini de kolaylaştıracaktır.

İncelenecek liderin seçimi yapılırken tarihsel perspektif ile Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası dönemde karar alma sürecinde [siyasal sorumlu veya değil] yer alan lider olması hedeflenmiştir. Türk siyasal hayatı açısından yukarıdaki ölçütler içinde bir siyasal lider bulmak arayışında Süleyman Demirel diğer liderlerden ayrı bir konumdadır. Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş ardılı dönemde karar alma süreçleri içerisinde yer alan liderler dikkate alındığında Demirel ile görece benzer sayabileceğimiz tek karar alıcı Turgut Özal'dır. Her iki lider de bürokratik mekanizma içerisinde yetişerek karar alıcı pozisyona yükselmiş; önce başbakan ardından ise cumhurbaşkanı olmuşlardır. Ancak Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı dönemini sonlandıramadan vefat etmiştir. Demirel ise Cumhurbaşkanlığı dönemini tamamlayarak siyaset üstü sayılabilecek bir “akil lider” olarak kabul edilmiştir.

Süleyman Demirel ile hemen hemen aynı dönemlerde siyaset sahnesine çıkan Bülent Ecevit ile benzerlikler/farklılıklar sadece başbakanlıkları açısından yapılabilir. Ecevit'in Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmemiş olması Süleyman Demirel'in araştırmanın süjesini/nesnesini oluşturmada göz önünde tutulmuştur. Bu açıdan bakıldığında Süleyman Demirel kriz dönemlerinde gerek muhalefet, gerekse iktidar rolünde, Başbakan ve sonrasında Cumhurbaşkanı düzeyinde söz konusu dönemlerde sürece dâhil olan, kararları şekillendiren aktör olarak ortaya çıkmıştır. Her iki dönem dikkate alınarak oluşturulan Türk dış politikası krizleri incelendiğinde Süleyman Demirel'in sürece dâhil olduğu dış politika krizlerinin sayısı 10 olarak tespit edilmiştir. “Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi” başlıklı TÜBİTAK destekli proje kapsamındaki çalışmalarda Cumhuriyet döneminde (1923-2016) Türkiye’nin doğrudan taraf olduğu dış politika krizlerinin sayısı 36 olarak saptanmıştır.¹ Dolayısıyla dış politika krizlerinin üçte biri Demirel'in krizlere ilişkin karar alma süreçlerinde yer aldığı dönemlerde gerçekleşmiştir.

¹ Proje hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz.; Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri, www.tfpcrises.org veya www.tdpkrizleri.org

Bu çalışma bir yandan Türkiye'nin dış politika krizlerinin yönetiminde siyasal karar alıcının davranışlarının kodlarını tespit etmeye çalışırken, aynı zamanda Süleyman Demirel özelinde kalitatif bir inceleme yapmayı hedeflemektedir. Dış politika krizlerinin süreçsel analizleri göstermektedir ki, siyasi sorumluluğu yüklenen aktör, kararların verilmesinin yanı sıra çoğu kez dış politikanın belirlenmesi ve uygulanmasında da belirgin bir etkiye sahiptir. Çalışma öncelikle, hem Soğuk Savaş dönemi ve hem de sonrasında, Süleyman Demirel'in muhalefet lideri, Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak karar verme sürecine dâhil olduğu dış politika krizlerinin tespit edecektir. Söz konusu krizler sırasında liderin operasyonel kodlarının krizlere yüklediği anlamın zaman içerisinde herhangi bir şekilde değişip değişmediğini gözlemlemek açısından, Süleyman Demirel örneği özgün olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek muhalefet lideri-iktidar lideri olması sırasındaki karşılaştırma, gerekse başbakan-cumhurbaşkanı davranışlarını anlamak açısından tek örnektir. Bu çalışma aynı zamanda, Türk siyasi yaşamında uzun yıllar boyunca özellikle karar alıcı rolünde bulunmuş olan Süleyman Demirel'in devlet adamlığı yönüne de ışık tutmaya çalışacaktır. Dış politika konularında aldığı kararlarda ya da kararlara olan etkisinde, devlet merkezli, meşrulaştırmaya önem veren, sorunu ulusallaştıran, gerektiğinde güç kullanımını öngören, iç ve dış dengeleri gözetten ve uluslararası sistemin işleyişini özümsemiş bir devlet adamı kimliğiyle ne kadar örtüştüğünü de sınamaya gayret edecektir.

Çalışmanın araştırma soruları, liderin/siyasal karar alıcının dış politika krizlerinin yönetiminde etkili olduğu temel varsayımı üzerinden şöyle oluşturulmuştur:

- Dış politika krizlerinin yönetiminde lider karar alıcı olarak etkili ise, farklı krizlerde aynı davranış özelliklerini gösteriyor mu? Benzeşen ya da krizin içeriği özelinde ayrılan, farklı davranış kalıplarından söz etmek mümkün müdür?
- Eğer farklı dönemlerdeki krizlerde aynı lider aynı/farklı davranış özellikleri gösteriyor ise bu nasıl kategorize edilebilir?

Bu yönüyle, lider odaklı bir çerçevede yapılacak incelemeyle, dış politika analizi alanındaki boşluğu doldurma amacı taşımaktadır. Bu kapsamda, farklı dönemlerdeki krizlerde aynı liderin nasıl davrandığı, buna karşın, liderin farklı

krizlerde, krizin içeriği özelinde sergilediği davranışların benzerlik/farklılıkları ile davranış kalıpları da ortaya konabilmektedir.

Yöntem

Araştırma yöntemi belirlenirken çalışmanın bütünlüğünün ve kendi içindeki tutarlılığının sürdürülebilmesine özel önem verilmiştir. Bu bağlamda, dış politika krizlerinde alınan kararları tarihi bir veri olarak kabul etmek yerine, liderin/karar alıcının alternatif seçenekler yerine neden bu kararları almış olduklarının incelenmesi esas alınacaktır. Siyasal karar alıcıdan kastedilen ise herhangi bir dış politika kararının alınmasına ilişkin karar alma sürecinde karar alma birimini oluşturan yapı içerisinde mevcut seçenekler arasında en son kararı alan aktör anlaşılmaktadır. Doğası gereği farklı düzeylerdeki karar alma biriminde süreci biçimlendiren farklı görev ve yetkilere sahip çok sayıda kişi ve kurum temsilcisinden söz edilebilir. Ancak tüm bu süreç içerisinde alınan nihai kararın siyasi sorumluluğunu taşıyan aktör genellikle yürütmenin başındaki siyasi sorumludur. Türkiye özelinde bu kişi genellikle/istisnai durumlar ve dönemler dışında Bakanlar Kurulu'nun başındaki başbakandır. Dolayısıyla bu tezde lider veya karar alıcıdan kastedilen kararın içeride ve dışarıda siyasi sorumluluğunu üstlenmiş olan aktör olarak başbakandır.

Araştırma sürecinde dış politika krizlerinde alınan kararlarının (çıktıların) “doğru” ya da “yanlış” olarak nitelenmesi yerine, liderin/siyasal karar alıcının kişisel bilişsel özellikleri ve dünya görüşlerini de içerek şekilde, hangi iç ve dış koşullar ve etkiler altında bu kararların alındığının incelenmesi hedeflenmektedir. Bu nedenle, karar alıcı davranışlarının etkisini dış ve iç dinamikler arasında bir düzenleyici/aracı olarak kabul eden Neoklasik Realizm kuramsal altyapı olarak seçilmiştir. Bu yaklaşımın seçilmesindeki en temel etken, neoklasik realist bakış açısının bir devletin güç kapasitesinin doğrudan dış politika davranışı belirlemediğini, dış politika davranışlarının liderlerin bu kapasiteyi nasıl algıladığıyla ilişkili olduğunu öne sürüyor olmasıdır. Neoklasik realizmin seçilmesinin bir nedeni de bu kuramın teorik olanla gerçek günlük olan arasında bir denge ve bağ oluşturmaya çalışıyor olmasıdır. Neoklasik realizm, önermeleri ve dış politika analizine yönelik uygulamaları kuramsal çerçeve tartışılırken ayrı bir başlık olarak sunulmuştur. Liderlerin kriz zamanlarında uyguladıkları davranış biçimlerini de onların dış dünya, iç politika ve kendilerine ilişkin algılarının ve bilişsel kapasitelerinin bir çıktısı olarak değerlendirmek doğru bir yöntem olacaktır. Liderlerin dış politika krizlerinde aldığı

kararların şekillenmesinde işte onların bu düşünce ve inanç sistemi, dış dünya algısı ve genel bilişsel-algisal kapasitesi de rol oynamaktadır. Bu nedenle lider davranışlarının tanımlanması ve çözümlenmesi, operasyonel kodlar (operational codes), siyaset psikolojisi (political psychology) ve lider özellikleri analizi (trait analysis) yaklaşımları üzerinden yapılmaktadır. Bu yaklaşımlar kuramsal bölümde ayrıntılarıyla analiz edilerek Süleyman Demirel örneği özelinde yapılacak çözümlemede başvuru kaynağı olarak kullanılacaktır. Burada belirtilmesi gereken nokta, çözümlemelerin nicelik temelli değil nitelik temelli yapılmış olmasıdır. Niceliği esas alan sayısal ve istatistiksel veriler yerine söylemsel çözümlemeler tercih edilmiştir.

Kuramsal çerçevede dış politika ve dış politika analizine ilişkin akademik tartışmalara yer verilerek bu çalışma kapsamında seçimin nasıl ve neden yapıldığı tartışılacaktır. Çalışmanın dikkat gerektiren bir diğer kısmını ise dış politika krizinin tanımı ile Türkiye'nin dış politika krizlerinin belirlenmesi oluşturmaktadır. Güncel kaynaklar uluslararası kriz ve kriz yönetimine çeşitli tanımlar önerirken, dış politika krizi konusunda kesin ve belirgin bir tanım önermemektedir. Çalışma kapsamında Charles F. Hermann, Michael Brecher ve Alexander George gibi akademisyenlerin kriz tanımlamaları esas alınmaktadır. Dış politika krizi tanımı ve bu tanım çerçevesinde belirlenen Türkiye'nin dış politika krizlerinin listesi YTÜ tarafından TÜBİTAK 1001 Projesi (112K172) olarak sürdürülmekte olan "Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi" konulu araştırma projesi kapsamında belirlenen esaslar üzerinden incelenerek çalışmaya dâhil edilecektir. Proje çalışması, sözü edilen akademisyenlerin verdikleri kriz tanımlarını daha detaylı ve geniş kapsamlı olacak şekilde yeniden yorumlamış kendi dış politika krizi tanımını üretmiştir. Uluslararası ilişkilerde kriz, dış politika krizi ve Türkiye'nin dış politika krizlerine ilişkin tartışmalar kuramsal çerçeveye ilişkin bölümde ayrıca sunulmuştur.

Çalışmada öncelikle seçilen kuramsal çerçevenin uygunluğu tartışılmış, buna paralel olarak dış politika analizi ve karar alma yaklaşımları incelenmektedir. Liderlere ilişkin algı, bilişsel kapasite ve davranış kalıplarının incelenmesinden önce kriz tanımları - özellikle dış politika krizi tanımı- üzerinde durularak liderlerin neyi bir dış politika krizi olarak algıladığının alt yapısı oluşturulmaya çalışılacaktır. Davranış kod analizi ve liderlik davranış analizine ilişkin temel yaklaşımların

açıklanmasından sonra söylemlerin nasıl değerlendirileceğine ilişkin açıklamalar ile kuramsal bölüm sonlandırılacaktır. Türkiye'nin dış politika krizlerine ilişkin özet bilgilerin verilmesi sonrasında ise Süleyman Demirel'in müdahil olduğu krizler özelinde lider analizi yapılarak, sunulan varsayımlar üzerinden araştırma sorularına ilişkin cevaplara ulaşılabacaktır.

Süleyman Demirel'e ilişkin yazılı literatür tarandığında iç siyaset üzerine yazılmış eserlere sıklıkla rastlanmaktadır. Kaynakların bir kısmını yakın çalışma arkadaşları ve danışmanlarının anıları oluşturmaktadır. Yazılı kaynakların büyük çoğunluğu ise Demirel'in iç siyasete ilişkin davranış ve söylemleri ile Türkiye siyaset arenasındaki mücadelesini inceleyen eserler oluşturmaktadır. Bu kaynaklar, Demirel'in gerek Parti içi ilişkileri, gerekse muhalefet/hükümet dönemlerinde yaşadığı olayları detaylı olarak incelemektedir. Komsuoğlu'nun *Siyasal Yaşamda bir Lider, Süleyman Demirel*² isimli eseri, Demirel'in liderliğini ve anlayışını biçimlendiren toplumsal ve tarihsel koşullar paralelinde, Onun Türk siyasi hayatındaki etkinliği ve sürekliliğini sağlayan faktörleri detaylı olarak inceleyen bir çalışmadır. Komsuoğlu *Türkiye'de Siyasal Liderlik ve Kitle İletişimi: Bir Örnek İnceleme, Süleyman Demirel*³ başlıklı çalışmasında ise Demirel'in siyasal lider olarak kitlelerle iletişiminde kullanmış olduğu dile odaklanmıştır. Arat ise *Süleyman Demirel: Milli İrade ve Ötesi*⁴ başlıklı çalışmasında Demirel'in siyasi kariyeri, kişiliği, liderlik üslubu ve stratejilerini ele alarak incelemiştir. Kurumsal nitelikte kaynakları ise, Demirel'in uzun yıllar liderliğini yaptığı Adalet Partisi'nin ve devamı olan Doğru Yol Partisi'nin parti programları oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanlığı dönemine ilişkin olarak derlenmiş bilgilerden oluşan birçok çalışma da yapılmıştır. Ergin'in hazırladığı, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*⁵, basın danışmanlığını yapmış olan Güven'in *Demirel'li Yıllar*⁶ adlı eserleri bu

² Ayşegül Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel**, (İstanbul: Bengi Yayınları, 2008).

³ Ayşegül Komsuoğlu, "Türkiye'de Siyasal Liderlik ve Kitle İletişimi: Bir Örnek İnceleme, Süleyman Demirel", **38. ICANAS** (International Congress of Asian and North African Studies), Ankara, 10-15 Ekim (2007): 1933-1950.

⁴ Yeşim Arat, "Süleyman Demirel: Milli İrade ve Ötesi", (Ed.) Metin Heper ve Sabri Sayarı, **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, (İstanbul: Kitap Yay., 2008): 101-120.

⁵ Cengiz Ergin, **Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri**. (Ankara: İlesam, 2009).

⁶ Turgut Yılmaz Güven, **Demirel'li Yıllar: Atatürk'ün Mekanında 7 Yıl 1993-2000**, (Ankara: Gündüz Kitapevi Yay.; 2008).

kaynaklara birer örnektir. Yine Cumhurbaşkanlığı dönemi danışmanlığını yapmış olan Arcayürek'in *Büyüklerle Masallar, küçüklerle Gerçekler*⁷ dizisinde yer alan kitaplar Türkiye'nin siyasi tarihindeki gelişmeler/olaylar çerçevesinde Demirel'e ilişkin birçok konuya ışık tutan kaynaklardır.

Operasyonel kodlar çerçevesinde karşılaştırmalı bir başka analiz ise Barış Kesgin tarafından yazılan *Leadership Traits of Turkey's Islamist and Secular Prime Ministers*⁸ başlıklı eseridir. Kesgin *Tansu Çiller's Leadership Traits and Foreign Policy*⁹ başlıklı çalışmasında ise Tansu Çiller'in başbakanlığını eksenine oturtarak farklı dönemlerde Türk siyasal hayatında rol üstlenmiş olan siyasi liderlerin dış politikadaki davranış kodlarını karşılaştırmıştır.

Hakan İnel ise yüksek lisans tezi ekseninde yayınlamış olduğu *Turgut Özal Ve Süleyman Demirel'in Siyasi Liderliklerinin Uluslararası Aktörlerle İlişkiler Açısından Karşılaştırılması*¹⁰ başlıklı makalesinde siyasal sağın iki lider karar alıcının karşılaştırmasını yapmaktadır.

⁷ Örneğin bkz.; Cüneyt Arcayürek, **28 Şubat'a İlk Adım**, Büyüklerle Masallara Küçüklerle Gerçekler, Cilt 9. (Ankara: Bilgi Yayınları, 2003).

⁸ Barış Kesgin, "Leadership Traits of Turkey's Islamist and Secular Prime Ministers", **Turkish Studies**, Vol. 14, No. 1, (2013): 136-157.

⁹ Barış Kesgin. "Tansu Çiller's Leadership Traits and Foreign Policy". **Perceptions**. Volume XVIII No:3, (Autumn 2012):29-50.

¹⁰ Hakan İnel, "Turgut Özal Ve Süleyman Demirel'in Siyasi Liderliklerinin Uluslararası Aktörlerle İlişkiler Açısından Karşılaştırılması", **JOBEPS (Journal of Business Economics and Political Science)**, Vol:3, No:6, (December, 2014):97-117.

2. KURAMSAL ÇERÇEVENİN İZAHİ

2.1. Bir Yöntem Olarak Dış Politika Analizi

Bu bölümde dış politika analizinin tanımı, kaynakları ve bir yöntem olarak ön plana çıkardığı analiz düzeyleri tartışılacak, günümüzde kullanılagelen dış politika analizi kavramına esas teşkil eden tarihsel süreç ve dış politika analizinin inceleme alanları özetlenmeye çalışılacaktır.

Dış politika analizini en yalın olarak *bireysel veya bir grup olarak eylemde bulunan karar alıcıları merkeze yerleştirerek yapılan akademik çalışma alanı* olarak tanımlamak mümkündür. Uluslararası ilişkiler çalışmaları devlet davranışlarını inceleyen öğretilerle ilgilenirken dış politika analizini doğrudan inceleme alanının merkezine koymaz. Aslında her ikisinin de aynı alanları incelediğinden söz etmek mümkündür. Çünkü her ikisi de devlet davranışlarının temel girdileri ve çıktılarıyla ilgilenirler. Kavramsal açıdan bakıldığında, her ikisi de devletlerin davranışlarının altında yatan nedenleri, hangi yöntemin devlet davranışlarını anlamaya, açıklamaya ve hatta öngörmeye daha uygun olduğunu çözümlemeye çalışırlar. Ancak, uluslararası ilişkiler çalışmaları ile dış politika analizi çalışmalarının temelde ayrıştıkları yer analiz düzeyi ve analiz birimleridir.¹¹ Bu nedenle, Türk dış politikası krizlerinde lider davranışlarını incelemeyi esas alan bu çalışma, dış politika analizini kendine özgü bağımsız bir çalışma alanı olarak değil, uluslararası ilişkilerin bir alt alanı olarak değerlendirilen bakış açısını benimsenmiştir. Başka bir deyişle devlet düzeyli dış politika analizinin çoklu düzeye sahip uluslararası ilişkiler çalışmalarından beslenmesi öngörülmüştür.¹² Bu bakış açısıyla:

Dış politika analizi: Uluslararası ilişkilerin bir alt alanı olarak dış politikayı ve dış politika davranışını, bireysel veya grup olarak davranan karar alıcıların

¹¹ Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne, "Introduction", **Foreign Policy Theories, Actors, Case**, Eds. Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne, Second Edition, (Oxford University Press 2012): 5.

¹² Valerie M. Hudson, "The History and Evolution of Foreign Policy Analysis", **Foreign Policy Theories, Actors, Case**, Eds. Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne, Second Edition, (Oxford University Press, 2012): 14.

eylemlerini esas olarak açıklamaya çalışır. Genel olarak dünya siyasetini bir sistem olarak gören uluslararası ilişkiler disiplini insanları sistemin öznesi değil, nesnesi varsayar. Bu açıdan bakıldığında, dış politika analizi çalışmalarının, insan boyutunu öne çıkararak uluslararası ilişkiler disiplinine önemli bir katkıda bulunduğu görülür.¹³

Dış politika analizinin temel özellikleri:

- Gerçek dünyanın karmaşıklığı ile aktör temelli teori arasında aktör merkezli bir teori ara yüzü oluşturmaya çalışır.¹⁴
- Açıklamalarını çoklu analiz düzeyine yayarak çok nedenli açıklamaları hedefler
- Sosyal bilimlerin teori ve bulgularını kullanır.
- Dış politika karar alma sürecini dış politika çıktısı kadar önemli görür.

Dış politika analizi çalışmalarının tarihini ve kavramsallaşma sürecini İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllardan itibaren izlemek mümkündür. Ulusal hükümetlerin uluslararası ilişkilerinde almış oldukları kararları neden o şekilde aldıklarını incelemeyi hedefleyen dış politika analizinin, bu günkü anlamını kazanmaya başlayarak uluslararası ilişkiler çalışmalarının bir parçası haline gelmesinin tarihi 1950'lere kadar götürülebilir. Dış politika analizinin temelleri üç ana çalışma çevresinde şekillenmiştir. Richard C. Snyder 1954-1963 yılları arasındaki çalışmalarında dış politika analizinin odağını dış politika çıktılarından çok karar alma sürecinin kendisine yönlendirmiştir.¹⁵ James Rosenau 1964 yılındaki çalışmasında aktör merkezli bir teori geliştirmeye çalışmış, bilginin birden fazla analiz düzeyinde - liderin kişiliğinden sistem düzeyine kadar - birleştirilmesi gerekliliğini savunmuştur. Üçüncü yaklaşım Harold ve Margareth Sprout tarafından

¹³ Gencer Özcan, "Dış Politika Analizi", **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed. Evren Balta, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014): 324

¹⁴ Burada aktör temelli (actor-general) terimi, dış politika aktörünün davranışını genel olarak açıklayan yaklaşımı belirtir. Sovyetler Birliği'nin kapalı bir kutu olarak gösterdiği dış politika davranışları bu terime örnek oluşturur. Aktör merkezli (actor-specific) terimi belirli aktörlerin davranışlarını inceleyen yaklaşımı belirtir. Dış politika analizinde karar alıcının incelenmesi bu terime bir örnek oluşturur.

¹⁵ Snyder ve meslektaşlarının çalışmaları araştırmacıları ulus devlet düzeyinden daha alt düzeydeki aktörleri de incelemeye dâhil etmeye yönlendirmiştir. Çalışmalarında ulus devleti temel analiz düzeyi almaya devam etmişler ancak, karar alma sürecini merkeze yerleştirerek, ilgisiz gibi görünen iç ve dış faktörleri de karar alıcıların davranışları üzerinden etkin kılmışlardır.

önerilen psikolojik ortam (psycho-milieu) yaklaşımıdır. Buna göre dış politika ancak karar alıcı olan bireylerin psikolojik, durumsal, siyasi ve sosyal durumları üzerinden açıklanabilir. Bu görüşe göre sosyal bilimci, karar alıcı bireyin muhtemel motivasyonlarından, çevreye ilişkin bilgilerinden ve entelektüel seviyesinden sonuçlar çıkarmak yerine, bireyin belirli ihtimalleri nasıl algıladığı ve bunlara nasıl tepki verdiğini anlamalıdır.

Buraya kadar söz edilen çalışmalar 1954 - 1973 yılları süresince gelişmiştir. Bu yaklaşımları birinci nesil dış politika analizi çalışmaları olarak özetlemek mümkündür.¹⁶

Söz konusu çalışmaların ana mesajı aşağıdaki önermelerle özetlenebilir.

- *Dış politika karar alma süreci en az dış politika karar çıktısı kadar önemlidir.*
- *Karar alıcıların kişisel özellikleri dış politika seçimlerini anlamak açısından çok önemlidir.*

Dış politika analizi yaklaşımlarında üzerinde önemle durulan *karar alma sürecinin* temel analiz düzeyleri ve inceleme alanları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 2.1. Karar Alma Süreci ve Analiz Düzeyi	
• <i>Sistemin dış politika üzerinde etkileri</i> (Anarşi - güç dağılımı - bölgesel güç dağılımı vs.) • <i>Bilişsel süreç</i> (kavrama - öğrenme –sezgisel yanılgılar vs.) • <i>Lider kişiliği ve yönelimleri</i> (operasyonel kodlar- motivasyonlar- psikobiyografi vs) <i>* Liderin kişilik özelliklerinin küçük grup oluşumuna ne kadar izin verdiği de önem kazanmaktadır.</i>	• <i>Küçük grup dinamikleri</i> (grup düşüncesi- yeni gruplar- koalisyonlar vs.) • <i>Organizasyonel süreç</i> (kademeli öğrenme- standart işleyiş kuralları- uygulama yöntemleri vs). • <i>Bürokratik politika</i> (etki alanları,-moral-bütçe- etkileşim - • <i>Kültür ve dış politika</i> (kimlik ve milliyetçilik- kahramanlık • <i>İç politika mücadeleleri</i> (rejimin tipi- medya- siyasi çıkar grupları- parti mücadeleleri-seçim politikaları vs) • <i>Ülkesel özellikler ve dış politika</i> (coğrafya- kaynaklar-ekonomik faktörler vs)
Kaynak: Hudson, “The History and Evolution...s. 18’den yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.	

¹⁶ Hudson, “The History and Evolution of Foreign Policy Analysis”, 13.

2.2. Karar Alma Analiz Düzeyleri

Temelleri oluşturulan dış politika analizi yaklaşımları süreç içinde birçok akademik çalışmaya konu olmuş ve yeni bakış açılarıyla zenginleştirilmiştir. Özellikle yöntem ve analiz düzeyleri üzerinde yapılan çalışmalar alanın zenginleşmesine izin vermiştir. İkinci nesil dış politika analizi çalışmaları yukarıda açıklanan temel görüşler üzerinde yapılandırılmıştır. Bu çabalar genel olarak 1974 - 1993 yılları arasında yapılan çalışmaları içermektedir. Düşünce alanlarının sınırlarını tam olarak çizmek mümkün olmasa da özellikle karar birimi ve analiz düzeyleri üzerinde bu dönemde yapılan çalışmalar şöyle özetlenebilir:

Küçük grup karar alma: Dış politika kararları alan bir grubun işleyişini ve yapısını inceler. Çalışmalar çok küçük gruplardan büyük organizasyon ve bürokratik yapılara kadar değişik boyuttaki grupları kapsamıştır. Sosyal psikolojinin bazı kavramları da dış politika analizi çalışmalarına dâhil edilmiştir. Küçük grup karar almada, grubun görüş birliğini sağlama ve devam ettirme motivasyonu ile bireyin grup tarafından kabul edilme sürecinin alınan dış politika kararlarının kalitesini azalttığı tespit edilmiştir.¹⁷ İkinci nesil çalışmalar yeni bir araştırma konusunu da ortaya çıkarmışlardır. Bu araştırma konusu, bir grubun verili bir dış politika sorununu nasıl anladığı, nasıl temsil ettiği ve nasıl çerçevelediğini de araştırmaya dâhil eder.

Örgütsel işleyiş ve bürokratik karar alma: bu tür karar alma sistemi üzerine yapılan çalışmalar organizasyonların ve bürokrasilerin varlıklarını sürdürme isteklerini kendi önceliklerinin birinci sırasına koyduklarını göstermiştir. Organizasyonlar bu varlıklarını sürdürme isteğini diğer organizasyonlara etki edebilme gücü, sahip olunan bütçe ve organizasyon personelinin morali ile ölçmektedir. Bu anlayışa göre organizasyonlar kendi görevleri olarak gördükleri esasları korumak kadar kendi etki alanları ve güçlerini artırmaya da çalışmaktadırlar. Daha büyük organizasyonlar standart işleyiş kuralları (Standard Operating Procedures (SOPs)) üretirler. Bunlar organizasyonların hantal yapılarına rağmen

¹⁷ Bu dönemde yapılan ve en uzun soluklu yaşayan çalışmaların çoğu dış politika kararlarını alan küçük grupları incelemeyi merkezine koymuştur. Irving Janis'in *Victims of Groupthink* çalışması bu tür çalışmalara rehberlik etmiştir. Bu çalışmada Janis, grup konsensusunu devamlı kılma çabalarının ve kabule ilişkin grup işleyişinin karar alma kalitesini düşürebileceğini ortaya koymuştur. Irving L. Janis, **Groupthink Psychological Studies of Political Decisions and Fiascos**, (Boston, 1982)

daha hızlı ve refleks niteliğinde tepki vermelerine yardımcı olurken esnekliğe ve yaratıcılığa pek izin vermez.

Karşılaştırmalı dış politika: Bu yaklaşımın Rosenau'nun çok düzeyli dış politika yaklaşımının üzerine inşa edilmiş bir bilimci/davranışsalci dış politika analizi yöntemi olduğunu söyleyebiliriz. Dış politikanın değil, dış politika davranışının incelenebilir olduğu varsayımını kabul eden bu görüş *dış politika olayı* (event) kavramını ortaya atmıştır. Dış politikanın somut etkisini ölçmek için yaratılan bu kavram aslında uluslararası ilişkilerde “kim kime neyi nasıl yapıyor” sorularına cevap verecek unsurları içermektedir. Bu çalışmalarda, dış politika davranışı savaş, anlaşma yapma veya diplomasi gibi ayrı bir bilgi olarak toplanarak karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Açıklayıcı olacak her bilgi toplanarak bağımsız değişkenlerin birbirleriyle bağdaştırılması hedeflenmişti. Ancak çalışmalar beklenenin çok altında bir sonuç vermiştir. Bağımlı değişkenlerin kavramsallaştırılmasını da bir gerektiren teori oluşturma işlemi için gerekli sayıda olay incelemesi hem zaman hem de farklı ülkeler düzleminde test edilmesi gerekiyordu. Çalışmalar ortaya bir teori çıkaramamış olsa da dış politika olayı (event) kavramının getirdiği yeniliği kullanarak veri toplama maksatlı çalışmalar devam etmiştir. Karşılaştırmalı dış politika analizi çalışmaları, tartışılan diğer akademik çalışmalardan farklı olarak, çok düzeyli bütünlük açıklamalara getirmeyi hedefliyordu. 1972-77 DON¹⁸ projesi (Dimensionality of Nations) çalışmaları, Charles Hermann ve meslektaşlarının CREON¹⁹ (Comparative Research on the Events of Nations) proje çalışmaları konuya en ısrarlı eğilen çabalardan bazılarını oluşturmuştur.

Karşılaştırmalı Dış Politika Analizine öncülük eden Graham Allison, Micheal Brecher, Morton Halperin, Ole Holsti gibi akademisyenler 1960'ları pozitivist bilimsel anlayışından etkilenerek, dış politikayı etkileyen değişkenleri ayrıştırarak ölçebileceklerini, böylelikle de dış politika davranışını öngörebileceklerini düşünmüşlerdir.²⁰

Karar almanın psikolojik ve sosyal çevresi: Dış politika karar alıcısının zihin yapısına daha fazla dikkat etmeye çalışan bu yaklaşımlar psikolojik etkilerin karar

¹⁸ Proje detayı için bkz. <http://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/studies/5409>

¹⁹ Proje detayları için bkz. <http://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/studies/5205>

²⁰ Özcan, “Dış Politika Analizi”, 332,

almadaki önemini savunmuşlardır. Bu yaklaşımlara göre, belirli stres yüklü durumlarda bireysel karakter özelliklerinin alınan karar üzerinde doğrudan etkisi olacaktır. Karar alıcının zihni, karışık ve birbiriye karmaşık bağları olan inançlar, düşünce, değerler, duygular, tarzlar, hatıralar, milli ve bireysel kimlik algılamaları gibi bilgi ve kalıpları içerir. Karar alıcının eylemlerini, kültür, tarih, coğrafya, ekonomi, siyasi kurumlar, ideoloji, demografi ve benzer sayısız etken şekillendirir.

Bireysel özellikler: Politik psikoloji incelemeleri karar alıcının anlaşılmasında yardımcı olur. Yüksek stres seviyesi, yüksek belirsizlik ve devlet başkanının dış politika kararı alınmasındaki hâkim pozisyonu gibi bazı durumlarda dış politika seçiminin anlaşılmasında bireysel karakteristikler ve özellikler çok önemi rol oynar. Lider kişiliğinin sistematik olarak incelenmesinin öncülü Leites'in 1950 yılında ortaya attığı *operasyonel kod*²¹ kavramıdır. Sonradan Alexander George tarafından geliştirilen operasyonel kod, liderin dünyadaki çatışmanın kaçınılmazlığını nasıl gördüğü ve olayları değiştirebilmekteki kendi gücünü değerlendirmesinin yanı sıra hedeflerini gerçekleştirme yolunda nasıl yöntemler izlediği incelenerek tanımlanır.²² Bireysel özellikleri merkeze koyan diğer bir yaklaşım da Margareth G. Hermann tarafından geliştirilen lider tipolojisidir. Karşılaştırmalı dış politika analizi projelerinde de (CREON) Hermann'ın asıl çalışma konusunu liderin kişisel özellikleri oluşturmuştur. Geliştirilmiş operasyonel kod çerçevesi ile içerik analizi yöntemini birlikte kullanan Hermann liderlerin inanç sistemlerini, motivasyonlarını, karar verme tarzlarını ve liderlerin insanlar arasındaki iletişim tarzlarını karşılaştırmıştır. Edinilen bilgiler altı farklı dış politika yöneliminden birine ait olacak şekilde birleştirilerek lider tipolojileri çıkarılmıştır.²³

Ulusal ve toplumsal nitelikler: Bu yaklaşım bir ulusun, uluslararası arenada kendisini ve kendi rolünü nasıl gördüğü ile ilgilidir. Holsti'nin²⁴ *ulusal rol kavrayışı* bu anlamda hem psikolojik hem de toplumsal ortamı kapsamaktadır. Ona göre

²¹ N. Leites, **The Operational Code of Politburo**, (New York, McGraw Hill, 1951).

²² Alexander L. George, "The Operational Code". A neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-making", **International Studies Quarterly**,13: 190-22 (1969). Ayrıca bkz. O.R. Holsti, **The 'Operational Code' as An Approach to the Analysis of Belief System**. (Durham, NC Duke University Press, 1977).

²³ Margareth G. Hermann, "Effects of Personal Characteristics of Leaders on Foreign Policy", M.A East et al (editör), **Why Nations Act**, (Beverly Hills: CA, Sage, 1978).

²⁴ K.J.Holsti, "National Role Conception in the Study of Foreign Policy", **International Studies Quarterly**,14: (1970):

toplumun elitlerinin bu rolü nasıl anladıkları dış politika kararlarının şekillenmesinde daha etkin olacaktır. Bunun yanı sıra kültür dış politikayı etkileyen bir bağımsız değişken olarak görülür. Kültür, toplumsal kavrama üzerinde, bürokrasinin oluşmasında ve branşlaşmasında ve problem çözme tekniklerinin gelişmesinde önemli rol oynayabilir.

2.3. Dış Politika Analizinin Güncel İnceleme Alanları

Dış politika analizinin gelişmesi, analize esas olacak soruların çeşitlendirilmesine paralellik göstermiştir.²⁵ Dış politika analizi çalışmalarında günümüzde ele alınan başlıca soruların birey - grup ve toplum düzeyinde oluştuklarını görüyoruz.

Lider (bireysel): Dış politika karar alma sürecinde liderin kişiliğinin aşağıdaki konular üzerinden dış politikayı nasıl etkilediği analize dâhil edilebilir:

- Danışmanlarını seçerken kullandığı tercihler,
- Hangi dış politika konularıyla ilgilenmeyi tercih ettiği ve öncelik verdiği,
- Grup oluşturma ve grup çalışmasına yönelik yatkınlığı,
- Kendisine hizmet veren grubun yapısını ve işleyişini nasıl şekillendirdiği

Görüldüğü gibi yeni inceleme alanları, liderin kişiliği, inanç sistemi, kültürel, duygusal ve zihinsel özelliklerinin dış politikaya ilişkin yönetimine somut olarak nasıl yansıdığının incelenmesini içermektedir.²⁶

Grup karar alma: Grup düzeyinde karar alma sürecinde grup davranışına ilişkin şu sorular analize dâhil edilebilir:

- Problem grup tarafından nasıl tanılanmaktadır?
- Problemin çerçevesi neye göre çizilmektedir?

²⁵ 1993 yılında günümüze kadar olan dönemde dış politika analizine yönelik akademik çalışmalara ilişkin detaylı bir inceleme için: Valerie M. Hudson, **Foreign Policy Analysis: Classical and Contemporary Theory**, (Ithaca NY: Rowman & Littlefield: 2007).

²⁶ Lider merkezli olarak yapılmış güncel bir çalışma için bkz. Özgür Özdamar, “Dış Politika Karar Alımı Sürecinde Lider Merkezli Yaklaşım: Akılcı Tercih Kuramı ve Türkiye'nin Irak Savaşına Katılmama Kararı” Ed. Rıdvan Kalaycı ve Ertan Efeğil. **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**. (İstanbul: Nobel Yayınlar, 2012): 479-500.

- Seçenekler nasıl üretilmektedir?
- Grup yerleşik bir yorumu nasıl değiştirmektedir?
- Grubun öğrenme süreci nasıl işlemektedir?
- Grup hafızası, grubun kararını nasıl etkilemektedir?

Toplum ve siyasi mücadele: Bu alanda yapılacak incelemeler çoğunlukla toplumsal algılarda yaşanan değişimin etkileriyle ilgilidir. Şu sorulara cevap aranabilir:

- Şartların değişimi toplumun ve liderlerin davranışını nasıl etkiler?
- Ulusal rol kavrayışı toplumda karar verici olarak işlevde bulunacak bireylerin davranışını değiştirmek üzere yeniden tasarlanabilir mi?
- İç politika mücadelelerinin dış politika üzerindeki etkileri tanımlanabilir mi?
- Politik sistemin tipi ve yapısı dış politika üzerinde etkili midir?
- Sistemsel değişikliklerin dış politika üzerindeki etkileri nelerdir?

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği üzere sergilenen bir dış politika davranışında, bu davranışın neden seçilmiş olduğu şekilde yaşama geçirildiğinin yanı sıra, bu seçimde hangi iç ve dış etkenlerin rol oynadığı da önem kazanmaktadır. Ayrıca, maliyet ve faydanın neye göre ölçüldüğü, daha geniş anlamda ise uluslararası sistemin ne tür tehdit ve fırsatlar sunduğunu ile bunların karar alıcı tarafından nasıl algılandığı da incelenmelidir. Böyle bakıldığında dış politika analizi, alınan bir dış politika kararının merkezinde bulunan karar alıcıların kendilerinin, kararın oluşmasına etken olan girdilerin ve sonuçta dış politika kararı çıktısının değerlendirilmesini içerir.

Buraya kadar olan bölümde *liderin kim olduğunun önemli olduğu* görüşünü merkeze koyarak, dış politika analizinin tanımı, kaynakları ve bir yöntem olarak ön plana çıkardığı analiz düzeyleri tartışılmıştır. Bu açıklamalar çalışmanın bütününe rehberlik edecek yöntemin izahı açısından önemlidir. Nihayetinde bu çalışma dış politika analizi yöntemlerini kullanarak Türk dış politikası krizlerinde lider davranışlarını Süleyman Demirel özelinde incelemeyi hedeflemektedir. Dış politika analizinin lider odaklı karar alma sürecini inceleme yöntemleri ve sorduğu sorular da çalışmanın hedefleriyle örtüşmektedir.

Örneğin geçmişe dönük bir anlatımda 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, Kardak kriziyle ilgili, “Yunanistan kriz sırasında askerlerini ve

bayrağını adadan çekmemiş olsaydı, Türkiye'nin müdahalesi olurdu”²⁷ açıklamasındaki “Türkiye” ile kimi/hangi karar alma organını kastettiğinin anlaşılması doğru bir analiz açısından çok önemlidir.²⁸ Doğrudan kriz yönetimini gerektiren böyle bir durumda, kararı verecek olan “Türkiye”, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel mi, Başbakan Tansu Çiller mi, dönemin hükümeti mi, TBMM midir? Öte yandan, “Türkiye” derken Türk halkı mı, iktidar ve muhalefeti de içerecek şekilde siyasileri ve askeri ve sivil bürokrasinin bütünü mü kastedilmektedir? Eğer söz edilen her lider/karar alıcı birimin kararda belirli oranda etkisi/ağırlığı varsa, bu sistem nasıl çalışmaktadır? Kararın oluşmasında üçüncü taraflar, uluslararası kuruluşlar ve örgütler ne denli etkili olmuşlardır? Kardak krizinin yaşandığı dönemde uluslararası sisteminin gündemi/yapısı alınan kararı ne kadar zorlaştırmış ya da kolaylaştırmıştır? Eğer bu kararda “Türkiye” olarak karar veren aktör, baskın özellikler gösteren bir lider ise, onun konuya ilişkin algıları, iç politika beklentileri, tehdit, egemenlik vs. anlayışı nelerdir ki bu kararı alacaktır? Diğer taraftan, aynı lider benzer koşullara sahip diğer sorun /krizlerde aynı nitelikte kararlar almaya yönelmiş midir? Ya da, farklı bir lider bu tür bir sorunda/krizde değişik bir yol izlemiş midir? Tüm karar süreci toplumun, medyanın, sivil toplum kuruluşlarının ve çıkar gruplarının girdilerinden ya da varsa desteğinden nasıl etkilenmiştir?

Bu durumda, bu çalışmanın sınırlarını doğru belirlemek üzere, ne tür dış politika olaylarını kriz olarak nitelendirdiğimizizin açıklanmasına ihtiyaç vardır. Takip eden bölümde dış politika krizinin ne olduğu ve kriz yönetiminin temel özellikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Dış politika krizi tanımına ilişkin güncel çalışmalara yer verilerek çalışmanın hedefleri doğrultusunda dış politika krizlerinin çerçevesi çizilmeye gayret edilecektir.

2.4. “Dış Politika Krizleri” ve Karar Alma Süreci

Bir devletin dış politikasında karşılaştığı olayların hangilerinin kriz olarak niteleneceği, uyuşmazlığa neden olan konunun içeriği kadar, yaşanan uyuşmazlığa

²⁷ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=266923>

²⁸ İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere aslında Süleyman Demirel söz konusu olan Kardak krizinin yönetiminde önemli bir aktör (belki de baş aktör) olmuştur. Geçmişe doğru yaptığı bu varsayımsal açıklama yine kendisini işaret ediyor olması oldukça muhtemeldir.

karar alıcıların nasıl bir anlam yüklediğiyle de ilgilidir. Devletin yüksek öncelikli hak ve çıkarları ilgilendiren bazı dış politika olayları doğrudan kriz olarak algılanırken, bazı diğer durumlarda karar alıcılar yaşanan olaya kriz anlamını yüklemeyebilir. Yaşanan bir dış politika sorunun kriz olarak nitelenmesi için kullanılan genel yaklaşım; tehdidin devletin yüksek menfaatlerini tehdit ediyor olması, karşılık verme zamanının kısıtlı olması ve askeri bir çatışma olasılığı barındırıyor olmasıdır. Takip eden bölümde, bu çalışma çerçevesinde dış politika krizi kavramına nasıl yaklaşılabileceği ve dış politika analizi çerçevesinde kriz yönetimine ilişkin karar alma süreçleri ele alınacaktır.

2.4.1. Dış Politika Krizi

Mademki dış politika çıktıları/kararları lider davranışları üzerinden, dış politika krizleri esas alınarak incelenecektir, o zaman liderin karar alıcı olduğu dönemde karşılaştığı dış politika krizlerini öncelikle tespit etmek gerekir. Bu tespiti kaynaklık edecek temel bilgi ise hangi olaylara kriz sıfatını atayacağımızla doğrudan ilişkilidir. Bundan daha önemlisi, incelemeye konu olan liderin bu olaylara kriz anlamını yükleyip yüklediğidir. Bu ikilemi sorunsuz aşmak maksadıyla, bu bölümde, dış politika krizi tanımının güncel literatürdeki anlamı ve Türk dış politikası özelinde yaşanan olayları kriz olarak inceleyebilmek açısından oluşturulan genelleştirilmiş bir dış politika kriz tanımı üzerinde durulacaktır.

Kriz tanımı, kriz yönetimi ve kriz incelemeleri konusunda çalışan akademisyenlerin temel başlangıç noktasını, dünyada yaşanmış olan *devletlerarası askeri güvenlik* krizlerinin oluşturduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Kriz olarak nitelendirilen bu olayların detaylı incelenmesi ve ayrıştırılması, konu üzerinde çalışan akademisyenlere daha detaylı tanımlar yapma imkânı tanımıştır. Kriz tanımına ulaşmak üzere sorulan sorular ve incelemeye tabi tutulan sorunlar kriz kavramının nasıl şekillendirileceğini de belirler. İnceleme düzey ve yöntemine bağlı olarak tanım sistem üzerinden²⁹, birey üzerinden ya da çok düzeyli karma yaklaşım üzerinden yapılabilir.

²⁹ Örneğin krizi uluslararası sistemin ya da alt sisteminin kararlılığını normal seviyelerin üzerinde bozan ve sistemde bir şiddet oluşma olasılığını artıran bir olay olarak açıklayan görüş, krizi sistem yaklaşımı üzerinde tanımlar. Bu yaklaşım karar alıcıların algıları, davranış kalıpları veya zihinsel yapısından çok, sistemi ve bölgesel alt sistemi oluşturan aktörler üzerinde yoğunlaşmaktadır Bkz. Yoon Taeyong, “Between Peace and War: South Korea’s Crisis Management Strategies Towards North Korea”, *East Asian Review*, Vol. 15. No:3 (Autumn 2003): 5.

Bu çalışmanın hedefi dış politika krizlerinde karar alma sürecini incelemektir. Bu nedenle kriz tanımı, özellikle karar alıcının algıları, tercihleri ve davranışları üzerinden anlamlandıran karar alma yaklaşımı üzerinden yapılacaktır. Birçok akademisyen bir dış politika olayının kriz sayılabilmesi için olmazsa olmaz ölçütleri belirleme konusundan çalışmalar yapmıştır.³⁰ Yapılan çalışmalar incelendiğinde krizi tanımlarken; daha önce konu edilmemiş bir konuyu içermesi ve ani gelişmesi (sürpriz), egemenlik gibi yüksek öncelikli konularda tehdit algısı yaratması, karar ve tepki verme süresinin az olması ve askeri bir çatışma olasılığının artması gibi temel ölçütlerin yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ancak özellikle Charles Hermann, Micheal Brecher ve Alexander George'un gerek kriz gerekse kriz yönetimi literatürüne katkıları bu konuda mihenk taşı oluşturmak açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenle, bu çalışma kapsamında kullanılacak dış politika krizi tanımına C. Hermann ve Brecher'in önerdiği tanımların mukayesesi üzerinden ulaşılmaya çalışılacaktır.

C. Hermann krizi karar alma merkezli olarak üç temel özellik üzerinden tanımlamaktadır³¹. Buna göre kriz :

- Karar alıcı birimin *yüksek öncelikli hedeflerini* tehdit eden,
- Durum değişmeden önce *kısa zamanda* tepki vermeyi gerektiren,
- Ortaya çıkışıyla karar alıcı birime *sürpriz* etkisi yaratan dış politika olayıdır.

Buna karşın Brecher, Hermann tarafından ortaya konulan esasları temel almakla birlikte beş noktada ondan ayrılır. Brecher'in çalışmaları kriz tanımına aşağıdaki ilaveleri getirmektedir:³²

- *Sürpriz* koşulunu gerekli olan şartlardan biri olmaktan çıkarır.
- Verilmesi gereken tepkiye ilişkin *kısa zaman* şartını *kısıtlı zaman* terimiyle değiştirir.

³⁰ Bazı farklı kriz tanımları için bkz.: Oran R. Young, **The Intermediaries: Third Parties in International Crisis**, (Princeton University, 1967): 10; Phil Williams, **Crisis Mangement: Confrontation and Diplomacy in the Nuclear Age**, (Martin Robinson, 1976): 25; Gilbert R Winham, **New Issues in International Crisis Management**, (Westview,1988): 4-5.

³¹ Charles F. Hermann, **Crisis in Foreign Policy a Simulation Analysis**, (Princeton University, 1969).

³² Michael Brecher and Jonathan Wilkenfeld, **A study of Crisis**, (University of Michigan,1997): 3.

- Krizin dış nedenler kadar, iç nedenlerden da kaynaklanabileceğini kabul eder.
- Algılanan tehdidi, *yüksek öncelikli değerler yerine temel değerler üzerinden* inceler.
- *Askeri düşmanlık ihtimalinin normalden daha yüksek* olarak belirmesini de krizi oluşturan koşullar içerisine dâhil etmiştir.

Şüphesiz kriz tanımına ilişkin veriler çeşitlendirilebilir. Bu çalışma yepyeni kriz tanımı getirmek yerine var olan kriz tanımlarını, Türk dış politikası krizlerini tarif etmek maksadıyla bütünleştirerek mütevazı ilaveleri de içerecek şekilde yapmaktadır. Dış politika krizinin tanımı bu tezin yazıldığı dönemde devam etmekte olan bir araştırma projesi³³ kapsamında derlenen bulguların da dâhil edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu kapsamda, bir dış politika olayı aşağıdaki koşulları yaratıyorsa dış politika krizi olarak ele alınacaktır:

- Karar alıcının dış politika gündemini meşgul edebilecek herhangi bir konuda ortaya çıkar,
- Zamanlama bakımından aniden ortaya çıkabileceği gibi belli bir zaman dilimi içerisinde de gelişebilir,
- Karar alıcının algısında ve/ya gerçekliğinde temel değer ve önceliklerinde bir değişiklik yapmaya zorlar,
- Bu durum karar alıcı bakımından risk, tehlike, tehdit veya saldırı olarak algılanır,
- Bu algısal durum dolayısıyla karar alıcı mevcut kısıtlı seçenekler arasında bir tercih yapmak ve karar almak zorundadır,
- Karar alıcının alacağı karar dolayısıyla doğrudan muhatabı olan aktör ve/ya aktörlerle bir askeri çarpışma-savaşa girme olasılığı bulunmakla birlikte bu durum her zaman ortaya çıkmaz.

Bu yaklaşım ve sıralanan koşullar, keyfi bir değerlendirmenin sonucu olarak değil, var olan kriz tanımlarının bir sentezi olarak görülmelidir. Çünkü analiz düzeyi karar alıcı olarak belirlendiğinde, ister yüksek öncelikli hedeflere, isterse temel

³³ Söz konusu araştırma Projesi Yıldız Teknik Üniversitesi akademisyenlerinin öncülüğünde yürütülen TUBITAK 1001 Projesidir (Proje numarası:112K172). Cumhuriyet dönemi Türk dış politikası krizlerinin karar alma ve yönetim süreçlerini araştırmaya odaklanan proje kapsamında öncelikle dış politika krizi tanımı oluşturulmuş ve bu tanım üzerinden Türkiye'nin cumhuriyet döneminde yaşadığı dış politika krizleri listelenerek incelenmiştir.

değerlere yönelmiş bir tehdit olarak algılsın, bir dış politika olayı karar alıcının gündemini değiştirecek ve yoğun bir şekilde meşgul edecektir. Bu tür olaylar her zaman ani veya sürpriz olarak ortaya çıkmayabilir, bir zamana yayılabilirler. Karar alıcı risk veya tehdit olarak algıladığı böyle bir olayda hem kendisi hem de adına karar verdiği toplum açısından doğru olanı yapmak adına var olan seçenekler arasından bir seçimde bulunmak zorunda kalacaktır. Alınan karar askeri bir hareketi gerektirerek çatışma/savaş riskini artırabileceği gibi, kararın eyleme dönüşme şekline bağlı olarak böyle bir sonuç doğurmayabilir de.

Bu ölçütlere paralel olarak dış politika krizlerinin sınıflandırılmasında,

- krize taraf olan aktörlerin sayısı,
- krizin meydana geldiği coğrafyanın özellikleri,
- krizin ortaya çıkışındaki zaman faktörü,
- benzer ya da eş bir olay üzerinden kendini tekrarlayıp tekrarlamadığı,
- krize taraf olan aktörlerden birinin bu olayı tasarlamış olup olmadığı da kriz tanımı ve tiplerini içine dahil edilmelidir.

2.4.2. Kriz Yönetimi

Dış politika krizinin tanımı yapıldıktan sonra, konunun bir tamamlayıcısı olan kriz yönetim stratejilerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Nitekim yönetim stratejilerinde esas alınan yaklaşımlar ilerleyen bölümde dış politika yönetim süreçlerinin analizine kaynaklık edecektir. Kriz yönetimine ilişkin yaklaşımların kriz tanımlarına paralel olarak çeşitlilik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Kriz yönetimi kolay bir süreç değildir. Organizasyon içi kargaşa, medya baskısı, stres ve hatalı/eksik bilgi akışı liderlerin sağduyulu ve doğru kararlar vermesini zorlaştıran etkenlerden bazıları olarak sıralanabilir. Bir kriz, *olayları normal haline getirme*³⁴ sorununun yanı sıra çözüme ilişkin reformcu fırsatlar da sunabilir. Krizi değişim için bir fırsat olarak algılayan görüş, krizi bir reform aracı olarak da görür.³⁵ Bu yaklaşımda, kriz var olan kurumsal sistemin bir eksikliği/hatası olarak görülerek büyük değişimler yapmak için fırsata dönüştürülebilir, liderler kendi planlarını yürürlüğe koyarak yönetimde rol verdikleri aktörlerin bu planları

³⁴ Arjen Boin and Paul 't Hart, (Public Leadership in Times of Crisis: Mission Impossible, Public Administration Review, (Volume 63, Issue 5, September 2003): 545.

³⁵ Boin and't Hart, "Public Leadership ...", 548.

uygulamasını sağlayabilir. Aynı görüşe göre, reform yapmayı hedeflemeyen, doğrudan kriz yönetiminde ise, lider, krizin etkilerini ve olası hasarını azaltmaya ve eski düzeni sağlamaya çalışırken, politik kurumların ve var olan düzenin devamını sağlayacak şekilde, rutin işleyişi atlayarak karar alma sürecini hızlandırabilir.

Kriz yönetimine ilişkin başka bir görüş ise, krize verilecek tepkinin niteliğinin algılanan tehdidin doğası ve büyüklüğüne bağlı olduğudur. Bu görüş, değişmez bir kural olmamakla beraber, eğilimin tehdit büyüdükçe kararın ve tepkinin daha merkezi olacağı yönünde olduğunu savunur. Bu görüşün altında, hiçbir hükümetin kendi meşruluğunu, güvenliğini ve yönetme kapasitesine yöneltilen tehdidi göz ardı etmeyi göze alamayacağı düşüncesi yatar.³⁶ Aynı zamanda kriz yönetiminin doğrudan hükümet yapısı ve işleyiş mekanizması, var olan ihtimal planları (contingency-plan), kaynakların var ve yeterli olması, ülke içinde seçilmiş ve seçilmemiş aktörlerin rolleri, politik tartışmaların niteliği, güçlü çıkar grupları, medya ve kamuoyunun düşünce ve takdiri tarafından etkileneceğini de öne sürer.

Ele alınan örneklerden de görüleceği gibi kriz yönetimine ilişkin değişik yaklaşımlar mevcuttur. Bu çalışmanın iç tutarlılığı ve bütüncüllüğü açısından dış politika kriz yönetimine ilişkin seçilecek yaklaşım yine karar alma merkezli olacaktır. Kriz algılanan tehditle ilgili olduğuna göre, kriz yönetimi bu tehdide karşı gösterilen tepki üzerinde yürütülmelidir. Bu nedenle dış politika kriz yönetimini *“ülkeler arasında şiddet veya çatışmaya neden olabilecek bir sonucu kendi pozisyonundan vazgeçmeden önlemeye çalışma çabası”*³⁷ olarak gören genel yaklaşım üzerine inşa edilecektir. Karar alma yaklaşımı üzerinden bakıldığında bu tanım, karar alıcının, genellikle karşı tarafın çıkarlarıyla çatışma halinde olan kendi ülke çıkarlarını koruyacak bir yol izlemek durumunda olacağını göstermektedir. Analiz maksatlarıyla kriz yönetimini iki ana yaklaşım üzerinden inceleyebiliriz. Birinci görüş; kriz yönetiminin amacını, savaşı önleme ve karşılıklı meydan okumaların barışçıl çözümlenmesi olarak yorumlamaktadır.³⁸ Bu görüş kriz yönetiminde her iki tarafça da kabul edilen bir çözüme kuvvete başvurmaksızın

³⁶ Allan McConnell, “Crisis Management, Influences, Responses and Evaluation”, Ed. Arjen Boin, **Crises Management** Vol III, (London: Sage, 2008): 188.

³⁷ Gilbert R. Winham (ed), **New Issues in International Crisis Management**, (Westview Press,1988): 1-5.

³⁸ Richard Ned Lebow, **Between Peace and War: The Nature of International Crisis**, (Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1981): 292.

ulaşılmasını savunmaktadır. İkinci görüş; kriz yönetimini bir kazanma pratiği olarak görür.³⁹ Bu görüş, kriz yönetimini, krizi her iki taraf için de kabul edilebilir tehlike ve risk sınırları içinde tutarak bir krizi ‘yenmek’ olarak tanımlamaktadır. Aslında başarılı bir kriz yönetiminde her iki görüşün de unsurlarının yer aldığını söylemek mümkündür. Kriz yönetiminde, en yüksek seviyedeki karar alıcıların, bir yandan krizin bir savaşa/çatışmaya dönüşme riskini en aza indirirken, diğer yandan ülke çıkarlarını korumaya, ya da varılan çözümün yeni krizlere neden olmasına meydan vermeden çıkarlarını en üst seviyede tutmayı, kayıplarını da en aza indirmeyi hedef aldıkları söylenebilir.⁴⁰

Bu bağlamda, Alexander George, kriz yönetiminde temel paradoks ve siyasi çıkmazı şöyle tanımlamaktadır:

“Her iki tarafın da çıkarlarının zedelenmesine razı olmaları halinde taraflar arasında meydana gelebilecek bir çatışma kolaylıkla engellenebilir. Bu kriz yönetiminin temel paradoksudur. Taraflardan sadece biri geri adım atarsa krize gerek kalmaz... Bir kriz patlak verdiğinde taraflar kendilerini en önemli menfaatlerini korumak için gereken ne varsa onu yapmak zorunda hissediyor. Bununla birlikte taraflar ayrıca, istemeden patlak veren bir krizin tırmanmasına yol açabilecek seçeneklerden de kaçınması gerektiğini kabul ediyor. Bu da kriz yönetiminin siyasi çıkmazıdır... taraflar kriz sırasında iki hedefe ulaşmaya çalışıyor. (1) menfaatlerini korumak, (2) krizin tırmanmasına yol açacak davranışlardan kaçınmak”.⁴¹

Bu yaklaşımlar göstermektedir ki kriz dönemleri dış politika davranışlarının en net olarak gözlemlenebildiği dönemlerdir. Lider davranışlarını da içererek yapılacak dış politika analizi, yukarıda belirtilen önermeleri açıklamakta ve sorulan sorulara cevap bulmakta anahtar görevi yapabilir. Böylelikle hem analiz düzeyi, hem de analiz birimi açısından çoklu bir inceleme yapılması mümkündür. Doğal olarak böyle bir analizi Türk dış politikasında yaşanan olayların tümüne yayarak yapmak mümkün görünmemektedir. Dış politikanın “normal” akışı içerisinde her zaman “sivri” ya da “keskin” olaylar yaşanmaz. Dolayısıyla bu akış içerisinde lider etkisini izlemek kolay olmayacaktır. Ayrıca tüm dış politika olaylarını *lider - olay - zaman* düzleminde incelemeyi tek bir çalışmanın kapsamı içerisine sığdırmanın da imkânı yoktur. Bu nedenle bu çalışma, incelemeyi lider etkisinin özellikle keskin ve somut olarak gözlemlenebileceği dış politika *krizleri* üzerinden yapmayı hedeflemektedir. Karar alıcıların (liderin) sergilediği tavır, onların bu tür akut/ani olaylara (krizlere)

³⁹ Phil Williams, **Crisis Management: Confrontation and Diplomacy in the Nuclear Age**, (London: Martin Robertson, 1976): 27.

⁴⁰ Aydın Şihmantepe, “Kardak Krizinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, (Nisan 2013, sayı 17): 134.

⁴¹ George, **Avoiding War...**, 22-23.

yüklediği anlamla doğrudan ilişkilidir. O zaman dış politika analizini dış politika krizleri üzerinden yapmak daha olanaklıdır. Kriz yönetimine ilişkin sergilenen dış politika çıktısı, bize karar alıcıların bu tür krizlerde nasıl davrandığı konusunda önemli veriler sunar. Öte yandan yapılacak analiz, aynı zamanda karar alıcının yürütülmekte olan dış politikayla ne derece örtüşen kararlar aldığını ya da yepyeni davranış kalıplarını uygulayıp uygulamadığını da gösterecektir. Lider odaklı yapılacak olan dış politika krizleri karar alma süreçleri analizinin, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan neo-klasik realizm ile nasıl ilişkilendirildiği takip eden bölümde ele alınacaktır.

2.5. Bir Bakış Olarak Neo-Klasik Realizm

Bu çalışma kapsamında neo-klasik realizm, bir dış politika analizi kuramı olarak bütünlük içinde ele alınmıştır. Bu nedenle de bu kurama ilişkin her bir akademisyenin katkılarının ve girdilerinin ayrı ayrı incelenmesi çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bu bakışla neo-klasik realizmin, klasik realizm ve neo-realizm ile var olan bağları ve bu iki kuramdan ayrıştığı en temel noktalar ele alınmıştır. Bu bölümde neo-klasik realizmin yapılan çalışmanın çerçevesi olarak neden seçildiğine ilişkin belirleyici farklar vurgulanmaya çalışılmış, özellikle kuramın dış politikanın oluşturulmasında çok önemli olarak gördüğü *ara değişkenin* en önemli ve sonucu belirleyici birimi olan *lidere* yaklaşımı ön planda tutulmuştur.

Bu anlamda neo-klasik realizmin devletin dış politika davranışını incelerken farklı analiz düzeyleri arasında köprü oluşturduğu dikkate alınmaktadır. Bu yaklaşımda, uluslararası ortamın güç, tehdit ve strateji konusunda getirdiği koşul ve kısıtların, birey düzeyinde, karakter, algı ve inançlar yoluyla nasıl süzüldüğü ve yeniden tanımlandığı ortaya konulmaktadır. Yine gelinen nokta uluslararası ilişkilerde bireyin önemli olduğu noktasıdır.

Neo-klasik realizm, Morgenthau ve Kissenger'ın klasik realizminin öngördüğü dış politika ve devlet idaresinin karmaşıklığı anlayışından vazgeçmeksizin, Waltz'un neo-realizminin bakış açısı ve kuramsal anlayışını kullanır. Diğer realist yaklaşımlarda olduğu gibi neo-klasik realizm de politikayı, sınırlı kaynaklar ve yaygın belirsizlikler ortamında devletlerin maddi güçlerini ve güvenliklerini sürekli artırma mücadelesi olarak görür. Evrensel bir egemen ya da bir dünya hükümetinin yokluğunu -anarşiyi- uluslararası çatışmaların başlıca sebebi

olarak görür. Sistem baskıları devletlere kendi güvenliklerini sağlamak için daha fazla etki gücü kazanmak üzere mücadele etme inisiyatifi yaratır.⁴²

Neo-klasik realizm terimini ilk kez, aralarında Fareed Zakaria, Randall L. Schweller, Thomas J. Christensen, Michael E. Brown, William Wohlforth gibi bir grup akademisyenin çalışmaları üzerine World Politics'te yazdığı makalede Gideon Rose kullanılmıştır.⁴³ Sözü geçen tüm akademisyenler uluslararası sistemden gelen baskıların, devletin içinden gelen ara değişkenler tarafından filtreden geçirilerek dış politika davranışını oluşturduğunu belirtmektedir. Bu bakış, sistem baskılarının, devletin yapısal ortamı içinde süzülerek üst düzey karar alıcıların tehdit değerlendirmelerini, tehditlere karşı uygulanabilir stratejiler geliştirmelerini ve nihayetinde seçilen stratejilere paralel olarak toplumsal kaynaklarını harekete geçirmelerini nasıl etkilediğini incelemeyi hedef alır.⁴⁴ Bu nedenle de neo-klasik realizm devletlerin dış politika davranışlarını analiz etmede kapsamlı bir çerçeve oluşturmaktadır.⁴⁵ Bu çerçeve esasen karar alıcı olarak liderlerin algılarının ve devlet içi faktörlerin dış politika davranışı üzerindeki etkilerinin tespit edilmesini gerektirir. Aslında kendini realist olarak tanımlayan birçok akademisyen, genelde realizmin, özellikle de neo-realizmin devleti detaylı ve açıklıkla tanımlayan bir teorinin olmadığını kabul edeceklerdir. Neo-klasik realizm bir anlamda devletin realist tanımına ilişkin bu boşluğu da doldurmaya çalışmaktadır.⁴⁶ Gerek klasik realizm, gerekse neo-realizm devleti bir kara kutu olarak incelemeye doğrudan dâhil ederken, neo-klasik realizm birim düzeyde devletin iç mekanizmasını ve temel karar alıcı olarak lideri de incelemeye dâhil etmektedir.

Rose incelediği çalışmalardan çıkardığı sonuçta, neo-klasik realizmin, klasik realizmin kabullerinden bir kısmını güncelleyerek sistematik bir tabana oturduğunu ve en belirgin olarak da iç ve dış değişkenleri birlikte kullandığını söylemektedir. Buna göre, bir devletin dış politika konusundaki niyet ve istekleri, ilk ve öncelikli olarak o devletin uluslararası sistemdeki yeri ve görelî maddî güç kapasitesi

⁴² Jeffrey W. Taliaferro et al (Eds.), **Neoclassical Realism, State And Foreign Policy**, (Cambridge University Press, 2009): 3-4

⁴³ Gideon Rose, (Review Article) "Neo-Classical Realism and Theories of Foreign Policy", **World Politics**, (Vol. 51, No. 1Oct., 1998): 144-172.

⁴⁴ Taliaferro et al, **Neoclassical Realism...**, 4.

⁴⁵ Balkan Devlen, **Renegade Regimes and Foreign Policy**,(VDM Verlag Dr. Müller,Saarbrücken, 2000): 29.

⁴⁶ Taliaferro et al, **Neoclassical Realism...**, 13.

tarafından belirlenir. Bu açıdan bu bakış realisttir. Bununla birlikte, bu kapasitenin bir devletin dış politikasına yansımaları dolaylı ve karmaşık bir filtreleme sonucunda oluşur, yani sistemden gelen baskılar ara/müdahil değişkenler (intervening variables) tarafından şekillendirilir.

Burada vurgulanması gereken bir konu da, bir devletin maddi güç kapasitesini dış politika davranışına doğrudan çeviren ve keskin olarak tanımlanabilen bir bağlantının var olmadığıdır. Bu nedenle de aynı iç sisteme sahip devletler benzer durumlarda birbirlerinden farklı dış politika davranışları gösterirken, farklı yapıdaki devletler benzer dış politika olaylarında benzer dış politika davranışları gösterebilmektedir. Mademki uluslararası sistemin baskıları, devletin dış politika davranışına iç değişkenler tarafından şekillendirilerek yansımaktadır, o zaman aynı güç kapasitesine ve benzer sisteme sahip devletlerin benzer dış politika çıktılarına sahip olmaları gerekirdi. Oysa durum her zaman böyle değildir. Bu durumu Christensen önerdiği “ulusal politik güç” kavramıyla açıklamak mümkün olabilir. Bu kavramı Christensen, liderlerin devletin sahip olduğu insan ve maddi gücünü güvenlik politikaları doğrultusunda harekete geçirebilme (mobilize) yeteneği olarak tanımlar.

Bu açıdan bakıldığında, *ara değişkeni iç etkenler* ve en az onun kadar önemli olan *liderin* kendisinin oluşturduğu görülür. Bu nedenle de neo-klasik bakış, bir ülkenin dış politikasını anlayabilmek için o ülkeye ilişkin geniş bir alan uzmanlığı gerekliliğini de beraberinde getirir. Örneğin lider algısının ne denli rol oynadığını tespit edebilmek için, bir devletin önemli karar alıcıların düşünüş ve davranış biçimlerinin anlaşılması gereklidir ki bu da ancak o devletin dilini bilmeyi ve/veya derin bir arşiv araştırmasını gerektirir. Liderlere ilişkin verilerin sistematik olarak araştırmasını liderlerin operasyonel kodlarının incelenmesi yoluyla önemli ölçüde yapmak mümkün olabilir. Operasyonel kod kavramından, bu çalışma kapsamında kullanılma yönteminden ve sınırlarından sonraki bölümde detaylı olarak bahsedilecektir.

Neo-klasik realizmin lidere yüklediği anlam/öneme ilişkin bir diğer yaklaşımı da tanımladığı değişkenler üzerinden görmek mümkündür. Neo-klasik realizmin dış politika yaklaşımı, belirlemiş olduğu değişkenleri ve bunların arasındaki ilişkiyi açık

ve net olarak tanımlar: Bağımsız değişken, ara değişken⁴⁷ ve bağımlı değişken. Bu dizilime ve bağlantıya göre uluslararası sistemin kendisi ve ortaya çıkardığı baskılar bağımsız değişkeni, iç etkenler ve karar alıcı/lider ara değişkeni oluşturur. Dış politika çıktısı/davranışı da bağımlı değişkeni oluşturur.

Tablo 2.2. Neoklasik Realizm ve Değişkenler			
<i>Bağımsız Değişken</i> (Independent Variable)	<i>Ara Değişken</i> (Intervening Variables)		<i>Bağımlı Değişken</i> (Dependent Variable)
➡	<i>İç Etkenler</i>	<i>Lider Algısı</i>	➡
<i>Uluslararası Sistem</i>	<i>Devlet İçi İşleyiş</i>		<i>Dış Politika Davranışı</i>

Bu bağlantıya göre uluslararası sistemde meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin bir devlet üzerinde yaptığı baskılar o devletin dış politika davranışını doğrudan ve keskin bir biçimde şekillendirmeye yetmez. Bu baskı, iç faktörlerin etkileriyle lider tarafından benimsenen ve uygulanan bir dış politika davranışını doğurur ki bu davranış da artık bağımlı değişkeni oluşturur. Ayrıca neo-klasik realizm iç politikanın doğrudan dış politika üzerinde etkili olduğunu önermek yerine, hangi durumlarda ve hangi koşullarda etkin bir rol oynadığını tespit etmeye çalışır. Örneğin bir devletin göreceli maddi gücünde yaşanan bir artışın ya da azalmanın devletin dış politika hedef ve isteklerinde aynı doğrultuda bir değişime neden olabileceğini öngörürken, aynı zamanda bu değişimin mutlaka orantılı ve doğrusal bir oranda olmayacağını da belirtir. Buradaki asıl belirleyici konunun bu değişimlerin lider tarafından nasıl algılandığı ve dış politika davranışına çevrildiği ile ilgili olduğunu öne sürer. Liderlerin kendi hesapları ve algılamaları yaşanan dış değişimlere zamanlı ve etkili karşılıklar verilmesini engelleyebilir/kısıtlayabilir. Lider bir yandan yaşanmakta olan dış değişime bir cevap vermek zorundayken, diğer

⁴⁷ Ara değişkeni belirleyen iç politika kaygıları, çıkar grupları ve elit algılamaları ile detaylı bilgi için bkz. Colin Dueck, “Neoclassical Realism and the national interest: presidents, domestic politics, and major military interventions”, **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**, Eds. Jeffrey W. Taliaferro et al, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009): 139-170.; ayrıca bkz. Norrin M. Ripsman, “Neoclassical realism and domestic interest groups”, **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**, Eds. Jeffrey W. Taliaferro et al, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009): 170-193

yandan içerde yerel kurumların ve ilgili tarafların desteğini alarak toplumsal kaynaklarını harekete geçirmek zorundadır. Bu verileri dikkate alarak neo-klasik realizm, benzer dış sınırlamalar/zorlamalar karşısında aynı devletin dış politika davranışlarının zamanla nasıl değiştiği kadar, farklı devletlerin benzer girdiler karşısında gösterdikleri davranışları da açıklamaya çalışır. Bu nedenle neo-klasik yaklaşım, sistemin getirdiği zorunluluklara karşı diplomatik, ekonomik ve askeri tepkilerin nasıl şekillendiğini açıklayabilir. Bununla beraber, bu yaklaşım gösterilen tepkilerin doğurduğu sonuçları açıklamaya çalışmaz.⁴⁸

Neo-klasik realizm devlete tepeden aşağı tüm detayları göz önüne alacak bir bakış açısı sunar ki bu da sistemsel etkilerin nihayetinde devletin dış davranışlarını etkilediği anlamına gelir. Bu anlamda, neo-klasik realizm devleti, devlet başkanı ve bakanlar ile dış güvenlik politikasını yürütmekle görevli diğer resmi görevlilerden oluşan ulusal güvenlik yönetim birimi olarak tanımlar. Buna göre, yöneticiler yani lider ve diğer karar alıcılar uluslararası sistem ile devletin kesiştiği alanda bulunurlar ve devletin siyasal-askeri araçlarına ilişkin ayrıcalıklı bilgilere ulaşabilen ve sistemsel baskılar ile ulusal çıkarları net bir şekilde algılayabilen bir konumda yer alırlar. Her ne kadar bu yönetim toplumdan ayrı bağımsız bir konuma sahip ise de siyasal düzen, kaynak kullanımı ve seçilen siyasi tavrın uygulanabilmesi için, onları iç aktörler olan yasama organı, siyasi partiler, ekonomik sektör, sınıflar ya da halkın tamamı ile müzakereler ve pazarlıklar yapmak zorunda bırakabilir. Böyle bakıldığında, ülkesinin göreceli gücünü ve diğer devletlerin niyetlerini algılamak biçimlerine göre ulusal çıkarları tanımlayan ve dış politikayı uygulayanların liderler olduğu, buna karşın liderlerin aynı zamanda iç baskı ve kısıtlamalara maruz kaldığı da görülür. Özetle neo-klasik realizm, seçkinlerin öngörülleri ve göreceli güç algısıyla birlikte iç baskıları, uluslararası sistemin girdilerini süzerek dış politika davranışını şekillendiren ara değişken olarak görür. Çünkü sistemsel baskılar her bir devletin bu girdiye tam olarak nasıl tepki vereceği konusundaki yöntemi doğrudan dikte etmez. Devletler - aslında devlet adına hareket eden liderler - sistemden gelen girdilere nasıl tepki verecekleri konusunu kendi değerlendirmeleri etrafında oluştururlar.⁴⁹ Neo-klasik realistler dış politika tepkilerini en sonunda devlet – toplum işbirliği veya mücadelesinin ürünü olarak görürler.

⁴⁸ Taliaferro et al, *Neoclassical Realism...*, 21.

⁴⁹ Taliaferro et al, *Neoclassical Realism...*, 21.

Neo-klasik realizmin araştırma soruları şöyle özetlenebilir:

Tehdit Değerlendirmesi

- Devletler ya da daha doğrusu devlet adına hareket eden karar alıcılar ve devletin kilit kurumları uluslararası tehdit ve fırsatlara nasıl değer biçiyor?
- Uluslararası tehditlerin değerlendirilmesinde devlet içi temel aktörler kimlerdir?
- Uluslararası bir tehdidin değerlendirilmesinde devlet içi anlaşmazlıklar nasıl çözümleniyor?

Stratejik kararlar

- Uluslararası bir tehdide nasıl tepki verileceğine kim karar veriyor?
- İç aktörler dış politika ve güvenlik politikasının içeriğine karar veriyor mu yoksa sadece şekliyle mi ilgileniyorlar?
- Hangi iç aktör (ve hangi koşullarda) güvenlik politikası üzerinde en çok etkiye sahip?
- Liderler uluslararası tehdit ve fırsatlara tepki gösterirken ne tür iç müzakere ve pazarlıklar yapmaya ihtiyaç duyuyorlar?

Kaynakların kullanılması, iç hareketlilik ve politikanın uygulanması

- Devletler seçtikleri güvenlik politikasını sürdürmek için kaynaklarını nasıl harekete geçiriyorlar?
- İç aktörler kaynakları kullanmak isteyen devleti engelleyecek ne kadar güce sahipler?
- Toplumsal gruplarla devlet arasında yapılan bir pazarlıkta kimin daha başarılı olduğunu hangi ölçüt belirliyor?

Aslında neo-klasik realizm üzerinde çalışan akademisyenlere yöneltilmiş olan bu temel sorular⁵⁰, neo-klasik realist yaklaşımla yapılacak olay incelemelerine de kılavuzluk edecek niteliktedir. Sorulara verilecek cevaplar bu yaklaşım içinde yapılacak dış politika analizini tutarlı kılmaya yardım edebilecektir. Olay incelemeleri sırasında tespit edilecek olan hususlar, dış baskı ve fırsatlara karşı, iç politika girdileri, devlet mekanizması ve karar almayı etkileyen diğer iç faktörleri de içerecek şekilde karar alıcıların nasıl bir tepki gösterdiğini, bu anlamı ile de ara

⁵⁰ Bkz. Taliaferro et al, *Neoclassical Realism...*, 21-31.

değişkenin etkilerini tespit etmeye de yardımcı olacaktır. Uluslararası baskı ve fırsatlara ilişkin elit algılamalarındaki farklılık ve üst düzey karar alıcıların verili durum üzerinde uzlaşma sağlayamaması, konuya ilişkin değerlendirmenin net ve doğru yapılamama sonucunu doğuracaktır. İlave olarak, elitler ve karar alıcılar verili durumu doğru algılamış ve uzlaşmış olsalar bile iç politika dinamikleri, onları düşündüklerinden makul oranda farklı dış politika tepkileri vermeye yönlendirebilecektir. Bu göstermektedir ki, yapılacak bir dış politika analizinde sistemsel baskıların neden olacağı dış politika davranışını, devletin içine bakmadan kestirmek her zaman mümkün değildir. Uluslararası sistemin getirdiği tehdit ve fırsatlar verilecek dış politika tepkisine kılavuzluk edecek şekilde belirgin ve açık olmayabilir. Ayrıca, devletler her zaman öngörülen tepkiyi vermeyebilir. Dış politika çıktısını (yani bağımlı değişkeni) devlet içindeki çıkar ilişkilerini, siyasi aktörlerin motivlerini daha da önemlisi nihai karar verici olarak davranan liderin özelliklerini bilmeden hesaplamak mümkün değildir. Özetle Derek'in dediği gibi, neo-klasik realistler, dış politika çıktısını anlamak için, sistem seviyesindeki faktörlerin, devlet seviyesindeki faktörler tarafından nasıl etkilendiğinin araştırılmasını gereklilik olarak görürler.⁵¹

Bu çalışma devletin dış politika krizlerindeki davranışını lider üzerinden, hem zaman düzleminde, hem de iç politik değişimlere paralel olacak şekilde incelemeyi hedeflemektedir. İnceleme, seçilen lider ve dolayısıyla seçilen dış politika krizleri açısından uluslararası sistemde büyük değişikliklerin meydana geldiği dönemi kapsamaktadır. Bu yönüyle neo-klasik realizmin kuramsal varsayım ve önermelerini kılavuz olarak kullanabilecek gerekli koşullar sağlanmaktadır. İnceleme akut olaylar - krizler- üzerinden yapılacağı için, uluslararası sistemdeki değişim ile getirdiği baskılar, kriz dönemlerindeki iç siyasi girdiler ve lider davranışlarında bunlara koşut olarak oluşan farklılıklar daha net olarak görülebilecektir. Bu anlamıyla neo-klasik realizmin, bağımsız değişken (uluslararası sistem) – ara değişken (iç faktörler ve lider) – bağımlı değişken (dış politika çıktısı) önermesi çalışmaya kılavuzluk edecek niteliktedir.

Çalışmaya kuramsal çerçeve oluşturan neo-klasik realizme yöneltilen eleştiriler de göz ardı edilmemiştir. Bu eleştirilerden birisi devletlerin hedeflerine ulaşmada rasyonel davrandıkları yönündeki realizmin temel varsayımının ihlal

⁵¹ Bkz.; Derek Beach, **Analyzing Foreign Policy**, (New York: Palgrave MacMillan, 2012): 64

edildiğidir. Bu görüşe göre lider ve elit algılamalarının ara değişken olarak incelemeye dâhil edilmesi bu temel varsayımı ihlal etmektedir.⁵² Oysa bazı realist akademisyenlerin devletin rasyonelliği konusunu temel varsayımlardan biri olarak görmesine karşın bu tür bir varsayım gerekli değildir. Hem Waltz hem de Morgenthau bu varsayımı reddeder. Waltz realizmin devletin rasyonel olduğuna ilişkin bir varsayımı gerektirmediğini, devlet davranışını karşılıklı etkileşim ve rekabet yoluyla uluslararası sistemin etkilediğini belirtir.⁵³ Diğer bazı eleştiriler de neo-klasik realizmin birim düzeyli değişkenleri incelemeye dâhil ederek neo-realizmin yapısal mantığını ihlal ettiğini öne sürerler. Buna karşın neo-klasik realizmin, bir yandan uluslararası düzeydeki yapısal değişkenleri göz önünde bulundurarak, aynı zamanda birim düzeydeki değişkenleri incelemeye dâhil etmesinin karşısında bir engel yoktur. Neo-klasik realizm birim düzeydeki değişkenleri de kullanarak neorealizmin tüm önermelerini destekler. Neo-klasik realizm araştırmasını hem sistemsel hem de birim düzeyindeki değişkenleri kullanarak yapar. Bunu yaparken, birim düzeydeki değişkenleri hem devletin iç dinamiklerini hem de kişisel davranış özelliklerini kapsayacak şekilde incelemeye katar. Devletin nesnel olarak ifade edilen maddi güç kapasitesinin, liderin öznel ve algısal değerlendirmesine nasıl dönüştürüldüğünün belirsiz olduğu yönündeki eleştiriler de dikkate alınmıştır. Çalışmanın hem kuramsal hem de saha çalışması açısından tutarlılığını sürdürecektir şekilde, inceleme konusu olan Süleyman Demirel'e ait her türlü beyan, açıklama ve anılara ilişkin arşivler dikkatlice taranarak incelenen krizler temelinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Takip eden bölümde, ara değişkenin en temel ve önemli unsuru olan lider davranışlarının nasıl değerlendirileceği ele alınacaktır. Nihayetinde, uygulanacak dış politika davranışını -çıktıyı- belirleyen siyasal sorumlu olan liderdir. İnsan davranışlarının, düşünüş biçiminin ve algısal yetkinliğinin ölçülmesinin zorluğu ortadadır. Buna ilave olarak bireyin bu özelliklerinin zaman içerisinde değişim ve gelişim gösterebiliyor olması, ayrıca siyasi yaşama ilişkin yaşanan iç politika kaygılarının etkileri durumu daha da karmaşık bir hale getirmektedir. Bu nedenlerle siyasi liderin etkisine ilişkin analiz yaparken sistematik bir yaklaşım ve sonuç

⁵² Jeffrey W. Legro ve Andrew Moravcsik "Is Anybody Still a Realist", **International Security**, (24, No,2 Fall 1999): 5-55.

⁵³ Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, (New York: McGraw Hill, 1979): 117-119.

çıkarılabilir bir yöntem kullanılması gereklidir. Kullanılacak yöntemin ve analiz için ele alınacak hususların yukarıda sözü geçen sorularla da uyum içinde olması gerekir. Liderlere ilişkin verilerin sistematik olarak araştırmasını yapmanın bir yöntemi liderlerin operasyonel kodlarının incelenmesidir. Operasyonel kod kavramı ve bu çalışma içerisinde nasıl kullanılacağı sonraki bölümde ele alınmıştır.

2.6. Ara Değişken Olarak Liderin Etkisi – Operasyonel Kodlar

Operasyonel kod kavramı ilk kez Nathan Leites’in 1951 yılında Politbüro’nun işleyişi üzerine yaptığı çalışma⁵⁴ ile ortaya atılmıştır. Bu terim aslında kelime anlamının çağrıştırdığı gibi bir dizi kurallar, kodlar ve yöntemleri listelemek için kullanılmış değildir. Bu kavramı en yalın haliyle politika ve tarihsel olaylara ilişkin inanç sisteminin açıklanmasıyla ilgili olarak tanımlanabilir. Leites çalışmasını niteliksel ve yorumlamaya dayalı analiz ile olarak yürütmüş ve Politbüro’yu oluşturan bireylerin ne tür değerlere sahip olduklarını, dünyaya bakış açılarını tespit etmeye ve bunların Amerikalı politikacılardan ne denli farklı olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Leites daha sonra Bolşevizm üzerine yaptığı çalışmayla⁵⁵ da bu sistem içindeki işleyiş kurallarını ve davranış normlarını tespit etmeye çalışmıştır. Alexander George Leites’in çalışmasının temellerini oluşturan yaklaşımı daha sistemli bir hale getirmiştir.⁵⁶ George, Lites’in “kodu” oluşturan bileşenlerin sırasını, aralarındaki hiyerarşik yapıyı ve karşılıklı ilişkilerini yeniden tanımlayacak şekilde yeniden yapılandırması günümüzde kullanılan operasyonel kod kavramının temellerini oluşturmuştur. George bunu, seçilen politik davranışın nedenlerinin daha net bir biçimde anlaşılmasını sağlamak üzere, bir dizi bilişsel soru oluşturarak yapmıştır. Bu anlamıyla operasyonel kod analizi, liderin inanç sistemi ve bilişsel yaklaşımları üzerine yapılan bir çalışmadır.⁵⁷

⁵⁴ Nathan Leites, **The Operational Code of Politburo**, (NewYork, McGraw Hill, 1951)

⁵⁵ Nathan Leites, **A Study of Bolshevism**, (NewYork, Free Press,1953)

⁵⁶ Alexander L. George, “The operational code”: A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision Making”, **International Studies Quarterly**, (Cilt 13 Sayı 2, 1969): 190-222.

⁵⁷ S. G. Walker, ve M. Schafer, “Belief Systems as Causal Mechanisms in World Politics: An Overview of Operational Code Analysis”, Eds. M. Schafer & S. G. Walker, **Beliefs And Leadership In World Politics: Methods And Applications of Operational Code Analysis**, (New York: Palgrave Macmillan, 2006): 3-22.

Operasyonel kod, liderin düşüncelerini, siyasi durumlara karşı asıl eğilimlerini ve dış politika kararını nasıl tercih ettiğini anlamamıza yardımcı olur.⁵⁸ Bu tür bir analiz liderin inanç sistemini ve sahip olduğu değerleri öğrenerek onun davranış normlarını anlamamızı sağlar. Çünkü karar alıcı olarak lider, alacağı dış politika kararlarında dünyaya ilişkin sahip olduğu inançlarını ve algılamalarını kendi doğrusu kabul ederek kullanılır. Liderin inanç sistemi ise öncelikle kendisi, çevresi ve dünya hakkında o güne kadar edindiği ve biriktirdiği bilgilerin tamamı tarafından şekillendirir.

Bireyin inanç sistemi karar alma süreciyle iki temel bağlantıyı kurmaktadır. Birincisi kişinin inanç sisteminin kendi politik hedeflerini oluşturmada ana başlangıç noktasını oluşturmaktır. Bu inanç sistemi liderin hedefleri belirlemede doğrudan etkilidir. İkincisi ise liderin sahip olduğu inanç sisteminin, onun yapacağı olayları süzme, olaylar arası ilişki kurma nedenleri sorgulama ve bilgiyi organize etme sürecinde önemli rol oynamasıdır. Bu açıklama, liderin süreç içinde biriktireceği bilginin nasıl şekillendiği ve nihayetinde alacağı kararlara nasıl yansıtacağını ifade eder. Burada inanç sisteminin durağan ve değişmez olmadığını belirtmek gerekir. Edinilen her yeni bilgi liderin sahip olduğu inanç sistemiyle etkileşimdedir. İnanç sistemi bilgiye açık olduğu durumlarda bu girdi var olan inanç sisteminde değişikliğe neden olabilirken, kapalı olmaya devam eden bir inanç sisteminde aynı düzeyde bir değişikliğe neden olmayabilir.

Operasyonel kod analizi, liderin sahip olduğu temel inanç sistemini ve değerlerini analiz ederek davranış normları hakkında fikir edinmeyi kolaylaştırır. Bunu hedeflerken de, liderin insan ilişkilerinde güç kullanımına ilişkin nasıl düşündüğünü ve buna yönelik algılamalarının nasıl şekillenmiş olduğunu anlamaya çalışır.⁵⁹ Gücün bireyler arasındaki sosyal ilişkiler üzerindeki yeri nedeniyle, operasyonel kod analizi liderin kendisi ve diğerleri arasındaki etkileşimleri hakkında sahip olduğu inanç sistemlerini açıklamayı amaçlar. Günümüzde yapılan çalışmalarda, liderin sahip olduğu inanç sistemi operasyonel kod analizinin

⁵⁸ Cengiz Erişen ve Barış Kesgin, “Dış Politika ve Psikolojik Unsurlar: Türk Yunan İlişkilerinin Analizi”, Der. Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2012): 560.

⁵⁹ Mark Schafer, Stephan G. Walker, “Operational Code Analysis at a Distance: The Verbs in Context System of Analysis”, Eds. Mark Schafer ve Stephan G. Walker, **Beliefs And Leadership in World Politics: Methods And Applications of Operational Code Analysis**, (New York: Palgrave MacMillan, 2006).

merkezini oluşturur ve bu anlamda dışarıda var olan gerçekliğin, liderin öznel bakışıyla nasıl algılandığının resmini ifade eder.⁶⁰

Günümüzde operasyonel kod analizi çalışmaları Alexander George'un formüle ettiği sorulara aranan cevaplar üzerinde yapılmaktadır. George operasyonel kod analizini birbirleriyle bağlantılı iki ana yapı üzerinden oluşturur. George incelemeye tabi tutacağı konuları felsefi (philosophical) ve araçsal (instrumental) içerik üzerinden açıklamaktadır. Buna göre felsefi içeriği inceleyen sorular politik yaşamın ve çatışmanın doğası ile bireyin tarihteki rolüne ilişkin sorulardır. Araçsal içerik ise bireyin amaçları ve bunlara koşut kullandığı araçları anlamaya çalışan soruları içerir. Alexander George'un önerdiği sorular şunlardır:

Felsefi İnançlar

1. Politik hayatın 'esas' niteliği nedir? Politik evrenin aslı uyum mu yoksa uyuşmazlık (çatışma) mıdır? Siyasi rakiplerin temel karakteri nedir.
2. Kişinin temel siyasi değerlerini ve hedeflerini gerçekleştirmesi mümkün müdür?
3. Siyasi gelecek öngörülebilir mi? Ne anlamda ve ölçüde tahmin edilebilir?
4. Tarihsel gelişim üzerinde kişinin ne kadar 'kontrolü' veya 'hâkimiyeti' olabilir? Kişinin tarihi istenen yönde 'şekillendirme' deki rolü nedir?
5. İnsan ilişkilerinde ve tarihsel gelişim içinde 'tesadüf'ün/'şans'ın rolü nedir?

Araçsal İnançlar

1. Siyasi eylemin amaçlarının seçimi için en iyi yaklaşım nedir?
2. Eylem hedefleri en etkin bir biçimde nasıl izlenir?
3. Siyasi eylemin riskleri nasıl hesaplanır, kontrol ve kabul edilir?
4. Kişinin çıkarlarını geliştirmek için en iyi 'zamanlama' nedir?
5. Kişinin çıkarlarını geliştirmede farklı araçların faydası ve rolü nedir?

George'un önerdiği bu inceleme modelinde felsefi inançlar liderin dünyayı ve bu dünya içindeki rolünü nasıl değerlendirdiği/algıladığı ile ilgilidir. Araçsal inançlar ise liderin kendi hedeflerine ulaşmak için nasıl yöntemleri tercih ettiğini tespiti yöneliktir. Bu girdilerle bireyin psikolojik ve bilişsel kapasiteleri ya da özellikleri, karar alıcıların algılama şekilleri ve bilgiye açıklıkları ve bilgiyi işleme yetenekleri

⁶⁰ Stephan G. Walker, Mark Schafer ve Michael D. Young, "Systematic Procedures for Operational Code Analysis: Measuring and Modeling Jimmy Carter's Operational Code", **International Studies Quarterly**, (Cilt 42, sayı 1, 1998): 175-188.

dış politika analizinin önemli parçaları haline gelmiştir.⁶¹ Günümüzde operasyonel kod analizi yöntemlerinden biri analizi sayısal modellemeler üzerinden yapmayı amaçlar.⁶² Burada yaygın olarak kullanılan VICS (Verbs in Context System) yaklaşımına kısaca değinilecektir. Bu yaklaşımda liderin beyan ve açıklamaları esas alınarak, kullandığı eylem bildiren kelimelerin amacı, zamanı ve hedefi sistematik ve sayısal olarak incelenir. VICS bu yaklaşımı kullanan sistem olarak; liderin gerek kamuoyu önündeki genel konuşmaları, bildirileri, röportajları ve basın toplantılarındaki açıklamalarını, gerekse anıları, günlükleri ve mektupları gibi özel açıklamalarını esas alır.

VICS konuşma eylemlerindeki eylemin özellikleri üzerinde yoğunlaşır. Buna göre konuşmada kullanılan eylem bildiren öğelerin farklı şiddetlerde kullanımı, bireyin kendisi ile diğerleri arasındaki güç kullanımını belirtmektedir. Başka bir ifadeyle, olumlu ve olumsuz güç kullanımına karşılık gelen eylemler ile daha düşük seviyede güç kullanımı gösteren eylemlerden söz edilir. Bu kapsamda, ‘yardım etmek’ ve ‘saldırmak’ daha fazla güç kullanmayı gösterirken, ‘söz vermek’ ve ‘tehdit etmek’ gibi eylemler daha az güç kullanımını işaret eder. VICS bireyin konuşmalarındaki kendi ve diğer ayrımına ve fiillerin yoğunluk düzeyine göre endeksler oluşturur. Bireyin kendi-diğer tayini, bir cümledeki özneye göre yapılır. Çünkü özne ya kendi ya da siyasal evrendeki diğerlerine ilişkin tespitlerde bulunur. VICS yöntemi yoğunluk düzeyini olumlu ya da olumsuz olacak şekilde üç ayrı seviyeyle açıklar: (1) düşük yoğunluklu kelimeler, (2) orta yoğunlukta kelimeler ve (3) yüksek yoğunlukta kelimeler. Öncelikle bireyin cümlede kendisine mi diğerine mi referans verdiği tespit edilir ve eylemin zamanı tespit edilir. Eylemin işbirliğine ya da çatışmaya yönelik olarak kullanıldığı belirlenerek *eylemin yoğunluğu* aşağıdaki kategorilerden hangisine karşılık geldiği tespit edilerek kodlanır.

Bu yöntemde her fiil için altı hususa dikkat edilir. Bunlar özne, yüklem kategorisi, siyaset alanı fiilin zamanı, amaçlanan hedef ve bağlamdır. George

⁶¹ M.J. Shapiro, ve G.M. Bonham, “Cognitive Process and Foreign Policy Decision Making”, **International Studies Quarterly**, (1973, Cilt 17 Sayı 2): 146-147.

⁶² Liderlerin davranış kalıplarının belirlenmesi için birçok farklı yaklaşımla çalışmalar yapılmıştır. Sayısal modellemelere kaynak oluşturan yaklaşımların başında George, Holsti, Walker, Young’un kullandığı operasyonel kodlar gelmektedir. Ayrıca M.Hermann ve Schaffer bu yaklaşımlara destek vermişlerdir. Konu üzerinde detalı bilgi için bkz. Mark Schaffer, “Issues in Assessing Psychological Characteristics at a Distance: An introduction to Symposium” **Political Psychology**, (2000, Cilt 21 Sayı 3): 511.

tarafından önerilen operasyonel kodların felsefi ve araçsal inançlara ilişkin olanlarının tümü VICS yaklaşımına göre ayrı ayrı kodlanır. Liderin felsefi inanışları P harfi ile, araçsal inanışları ise I harfi ile ifade edilir. Böylece oluşturulan endeks ayrı ayrı incelenerek hem felsefi sorulara hem de araçsal sorulara ilişkin cevaplar aranır. Alınan cevaplar oluşturulan ölçekler üzerinden değerlendirilerek sonuçlara varılır.

Tablo 2.3. VICS Kodlama Örneği	
Ödüller (+3)	Cezalar (-3)
Söz vermek (+2)	Tehdit etmek (-2)
Başvurmak/destek vermek (+1)	Karşı gelmek/direnmek (-1)
Eylemin siyasi etkisi yok ise (0)	
Kaynak: Kesgin, Operasyonel Kod Analizi: ...,197	

Bu kavramsallaştırma yapılırken belirlenen önermelerin tamamı George'un sorduğu sorularla da bire bir örtüşür. Buna göre P ve I endeksleri şöyle oluşturulur:⁶³

Tablo 2.4. Felsefi ve Araçsal İnançlar	
Felsefi İnançlar (Philosophical Beliefs) [P]	Araçsal İnançlar (Instrumental Beliefs) [I]
P-1 Siyasi Evrenin Esası (The Nature of Political Universe)	I-1 Stratejinin Yönü (Direction of Strategy)
P-2 Temel Değerlerini Gerçekleştirme Beklentileri (Prospects For Realizing Fundamental Values)	I-2 Taktiklerin Yoğunluğu (Intensity of Tactics)
P-3 Siyasi Evrenin Öngörülebilirliği (Predictability of The Political Universe)	I-3 Risk Eğilimi (Risk Orientation)
P-4 Tarihsel Gelişim Üzerinde Kontrol (Control Over Historical Development)	I-4 Eylemlerin Zamanlanmasının Önemi (Importance of Timing of Actions)
P-5 Şansın Rolü (Role of Chance)	a. Uyuşmazlık/İşbirliği (Conflict/Cooperation)
	b. Sözler/Eylemler (Words/Deeds)
	I-5 Araçların Faydası (Utility of Means)
	a. Ödüllendirmek (Reward)
	b. Söz Vermek (Promise)
	c. Başvurmak/Desteklemek (Appeal/Support)
	d. Karşı Gelmek/Direnmek (Oppose/Resist)
	e. Tehdit Etmek (Threaten)
	f. Cezalandırmak (Punish)
Kaynak: Schafer ve Walker, "Operational Code Analysis..."den oluşturulmuştur.	

⁶³ Bu bölüme ilişkin açıklamalar yapılırken Mark Schafer, Stephan G. Walker, "Operational Code Analysis at a Distance: The Verbs In Context System of Analysis" çalışması referans alınmış, bununla birlikte Barış Kesgin'in Türk başbakanlarının operasyonel kodlarını incelediği çalışmadan alıntılar yapılmıştır. Bkz. Barış Kesgin, "Operasyonel Kod Analizi: Türk Başbakanlarının İnanç Sistemi", **Dış politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği**, Der. Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol, (Ankara: Barış Kitap, 2012): 418-443.

Yukarıda sunulan önermelere göre incelemeye tabi tutulan konuşma eylemleri aşağıdaki şekilde değerlendirilerek yorumlanır:

P-1 Siyasi Evrenin Esası: Bu endeks *uyuşmazlık-İşbirliği* ekseninde değerlendirilir. Liderin bir konuşmada ‘diğer’ine yönelttiği olumsuz filler yüzdesinin olumlu filler yüzdesinden çıkarılmasıyla elde edilir. Elde edilen sonuç -1 ile +1 arasında bir değerdir. Liderin siyasi evrendeki diğer aktörler hakkındaki görüşlerini genel olarak yansıtan bu endeks şöyle yorumlanır:

P-1 Siyasi Evrenin Esası								
← Uyuşmazlık					İşbirliği →			
Aşırı	Çok	Kesinlikle	Biraz	Karışık	Biraz	Kesinlikle	Çok	Aşırı
-1	-0,75	-0,50	-0,25	0.0	+0,25	+0,50	+0,75	+1

Bu ölçekte liderin söylemlerinde başkalarına karşı işbirliğine yönelik yaklaşımları varsa lider siyasi evreni samimi görüyor anlamına gelecektir. Ya da tam tersi olarak, lider siyasi evreni samimi görüyorsa başkalarına yönelttiği yaklaşım işbirliği esaslı olacaktır.

P-2 Temel Değerlerini Gerçekleştirme Beklentileri: Bu endeks iyimserlik-kötümserlik ekseninde değerlendirilir. Bu işlem yukarıda nasıl ölçüldüğü belirtilen eylemin yoğunluğu üzerinden yapılır. Ölçülmeye çalışılan konu liderin siyasal evrendeki çatışmanın geçici ya da sürekli olduğuna dair inancıyla ilgilidir. Burada fiillerin yoğunluk değerlerine bağlı olarak- ki bunlar +3 ile 3 arasında değişir- “diğer”e atfedilen her fiilin yoğunluk değerinin toplamı, yine “diğer”e atfedilen fiillerin toplam sayısına bölünmesiyle bulunur ve şöyle yorumlanır:

P-2 Temel Değerlerini Gerçekleştirme Beklentisi								
← Kötümser					İyimser →			
Aşırı	Çok	Kesinlikle	Biraz	Karışık	Biraz	Kesinlikle	Çok	Aşırı
-1	-0,75	-0,50	-0,25	0,0	+0,25	+0,50	+0,75	+1

İyimser bir liderin “diğer”lerine yönelik söylemlerinin yoğunluğunun daha az olumsuz / daha çok olumlu olmasıyla ilişkilendirilir.

P-3 Siyasi Evrenin öngörülebilirliği: Bu endeks tahmin edilebilirlik/öngörülebilirlik ekseninde, liderin diğer'inin eylemlerine ilişkin tutarlık ve öngörülebilirlik hakkındaki düşüncelerini ölçer.

P-3 Siyasi Evren Öngörülebilirliği				
Öngörülebilirlik →		→	Öngörülebilirlik →	
Çok düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok yüksek
0,0	0,25	0,50	0,75	1

P-4 Tarihsel Gelişim üzerinde kontrol: Bu endeks tahmin kontrol edebilirlik ekseninde değerlendirilir. Değerlendirme kendine atfedilen fiillerin hem kendine hem de diğerine atfedilen fiillerin toplamına oranı hesaplanarak yapılır. Değer 0 ile 1 arasında çıkar. Yüksek puan liderin kendisinin tarihsel gelişmelerin sonuçlarını şekillendirme odağı olarak gördüğünü gösterir.

P-4 Tarihsel Gelişim Üzerinde Kontrol				
Kontrol →		→	Kontrol →	
Çok düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok yüksek
0,0	0,25	0,50	0,75	1

P-5 Şansın Rolü: Bu endeks P-3 ve P-4 endekslerinin sonuçları ile ilgilidir. Lider yüksek bir P-3 puanına sahipse -yani başkalarının eylemlerinin tahmin edilebilir olduğuna inanıyorsa-, aynı zamanda yüksek bir P-4 puanına sahipse –yani kendisinin siyasi evrende kontrol gücünün olduğuna inanıyorsa- siyasi evrende şansın rolünün düşük olduğuna inanıyor demektir. Şansın rolünü gösteren bu endeks P-3 endeksinin P-4 endeksi ile çarpımının 1'den çıkarılmasıyla hesaplanır ve değeri 0 ile 1 arasında değişir.

P-5 Şansın Rolü				
Şans →		→	Şans →	
Çok düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok yüksek
0,0	0,25	0,50	0,75	1

I-1 Stratejinin Yönü: Bu endeks uyumsuzluk-işbirliği ekseninde değerlendirilir ve liderin kendi eylemleri için en iyi stratejik yönü- işbirliği/çatışmacı

- ile ilgili inançlarıdır. Bu endeks hesaplanırken kendisine yönelik yönlendirilen olumsuz (-) çatışmacı/uyuşmaz ifadelerin yüzdesinden yine kendine atfedilen olumlu (+) işbirliği/uyum ifadelerinin yüzdesi çıkarılır sonuç -1 ile +1 arasında değişir.

I-1 Stratejinin Yönü								
← Uyuşmazlık					İşbirliği →			
Aşırı	Çok	Kesinlikle	Biraz	Karışık	Biraz	Kesinlikle	Çok	Aşırı
-1	-0,75	-0,50	-0,25	0,0	+0,25	+0,50	+0,75	+1

I-2 Taktiklerin Yoğunluğu: Bu endeks de uyuşmazlık-işbirliği ekseninde değerlendirilir ve P-2 endeksine benzer şekilde, kendine atfedilen her fiilin yoğunluk derecelerinin toplamının yine kendine atfedilen tüm fiillerin toplamına bölünmesiyle hesaplanır ve sonuç üçe bölünür. Sonuç değer -1 ile +1 arasında değişir.

I-2 Stratejinin Yönü								
← Uyuşmazlık					İşbirliği →			
Aşırı	Çok	Kesinlikle	Biraz	Karışık	Biraz	Kesinlikle	Çok	Aşırı
-1	-0,75	-0,50	-0,25	0,0	+0,25	+0,50	+0,75	+1

I-3 Risk Eğilimi: Bu endeks de risk eğilimi ekseninde değerlendirilir. Bu endeks liderin kendi taktiklerindeki çeşitliliği gösterirken değerlendirmede düşük puanların yüksek taktiksel çeşitlilik dolayısıyla riskten almak isteksiz olduğu, yüksek puanlar ise daha az taktiksel çeşitlilik nedeniyle yüksek düzeyde risk kabul ettiği anlamında yorumlanır.

I-3 Risk Eğilimi				
Risk Eğilimi →		→	Risk Eğilimi →	
Çok Düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek
0,0	0,25	0,50	0,75	1

I-4 Eylemlerin zamanlamasının önemi: Bu endeks esneklik ekseninde değerlendirilir ve aslında iki endeksten oluşur.

I-4a, uyuşmazlık ve işbirliği arasında ve I-4b sözler ve eylemler arasındaki taktik esneklik ölçüsünü gösterir.

I-4 Eylemlerin Zamanlamasının Önemi				
Esneklik →		→	Esneklik →	
Çok Düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek
0.0	0.25	0.50	0.75	1

I-5 Araçların Faydası: Bu endeks fayda ekseninde değerlendirilir. Seçilmiş altı fayda endeksi kullanılarak hesaplama yapılır. Bunlar yukarıda sözü edilen altı fiildir: ödüllendirmek-söz vermek-başvurmak-karşı gelmek-tehdit etmek-cezalandırmak. Bu endeks her bir fiilin toplam fiillere oranı kullanılarak hesaplanır ve sonuç 0 ile 1 arasında değişir.

I-5 Araçların Faydası				
Fayda			Fayda	
Çok Düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek
0,0	0,08	0,16	0,24	0,36

Bu endeks yorumlanırken yüksek puanlar ilgili taktik için daha fazla fayda anlamında yorumlanır.

Yukarıda izah edilmeye çalışılan VICS operasyonel kod analizi yöntemi lider davranışlarını sayısal veriler ve çıktıların yorumlanması yoluyla yapmaktadır. Bu nedenle de yardımcı bir bilgisayar yazılımını gerektirmektedir. Mark Schafer, Stephan G. Walker çalışmalarında *Profiler Plus* bilgisayar programını kullandıklarını belirtmektedirler. Bununla birlikte incelemeye aldıkları konuşma metnlerinin hangi koşullarda kullanılabildiğine ilişkin açıklamalar yapmaktadırlar. İncelenen lidere ait konuşma metnlerinin herhangi bir değişikliğe uğramadan kodlanarak yazılıma dâhil edilmesinin gerekliliğinden bahsetmektedirler. Diğer yandan liderlerin konuşmalarını her zaman kendilerinin hazırlamıyor olması ve hatta liderlerin zaman zaman söylemlerinde bilinçli olarak uluslararası muhataplarını yanıltıcı ifadeler kullanıyor olması gibi güçlükleri ve bu güçlükleri aşma yolundaki çözümleri de göstermektedirler. Bu yöntem ile yapılan analizler, konuşma metinleri ve aktüel konuşmalar üzerinden yapılmaktadır. Bu durum her bir konuşmanın ayrı ayrı değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle de her bir konuşmanın, basın toplantısının, röportajın ve diğer konuşma eylemlerinin ayrı ayrı kodlanması, kendi ve diğer ayrımlarının yapılmasını gerektirir. Yukarıda sözü edilen endeksler de bu

kodlamalara göre hesaplanır. Bu durumda inceleme birimi olarak her bir konuşma alınarak nihayetinde değerlerin istatistiksel sonucu hesaplanabildiği gibi istatistiksel sonuç üzerinden farklı dönemlere ve farklı liderlere ilişkin karşılaştırmalar da yapılabilir.

Birçok liderin operasyonel kod profilleri üzerinde çalışmalar yapılmıştır: ABD Başkanları Carter, Clinton, George W. Bush, Kennedy; İsrail Başbakanları Peres ve Rabin, Rus liderleri Gorbacov ve Putin; Küba Devlet Başkanı Castro; Çin Devlet Başkanları Hu Jintao ve Mao Zedong; Tayvan lideri Çen Shuibian; Kuzey Kore lideri Kim Il Sung; İngiltere Başbakanı Tony Blair, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ve İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad.⁶⁴

Son dönemde Türk siyasi liderlerine ilişkin karşılaştırmalı olarak yapılan operasyonel kod analizlerine⁶⁵ Soğuk Savaş sonrası dönemde görev yapan Türkiye başbakanları da dâhil edilmiştir. Bununla birlikte Tansu Çiller'in başbakanlık dönemine ilişkin olarak liderlik özellikleri analizi⁶⁶ (Leadership Trait Analysis) de yapılmıştır.

2.7. Liderlik Özellikleri Analizi (Leadership Trait Analysis)

Siyasi liderlerin bireysel özelliklerinin devlet davranışını etkilediğini öne süren yaklaşımın bir başka araştırma yöntemi de Liderlik Özellikleri Analizi (Leadership Trait Analysis-LTA)'dır. Bu araştırma yöntemi lider kişiliğinin onun sözlü ya da yazılı beyanlarından çıkarılabileceği varsayımı üzerine kuruludur.⁶⁷ Başka bir deyişle liderlerin beyanlarında seçtiği kelimeler aynı zamanda onların kişiliğini de yansıtır. Bu yaklaşım liderin inançları, motivasyonları, karar verme tarzı ve insanlar arası ilişkileri gibi karakter özelliklerinin dış politika davranışlarını da

⁶⁴ Liste ve kaynaklar için bkz. Kesgin, "Operasyonel Kod Analizi...", 431.

⁶⁵ Bkz.; Kesgin, "Operasyonel Kod Analizi...",

⁶⁶ Bkz.; Kesgin, "Tansu Çiller's Leadership...", 29-50.

⁶⁷ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz: M. G. Hermann, "Leader Personality and Foreign Policy Behavior", **Comparing Foreign Policies**, Ed. J. N. Rosenau, (SAGE Publications, 1974): 201-234. M. G. Hermann, "When Leader Personality Will Affect Foreign Policy: Some Propositions". **In Search of Global Patterns**, J. N. Ed. Rosenau, (New York: Free Press, 1976): 326-333. M. G. Hermann, "Leaders and Foreign Policy Decision Making", **Diplomacy, Force, And Leadership: Essays in Honor of Alexander L. George**, Eds. D. Caldwell, T. J. McKeown & A. L. George, (Boulder: Westview Press, 1993): 77-94. M. G. Hermann, "Assessing Leadership Style: Trait Analysis", **The psychological Assessment of Political Leaders : With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton**, Ed. J. M. Post, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2003): 178-212)

şekillendirdiğini kabul eder.⁶⁸ Bu yönüyle LTA, liderlerin baskılara karşı nasıl tepki gösterdiği, dış dünyaya olan yaklaşımı, bilgiye ne kadar açık olduğu gibi özelliklerini açıklayarak bu verilerle liderin profilini çıkarmayı hedefler.⁶⁹ Margaret Hermann liderlik özellikleri analizini, liderlerin yaptıkları mülakatlarda veya beyanatlarında hangi kelimeleri ne sıklıkla kullandıklarının tespitine dayalı sayısal bir araştırma konusu olarak tarif etmektedir.⁷⁰ Buna göre her bir özellik Hermann tarafından belirlenen kodlama yöntemi ile hesaplanır ve sıfır ile bir arasında bir değer kazanır. Bu yöntem aşağıda daha detaylı olarak anlatılacaktır. Hermann'ın liderlik tarzını tespit etmekte kullandığı en temel yedi özellik son dönemlerde liderler üzerinde yapılan birçok araştırma ve dış politika davranışı incelemelerinde kılavuzluk etmiştir.⁷¹ Hermann liderlik tarzı belirlemede en etkin olarak kullandığı yedi temel lider özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

- Olayları kontrol etme yeteneğine inancı,
- Kavramsal karmaşıklığı,
- Diğerlerine olan güvensizlik,
- Grup birlikteliğine yönelimi (“biz”),
- Kendine güven,
- Güç gereksinimi,
- Görev odaklılık.

Bir liderin liderlik tarzının belirlenmesinde sayılan bu özelliklere ilişkin verileri, liderin söyleminde kullandığı sözcükler oluşturur. Sonuç ise bu sözcüklerin

⁶⁸ M. G. Hermann, “Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders”, **International Studies Quarterly**, (Vol. 24, 1, 1980): 7-46.

⁶⁹ “Trait” kelimesi bazı kaynaklarda, kişinin sahip olduğu ve beklenmedik olaylara karşı bağışık olan, kararlı ve tutarlı davranış kalıpları olarak tanımlanmaktadır. Trait kelimesinin farklı tanımları için bkz. Stephen J. Zaccaro vd., “Leader traits and Attributes”, **The Nature of Leadership** 101, (2004): 103.

⁷⁰ Hermann, “Assessing Leadership Style...”, 176.

⁷¹ Bu yöntemle yapılan bazı çalışmalar için bkz. S. B. Dyson, “Personality and Foreign Policy: Tony Blair's Iraq Decisions”, *Foreign Policy Analysis*, Vol. 2, No. 3, (July 2006): 289-306. S. B. Dyson, “Alliances, Domestic Politics, and Leader Psychology: Why Did Britain Stay Out of Vietnam and Go into Iraq?”, *Political Psychology*, Vol. 28, No. 6, (2007): 647-666. S. B. Dyson, “Text Annotation and the Cognitive Architecture of Political Leaders: British Prime Ministers from 1945-2008”, *Journal of Information Technology & Politics*, Vol. 5, No.1, (2008): 7-18. S. B. Dyson, **The Blair Identity: Leadership and Foreign Policy**, (Manchester: Manchester University Press. 2009). S. B. Dyson, “Is Our Leaders Learning?”, *International Studies Review*, Vol. 11, No. 4, (2009): 776-777.

belirli bir sistem içinde kodlanarak analiz edilmesi yoluyla sayısal bir değer olarak elde edilir. Sayılan liderlik özelliklerine ilişkin kısa açıklamalar şöyledir:

Olayları kontrol etme yeteneğine inancı: Bu özellik bireyin uğraşmakta olduğu işi ne derecede kontrol edebildiğine inandığıyla ilgilidir. Olayları kontrol etme yeteneği konusunda yüksek puana sahip liderler politika üretme süreçlerinde daha aktiftirler. Yetkilerini başkalarına devretmezler ve inisiyatifi kendilerine alarak davranırlar.

Bunun aksine daha düşük puana sahip liderler ise herhangi bir eylemde bulunmadan önce daha çok bekle-gör politikasını izlerler. Genellikle yetkilerini diğerlerine devrettikleri için, başarısızlık ve hata durumunda diğerlerini suçlarlar. Bu endeks liderin mülakatlarında sorumluluğu kendisi ya da belirlediği bir grubun aldığı yönünde kullandığı fiillerin sıklık oranıyla hesaplanır.

Kavramsal karmaşıklık: Bu özellik bireyin diğer kişilere, olaylar, fikirlere ve politikalara çok yönlü bir perspektiften bakıp bakamadığı ile ilgilidir. Kavramsal karmaşıklık yüksek liderler politik dünyanın belirsiz olduğu fikrine daha yakındırlar. Bu anlamda belirli bir olayı ya da durumu açıklayabilen çeşitli bakış açıları olduğunu kabul eder. Bu nedenle de bu tip liderler var olan bir olaya ilişkin çevrelerinden ilave bilgi almaya çalışırlar ve karar verme sürecine başka aktörleri de dâhil etmeye yönelirler. Bu tip liderler bir olaya gösterdikleri ilk tepkilere tam olarak güvenmedikleri ve ilave bilgi aradıkları için karar alma süreci daha uzun sürer. Bunun aksine kavramsal karmaşıklık daha düşük liderler, olayları siyah-beyaz olarak sınıflandırdıkları için dünyadaki belirsizliğin daha az olduğunu düşünürler. Bu tip liderler sezgilerine daha çok güvenirler ve var olan kalıplar üzerinden karar verirler. Bu endeks bireyin kullandığı seçilmiş bazı kelimelerin kullanım oranı ile ölçülerek belirlenir. Sıklıkla kullanılan “muhtemelen”, “yaklaşık olarak”, “örneğin” gibi kelimeler yüksek kavramsal karmaşıklık işaret ederken, “kesinlikle”, “mutlaka”, “tersine çevrilemez” gibi kelimelerin sıklıkla kullanımı ise düşük kavramsal karmaşıklık gösterir. Bu endeks liderin kullandığı düşük ve yüksek kavramsal karmaşıklık belirten toplam kelimelerinin, yüksek kavramsal karmaşıklık gösteren kelimelere oranıyla hesaplanır.

Diğerlerine olan güvensizlik: Bu özellik liderin diğer aktörlerin motivasyonları ve eylemlerine olan güveniyle ilgilidir. Yüksek güvensizlik puanına

sahip liderler, işgal ettikleri pozisyona ulaşmak isteyen ya da savundukları fikirler ve ideolojiye karşı olan diğer aktörlere şüphe ile yaklaşırlar. Bu tip liderler diğerlerinin davranışlarında bir gizli gündem ya da art niyet ararlar. Bu güvensizlik nedeniyle de başkalarının onlar için bir şeyler yapması yerine, bu işleri kendi başlarına yapmayı tercih ederler. Ayrıca bu güvensizlik nedeniyle çevrelerindeki danışmanlarını gelecekte kendi pozisyonları için tehdit oluşturmasın diye sürekli değiştirirler. Güvensizlik puanları düşük olan liderler ise, olayları hem onların koşulları, hem de uğraştıkları kişilere ilişkin geçmişteki tecrübelerini kullanarak yönetirler. Ölçmede oluşturulan sistem, liderin kendisi hariç kullandığı isimler ve liderlerin kendisini tarif ettiği grubun dışında kalan isimler üzerine odaklanarak yapılır. Bu isimler ya da isim grupları güvensizliği işaret ettiğinde kodlanırlar. Güvensizlik puanı liderin diğer aktörlere yaptığı referansların toplam referanslara oranıyla hesaplanır.

Grup birlikteliğine yönelimi: Bu özellik bireyin kendi ait olduğu grubu dış dünyaya nazaran ne kadar merkeze yerleştirdiğinin değerlendirildiği liderlik özelliğidir. Liderler grup aidiyetine güçlü duygularla bağlı olurlar ve onu “en iyi” olarak görürler. Yüksek grup yönelimi puanı, liderin kendi grup kimliğine çok önem verdiği, bu durumu her türlü koşulda devam ettirmeye çalıştığı olarak yorumlanır. Yüksek grup yönelimi puanına sahip bir lider diğer grupların çıkarlarını kendi iç işlerine müdahale olarak algılar ve kendi grup çıkarları konusunda çok korumacı davranırlar. Bu tip liderlerde “biz” ve “onlar” kavramı ön plandadır, kendi gruplarının olumlu yönlerini ön plana çıkarırken, grup içerisinde olumsuzluğu red ederler. Buna karşın düşük grup yönelimi puanına sahip liderler, bir yandan gruba bağlılıklarını sürdürürken, dost ve düşman algılarını diğerlerinin dünya görüşleri üzerinden kurmazlar ve “biz” ve “onlar” algısını durumun niteliği belirler. Bu tip liderler iç politikadaki rahatsızlıkları uluslararası zirvelere katılarak ve olumlu diplomatik ilişkiler kurarak azaltmaya meylederler. Grup yönelim puanı liderin kendi grubundan bahsederken kullandığı güçlü olumlu sözlerin gruba ilişkin sarf ettiği toplam atıflara oranıyla ölçülür.

Kendine güven: Bu liderlik özelliği, bireyin çevresi ile başa çıkmak konusundaki yeterliliğini nasıl algıladığıyla ilgili olan kendine önem vermesinin bir göstergesidir. Kendine güven puanı yüksek bir lider, kendilerini değerlendirmek için fazla dış bilgiye ihtiyaç duymazlar bu nedenle de çevreden gelen bilgiye daha kapalıdırlar ve bu nedenle kendi içlerinde daha tutarlı davranırlar. Öte yandan, düşük

kendine güven puanına sahip liderler, değişen durumlarla nasıl başa çıkacakları konusunda çevreden gelecek bilgiye ihtiyaç duyarlar. Davranışlarını kendi istekleri ve ihtiyaçlarından çok dışarıdan gelen bilgiler tarafından şekillendirilebilir. Değişen durumlarda değişik şekilde davranabilecekleri için de tutarlı davranma olasılıkları daha düşüktür. Kendine güven endeksinin puanı, liderin mülakatlarında birinci tekil şahız zamirlerini (*ben, kendim, benim, bana, benimki*) ne sıklıkla kullandığı ile değerlendirilir. Bu zamirleri kullandığında değerlendirmeye alınabilmesi için kullanım tarzının *bir eylemi başlatmaya, kendini bir otorite olarak göstermeye ve kendini diğer bir gruptan gelen olumlu cevabın muhatabı olarak göstermeye* çalışıyor olması gerekli görülür. Puan, zamir kullanımında kendine yapılan olumlu atıfların toplam zamir kullanımına bölünmesiyle elde edilir.

Güç gereksinimi: Bu özellik bireyin diğer kişiler, gruplar ve daha büyük ölçekte dünyada kendi gücünü kurmak, sürdürmek ve yeniden kazanmak için ne kadar istekli olduğunun değerlendirilmesiyle ilgilidir. Bu özellik, bireyin konuşmasında

- Sözlü tehdit ya da suçlamada bulunmak gibi güçlü bir eylemde bulunduğu,
- Kendisine danışılmadığı halde tavsiyelerde bulunmasında,
- Başkanlarının davranışlarını düzenlemeye çalıştığında,
- Durum bir anlaşmaya varmayı ya da bir anlaşmazlığı engellemeyi ilgilendirmiyorsa bir kişiyi ikna etmeye, rüşvet vermeye ya da onunla tartışmaya çalışmasıyla,
- Yaptığı bir eylem sonrasında kabul ve takdir beklemesiyle,
- Kendi ünü ve pozisyonu ile ilgili olmasıyla

kendini gösterir. Yüksek güç gereksinimi puanına sahip liderler kendilerini her fırsatta politik sürece dâhil ederler. Bu özellikteki liderlerin çevresindekileri pek umursadıkları söylenemez, onlar için çevresindekiler birer araçtır. Buna karşın, güç gereksinim puanı düşük olan liderlerin, olayların sorumluluğunu paylaşarak çevresindekileri güçlendirmeye çalışması beklenir. Bu tip liderler politik süreçleri diğer aktörlere de açarlar. Takipçileri üzerinde takım ruhu ve amaç açıklığı duyguları yaratarak yüksek morale sahip olmalarını sağlar. Bu endeks, bireyin konuşmalarında bu türden davranış sonucu doğuran eylem kelimelerinin kullanım oranı hesaplanarak yapılır.

Görev odaklılık: Bu özellik liderin yöneliminin bir işi/görevi tamamlamaya ya da grup ruhunu ve moralini sürdürmeye yönelik olup olmadığının değerlendirilmesiyle ilgilidir. Sorunu vurgulayan liderler için grubu (ulus, hükümet, etnik/dini grup vs.) hedefe yönlendirmek liderliği ele geçirmek temel amaçtır. Grubun devamlılığını ve ilişki kurmayı hedefleyen liderler için, grup üyelerinin sadakatini ve morali sağlamak liderliğin temel fonksiyonlarıdır. Görev odaklılık puanı, bir mülakattaki seçilmiş bazı kelimelerin sayılmasıyla elde edilir. Görev odaklı kelimelerin (*başarı, başarmak, plan, pozisyon, taktik vb.*) hem görev hem süreklilik sağlama kelimelerine oranı puanı verir.

Lider profilinin belirlenmesinde yukarıda sayılan yedi özelliğe ilişkin hesaplanan puanlar kullanılır. Ancak her bir liderin yukarıda sayılan her bir özelliği için tespit edilen bu puanlar tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Bu puanların mukayese edilebileceği ve bağıl olarak değerlendirileceği referansa ihtiyaç duyulur. Günümüzde mukayeseye referans olarak Hermann'ın 122 siyasi lider ve 87 devlet başkanına ilişkin yaptığı araştırmada⁷² ortaya koyduğu liderlik özelliği puanlarının en yüksek, en düşük ve ortalama değerleri referans olarak kullanılarak yapılır. Bu grubun liderlik özelliklerine ilişkin tespit edilen her bir puanın ortalaması, yeni yapılan incelemedeki her bir özelliğin puanı ile karşılaştırılarak anlamlandırılır. Örneğin bir liderin 0.60 olarak hesaplanan güç gereksinimi özelliğine ilişkin puanı tek başına bir şey ifade etmez. Ancak 87 devlet başkanına ilişkin yapılan incelemede güç gereksinimi puanının ortalaması 0.50 ise, buna göre liderin güç gereksinimi puanının yüksek olduğu değerlendirilmesinde bulunulur.

Liderlere ilişkin puanlar hesaplanarak referans grupla mukayese edildikten sonra onların karar vermede kullandıkları farklı tarzlar da incelemeye dâhil edilir. Bu yapılırken onların çevresindekilerle nasıl ilişkiler kurduğu, bu ilişkileri hangi kural ve prensiplere dayandırdığı da incelenerek liderlik tarzları belirlenir. Bu işlem için aşağıdaki sorulara cevaplar aranır.

- Lider siyasi baskılara nasıl tepki göstermektedir - baskıları kabul mü etmektedir yoksa karşı mı çıkmaktadır?

⁷² Margareth G. Herman, "Assessing Leadership Traits", Trait Analysis. **The psychological assessment of political leaders: with profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton**, Ed.J. M. Post , (Ann Arbor, University of Michigan Press,2003): 178-212.

- Lider kendisine sunulan bilgiye ne kadar açıktır - bu bilgiyi seçerek mi kullanmaktadır yoksa kendisini yönlendiren bilgiye açık mıdır?
- Liderin kendi konumunu belirlemede izlediği amaçları nedir - kendilerine odaklı mıdır yoksa dışa dönük müdür?

Bu sorulara verilecek cevaplar liderlik özellikleri puanlarının karşılaştırılması ile birlikte değerlendirilerek liderlik tarzı belirlenir. Öncelikle olayları kontrol etmeye yönelik inancı ile güç gereksinimi endekslerinin birleştirilmesiyle liderin baskılara karşı yanıt verme yeteneği belirlenir. Burada liderin kişiliği, onun dış baskıları ve onlara karşı kontrol ve etki kullanmayı ne kadar önemseydiği ile liderin bu baskılara ve içeriden/dışarıdan gelen taleplere ne kadar açık olduğu değerlendirilir:

Tablo 2.5. Liderin Baskılara Karşı Tepkisi ⁷³		
Güç Gereksinimi	Olayları Kontrol Etmeye İnancı	
	Düşük	Yüksek
Düşük	<i>Baskıları kabul eder: hedefe verilen değişkenler içinde hareket eder, konsensüs oluşturmak ve uzlaşma önemlidir</i>	<i>Baskılara karşı gelir: fakat doğrudan güç kullanımına fazlaca açık olduğu için bunda az başarılıdır. Perde arkasından insanları ve olayları yönlendirme konusunda yetkin değildir.</i>
Yüksek	<i>Baskılara karşı gelir: fakat bunu perde arkasından dolaylı yoldan yapmayı tercih eder. “Tahtın arkasındaki güç” olma konusunda iyidirler, ipler onların elindedir fakat sonuçtan pek fazla sorumlu değildir.</i>	<i>Baskılara karşı gelir: hem doğrudan ve hem de dolaylı etkide başarılıdır. Ne istediklerini bilirler ve sonucu görmek için harekete geçerler.</i>

Bilgiye Açıklığın Değerlendirilmesi: liderin Kavramsal karmaşıklığı ve kendine güven puanları onun yeni bilgiye açıklığını belirler.⁷⁴

Liderin bilgiye açıklığının değerlendirilmesi karar almaya etkisi açısından önem kazanmaktadır. Bilgiye açık liderler, kendi fikirlerini destekleyen ya da onlara karşı çıkan bilgiye açıktırlar ve inisiyatif alarak harekete geçen liderlerdir. Buna karşın bilgiye daha az açık liderler kendi fikirlerinin savunmaya daha meyillidirler ve kendi pozisyonlarını destekleyecek şekilde diğerlerini ikna etmeye çalışırlar.

⁷³ M. G. Hermann, *Assessing Leadership Style: Trait Analysis*. J. M. Post (Ed.), **The psychological assessment of political leaders : with profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton**, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2003, s. 188-194

⁷⁴ Hermann, *Assessing Leadership Style...*, 178-212.

Tablo 2.6. Bilgiye Açıklık	
Kavramsal Karmaşıklık Ve Kendine Güven Puanı	Durumsal Bilgiye Açıklığı
KK>KG	Açık
KK<KG	Kapalı
Hem KK hem de KG yüksek	Açık
Hem KK hem de KG düşük	Kapalı

Liderin kendi konumunu belirlemede izlediği amaçların değerlendirilmesi konusunda ise, liderin görev odaklılığı özellikleri onun güç gereksinimine yönelik ipuçlarını da içinde barındırır.

Tablo 2.7. Görev Odaklılık- Güç Gereksinimi İlişkisi	
Görev Odaklılık Puanı	Güç Gereksinimi Motivasyonu
Yüksek	(çözülmesi gereken her) Sorun
Orta	(sorun)İçeriğe göre
Düşük	İlişki

Liderin dünyaya ilişkin motivasyonu ise grup birlikteliğine yönelimi ve diğerlerine olan güvensizlik puanları üzerinden değerlendirilir. Aşağıdaki tablo bu ilişkiyi özetlemektedir:⁷⁵ Aşağıda *liderlik özellikleri analizinde* esas alınan parametreler, bu parametrelerin tek tek ya da birkaçının birlikte değerlendirilmesinin lider davranışlarının şekillenmesine ilişkin ne tür ipuçları verdiği gözden geçirilmiştir. Bu alanda çalışan araştırmacı ve akademisyenlerin bu tür bir analizin sonucunun mutlak ve kesin olduğunu önermekten çok, bir yandan analiz yönteminin nasıl geliştirildiğini tartıştıklarını, öte yandan da analizin kısıtlarının neler olabileceğinden de bahsettiklerini görmekteyiz. Söz konusu olan kısıtlardan bahsetmeden önce, önerilen parametreler ışığında liderlik tarzının belirlenmesinin genel bir özetini sunmak yerinde olacaktır.

⁷⁵ Hermann, *Assessing Leadership Style...* , 200

Tablo 2.8. Grup yönelimi- Diğerine Olan Güvensizlik İlişkisi

Grup Birlikteliğine Yönelimi	Diğerlerine Olan Güvensizlik	
	Düşük	Yüksek
Düşük	Dünya tehditlerle dolu bir yer değildir. Çatışmalar içeriğe bağlıdır ve tek tek (case by case) çözümlenebilirler. Liderler kendi ülkelerinin de, diğer ülkeler gibi, tepkilerini şekillendiren bazı kısıtlarla çalışmak zorunda olduğunu kabul ederler. Ayrıca uluslararası ortamda diğerleriyle işbirliği yapmak hem mümkün hem de uygun olabilir(Odak fırsat ve ilişki kurma üzerindedir.)	Dünya çatışmaya meyilli olarak algılanır. Ancak diğer ülkeler için de kısıtlar bulunduğundan verilecek tepkiler konusunda esneklik mümkündür. Liderler ise gelişmeleri dikkatlice takip etmeli, bir yandan kendi ülke çıkarlarını gözetirken bir yandan da tedbirli davranarak rakiplerinin eylemlerini kısıtlamaya çalışmalıdır. (Odak bir yandan fırsatları değerlendirmek, öte yandan uyanık kalarak ilişkiler oluşturmak üzerindedir.)
Yüksek	Dünya sıfır toplam bir oyun olmasına rağmen, liderler bunun açıkça belirlenmiş bir dizi uluslararası normla düzenlendiğini kabul ederler. Buna karşın rakipler tehditkâr olarak algılanır. Liderin görevi kendi ülkesinin kapasitesini artırırken olası tehditleri sınırlamaktır. (Odak bazı durumların fırsatlar sunuyor olmasına rağmen tehditlerin üstesinden gelmek üzerindedir).	Uluslararası politika kendi ideolojilerini diğerlerine yaymayı ya da kendi güçlerini artırmayı amaçlayan <i>kötü</i> birçok rakip etrafında şekillenir. Liderler bu rakiplerle karşı durmalarının, bunu yaparken de, bazı riskleri kararlı ve girişken bir şekilde almalarının ahlaki bir zorunluluk olduğunu algırlar. (Odak potansiyel tehdit ve sorunları yok etmek üzerindedir.)

Hermann liderlik özellikleri analizinde yapılan değerlendirmeleri temelde, liderlerin *kısıtlara nasıl tepki gösterdikleri, bilgiye ne kadar açık oldukları ve motivasyonları* üzerinden özetlemektedir. Liderlik Özellikleri analizi yönteminin öncüsü olan Margareth Hermann değerlendirmeye esas olarak seçilen parametrelerin sayısal olarak ölçüldüğü bilgisayar programının gelişmesine de destek sağlamıştır. Profiler Plus programı, liderlerin hazırlıksız olarak yaptıkları görüşmelerde verdikleri cevapların kodlanması sonrası bir önceki bölümde anlatılan belirgin karakteristiklerinin ölçülmesini hedefleyen bir yazılımdır.

Liderlik analizine ilişkin güncel tartışmalardan söz ederken politik psikoloji çalışmalarına da değinmek yerinde olacaktır. Politik psikoloji disiplinler arası bir çalışma alanı olarak kuşkusuz antropoloji, sosyoloji, felsefe, tarih gibi birçok alanla ilişki halindedir. Uluslararası ilişkiler de politik psikolojinin doğrudan ilişkide bulunduğu alanlardan birini oluşturur. Yukarıda gerek operasyonel kodlar, gerekse liderlik özellikleri analizi konularında bahsedilen yaklaşımlar da göstermektedir ki politika ve lider psikolojisi karşılıklı etkileşim halindedir. Bir yanda liderin psikolojisi onun politik davranışını açıklamaya yardımcı olurken, aynı zamanda, var

olan politik ortamın da liderin psikolojisini etkilediğini söylemek mümkündür. Politik psikoloji, motivasyon, algı, bilişsel kapasite, bilgiyi işleme, öğrenme, sosyal ilişkiler ve davranış biçimlendirme gibi konular üzerinden birey ile dış koşullar arasındaki karşılıklı bağı anlamaya yardımcı olur. Bu nedenle de politik psikoloji yaklaşımları, liderlik rolü, iç ve dış politika yapımı konuları başta olmak üzere birçok uygulama alanı bulmuştur.

Tablo 2.9. Kısıtlara Tepki- Bilgiye Açıklık İlişkisi

Kısıtlara tepkisi	Bilgiye açıklığı	Motivasyonu	
		Sorun odağı	İlişki odağı
Kısıtlara meydan okur	Bilgiye kapalı	<i>Genişleme (Expansionistic)</i> Odak noktası liderin, hükümetin ve devletin kontrol sahasını genişletmek üzerindedir.	Dava odaklı (Evangelistic) Odak noktası diğerlerini kendi mesajı ve misyonu etrafında toplanmaya razı etmek üzerindedir
	Bilgiye açık	<i>Aktif bağımsız (Actively Independent)</i> Odak noktası, her ikisini de sürekli sınırlandırmaya çalışıyor gibi algılanan dünyada, hem kendinin hem de hükümetinin hareket alanını ve bağımsızlığını devam ettirmek üzerindedir.	Yönlendirici (Directive) Odak noktası dünyada ülkesinin itibarını artıracak eylemler üzerinden kendisinin ve hükümetin statüsünü devam ve kabul ettirmek üzerindedir.
Kısıtları kabul eder	Bilgiye kapalı	<i>Artırma (Incremental)</i> Odak noktası, kaçınılmaz olarak önüne çıkacak engellerden kaçınarak devletin ekonomisini ve/veya güvenliğini küçük adımlarla artırmak üzerindedir.	Nüfuzlu (Influential) Odak noktası tek başına elde edilemeyecek liderlik rolünü diğerleriyle birlikte çalışarak, diğer hükümetlerle işbirliğine dayalı ilişkiler kurarak elde etmek üzerindedir.
	Bilgiye açık	<i>Fırsatçı (Opportunistic)</i> Odak noktası, kendisinin elde etmek istedikleri ve önemli seçeneklerinin neler olduğu ışığında, mevcut durum ve şartlar altında neyin mümkün olduğunun değerlendirilmesi üzerindedir.	İşbirliği (Collegial) Odak noktası, diğerlerini güçlendirmek ve sorumluluğu paylaşmak yoluyla, farklılıkları uzlaştıracak ve konsensüs oluşturacak şekilde itibar ve prestij kazanmak üzerindedir.

Lider davranışlarına ilişkin belirtilmesi gereken bir diğer konu da liderin konumuyla ilgilidir. Her ne kadar politik davranış liderin kontrolü altında yönetiliyor ve lider tarafından temsil ediliyor olsa da, liderin nihai etkisi, içinde bulunduğu şartlar ve ortamdan bağımsız düşünülemez. Bu nedenle bazı durumlarda liderin içinde bulunduğu grubun davranışları da önem kazanabilecektir.

2.8. Çalışma Çerçevesi Özeti

Buraya kadar olan bölümde, çalışmanın hedefleri doğrultusunda, dış politika analizi, dış politika krizin tanımı, karar alma yaklaşımları, neo-klasik realizmin önermeleri ve lider özelliklerinin operasyonel kodlar ve liderlik özellikleri analizi üzerinden nasıl değerlendirildiği incelenmiştir.

Çalışmanın başında dış politika analizi, bireysel veya bir grup olarak eylemde bulunan karar alıcıları merkeze yerleştirerek yapılan akademik çalışma alanı olarak tanımlanmıştır. Buna paralel olarak dış politika analizinin kaynakları ve yöntem olarak ön plana çıkardığı analiz düzeyleri gösterilmiştir.

Asıl inceleme konusu olan *dış politika krizi* tanımlanırken farklı akademik çevrelerin yaptığı tanımlamalar karşılaştırılmış, ayrıca çalışma kapsamında kullanılacak olan genişletilmiş bir dış politika kriz tanımı önerilmiştir. Bu karşılaştırmalarda tespit edilen en önemli konu her bir tanımda değişmeyen ortak bir unsur olduğudur. Tanımlarda, tepki süresi, tehdidin içeriği ve verilecek olan tepkilerin niteliğine ilişkin farklılıklar var olmasına karşın, tüm tanımların ortak odak noktasını oluşturan ve değişmeyen unsurun *lider* ve liderin algılamaları olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla *liderin kim olduğunun önemli olduğu* görüşü merkezdeki yerini korumuştur.

Çalışma dış politika analizi yöntemlerini kullanarak Türk dış politikası krizlerinde lider davranışlarını Süleyman Demirel özelinde incelemeyi hedeflemektedir. İnceleme konusu olarak seçilen liderin kriz yönetim davranışlarının izleneceği zaman periyodu Soğuk Savaş öncesi ve sonrası dönemi de kapsamaktadır. Dolayısıyla hem sistemsel değişikliklerin hem de karar alıcı olarak liderin incelenmesine olanak yaratan kuramsal çerçevenin çalışma maksatlarına uygunluğunun sınanması gerekmiştir. Bu nedenle, kuramsal çerçeve olarak seçilen neo-klasik realizmin uygulanacak yöntemle ne kadar örtüştüğü incelenmiş ve neo-klasik realizmin önermelerinden ara/müdahil değişkene ilişkin yapılacak incelemenin liderin davranışlarıyla doğrudan ilişkili olduğu gösterilmiştir.

Liderin analiz edilmesinin temel nedenlerinden birisi de, yaşanan dış politika olayını, *kriz* olarak değerlendirecek kişinin liderin kendisi olduğu gerçeğidir. Bu nedenle, neo-klasik realizmin hem dış politika analizi için hem de lider odaklı karar alma sürecinin incelenmesi için uygun bir çerçeve oluşturduğu gösterilmiştir. Ayrıca

neo-klasik realizmin kendi inceleme soruları, çalışmanın ana araştırma sorularıyla örtüşmektedir.

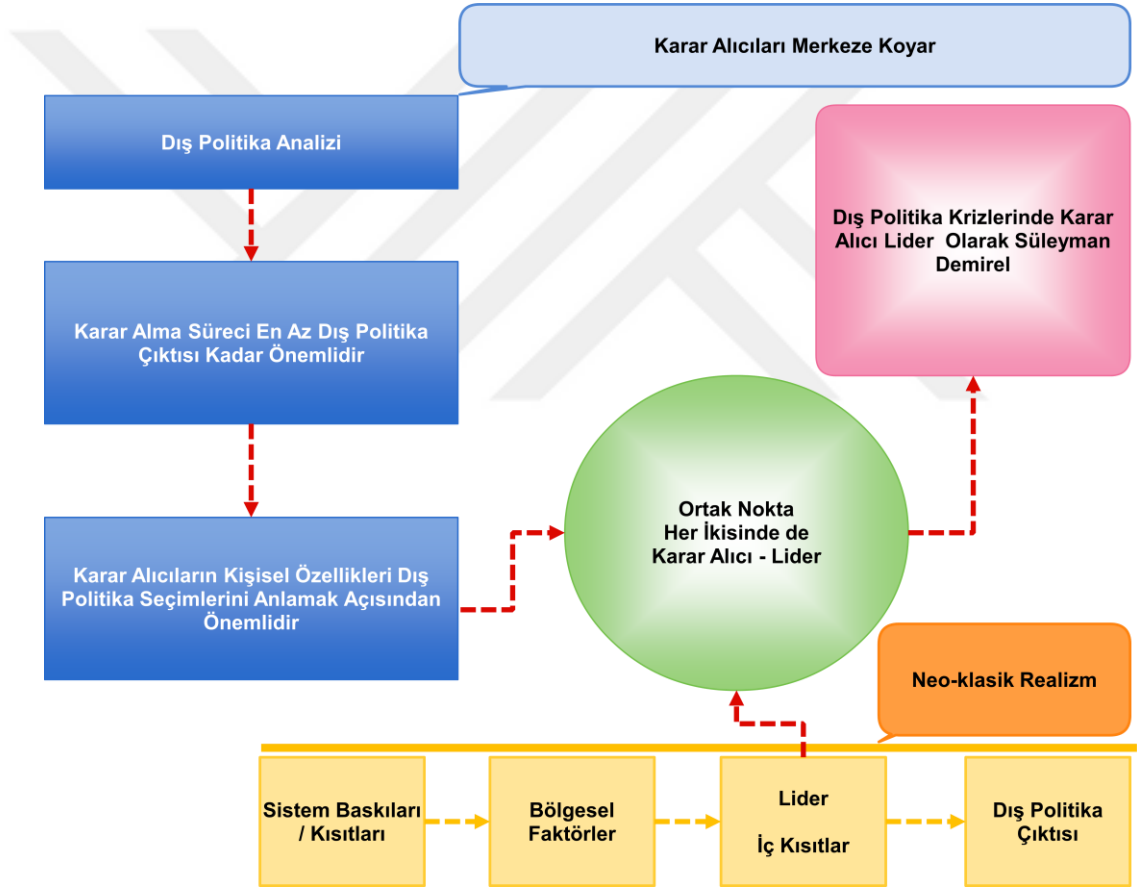
Liderlerin kriz zamanlarında uyguladıkları davranış biçimlerini onların dış dünya, iç politika ve kendilerine ilişkin algılarının ve bilişsel kapasitelerinin bir çıktısı olarak değerlendirilmiş, dış politika krizlerinde aldığı kararların şekillenmesinde onların düşünce ve inanç sistemi, dış dünya algısı ve genel bilişsel-algisal kapasitesinin rol oynadığı kabul edilmiştir. Lider davranışlarının tanımlanması ve çözümlenmesi, operasyonel kodlar (operational codes), politik psikoloji (political psychology) ve lider özellikleri[davranışları] analizi (Leadership Trait Analysis) yaklaşımlarının *temel soruları ve argümanları* üzerinden yapılmıştır. Buna karşın lider davranışlarını sistematik analiz yöntemiyle sayısal verilerle işleyen operasyonel kod analizi ve Liderlik Özellikleri Analizi (LTA) yöntemlerinin lider profili çıkarmada kullandıkları esaslar, çalışmaya kılavuzluk edecek şekilde yukarıdaki bölümde ele alınmıştır. Ayrıca bu yöntemler ile inceleme yapmanın ön koşulları da belirtilmiştir.

Bu çalışmanın hedef aldığı dış politika krizlerinde karar alıcının operasyonel kodlarının incelenmesi çabası, özünde dış politika analizinin ilgi alanıdır ve çalışmanın esas noktasını oluşturmaktadır. Araştırma, odak noktasını Süleyman Demirel üzerinde oluştururken bir yandan onun politik kişiliğini seçilen parametreler üzerinden incelemeye çalışmış diğer taraftan operasyonel kod analizi ve LTA yöntemlerinin ana argüman ve sorularını kullanarak içerik analizi ile sonuca varmaya çalışmıştır. Analize esas alınan içerik Süleyman Demirel'in dış politika ve özellikle dış politikada yaşanan krizlere ilişkin sarf ettiği her türlü yazılı, sözlü ya da görüntülü malzemedan seçilmiştir. Bunların yanı sıra Demirel'in kendisiyle ilgili beyan ve sözleri, yakın çalışma arkadaşları ve danışmanlarının anı ve biyografik eserlerinde ona ilişkin verdiği bilgi ve anekdotlar bu araştırmanın çalışma yöntemiyle süzgeçten geçirilerek incelemeye alınmıştır. Biyografik çalışmalar liderin farklı açılardan değerlendirilmesine olanak sağlaması yanı sıra, liderlik becerilerinin nasıl sergilendiği ve açık kaynaklara gününde tam olarak yansımayan boyutların gün ışığına çıkmasına da yardımcı olur.

Süleyman Demirel'in aktif olarak politika içinde bulunduğu zaman diliminin uzunluğu dikkate alındığında, onun gerek dış dünyada meydana gelen sistemsel

değişimlerden nasıl etkilendiği, gerekse iç politika koşul ve çevresine ilişkin yaşanan değişimlerin davranış kodlarına nasıl yansıdığı da incelemeye alınmıştır.

Çalışmanın içeriğine dâhil edilen bir diğer konu da, incelenen dış politika krizleri süreçlerindeki Türk siyasal yaşamına ilişkin temel durum tespitlerini içerir. Bu durum Süleyman Demirel'in liderlik özelliklerinin siyasal sistemdeki ve süreçlerdeki etkinliğinden bağımsız olarak düşünülemeyeceği gerçeğinden kaynaklanmıştır. Dış politika, dış politika analizi, dış politika krizi, neo-klasik realizm, ara değişkenler, uluslararası kısıtlar, lider özellikleri ve lider davranışları ile dış politika çıktısı bağlamlarında çalışmanın çerçevesi ve analiz yöntemi aşağıdaki şematik anlatımla özetlenebilir.

Çalışmanın Yöntemine İlişkin Şematik Anlatım

Buna göre dış politika krizleri bağlamında dış politika analizi yapabilmek için hem krizin hem de karar alma biriminin incelenmesi gerekmektedir. Bu durumda, ana karar alıcının ve nihai siyasi sorumlunun lider olduğu sistemlerde liderin önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Karar alıcıların (liderlerin) sergilediği tavır, onların bu tür akut/ani olaylara (krizlere) yüklediği anlamla doğrudan ilişkilidir. O zaman dış politika analizini dış politika krizleri üzerinden yapmak da olanaklıdır. Buna paralel olarak seçilen kuramsal çerçeve sistemsel baskı ve değişimlerin doğrudan dış politika davranışına yansımadığını, dış politika çıktısının iç faktörler tarafından süzülerek şekillendiğini savunmaktadır.

Dolayısıyla uluslararası sistemden gelen etkiler/baskılar, devlet aygıtını oluşturan (müdahil/ara değişkenler) aktör ve yapı tarafından filtreden geçirilerek dış politika davranışının şekillenmesine yol açar. İç faktörlerin en önemlisi ve nihai karara doğrudan etki edeni yine siyasi sorumlu durumunda bulunan lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Liderin algıları ve inanç sistemi onun alacağı kararlarda en önemli şekillendirici unsurlar olacağına göre, neo-klasik realizmin kuramsal varsayımları içinde bulunan ara değişkenin çok önemli bir bölümü çözümlenmiş olacaktır. Dış politika analizi açısından da karar alma sürecinin incelenmesi yine liderin önemini vurgulamaktadır. Bu durumda, çalışmanın çerçevesini oluşturan neo-klasik realizmin önermelerini kılavuz olarak kullanmanın yerinde olduğu görülmektedir. Diğer yandan bu yaklaşımın, yapılacak dış politika analizi çerçevesinde dış politika krizlerinin karar alma sürecinde liderin rolünü önemiyle örtüştüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra liderin incelenmesi, onun hem kendisine hem de dış dünyaya ilişkin algılamaları, düşünceleri ve sahip olduğu inanç sisteminin incelenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle operasyonel kodların ve lider davranışlarının çözümlenmesi, çalışmanın hedefi olan dış politika krizlerinde lider davranışlarının incelenmesine ışık tutacaktır.

Burada hemen bu çalışmanın karar alıcı olarak lider davranışlarını ve inanç sistemine ilişkin tartışmayı niceliksel (sayısal) olarak değil niteliksel olarak, içerik analizi ile yapmayı hedeflediğini bir kez daha vurgulamak gerekir. Araştırmada davranışlara ilişkin özelliklerin sayısal verilere dönüştürülerek incelenmesi düşünülmemiştir. Bu tür veriler sadece önceden yapılmış sayısal çalışmalara atıfta bulunurken ya da istatistikî sonuçları ortaya koymak maksatlarıyla kullanılmıştır. Buna karşın lidere ilişkin inceleme, neo-klasik realizmin temel yaklaşımında ele

aldığı ara değişken olarak liderin nitelikleri ve dış politika davranışları çözümlenerek yapılmaya çalışılmıştır. Çözümlemede, operasyonel kod analizinin kullandığı felsefi ve araçsal sorulara ve LTA'nın ana argümanları doğrultusunda önerdiği sorulara niteliksel cevaplar aranmıştır.

Bu yöntemin seçilmesinin birden fazla nedeni vardır. Birincisi incelenecek lider olarak Süleyman Demirel Türk siyasi hayatında kırk yıla yakın bir süre bulunmuş ve devlet mekanizmasında muhalefet lideri, başbakan ve cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Odak liderin kendisi olunca, onun sadece karar alıcı olarak görev yaptığı süreci incelemeye tutmak eksik kalabilir. Ayrıca kırk yıllık bir süreç, liderin kendisinde olan değişimlerin de gözlenmesi gereğini getirmektedir - ki bu çalışmanın en önemli hedeflerinden biri varsa bu değişimin dış politika davranışına yansımalarını gözlemlemektir. Ayrıca Süleyman Demirel özelinde, tüm süreci kapsayacak miktarda, bir bilgisayar programı vasıtasıyla kodlanarak çözümlenecek orijinal İngilizce metnin bir araya getirilmesi çok güçtür. Her ne kadar gerek konuşma metinleri, gerekse basın toplantılarındaki açıklamaları İngilizceye çevrilmiş olsa da, tercümeden kaynaklanacak eksiklikler göz ardı edilebilecekten daha fazla olacaktır. Çünkü iyi bir tercümede üç faktör bulunur. Bunlardan birincisi orijinal metin, ikincisi çeviren ve çevirenin konuya ve her iki dile ilişkin yetkinliği, üçüncüsü de dinleyici ve onun sahip olduğu algılama düzeyidir. Bu sürecin içerisine, çeviriden kodlanarak değerlendirilmiş sayısal veriler de dâhil edilince, kırk yıllık uzun bir döneme ilişkin verilerin sayısallaştırılarak analizi çok güçleşir. Sürecin uzunluğu ve yaşanan sistem değişiklikleri dikkate alındığında, yapılan sayısal analizin özellikle uluslararası sistemdeki değişimlerin karar alıcıda yarattığı değişiklikleri özellikle de tam kesişim noktasındayken analize dâhil etmesini zorlaştırır. Bununla beraber, lider konuşmaları sadece kelimelerden ibaret değildir. Konuşma fiilini tamamlayıcı olan yüz mimikleri ve ses tonlamalarının yorumlanması ancak konuşmanın izlenmesi ile mümkün olabilir ki bunun sayısallaştırılması da mümkün görünmemektedir. Yine de günümüze değin, dönemsel olarak Süleyman Demirel özelinde yapılmış sayısal operasyonel kod analizlerinin sonuçları yapılan bu çalışmadaki bulguların mukayese edilmesi için bir referans noktası oluşturabilecek, belirsiz kalan noktalara da ışık tutabilecektir. Çalışmanın sonunda önerilen araştırma sorularına niteliksel cevaplar verilmeye çalışılacaktır.

Takip eden bölümde Süleyman Demirel'in siyasi yaşamına ilişkin temel bilgilerin verilmesinden sonra onun siyasi yaşamı boyunca karşı karşıya kaldığı dış politika krizlerindeki davranışlarına ilişkin tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Bu tespitler yapılırken belirli noktalara özel önem atfedilecektir. Öncelikle sürecin uzunluğu dikkate alınarak toplumsal ve siyasi değişimlerin etkileri belirlenecektir. İç politika kaygı ve söylemlerinin dış politika söylemleriyle ne kadar uyduğuna anlamak bunlardan birincisidir. Bu kadar uzun süre ile siyasi hayatta kalabilmiş bir liderin dış politika konularında halkla nasıl ilişki kurduğu da incelemeye dâhil edilecektir. Çünkü Süleyman Demirel'in siyasi yaşamının ilk yıllarında yaygın kanı, dış politikanın *yüksek konu* olduğu ve halkla pek konuşulmadığı iken, Cumhurbaşkanı olduğu yıllarda, iç faktörlerin, dolayısıyla toplumun istek ve uyarılarının daha fazla dikkate alınması gerekmekteydi. Bu değişimin onun üzerinde yarattığı farklılaşmanın varsa incelenmesi gerekecektir. İç ve dış ayrımı bağlamında bir bakış da gerekli olacaktır. Siyasi yaşamda bulunduğu kırk yıllık süre içinde uluslararası sistemde köklü değişimler meydana gelmiştir. En basit ifadeyle Soğuk Savaş bitmiş ve o zamana değin alışılmış dış politika parametreleri ve tehdit algılamaları yerini başkalarına bırakmıştır. Hatta devlet içinde iki kutuplu döneme ait algılamalar, toplumsal tepkiler ve reaksiyonlar alışılmış yönünden farklılaşmaya başlamıştır. Bu açıdan Süleyman Demirel'in iç ve dış söylemlerinde bu değişime paralel olan bir eğilim olup olmadığı varsa bunun Soğuk Savaş dönemi sonrasındaki dış politika davranışına nasıl yansıdığı da tespit edilmeye çalışılacaktır.

3. SİYASİ KİMLİK OLARAK SÜLEYMAN DEMİREL

Bu bölümde Süleyman Demirel'in Türk siyasi yaşamı içindeki yeri, dış dünyaya ve uluslararası ilişkilere ilişkin algılamaları, lider olarak özellikleri ve bir karar alıcı olarak Türk dış politikasının yönlendirilmesine yaptığı etkiler incelenecektir. Bu yapılırken lider etkisinin akut ve keskin olarak gözlenebildiği dış politika krizlerinin onun liderliğinde yönetildiği süreçler mercek altına alınacaktır. Kriz yönetiminde

“Memleketimizin jeopolitik durumunu değiştirmeye imkân olmadığı gibi dünyadaki kuvvetler dengesinde köklü bir değişiklik olmadıkça mahalli güvenlik hedeflerimiz ve menfaatlerimizin değişmesi de düşünülemez. Bu itibarla, Türkiye Cumhuriyetinin izleyeceği dış politikanın ana istikametlerinde bir devamlılık görülmesi pek tabiidir Her devlette olduğu gibi Türkiye'nin dış politikasının ilk hedefi milletlerarası ilişkilerini, memleketin güvenliğini sağlam temeller üzerinde tutacak şekilde yürütmektir. Hele istikrardan mahrum bir dünyada kritik bir bölgede bulunan Türkiye'nin emniyet ihtiyacını diğer bütün mülahazaların üstünde tutmasından tabii bir şey olamaz. Zira güvenlik ihtiyacı barış gibi tecezzi kabul etmeyen bir mahiyet taşımaktadır.”

Süleyman Demirel(Başbakan) 25 Ocak 1968

Basın Toplantısı⁷⁶

seçtiği davranış tarzlarının hangi girdileri içerdiği, iç-dış bağlantısını nasıl kurduğu, bireysel özelliklerinin kriz yönetimine nasıl yansıdığı, karar alma sürecini nasıl yönettiği, danışmanlarını nasıl seçtiği, bilgiye ne kadar açık olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Türk siyasi yaşamında kırk yılı aşkın bir süreyle bulunmuş bir lider olarak zaman içinde varsa dış politikaya ilişkin davranış ve kararlarındaki değişim çözümlenmeye çalışılacaktır.

Siyasi liderlerin siyasal yaşamda değişen dengelere bağlı olarak farklı dönemlerde farklı davranışlar sergilediği görülmektedir. Bu durum iç politikaya ilişkin yaklaşım ve davranışlarda özellikle de iktidar- muhalefet gibi birbirlerine zıt konumlarda kendini daha net olarak gösterebilmektedir. Askeri müdahaleler nedeniyle görevden ayrılma, siyaset yasağı konulması, parti kapatılması gibi süreçlerin yaşandığı Türk siyasi yaşamında liderin iç politika davranışlarında bir değişim gözlenmesi süreçlerin bir parçası olarak değerlendirilebilir. “Demirel,

⁷⁶ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Sayı 40, Ocak 1968 (Belge 16), (Ankara: Basın Enformasyon Dairesi Başkanlığı): 52-58.

değişebilirliği siyasal yaşamın değişkenliği ve bunun karşısında bir korunma içgüdüsü gerekliliği ile açıklamaktadır. ... Liderde yaşanan bu değişim liderin birçok faktörden etkilenen bir birey ve liderliğin farklı etkenler ile şekillenen bir süreç olduğunun anlaşılması açısından önemlidir. Demirel'in siyasal yaşamı boyunca en çok bilinen sözlerinden biri olan “dün dündür bugün bugündür” deyişi sürecin etkisi açısından iyi bir vurgudur.”⁷⁷

Bu vurgunun daha çok iç politika davranışında gözlemlenen değişime yönelik olduğunu belirtmek gerekir. İç politikada değişim zorunluluğunu getiren etkenlerin; siyasal sistemin dayandığı kuralların bağlayıcılığından, işgal edilen makamdan veya grup dinamiklerinden doğan sorumlulukların getirdiği kısıtlamalardan ve liderin elinde bulundurduğu konumu koruma ve sürdürme çabasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Dış politikaya ilişkin konular ise, içte yaşanan dönemsel değişimlerin aksine, devletin temel ilkelerine benzer şekilde, çok daha zor değişen/değiştirilen yaklaşımların toplamıdır. Ülkenin dış politikası, tarihsel bir süreç içinde belirlenen, ittifaklarla şekillenen, ülkenin ekonomik ve siyasal bağlarını ilgilendiren süreçleri içerir. Demirel Türk siyasi yaşamında uzun yıllar boyunca devletin yönetiminde bulunmuş ve doğrudan karar alıcı konumunu elinde bulundurmuştur.

Yukarıda sunulan, biri 1965 yılında başbakan konumundayken, diğeri 1994 yılında Cumhurbaşkanı iken 30 yıl ara ile yaptığı iki beyanatında dış politikaya ilişkin vurgusunda temel değerlerini korumuş, *ülke güvenliği, barış, ittifaklar ve dünya konjonktürü* kavramları yerini korumuş ve tutarlılık içinde devam etmiştir.

“Evvela şunu söyleyeyim: Devlette, eski tabiriyle... deymumet, yani devamlılık esastır. ... Napolyon diyor ki: Dış politikayı coğrafya dikte eder. Ben buna iki faktör daha ekleyeceğim; tarih dikte eder, bir de dünya konjonkt[ü]rü dikte eder.... Her devletin birinci meselesi güvenliktir... Bir ülkenin başkalarına devredemeyeceği konulardan bir tanesi güvenliktir, bir tanesi kalkınmadır. Binaenaleyh, dış politikası güvenliğini sağlamak için bir araçtır. ...Dış politikanın ikinci amacı ülke için lazım olan kaynakları bulmaktır, yahut kaynakların bulunmasında görev yapmaktır, hizmet yapmaktır. Tabii ne dostluklar ebedidir ne düşmanlıklar ebedidir. ... Tabii üçüncü mesele barışı devam ettirmektir.... Dış politikanın diğer bir olayı, Türkiye'nin imajını korumaktır. ...”

Süleyman Demirel(Cumhurbaşkanı) 4 Ekim 1994 (ISEDAK Açılış Töreni konuşmasından)⁷⁸

⁷⁷ Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir...*, 73-74.

⁷⁸ Ergin, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel...*, 1305-1356.

İç ve dış siyaset bağlantısı açısından, liderin konumu dış politika kararlarını doğrudan etkileyecek düzeyde ise, onun kişisel özellikleri de bu kararlara yansımaktadır. Eğer iktidara ortak olmayan bir partinin lideri konumundaysa, dış politika konusundaki davranışları çoğunlukla iç siyaset açısından önem kazanır fakat onun kişilik özelliklerinin dış politika davranışına yansımından söz edilemez. Bir koalisyon hükümetinin başında bulunuyorsa, etkisi birçok dengenin gözetilmesiyle ve ortaklarını

“77 yıllık Cumhuriyet’in 50 yılında ben varım. Yani teşhis ettiğimiz kutladığımız şeylerin içerisinde benim 50 yıllık hissem var. Daha doğrusu, 50 yılın tümünde ben her şey falan değilim, ama 50 yılın içerisinde bir adam var. Bu adamın 50 yılın içerisinde 10 senesi hemen hemen yüksek idarecilik, 12 senesi başbakanlık, 7 senesi Cumhurbaşkanlığı olmak üzere önemli bir sicili var. Yapılanların tümü üzerinde tabii ki izi olacaktır. Yani her şey bu zata ait değildir ama böyle birisinin yapılanlar üzerinde izi olacaktır. Benim de yapılanlar üzerinde izim vardır.”⁷⁹

Süleyman Demirel (9. Cumhurbaşkanı) 28 Temmuz 2000, (2000 Yılı Özgürlük Meşalesi Ödül Töreni Konuşmasından-Ankara)

ikna edebilme gücüyle yakından ilişkilidir. Dış politikada alınan bir karar ve neticesinde kazanılan başarı liderin iç politikadaki başarısını destekleyeceği gibi aksi bir durum da olumsuz etkide bulunabilir. Dış politikada yaşanan ve savaşa varabilecek sonuçlar doğurabilecek bir kriz, etkili politikalar izleyerek ülkenin bu sorunu atlatmasını sağlamış bir lidere güç kazandırabilir. Böyle bir dönemde iç siyasette farklı görüşlere sahip unsurlar ülke güvenliği ortak paydasında uzlaşabilir ve dış politikada başarı kazanan lider iç politikada da başarı kazanır. Özetle liderin etkinliği ve liderin kişiliğinin dış politika kararlarına yansımaları, onun yönetimdeki konumuyla, karar alma gücünü elinde bulundurmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Demirel, siyasal sürece etki eden kararların kontrolünü veya bu kararları etkilemeyi istemeyi ve sürdürmeyi kendi siyaset anlayışı içinde hep sürdürmüştür.⁸⁰ Böyle bakıldığında, içte yaşanan değişimlerin Demirel’in dış politikaya ilişkin davranışlarına önceliklerin değiştirilmesi şeklinde yansdığı söylenebilir.

Bu çalışmanın esas konusunu oluşturan, Süleyman Demirel’in dış politika krizlerinde karar alıcı olarak davranışlarının incelenmesine geçmeden önce, lider davranışlarının kriz anlarında neden önemli olduğuna kısaca değinilecek ve

⁷⁹ Bu anlatım, Demirel’in Türk siyasi yaşamındaki etkisinin kendi ifadeleri ile ortaya konması yönüyle önemlidir.7 Süleyman Demirel, **21.Yüzyıl Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma**, İstanbul: ABC Yayınları, 2003, s. 121.

⁸⁰ Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir...**, 95.

Demirel'in yaşamına ilişkin notlar aktarılacaktır. Yaşamına ilişkin verilecek bilgiler daha çok onun düşünüş biçiminin ve olaylara yaklaşımının şekillenmesine etki etmesi yönleriyle ele alınacaktır.

Demirel'in siyasi yaşamına dair verilecek bilgilerde ana hatlardan ve dönüm noktalarından söz edilecek, fakat karar alıcı olarak görev yaptığı süreçlere ilişkin politik ortam, kısıt ve koşullar ile karar tercihleri ilgili krizlerle birlikte ele alınacaktır. İncelemeye esas olarak dış politika kriz davranışları alınmıştır. Çünkü rutin dış politika yönetiminden ayrı olarak, liderin karar alma sürecine doğrudan katıldığı ve daha geniş bir serbestiye sahip olduğu süreçler kriz durumlarında oluşmaktadır. Liderin dış politikaya olan kişisel yönelimi, ülkenin dış politika sorunlarına ilişkin birikimi ve donanımı, kendisine sunulan bilgiye açıklığı ve uygulamadaki deneyimi onun dış politika konularındaki hâkimiyetini güçlendiren unsurlardır. Bu özellikler ile lider dış politika konusunda yüksek motivasyona sahip olurken, önceki deneyimlerinden faydalanabilir ve girdilere açıklığı ile de yeni bilgilere ve bunların getirdiği değişime açık olacaktır. Ayrıca lider karakterinin dış politikaya etkisinin önemli unsurlarını onun inançları, güdüler, karar verme tarzı ve diğer karar alıcılarla ilişkisindeki tavırlardan da etkilenecektir.

Süleyman Demirel'in Türk Dış Politikası üzerinde etkisi olduğu muhakkaktır. Dikkat çekici örnek Orta Asya cumhuriyetlerine verdiği önemde kendisini göstermiştir.⁸¹ Ayrıca hem iktidar hem muhalefet konumundayken Yunanistan ile yaşanan Ege sorunlarının çözümünde aktif veya yönlendirici rol oynamış hatta siyasi yasaklı durumdayken yaşanan krizlerin çözümüne ilişkin medya yoluyla tavsiyelerde bulunmuş ve görüşlerini aktarmıştır.⁸² Dış politika krizleri devlet hiyerarşisinin üst noktalarında bulunan bireylerin etkinliğinin arttığı süreçlerdir. Süratle karar verilmesi gereken durumlarda siyasi liderlerin kendinden ast yönetim gruplarıyla uzun tartışmalara girmesi ve karar almayı geciktirmeleri kriz yönetimini aksatabilecek ve krizin istenen sonuçla sona erdirilmesini geciktirebilecektir. Bu nedenle demokratik yöntemlerin kullanıldığı yönetimlerde bile karar alma sürecini kısaltan uygulamalar vardır. Liderin dış politika alanında donanımlı, deneyimli olduğu durumlarda bu konu daha fazla ön plana çıkar. Siyaset

⁸¹ Komsuoğlu, Siyasal Yaşamda Bir ... s. 87

⁸² "Demirel: 'Savaş Çözüm Değil' ", **Milliyet**, 28.03.1987, 6

sahnesinde uzun yıllar bulunmanın bu deneyimi artıracakı söylenebilir.⁸³ Bu açıdan Süleyman Demirel'in politik kariyeri, iç politikada olduğu kadar dış politika krizlerindeki davranışların incelenmesi için iyi bir örnek oluşturmaktadır.

3.1. Süleyman “Demirel Tarzı”

Çözümleme Parametreleri / Soruları

Operasyonel kod çözümlemesi temel soruları

- Politik hayatın ‘esas’ niteliği nedir? Politik evrenin aslı uyum mu yoksa uyuşmazlık (çatışma) mıdır? Siyasi rakiplerin temel karakteri nedir.
- Kişinin temel siyasi değerlerini ve hedeflerini gerçekleştirmesi mümkün müdür?
- Siyasi gelecek öngörülebilir mi? Ne anlamda ve ölçüde tahmin edilebilir?
- Tarihsel gelişim üzerinde kişinin ne kadar ‘kontrolü’ veya ‘hâkimiyeti’ olabilir? Kişinin tarihi istenen yönde ‘şekillendirme’ deki rolü nedir?
- İnsan ilişkilerinde ve tarihsel gelişim içinde ‘tesadüf’ün/’şans’ın rolü nedir?
- Siyasi eylemin amaçlarının seçimi için en iyi yaklaşım nedir?
- Eylem hedefleri en etkin bir biçimde nasıl izlenir?
- Siyasi eylemin riskleri nasıl hesaplanır, kontrol ve kabul edilir?
- Kişinin çıkarlarını geliştirmek için en iyi ‘zamanlama’ nedir?
- Kişinin çıkarlarını geliştirmede farklı araçların faydası ve rolü nedir?

Liderlik Özellikleri Analizi parametreleri

- Olayları kontrol etme yeteneğine inancı
- Kavramsal karmaşıklığı
- Diğerlerine olan güvensizlik
- Grup birlikteliğine yönelimi(“biz”)
- Kendine güven
- Güç gereksinimi
- Görev odaklılık

Süleyman Demirel'in

Söylemlerinden Örnekler

- *Binaenaleyh, Dış Politikası Güvenliğini Sağlamak İçin Bir Araçtır.*
- *Ben Altı Kere Gittiysem Yedi Kere Geldim.*
- *Nerde Kalmıştık.*
- *Dün Düündür Bugün Bugündür*
- *Tabii Ne Dostluklar Ebedidir Ne Düşmanlıklar Ebedidir.*
- *Meseleleri Mesele Yapmazsanız Ortada Mesele Kalmaz*
- *Ege Bir Türk Gölü Değildir. Ege Bir Yunan Gölü De Değildir. Binaenaleyh Ege Bir Göl Değildir.*
- *Ben Bir Gün Evimde Otururken Çankaya'ya Çıkayım Diyerek Çıkmadım.*
- *GAP'ı Kimseye Gap Diye Gaptırmam.*
- *Demokrasilerde Çareler Tükenmez.*
- *Türkiye'nin Altı Çürüktür. Türkiye'nin Altı Çürüktür Diye Bırakıp Gidecek Değiliz, Bununla Yaşamamızı Öğreneceğiz.*
- *Memleket Meseleleri Parkta Oturarak Halledilseydi, Çok Büyük Bir Park Yapıp İçinde Otururduk.*
- *Binaenaleyh, Öküzün Altında Buzağı Aramanın Manası Yoktur*
- *Köprülerin Altından Daha Çok Su Akar, Dünyanın Sonu Değil*
- *Dünkü Güneşle Bugünkü Çamaşır Kurutulmaz.*
- *Fırat'ın Kenarındaki Bir Kuzudan Bile Ben Sorumluyum.*

Süleyman Demirel Türk siyasi yaşamında 40 yıla yakın süreyle bulunmuş bir lider olarak hem siyasetçiler, hem basın hem de muhalifleri tarafından birçok kez

⁸³ Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir ...*, 88

eleştiriye maruz kalmıştır. Gerek iç, gerekse dış politika davranışları sıklıkla mizah malzemesi kullanılmış, karikatürleri çizilmiş, gazetecilerin eleştirilerine hedef olmuştur. Bir yandan bu tür eleştirilere hoşgörü ile yaklaşırken öte yandan topluma vereceği mesajlarını tarihe geçecek kendine özgü sözlerle vermeyi başarabilmişti. Anadolu'nun bir köyünde doğan ve kariyerini Cumhurbaşkanı olarak tamamlayan bir devlet adamı olarak mesajlarını mizahi bir üslupla ve basit olarak sunmayı bir tarz olarak kullanmıştır. Bu durum bir yandan mesajlarının geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırırken öte yandan kullanıldığı içerikten kopartılarak tek başına alındığında, bu özlü mesajlar hakkında olumlu olduğu kadar olumsuz yönde yorum ve eleştiriler yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Mücadelenin devamlılığını, değişime açıklığı ve çözümsüzlüğün bir seçenek olmadığını vurgulayan ve Türk siyasi tarihine Süleyman Demirel'in özlü sözleri olarak geçen kısa mesajlarından örnekler yukarıdaki tabloda verilmiştir.

3.2. Süleyman Demirel'in Politik Yaşamı

Özgeçmişi⁸⁴: Süleyman Demirel 1 Kasım 1924'te Isparta'nın Atabey İlçesi'ne bağlı İslamköy'de doğdu. İlköğrenimini doğduğu köyde tamamlayan Demirel, ortaokul ve lise eğitimini Isparta ve Afyon'da tamamladı. Demirel, Şubat 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nden mezun oldu. Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde aynı yıl göreve başlayan Demirel önce 1949-1950, daha sonra 1954-1955 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nde barajlar, sulama ve elektrifikasyon konularında ihtisas yaptı. Seyhan Barajı yapım çalışmalarında mühendis olarak görev yapan Demirel, 1954 yılında Barajlar Dairesi Başkanı, 1955 yılında da Devlet Su İşleri Genel Müdürü oldu. Birçok baraj ve elektrik santrali, sulama tesisi inşasına nezaret etti.

1960 yılında askerlik hizmetini yapmak üzere görevinden ayrılan Demirel, 1962-1964 yılları arasında serbest müşavir-mühendis olarak çalıştı. Aynı dönemde Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde "Su Mühendisliği" konusunda dersler verdi.

Süleyman Demirel, siyasi yaşamına 1962 yılında Adalet Partisi Genel İdare Kurulu Üyeliği ile başladı. 28 Kasım 1964 tarihinde Adalet Partisi 2. Büyük

⁸⁴ Süleyman Demirel'in özgeçmişine ilişkin bilgiler Ergin, **Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel...,**'den alınmıştır. Ayrıca siyaset anlayışından örnekler için bkz.; Süleyman Demirel, **Büyük Türkiye,** (İstanbul: Dergah yayınları, 1977).

Kongresince Genel Başkan seçilen Demirel, Şubat-Ekim 1965 tarihleri arasında Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı olarak görev yaptı. 10 Ekim 1965 genel seçimlerinde başında bulunduğu Adalet Partisi seçimleri kazandı. Bu seçimlerde Isparta Milletvekili olarak parlamentoya giren Demirel tek başına iktidar olarak Türkiye'nin 13. Başbakanı oldu.

Demirel, 1964 Kasım ayından 1993 Mayıs ayına kadar geçen 29 yıl içinde 6 dönem Isparta milletvekilliği yaptı. 16 Mayıs 1993 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 9. Cumhurbaşkanı seçilen Demirel 7 yıl süren bu görevini 16 Mayıs 2000 tarihinde tamamlayarak aktif siyasi yaşamına nokta koymuştur. Süleyman Demirel 17 Haziran 2015 tarihinde yaşama veda etmiştir.

Politik Yaşamı: Süleyman Demirel politik yaşamına 1962 yılında Adalet Partisi Genel İdare Kurulu Üyeliğiyle başlamış, Cumhurbaşkanlığı görevini tamamladığı 2000 yılına kadar Türk siyasi hayatında 38 yıl boyunca var olmuştur. Bu süreç içinde, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile Adalet Partisi de kapatılmış ve Demirel'in aktif siyasi yaşamı kesintiye uğramıştır. 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halkoylamasıyla *siyasi yasaklar* kaldırılınca kadar 7 sene boyunca yasaklı olarak siyaset dışı kalan Demirel, 24 Eylül 1987 tarihinde Doğru Yol Partisi olağanüstü kongresiyle genel başkanlığa seçilerek aktif politik yaşama geri dönmüştür.

Son 7 yılında Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 38 yıllık siyasi yaşamında Demirel, 6 kez hükümetten gidip yedi kez geri dönmüş ve toplamda, 10 yıl 4 ay 15 gün boyunca 7 farklı hükümette Başbakan olarak görev yapmıştır. Süleyman Demirel 1962 yılında girdiği Adalet Partisi'nden Nisan 1963'te Celal Bayar'ın tahliyesi sonrası yaşanan olaylar sonrasında ayrıldı.⁸⁵ Haziran 1964'te AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın vefatı sonrasında 27 Kasım 1964 tarihinde yapılan Adalet Partisi Genel Başkanı seçilerek siyasete geri döndü.⁸⁶

Görevde olan İnönü hükümeti 13 Şubat 1965'te bütçenin reddedilmesi sonrasında düştü. Adalet Partisi listesinden bağımsız senatör olan Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında, Adalet Partisi(AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Millet Partisi (MP)

⁸⁵ Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda...*,123

⁸⁶ Gökmen Kılıçoğlu, "Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları", Haydar Çakmak (Ed), *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*, (İstanbul: Doğu Kitabevi,2013): 62.

katılımıyla kurulan hükümette dışarıdan başbakan yardımcısı olarak katıldı.⁸⁷ 1965 genel seçimlerinde Adalet Partisi aldığı %52,8 oy ile tek başına iktidar oldu. Demirel de bu seçimlerde Isparta milletvekili olarak ilk kez TBMM'ye seçildi. 27 Ekim 1965'te, 27 Mayıs askeri darbesinden sonra ilk çoğunluk hükümeti olan 30. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinde Türkiye'nin 12. başbakanı oldu.

Demirel liderliğindeki Adalet Partisi, 12 Ekim 1969 tarihindeki genel seçimlerde de yüzde 47 oy alarak yine tek başına iktidar oldu ve 3 Kasım 1969'da II. Demirel hükümeti kuruldu.⁸⁸ Alınan bu başarılı sonuç, parti içi muhalefetin azalması sonucunu doğurmadı. Partiden ihraçların yaşanması sonrasında 17 Ocak 1970

“Ordu Ültimatı Verdi”, Hürriyet, 12 Mart 1971.

günü 72 Adalet Partili senatör ve milletvekili tarafından yazılan ve “72’ler Muhtırası” olarak bilinen mektup Demirel’e gönderildi.⁸⁹ Doğrudan Demirel’e hitaben yazılmış eleştiri ve uyarıları içeren mektup⁹⁰ sonrasında, partiden üç milletvekili ve bir senatör ihraç edildi ve partiden istifalar yaşandı. 11 Şubat 1970 günü yapılan bütçe oylamasında istifa eden milletvekilleri ile birlikte Saadettin Bilgiç ve Faruk Sükan’ın başını çektiği 41 milletvekili de red oyu verince, 14 Şubat 1970 günü Demirel Hükümeti istifa etti.⁹¹ Yeniden Hükümet kurma görevi verilen Demirel’in kurduğu III. hükümet 15 Mart 1970 tarihinde güvenoyu aldı.

15-16 Haziran’da İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli’de yaşanan işçi eylemleri, günün diğer iç ve dış politika olaylarıyla birleşerek, 1971 yılında 12 Mart Muhtırası’na yol açtı ve Demirel’in istifasına neden oldu.⁹² 1965 yılında Demirel’in başbakanlığı ile başlayan ve Adalet Partisi iktidarının ilk evresi 12 Mart 1971’de

⁸⁷ Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda...*,139

⁸⁸ Kılıçoğlu, *Süleyman Demirel’in Dış...*, 159

⁸⁹ “Demirel’e 72 AP’li Muhtıra Verdi”, *Milliyet*, 18 Ocak 1970,1

⁹⁰ Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda...*,159

⁹¹ “Hükümet Çekildi”, *Milliyet*, 14 Şubat 1970, 1

⁹² Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda...*,166. Ayrıca bkz. “Komutanların Ültimatı Üzerine Demirel İstifa Etti”, *Cumhuriyet*,13 Mart 1971, 1.

Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi ile son buldu.⁹³ 27 Ekim 1971 günü Nihat Erim hükümeti kuruldu, Demirel, parti başkanı olarak partiler üstü denilen hükümetleri bakan vererek destekledi. Bir yandan da parlamentodaki çoğunluğunu dikkate alarak askeri kesim karşısında üstünlük elde etmeye çalıştı. 1973 ilkbaharında CHP ile anlaşarak, Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı seçilmesini önledi. Bu göreve, iki partinin de üzerinde anlaştığı Fahri Korutürk seçildi.⁹⁴

“Demirel İstifa Etti”, *Milliyet*, 13 Mart 1971.

1973 yılında 14 Ekimde yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), karşısında ikinci parti durumuna düştü. Seçimlerden sonra kurulan ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştiren CHP-MSP koalisyonu, Kıbrıs dâhil birçok diğer konuda anlaşmazlığa düşünce, Başbakan Ecevit istifa etti.⁹⁵ Eylül 1974'ten Mart 1975'e kadar süren hükümet krizinden sonra Korutürk'ün hükümet kurma görevi verdiği Sadi Irmak'ın ikinci hükümet kurma çabası da sonuç vermeyince 19 Mart 1975'de görev yeniden Demirel'e verildi.⁹⁶

31 Mart 1977'te Süleyman Demirel'in liderliğinde Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden (CGP) oluşan koalisyon hükümeti kuruldu⁹⁷ ve bu hükümet "I. Milliyetçi Cephe Hükümeti" olarak anıldı.

1977 genel seçimlerinde Adalet Partisi aldığı 36,8 oy oranıyla, oylarını 8 puan artırarak yüzde 41,4 oy alan CHP'nin ardından ikinci parti oldu. Seçim sonrasında kurulan Ecevit hükümeti güvenoyu alamayınca, Demirel'in MSP ve MHP'nin de katılımıyla kurduğu II. Milliyetçi Cephe Hükümeti 1 Ağustos 1977'de güvenoyu aldı. Bu hükümet, “Güneş Motel Olayı” diye anılan girişimle CHP'nin Adalet Partisi'nden seçilmiş 13 milletvekilini bakanlık vaadiyle transfer

⁹³ Kılıçoğlu, *Süleyman Demirel'in Dış...*, 159

⁹⁴ “Korutürk Cumhurbaşkanı Seçildi”, *Cumhuriyet*, 07 Nisan 1973

⁹⁵ “Ecevit İstifasını Bugün Korutürk’ Sunacak”, *Cumhuriyet*, 18 Eylül, 1974

⁹⁶ Komsuoğlu, *Siyasal Yaşamda...*, 192.

⁹⁷ *Cumhuriyet*, 01 Nisan 1975.

etmesinin üstüne 31 Aralık 1977'de CHP, CGP ve DP'nin gensoru önergesiyle düşürüldü.⁹⁸ 1978 başında Ecevit'in Başbakanlığında hükümet kuruldu. AP'den transfer edilen milletvekillerinin çoğuna bakanlık verildi. İktidarı yitiren Demirel, CHP ağırlıklı hükümetle diyalog kurmayı reddetti. 1979 ara seçimlerinde zafer kazanan Adalet Partisi, 33 senato üyeliği ile 5 milletvekilliğinin tümünü kazandı. Korumak 24 Ekim'de hükümet kurma görevini yeniden Demirel'e verdi.⁹⁹ 12 Kasım 1979'da MHP ve MSP'nin dışarıdan desteğiyle kurulan azınlık hükümetinde (6. Demirel Hükümeti) Demirel başbakan oldu.¹⁰⁰ Bu hükümet 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ne kadar görevini sürdürdü.

12 Eylül 1980'deki askeri müdahaleyle parlamento ve hükümet feshedildi böylece Demirel'in başbakanlığı sona erdi. Çanakkale Hamzakoy'da yaklaşık bir ay gözetim altında tutulan Demirel (13 Eylül-11 Ekim 1980), Partisi 16 Ekim 1981'de kapatılıncaya kadar Parti Genel Başkanlığı'ndan ayrılmadı. 7 Kasım 1982 halkoylamasında kabul edilen 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesi ile 10 yıl siyaset yasaklıları kapsamına alındı. Ancak partisinin eski yöneticileriyle bağlantılarını sürdürdü. Doğru Yol Partisi (DYP) kurulunca onu destekledi. 6 Eylül 1987'deki halk oylaması sonucunda siyaset yasağı kalkan Demirel, DYP'nin o tarihteki genel başkanı Hüsamettin Cindoruk'un istifası ile 24 Eylül 1987'de DYP'nin genel başkanlığına seçildi.¹⁰¹ 29 Kasım 1987 seçimlerinde Isparta'dan milletvekili seçilerek yeniden TBMM'de yerini aldı. DYP yaşamı içinde 1988 ve 1990 yıllarında yapılan kongrelerin her ikisinde de DYP genel başkanlığına yeniden seçildi.

20 Ekim 1991 genel seçimlerinde DYP % 27 oy oranıyla toplam 178 milletvekili çıkardı ve TBMM'de birinci parti konumuna geldi. Süleyman Demirel hükümeti kurmakla görevlendirildi. 20 Kasım 1991'de Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile bir koalisyon hükümeti kurdu.¹⁰² Bu hükümet döneminde Cumhurbaşkanı Özal'la Demirel hükümeti arasındaki yetki çatışması uzun süre siyaset gündeminde yerini korudu. Demirel 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 tarihinde yaşamını yitirmesi sonrası boşalan Cumhurbaşkanlığına seçildi.

⁹⁸ Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda...**, 200.

⁹⁹ "Görev Demirel'de", **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1979.

¹⁰⁰ "Türkiye'nin İlk Azınlık Hükümeti Görevi Başladı", **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1979

¹⁰¹ "Demirel'in Dönüşü", **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1987.

¹⁰² "Demirel keyifli döndü", **Cumhuriyet**, 21 Kasım, 1991.

8 Mayıs günü TBMM'de yapılan seçimin ilk turunda Demirel 234 oyda kalarak¹⁰³ yeterli çoğunluğu sağlayamadı. İkinci turda 225 oy alan Demirel üçüncü turda Doğru Yol Partisi dışında koalisyon ortağı Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) desteğiyle 244 oy alarak Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı olarak seçildi.¹⁰⁴ 7 yıllık görev süresi sonunda 16 Mayıs 2000 tarihinde, görevini Ahmet Necdet Sezer'e devrederek aktif siyaset yaşamını tamamladı. Süleyman Demirel 13 Mayıs 2015 tarihinde böbrek yetmezliği, kalp yetmezliği ve akut solunum yolları enfeksiyonu sebebiyle hastaneye yatırıldı. Demirel, 17 Haziran 2015 günü, saat 02.05'te solunum yolu enfeksiyonu ve kalp yetmezliği nedeniyle hastanede hayatını kaybetti.¹⁰⁵ 19 Haziran 2015'te TBMM'deki devlet töreni ile Kocatepe Camisi'ndeki dini törenden sonra Demirel'in naaşı memleketi Isparta'ya götürülerek Isparta, İslamköy'deki anıt mezar olarak tahsis edilen yerde toprağa verildi.¹⁰⁶

Çalışmanın sınırları açısından bu bölümde Süleyman Demirel'in politik yaşamında aldığı görevler, iktidarda bulunduğu süreçler ve Cumhurbaşkanı seçilmesini içeren dönemler listelenmiştir. Siyasi yaşamdaki mücadelesinin detayları, iktidara gelişi, iktidardan uzaklaştırılışına ilişkin olayların detayları çalışma konusu kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak krizler özelinde gerekli olan iç politika detaylarına sırası geldikçe yer verilecektir.

Bir sonraki bölümde Süleyman Demirel'in siyaset içinde etkin olarak bulunduğu dönemlerde yaşanan dış politika krizleri ve bu krizlerin karar alma süreçlerinde onun oynadığı rol, alınan kararlara olan doğrudan etkisi ele alınacaktır. Demirel'in genel söylemleri ile kurulacak bağlantılarla, bir önceki bölümde ortaya konulan kriterler üzerinden dış politika krizleri sırasında sergilediği liderlik özellikleri tespit edilecektir. Başbakan ve Cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde yaşanan krizlerde söylem ve davranış farklılıkları ortaya konularak değişim tespit edilecektir.

¹⁰³ “Demirel Köşkü garantiledi”, **Cumhuriyet** 9 Mayıs 1993.

¹⁰⁴ “Demirel'den tarafsızlık sözü”, **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1993.

¹⁰⁵ “Bu gidişi son”, **Cumhuriyet**, 18 Haziran 2015.

¹⁰⁶ “Şapkasıyla birlikte gitti”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 2015.

Tablo 3.1. Süleyman Demirel ve Dış Politika Krizleri (1964-2015)

	HÜKÜMET ŞEKLİ	BAŞBAKAN	KRİZ SÜRECİNDE SÜLEYMAN DEMİREL'İN SİYASİ KONUMU	DIŞPOLİTİKA KRİZLERİ					
28.	KOALİSYON	İSMET İNÖNÜ	Bürokrat / Parlamento Dışı	1964 JOHNSON MEKTUBU KRİZİ	1964 KIBRIS KRİZİ				
29.	KOALİSYON	SUAD HAYRİ ÜRGÜPLÜ	Başbakan Yardımcısı						
30.	ÇOĞUNLUK	SÜLEYMAN	Başbakan	1967 KIBRIS KRİZİ					
31.	ÇOĞUNLUK	DEMİREL							
32.	ÇOĞUNLUK								
33.	PARTİLER ÜSTÜ	NIHAT ERİM	Muhalefet Lideri		1968-1974 AFYON KRİZİ				
34.	PARTİLER ÜSTÜ	NIHAT ERİM	Muhalefet Lideri						
35.	KOALİSYON -GEÇİCİ	FERİT MELEN	Muhalefet Lideri						
36.	KOALİSYON -GEÇİCİ	MEHMET NAİM TALU	Muhalefet Lideri						
37.	KOALİSYON	BÜLENT ECEVİT	Muhalefet Lideri			1973 -1976 KITA SAHANLIĞI			
38.	AZINLIK-GEÇİCİ	SADI IRMAK	Muhalefet Lideri	1974 KIBRIS KRİZİ					
39.	KOALİSYON	SÜLEYMAN DEMİREL	Başbakan						
40.	AZINLIK	BÜLENT ECEVİT	Muhalefet Lideri				1974-1979 NOTAM-FİR		
41.	KOALİSYON	SÜLEYMAN DEMİREL	Başbakan						
42.	KOALİSYON	BÜLENT ECEVİT	Muhalefet Lideri						
43.	AZINLIK	SÜLEYMAN DEMİREL	Başbakan						
44.	ASKERİ YÖNETİM	BÜLEND ULUSU	Siyasi Yasaklı	1981 LİMNİ KRİZİ					
45.	ÇOĞUNLUK	TURGUT ÖZAL	Siyasi Yasaklı						
46.	ÇOĞUNLUK	TURGUT ÖZAL	Muhalefet Lideri	1987 KITA SAHANLIĞI KRİZİ	1984-1990 BATI TRAKYA KRİZİ	1989 BULGARİSTAN GÖÇÜ KRİZİ	1988 -1991 IRAKLI SİĞİNCİMACILAR KRİZİ		
46.	GEÇİCİ	ALİ BOZER	Muhalefet Lideri						
47.	ÇOĞUNLUK	YILDIRIM AKBULUT	Muhalefet Lideri						
48.	ÇOĞUNLUK	MESUT YILMAZ	Muhalefet Lideri						
49.	KOALİSYON	SÜLEYMAN DEMİREL	Başbakan	1991 NAHÇİVAN KRİZİ	1992 TCG MUAVENET KRİZİ				
49.	GEÇİCİ	ERDAL İNÖNÜ	Cumhurbaşkanı						
50.	KOALİSYON	TANSU ÇİLLER		1994-1995 EGE DENİZİ KRİZİ					
51.	AZINLIK	TANSU ÇİLLER		1996 KARDAK KRİZİ					
52.	KOALİSYON	TANSU ÇİLLER							
53.	KOALİSYON	MESUT YILMAZ							
54.	KOALİSYON	NECMETTİN ERBAKAN		1997 S300 FÜZE KRİZİ					
55.	KOALİSYON	MESUT YILMAZ			1998 SURİYE - ÖCALAN KRİZİ				
56.	AZINLIK	BÜLENT ECEVİT							
57.	KOALİSYON	BÜLENT ECEVİT	Siyaset Üstü						
58.	ÇOĞUNLUK	ABDULLAH GÜL	Siyaset Üstü						
59.	ÇOĞUNLUK	R.T. ERDOĞAN	Siyaset Üstü						
60.	ÇOĞUNLUK	R.T. ERDOĞAN	Siyaset Üstü						
61.	ÇOĞUNLUK	R.T. ERDOĞAN	Siyaset Üstü	2003 DOĞU AKDENİZ MEB KRİZİ	2003 SÜLEYMANİYE ÇUVAL KRİZİ	2010 MAVİ MARMARA KRİZİ	2011 SURİYE KRİZİ	2014 İŞİD REHİNE KRİZİ	2015 SÜLEYMAN ŞAH TÜRBEŞİ KRİZİ
62.	ÇOĞUNLUK	AHMET DAVUTOĞLU	Siyaset Üstü						

Tablo 3.2. Süleyman Demirel'in Başbakan Olarak Görev Yaptığı Hükümetler Dönemindeki Dış Politika Krizleri

HÜKÜMET NO	HÜKÜMET ŞEKLİ	BAŞBAKAN	KRİZ SÜRECİNDE SİYASİ KONUMU	DIŞPOLİTİKA KRİZLERİ		
30. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK HÜKÜMETİ	SÜLEYMAN DEMİREL	Başbakan	1967 KIBRIS KRİZİ		
31. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK HÜKÜMETİ	SÜLEYMAN DEMİREL			1968-1974 AFYON KRİZİ	
32. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK HÜKÜMETİ	SÜLEYMAN DEMİREL				
39. HÜKÜMET	KOALİSYON	SÜLEYMAN DEMİREL		1974 KIBRIS KRİZİ		1973 -1976 KITA SAHANLIĞI
41. HÜKÜMET	KOALİSYON	SÜLEYMAN DEMİREL				1974-1979 NOTAM-FIR
43. HÜKÜMET	AZINLIK	SÜLEYMAN DEMİREL				
49. HÜKÜMET	KOALİSYON	SÜLEYMAN DEMİREL		1991 NAHÇIVAN KRİZİ	1992 TCG MUAVENET KRİZİ	

Tablo 3.3. Süleyman Demirel'in Muhalefet Lideri Veya Siyasi Yasaklı Olduğu Dönemindeki Dış Politika Krizleri

HÜKÜMET NO	HÜKÜMET ŞEKLİ	BAŞBAKAN	KRİZ SÜRECİNDE SİYASİ KONUMU	DIŞPOLİTİKA KRİZLERİ		
28. HÜKÜMET	KOALİSYON	İSMET İNÖNÜ	Bürokrat / Parlamento Dışı	1964 JOHNSON MEKTUBU KRİZİ	1964 KIBRIS KRİZİ	
33. HÜKÜMET	PARTİLER ÜSTÜ	NİHAT ERİM	Muhalefet Lideri			
34. HÜKÜMET	PARTİLER ÜSTÜ	NİHAT ERİM				
35. HÜKÜMET	KOALİSYON-GEÇİCİ	FERİT MELEN			1968-1974 AFYON KRİZİ	
36. HÜKÜMET	KOALİSYON-GEÇİCİ	MEHMET NAİM TALU				
37. HÜKÜMET	KOALİSYON	BÜLENT ECEVİT				
38. HÜKÜMET	AZINLIK-GEÇİCİ	SADİ IRMAK		1974 KIBRIS KRİZİ		1973 -1976 KITA SAHANLIĞI
40. HÜKÜMET	AZINLIK	BÜLENT ECEVİT				1974-1979 NOTAM-FIR
42. HÜKÜMET	KOALİSYON	BÜLENT ECEVİT				
44. HÜKÜMET	ASKERİ YÖNETİM	BÜLEND ULUSU	Siyasi Yasaklı	1981 LİMNİ KRİZİ		
45. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK HÜKÜMETİ	TURGUT ÖZAL				
46. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK HÜKÜMETİ	TURGUT ÖZAL	Muhalefet Lideri	1987 KITA SAHANLIĞI KRİZİ	1984-1990 BATI TRAKYA KRİZİ	1989 BULGARİSTAN GÖÇÜ KRİZİ
46. HÜKÜMET	GEÇİCİ	ALİ BOZER				1988 -1991 IRAKLI SİĞİNCİLER KRİZİ
47. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK HÜKÜMETİ	YILDIRIM AKBULUT				
48. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK HÜKÜMETİ	MESUT YILMAZ		1991 NAHÇIVAN KRİZİ		

3.3. Demirel Hükümetleri Dönemlerinde Dış Politika Krizleri

Birinci bölümde dış politika analizi ve dış politika krizine ilişkin kuramsal çerçeve çizilmişti. Demirel'in iktidar sürelerindeki dış politika olaylarına, çizilen bu çerçeveden bakılarak dış politika olaylarından hangilerinin kriz kategorisine konulacağına karar verilmiştir. Aslında bu açıdan oldukça pratik bir yöntemle başvurmak mümkündür; Tablo 3.1.'de görüleceği üzere Türk siyasi hayatındaki konumuna bakılarak Demirel'in "dış politika kriz dönemleri"ndeki rolünü saptayabiliriz. Buna göre; Süleyman Demirel'in

- bürokrat ve parlamento dışı siyasetçi olduğu dönem[Tablo3.1.]
- muhalefet lideri olduğu dönem, [Tablo 3.3.]
- başbakan olduğu dönemler, [Tablo 3.2.]
- siyasi yasaklı olduğu dönem, [Tablo3.3.]
- cumhurbaşkanı olduğu dönem, [Tablo 3.1.]
- siyaset üstü olduğu dönem.[Tablo 3.1.]

Bu çalışmanın içine alınan ve Süleyman Demirel'in başbakan olarak görev yaptığı döneme denk gelen dış politika krizlerinden:

- 1967 Kıbrıs Krizi
- 1968-1974 Haşhaş Ekimi Krizi
- 1974-1976 Ege Kıta Sahaneliği Krizi
- 1974-1979 NOTAM-FIR Krizi
- 1991 Nahçıvan Krizi
- 1992 Muavenet Krizi

Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı döneme denk gelen dış politika krizleri:

- 1994 – 1995 Ege Denizi Krizi
- 1996 Kardak Krizi
- 1997 S-300 Füzelere Krizi
- 1998 Suriye- Öcalan Krizi

incelemeye dahil edilmiştir.

Diğer bir sınıflandırma ise bir karar alıcı olarak Demirel'in farklı uluslararası sistem özelliklerindeki dış politika krizlerindeki davranış özelliklerini anlamak açısından kolaylık sağlamaktadır. Buna göre Soğuk Savaş, Yumuşama ve Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan krizlerde Demirel hem siyasi karar alıcı olarak hem de anayasal sistemdeki konumu dolayısıyla incelenebilir

Burada dikkat çeken nokta söz konusu dış politika krizlerinin ortaya çıkış süreci dikkate alındığında krizlerin Demirel Hükümetleri sırasında değil, ondan önceki hükümetler sırasında ortaya çıkmış olduğudur. Demirel'in ifadesiyle, *“dış politikada hadise çıkartmak kolaydır. Hadiseleri çözüme ulaştırmak fevkalade zordur. Biz, kucığımızda bulduğumuz bir çok meseleye çare aramakla meşgulüz. Çare ararken, meseleler sadece sizin iradenize bağlı değildir. Her meselenin tarafları vardır. Uzlaşma, ancak bu tarafların, makul ölçüde bulabildikleri formüller üzerinde olur.”*¹⁰⁷ Dolayısıyla siyasal sorumlu olarak Başbakan Demirel, kendinden önceki hükümetler döneminde ortaya çıkmış olan uyuşmazlık, çatışma ve krizleri yönetmek zorunda kalmıştır. Özellikle Kıbrıs ve Ege Denizi'ne ilişkin uyuşmazlık, çatışma ve krizler bu çerçevede analiz edilmelidir. Tekrarlayan çatışmalar içerisinde ortaya çıkan krizler olarak Yunanistan ile ilişkilerde gerginliklere sebep olan çok sayıda olay dönemin hükümetlerinin dış politikada-uluslararası ilişkilerde hareket alanını kısıtlamıştır.

Bir diğer açıdan bakıldığında ise Demirel Hükümetleri döneminde yönetilen krizlerde hükümetin kriz yönetim politikası doğal olarak muhalefette oldukları dönemdeki eleştirileri açısından da karşılaştırılmaya değerdir. Dış politika konularının iktidar-muhalefet rekabetindeki dillendiriliş şekli kamuoyu, seçmen desteğini korumak derdinde olan siyasi partilerin yoğun ilgi gösterdikleri alanlardır. Bu nedenle bu süreçteki dış politika tartışmaları basında renkli örnekler oluşturmuştur.

Süleyman Demirel'e atfedilen “Meseleleri Mesele Yapmazsanız Ortada Mesele Kalmaz” özdeyişi Demirel'in siyasal yaşamı içerisinde bir siyasal sorumlu olarak durumsal değişiklikleri nasıl algıladığını ve tepkisini nasıl oluşturduğunu gözlemlemek açısından ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Aksu'ya göre;

“karar alıcı pozisyonunda bulunan bireyin sahip olduğu dünya görüşü, bilişsel yetenek ve

¹⁰⁷ Başbakan Süleyman Demirel'in Basına Açıklamaları 1976, (Ankara: BYEGM Yay., 1977): 35-36.

kapasitesiyle karşılaştığı bir gelişmeye ‘mesele’ olarak bakması ve kabullenmesi, özü itibarıyla, bir ‘karar’ın öncülü sayılabilecek kanaat ve/ya ‘yargı’dır. Dolayısıyla büyük ölçüde özeldir. Sonrasında bu ‘yargı’nın bir ‘karar’a dönüşmesi ise nesnelleşmesi, somutlaşması, dünyada karşılık bulması demektir.”¹⁰⁸

Gerçekten de dış politikaya ilişkin kararlar ve/ya krizlerdeki tercihler açısından ele alındığında,

“bir karar alıcının öznel dünyasında karşılık bulmasa da ortada diğer aktörler için bir ‘mesele’ bulunabilir. Böyle bir durumda karar alıcının adına karar almaya yetkilendirilmiş olan topluluğun, toplumun, ulusun görüş ve öncelikleri ile örtüşmeyen bir konumlanması var demektir. Seyrek de olsa bunun tersine de rastlamak mümkündür; Karar alıcı bir gelişmeyi bulunduğu konumdan ve kendi gözlüğünden bakarak ‘mesele’ olarak görüp dillendirmesine rağmen onun dışındakiler durumu ‘mesele’ olarak görmeyebilir. ‘Kriz’ durumları içerik bağımlı süreçler olarak karar alıcılar için algı ve değerlendirme süreçlerinden sonra yankı yaratırlar. Karar alıcı bir gelişmeyi ‘kriz’ olarak değerlendirerek belli ölçüde önem atfeder ve tepki göstereceğinin işaretini verir. Demirel’in ifadesiyle ‘mesele’ye karar alıcı temel değer, hedef ve öncelikleri, çıkarları, güvenliği ekseninden bakarak ‘mesele’ anlamını yükler. Bu haliyle ‘mesele’ artık bir konu olmaktan çıkar ‘uyuşmazlık’, ‘çatışma’, ‘kriz’ olarak şekillenmiş olur.

(...)

Demirel’in ifadesiyle siyasal karar alıcı ‘mesele’den ‘mesele yaratma’ya geçerken aslında sanıldığı kadar yalnız değildir. Kararın görünen yüzü siyasal sorumlu (burada başbakan) olsa da kararın oluşum sürecinde çok sayıda aktör ve kurumun katkısı gözlenir. Bununla birlikte nihai kararları veren siyasal sorumlu sunulan seçenekler arasında kendince en ‘doğru’ olanı tercih ederek uygulanmasına karar verir. Bu boyutuyla Türkiye’nin siyasal hayatında karar alma sorumluluğunu elinde tutan liderlerin bu sorumluluğun gereğini yerine getirirken karar biriminin sınırlarını geniş tutmuş olduğunu bazılarının ise daha dar bir karar alma birimi oluşturduklarını söyleyebiliriz.”¹⁰⁹

Süleyman Demirel siyasal karar alıcı veya karar alma biriminde “müdahil” aktörlerden biri olarak, (Türk siyasal hayatında deyim yerindeyse 50 yıl etkili olmuş bir aktör; muhalefet lideri, hükümet lideri, koalisyon ortağı veya cumhurbaşkanı hatta siyaset üstü “bir bilen”), krizlerdeki davranışlarıyla özgün bir yerde durmaktadır. Aşağıda Süleyman Demirel’in farklı dönemlerde karar alma sürecine etkide bulunduğu dış politika krizleri ele alınarak Süleyman Demirel’in karar alma sürecindeki özgün konumu/katkısı tartışılacaktır.

3.3.1. 1967 Kıbrıs Krizi

Süleyman Demirel’in siyasi sorumlu -başbakan- ve karar alıcı olarak karşı karşıya kaldığı ilk dış politika krizine 1967’de Kıbrıs’ta yaşanan olaylar neden olmuştur. Süregelen Kıbrıs uyuşmazlığından kaynaklanan bu krize ilişkin kriz yönetimi ve karar alma sürecinin detaylarına geçmeden önce krize neden olan olaylar

¹⁰⁸ Fuat Aksu, “Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi”, (TÜBİTAK 1001 Projesi (112K172) Sonuç Raporu, 2016):1.

¹⁰⁹ Aksu, “Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde...”, 2.

ve Türkiye'nin hak ve sorumluluklarının hukuki temellerine çok kısa değinmekte fayda olacaktır.

Türkiye, İngiltere, Yunanistan, Kıbrıs Rum ve Türk toplumları temsilcileri tarafından¹¹⁰ 11 Şubat 1959'da imzalanan Zürih Antlaşması¹¹¹ ve hemen ardından 19 Şubat 1959'da imzalanan Londra Antlaşmaları uyarınca 16 Ağustos 1960 günü Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olmuş ve 24 Ağustos günü Birleşmiş Milletler (BM) üyeliğini tamamlamıştı.¹¹² Aynı tarihte antlaşma gereği Türk ve Yunan birlikleri Kıbrıs'a çıktı, İngiliz kuvvetleri de kendilerine bırakılan üslere çekildi.¹¹³

Anlaşmalar uyarınca hazırlanan yeni anayasaya göre, yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyetinin cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı ise Türk toplumundan seçilecekti. Bakanlar kurulu kararlarında, dış politikaya ilişkin kararlarda, savunma ve güvenlik konularında hem cumhurbaşkanının hem de yardımcısının veto hakkı bulunuyordu. Anayasa bakanlar kurulunun, cumhurbaşkanı tarafından atanan 7 Rum ile yardımcısı tarafından atanan 3 Türk bakandan oluşmasını öngörüyordu. Temsilciler Meclisi ise yüzde yetmişi Rum, yüzde otuzu Türk temsilcilerden oluşturulacaktı. Bu tür temel belirlemelerin yanı sıra söz konusu anayasa, kamuya ilişkin hizmetlerde yüzde 70 Rum yüzde 30 Türk temsilini, silahlı kuvvetler için ise yüzde 60 Rum, yüzde 40 Türklerden oluşacak düzeyde bir temsili sağlıyordu. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı Makarios ve cumhurbaşkanı yardımcısı Fazıl Küçük oldu.

1960 yılı öncesinde Türkiye ve Yunanistan Kıbrıslı soydaşları adına BM çatısı içinde ve dışında görüşmeleri yürütürken, 1960 sonrasında Kıbrıs kendi başına uluslararası toplumun üyesi oldu. Bu durumda, 1960 öncesinin aksine, üçüncü tarafların öneri ya da görüşlerini reddetme veya kabul etme hakkına sahip oldu.¹¹⁴ Zürih Antlaşması bir yandan kurulan bağımsız devletin temel ilkelerini belirlerken,

¹¹⁰ Fahir Armaoğlu, **20 YY Siyasi Tarihi**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986): 553.

¹¹¹ Antlaşmanın hukuksal yorumu için Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, (İstanbul: İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977): 79-90.

¹¹² <http://www.un.org/depts/dhl/unms/cyprus.shtml>

¹¹³ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2010)**, (İstanbul: DER Yayınları, 2010): 964.

¹¹⁴ Süha Bölükbaşı, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözünsüzlük", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, (İstanbul, Der Yay., 1998): 286-303.

aynı zamanda yeni kurulan devletin anayasası,¹¹⁵ toprak bütünlüğü ve güvenliğini de Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantisi altına almaktaydı.¹¹⁶

Söz konusu Antlaşmanın 3. Maddesi garantörlük ile ilgilidir. Antlaşma metni:

“Bu Antlaşma hükümlerinin herhangi birinin ihlali halinde, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere bu Hükümlere saygıyı sağlamak için gerekli girişimlerin yapılması ve önlemlerin alınması maksadıyla aralarında danışmalarda bulunmayı üstlenirler, Üç garantör devletten biri, birlikte veya birbirlerine danışarak(işbirliği halinde) hareket etmek olasılığı bulunmadığı takdirde, bu antlaşmanın oluşturduğu durumu (state of affairs) münhasıran yeniden oluşturmak gayesi ile hareket etmek hakkını korumaktadır.”¹¹⁷ hükmünü içermekteydi.¹¹⁸

Ancak tüm bu anlaşmalar ve hazırlanan anayasanın getirdikleri muhtemeldir ki Kıbrıs'taki her iki toplum tarafından da aynı şekilde anlaşılmıyordu. Kıbrıslı Türkler, bu gelişmelerin adadaki Rumların kendine özgü ortaklık konusundaki yönetim¹¹⁹ düşüncelerini bir daha canlandırmayacak anayasal bir koruma altına alındıklarını düşünürken, Rum tarafı da en azından uzun vadede adadaki Türklerin etkisini azaltmayı¹²⁰ düşünüyordu.

Nitekim bu yaklaşımı doğrulayan bir dizi gelişme Kıbrıs uyuşmazlığının temellerini atmaya başladı. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Makarios, içte yaşanan olayların artık bağımsız bir ülkenin *iç işi* olacağı, uluslararası toplumun ve BM'nin ilgi alanının dışında kalacağı fikrindeydi. 1960 -1963 yılları arasında Zürih ve Londra Antlaşmalarının Ada'nın sömürge geçmişinin kalıntısı olduğu fikrini savunmayı sürdürdü. Bağımsızlığın kazanıldığı 1960 yılından 21 Aralık 1963 tarihine değin uzanan süreçte adanın Türk ve Rum toplumları arasındaki

¹¹⁵ Kıbrıs devletinin anayasasının hazırlanması süreci, maddeleri ile Türk ve Rum toplumlarına getirdiği hak ve ödevlerin detayları için bkz. Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, (Ankara: Ajan Türk Matbaacılık,1975)

¹¹⁶ Antlaşma aynı zamanda Kıbrıs Adası'nda 960 Yunan ve 650 Türk askerinin bulunmasını ve İngiltere'ye de iki egemen üs bölgesi verilmesini hükme bağlıyordu.

¹¹⁷ Söz konusu Antlaşma Metninin tamamını için bkz. http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-_zurich_11-subat-1959_.tr.mfa

¹¹⁸ Bu madde Kıbrıs uyuşmazlığı süresince yaşanan krizlerde farklı karar alıcılar açısından yapılan her türlü müdahalenin ve müdahale hazırlığının meşru zeminini oluşturacak ve karar almayı en azından yasal zeminde kolaylaştıracaktır.

¹¹⁹ Öteden beri hem Kıbrıslı Rumların hem de Yunanistan'ın *enosis* yönlü yaklaşımları süregelmişti. Ancak Kıbrıs'ın egemenliğinin Yunanistan, Türkiye ve İngiltere arasından bölünmesini öneren Mcmillan planını (Haziran 1958) Türkiye'nin kabul etmesi hem Rum hem de Yunan tarafının *enosis* fikrinden en azından geçici olarak vazgeçmesine neden olmuştu.

¹²⁰ Dönemin Rum lideri Makarios, adaya Türk askerlerinin yerleşmesine, cumhurbaşkanı yardımcısının veto hakkına sahip olmasına ve parlamento ve kamu hizmetlerindeki kotalara karşıydı. Ancak antlaşma metninin yeniden müzakere edilmesi talebi Yunanistan tarafından kabul görmeyince bu koşulları kabul etmek zorunda kaldı. Bu konuda bkz. Süha Bölükbaşı, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve...**, 286.

ilişkiler giderek bozuldu. 1962 yılı Kasım ayında Türkiye'yi ziyaret eden Cumhurbaşkanı Makarios Ankara'da yaptığı görüşmelerde hem Kıbrıs Devletini kuran uluslararası antlaşmalarda hem de anayasada değişiklik yapılması yönündeki eğilimi dile getirmiş ancak bu talepler Türk tarafınca reddedilmiştir.¹²¹ Bu gelişmelere koşut olarak Rum tarafı antlaşmalarla Türklere tanınan hakların kullanılması ve durumu kendi lehlerine çevirmek maksatlı eylemlerini sürdürmüşlerdir.

Kamu hizmetleriyle ilgi anayasada öngörülen yüzde 70'e yüzde 30 oranı uygulanmadı. Vergi kanunu üzerinde anlaşmaya varılamadı, 60'a 40 oranına dayanan bir Kıbrıs ordusu da kurulamadı. Rumların karma birlikler önerisine karşın Türkler bölük düzeyinde ayrı etnik birlikler talep ettiler. Yine anayasanın öngördüğü beş büyük kentte ayrı belediyeler kurulması, Türk tarafının isteklerine rağmen, Makarios'un bölünmeye yol açabileceği savıyla reddetmesi nedeniyle yapılamadı. Bunlara ilave olarak Makarios *enosis*'e bağlılığını ifade eden demeçler vermeyi sürdürdü. Bağımsız bir devlet haline gelmiş olan Kıbrıs'ta ilk ciddi uyuşmazlık konusu 1963 yılında tam anlamıyla su üstüne çıktı.

1963-1964 Krizi: 30 Kasım 1963 günü Makarios, Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve Kıbrıs Türk Toplum Liderine verdiği bir muhtıra ile anayasasının değiştirilmesini resmen önermiştir. Bu öneri 13 maddeden oluşmakta ve Türk toplumunun anayasa ile güvenlik altına alınan hak ve çıkarlarını ortadan kaldıracak değişiklikleri önermekteydi. Türkiye'nin bu önerileri 6 Aralık 1963 günü reddetmesi sonrasında uyuşmazlık, kriz evresine doğru evrilmeye ve Kıbrıs'ta iki toplum arasında var olan gerginlik artmaya başladı. 21 Aralık 1963 günü Rum polisleri tarafından bir Türk kadının öldürülmesiyle tetiklenen olaylar, iki toplum arasında kanlı çarpışmalara yol açtı.¹²² Rumlar "Akritas Planı"¹²³na uygun olarak adanın birçok bölgesinde genel bir saldırıya geçerek, sonradan "Kanlı Noel" olarak adlandırılan olaylarda, birçok Türk'ü öldürdüler. Tam bir dış politika krizi halini alan bu olaylar sonrasında Türkiye, garanti anlaşması gereği İngiltere ve Yunanistan'dan

¹²¹ Uçarol, **Siyasi Tarih...**, 965.

¹²² Uçarol, **Siyasi Tarih...**, 966

¹²³ Akritas Planı, Aralarında Glafkos Klerides'in olduğu bir grup tarafından hazırlanmıştı, temel hedefi Kıbrıs'ta Rum tarafının üstünlüğün sağlayacak her türlü oldubittiye destek sağlamak ve nihayetinde enosisi gerçekleştirmektir. Bkz. Rauf R. Denktaş, **Kıbrıs Girit Olmasın**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004): 156-169; Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası, (1939'dan Günümüze Kadar)**, (Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1983): 396-398.

Rumların saldırılarını durdurmasını istedi. Bu talep üzerine üç devlet 24 Aralık günü Lefkoşe’de yayınladıkları bildiriyle Türk ve Rum toplumları arasında yaşanmakta olan karışıklıklara son verilmesini istediler. Ancak Makarios’un tutumu daha çok oyalama yöntemleri kullanmak yönünde oldu ve Rum saldırıları devam etti. Türkiye’deki karar alıcılar durumun aciliyetini de göz önüne alarak, garanti anlaşmasının kendilerine verdiği yasal yükümlülük ve hakları kullanmak üzere, Türk Hava Kuvvetleri uçaklarını Kıbrıs üzerinde uyarı uçuşları yapmak üzere görevlendirdiler. Aynı zamanda Kıbrıs’ta konuşlu bulunan Türk Alayı, Kıbrıslı Türklerin güvenliğini sağlamak üzere kışlalarında çıkarak Lefkoşe’nin Türk bölgesinde mevzilerini aldı. Bu yöntem, kuvvet kullanma tehdidinin en net olarak sergilendiği, aynı zamanda da garanti anlaşması temelinde meşruiyeti tartışılmaz bir yasal zemine dayanan dış politika davranışını içeriyordu.

Türkiye tarafından gösterilen bu kararlı ve meşru davranış sonrasında İngiltere ortak bir girişimi kabul etti. 20 Aralık 1963 gecesi Türk ve Yunanlı Büyükelçileri ve Adadaki İngiltere Yüksek Komiseri üç devletin beraber olarak Kıbrıs’taki düzeni yeniden sağlamak için hazır olduklarını Kıbrıs hükümetine bildirdiler. Ertesi gün bir İngiliz general komutasında üç devletin askerlerinden oluşan bir barış gücü oluşturuldu. Lefkoşe’de Türk ve Rum bölgeleri arasından silahtan arındırılmış tarafsız bir bölge oluşturuldu. Bununla Lefkoşe Türk ve Rum bölgeleri olmak üzere ikiye ayrılmış oldu ve bölgeleri ayıran bu hatta da *Yeşil Hat* denildi. Bu gelişmeler sonrasında taraflar arasında ateşkes sağlanmış oldu. Ancak Makarios bunun içişlerine müdahale olduğu savıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne başvurdu. Eş zamanlı olarak Londra’da, Kıbrıs’taki iki toplum ve ilgili üç devletin temsilcilerinin katılımıyla bir konferans toplandı. 15 -31 Ocak 1964 tarihleri arasında yapılan bu konferansta; Türkiye tarafı Kıbrıs’ta düzenin, Türk toplumunun can ve mal güvenliğinin sağlanması, yani mevcut garantilerin çoğaltılması yönünde talepte bulundu. Rum tarafının bu taleplerin tam aksini istemesi ve Makarios’un uzlaşmaya yaklaşmayan tavırları nedeniyle konferans bir sonuç alınamadan sona erdi.

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde görüşülen konu için Konsey barışçıl yollardan çözüm bulunmasını isterken, tarafsız ülke askerlerinden oluşacak bir Barış Gücünün Adada göreve başlamasını ve Kıbrıs Hükümetinin de konuya yönelik gerekli önlemleri almasını öngörüyordu. 4 Mart 1964’te alınan bu

karar gereği Kıbrıs Barış Gücü 27 Mart 1964'te görevine başladı. Ancak ne Ada'ya konuşlandırılan barış gücü güvenliği sağlayabildi ne de arabuluculuk çabaları sonuç verdi. Ada'daki olaylar Kıbrıslı Türklerin aleyhine olacak şekilde gelişirken, Türkiye 29 Mayıs 1964'te İngiltere ve Yunanistan'a birer nota vererek durumun kötüye gittiğini bildirdi. 5 Haziran günü Türk Dışışleri Bakanı Kıbrıslı Rumların hareketlerine devam etmesi durumunda Türkiye'nin Kıbrıs'a tek başına müdahalesinin kaçınılmaz olacağını açıkladı.¹²⁴ Ancak Türkiye'deki karar alıcıların özellikle Başbakan İnönü'nün var olan eksiklikler nedeniyle fiili bir müdahaleyi uygulanabilir bir hal tarzı olarak görmediği ortadaydı. Bu durumda, dışışleri bakanı tarafından yapılan açıklama belli ki başka bir amacı güdüyordu. Bu amacın iki müttefik arasında sorun çıkarması çok muhtemel olan soruna ABD'yi müdahil ederek onun yapacağı baskıdan faydalanmayı hedeflediğini söylemek mümkündür. Böylelikle Türkiye denizaşırı bir hareket için zaten yetersiz olan silahlı kuvvetlerini kullanmak zorunda kalmadan Kıbrıs'a ilişkin yaşanan soruna ABD'nin yapacağı baskıdan faydalanarak çözüm üretebilecekti. Fakat ABD'nin tepkisi hesaplanandan farklı oldu. Başbakan İnönü'ye hitaben yazılan ve tarihe *Johnson Mektubu* olarak geçen bir mektupta: Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalenin ABD tarafından kabul edilmeyeceği, yardım olarak verilen askeri malzemelerin bu tür bir müdahalede kullanılmasına izin verilmeyeceğini ve öncelikle ABD'ye danışılması gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca, NATO organizasyonu içinde bulunan Türkiye'ye, Kıbrıs'ta yapacağı bir hareket sonucu tetiklenecek olası bir Sovyet müdahalesinde, NATO savunma desteğinin verilip verilemeyeceğinin de belirsiz olduğu vurgulanmaktaydı.¹²⁵ 5 Haziran 1964 tarihiyle yazılmış olan bu mektup esasen Türkiye'nin Kıbrıs'a herhangi bir müdahalede bulunmasını önlemek maksadını taşıyordu ve Türkiye Başbakanı İnönü ile ayrıntılı görüşme talebini de dile getiriyordu.

¹²⁴ Aslında Türkiye'nin Kıbrıs'a bir askeri müdahale için hem harp silah araç ve gereçleri bakımından, hem de böyle bir harekâta ilişkin planlar açısından eksiklikleri vardı. Yapılan değerlendirmeler deniz aşırı bir harekâtın mümkün olmadığını gösteriyordu. Askeri alanlardaki durum tespiti ve değerlendirmeler için bkz. Aksu, **Zorlayıcı Diplomasi**, 99-104; ayrıca bkz. Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm...**, 259

¹²⁵ Bu mektup bir taraftan taraflar arasında yeni bir müzakere sürecini açıyor, diğer taraftan da Türkiye'ye hazırlıksız askeri müdahaleden yana olanların dizginlenebilmesi olanağını sağlıyordu. Johnson Mektubu'nun Türkiye'de yarattığı etkiler için bkz. Aksu, **Zorlayıcı Diplomasi**, 99. Johnson mektubunun tam metni için bkz. Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm...**, 304-309; Ayrıca bkz. **Hürriyet** 13 Ocak 1966.

Başbakan İnönü 13 Haziran 1964 tarihinde ABD Başkanı Johnson'a hitaben cevap niteliğinde bir mektup yazdı. Bu mektupta özetle: ABD başkanının yazdığı mektubun Türkiye'de hayal kırıklığı yarattığı, o güne değin garanti anlaşmasının meşru zemininde hareket edildiği, ABD'nin isteğine uyularak daha önce müdahale bulunulmadığı, Kıbrıs'ta durumun ciddiyetini koruduğu ve Yunanistan'ın Rum tarafını açıktan teşvik ettiği belirtilmekteydi. Ayrıca Türkiye günün birinde müdahale etmek durumunda kalırsa bunun garanti anlaşmasına uygun olacağı vurgulanmıştı. İnönü'nün mektubunda bunlara ilave olarak; NATO ittifakı içinde savunma konusunda yaşanabileceği bildirilen tereddütlere de açık bir eleştiri getirilerek kendisinin ABD'ye bir ziyarette bulunacağını bildirmişti.¹²⁶ Bu mektup alışverişi ile Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmayı planladığı müdahale durdurulmuş oldu. Başbakan İnönü 22-23 Haziran 1964 tarihlerinde ABD başkanı Johnson ile Washington'da görüştü. Yayınlanan ortak bildiride Kıbrıs'taki anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözülmesi vurgulanıyordu.

Bu süreçte ABD başkanı Yunanistan Başbakanı Papandreu ile de görüştü. Yapılan bu dolaylı görüşmeler sonrasında ABD Dışişleri Bakanı D. Acheson'ın aracılığı ile Cenevre'de Türkiye, Yunanistan ve İngiltere temsilcilerinin katılımıyla görüşmeler yapılmaya başlandı. Önerilen *Acheson Planı*¹²⁷ Türkiye tarafından kabul edilmedi. Planın görüşülmesi sırasında Kıbrıs'ta Erenköy ve Mansura'da Rum saldırıları ile çatışmalar şiddetlenmişti. Türkiye'nin tepkisi bu bölgelere savaş uçakları göndererek bombalamak oldu. 8-9 Ağustos 1964 tarihlerinde yapılan bu bombardımanlar sonrasında, Kıbrıslı Rumların saldırıları hem şiddetini azalttı hem de topyekûn bir hareket olmaktan çok sınırlı küçük çatışmalar haline geldi. Ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine yiyecek ve yardım malzemeleri gönderme girişiminde bulunması Makarios'un direncini kırdı ve Kıbrıs genelinde durum yatıştı.

Yaşanan süreçte, Johnson mektubu ve içeriği, NATO ve müttefiklerinden destek görmemesi, Türkiye'nin dış politikasını yeniden gözden geçirmesi sonucunu doğurmuştur. Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 30 Ekim-6 Kasım

¹²⁶ İnönü'nün cevabi mektubunun tam metni için bkz. Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm...**, 310-321.

¹²⁷ Acheson Planı'na; göre Kıbrıs'ın Kuzeydoğusunda Karpas Yarımadası'nda Türkiye'ye egemen bir bölge verilmesi, bunun dışında kalan yerlerde Kıbrıs Türklerinin topluca oturduğu iki veya üç bölgede özerk Türk yönetimleri kurulması, ayrıca antlaşmaları gözetmek üzere uluslararası bir komisyon atanması öngörülmüyordu. Bkz. Uçarol, **Siyasi Tarih...**, 973.

tarikhlerinde Moskova'yı ziyaret etmiş, bu ziyaret sonrasında, Sovyetler Birliği Kıbrıs'ta iki toplum varlığını kabul ederek Türk tezine yaklaşmıştır.¹²⁸

1965 yılında NATO Bakanlar Konseyi Kıbrıs'ta yaşanmakta olan sorunun Türkiye ve Yunanistan arasında yapılacak görüşmelerle çözümlenmesini tavsiye etti. Haziran 1965'te görüşmeler Atina'da başladı. Birleşmiş Milletler'de yapılan görüşmelerde Kıbrıs'a müdahale edilmeyeceği açıklandı.

Bu sırada Türkiye'de 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimleri, 28 Kasım 1964'ten beri parti genel başkanlığını yürüten Süleyman Demirel'in liderliğindeki Adalet Partisi kazanarak 27 Ekim 1965 günü I. Demirel Hükümeti'ni kuruldu. 18 Mayıs 1966'da Türkiye Yunanistan görüşmeler yeniden başladı. Bu görüşmeler Yunanistan'da iç karışıklıkların devam etmekte olduğu tarihlerde yapılmaktaydı. Yunanistan'da yapılan bir askeri darbeyle 21 Nisan 1967 tarihinde yönetim askerlerin eline geçti. Kurulan askeri hükümet ile Türkiye Kıbrıs'a ilişkin görüşmeleri 9-10 Eylül 1967 tarihinde birinci gün Türkiye topraklarında ikinci gün Yunanistan topraklarında olacak şekilde diğer Keşan ve Dedeoğlu'nda yaptı.

1967 Krizi: Yunanistan'da askeri darbe, 28 Mayıs 1967'te yapılması öngörülen genel seçimler öncesinde iç politika konusundaki bir takım hesaplamaları boşa çıkaracak şekilde, 21 Nisan günü yapıldı. Seçim öncesine rastlayan gece için hazırlanmış olan plan, genelkurmay başkanının emriyle başlatılması gerekirken, genç subaylar tarafından ani bir şekilde 21 Nisanda başlatılmıştır. Kral genelkurmay başkanlığına çağrılarak durum kendisine iletilmiş, Darbeyi yapan subaylar, Kral'ın askeri dönemde sivil bir başbakanın görev yapması yönündeki tavsiyesine ikna olmuşlardır. Darbeci subaylar genelde Harp Okulunun 1948 kuşağı askerlerden oluşuyordu. Yunan iç savaşını yaşamışlardı. Anti-komünist, milliyetçi, idealist fakat politika tecrübesi olmayan kişilerdi ve liderleri Albay Yorgo Papadopoulos'tu. Darbe sonrasında milli çıkarları ön planda tutan bazı politikacılar dışında siyasetçilerin çoğunluğu ya tutuklanmış ya da göz hapsine alınmıştı. Askeri Cunta'nın ilk sivil Başbakanı görevini 21 Nisan 1967 tarihinden itibaren (13 Aralık 1967'ye kadar) Konstantin Kolias yürütmekteydi. Her ne kadar sivil bir başbakan görevi

¹²⁸ Uçarol, *Siyasi Tarih...*, 974.

yürütmekteydiyse de, devlet bakanı sıfatıyla yönetimde bulunan Albay Papadopoulos'un onayından geçmeden karar almak mümkün olmuyordu.¹²⁹

Mayıs-Temmuz 1967 periyodunda, Türkiye Atina Büyükelçiliği'ne çeşitli kaynaklardan Yunanistan'ın gizlice Kıbrıs'a asker çıkarmakta olduğu, bu hareketin, Kıbrıs'ta *enosis* karşıtlarına ve Makarios'a karşı bir darbe girişimi yapmak maksadını taşıdığı yönünde bilgiler gelmekteydi. Aynı paralelde Kıbrıs'ta Dikelya üssünün Türkiye'ye verilmesi ve Kıbrıs Türklerine geniş muhtariyet sağlanması karşılığında Türkiye'nin Yunan hükümeti ile *enosis* konusunda anlaştığı söyleniyordu. 3 Temmuz günü Yunanistan Başbakanı Kolias, Atina Büyükelçisine Başbakan Süleyman Demirel ile görüşmek istediğini, görüşme sırasında Ortadoğu'da yaşanan olaylar ve Kıbrıs'a ilişkin uyuşmazlığın da görüşülebileceğini bildirdi. Kolias'a göre görüşme, Demirel'in batı ülkelerine giderken Atina'ya uğraması şeklinde ya da Trakya sınırında buluşma şeklinde gerçekleştirilebilecekti. Yapılan ön koordineye göre görüşme birinci gün Türkiye topraklarında ikinci gün Yunanistan topraklarında yapılacaktı. Yunan tarafınca, görüşme sırasında başbakan Demirel'e o zamana kadar söylenmiş ve görüşülmüş konuların tekrar edilmeyeceği, hemen sonuç alınmasa bile esasa ilişkin önemli gelişmeler kaydedileceği söyleniyordu. Oysa Türk dışişlerinin değerlendirmesi kanlı Noel'den beri Yunan hükümetlerinin temel Kıbrıs politikasını *enosis* oluşturduğu yönündeydi. 21 Nisanda yönetime el koyan askerlerin gittiği Kıbrıs politikasının ana hedefi de *enosis*'di, yayınlanan hükümet programındaki Kıbrıs politikası *azınlık hakları dikkate alınmak suretiyle, enosis'in barışçıl yollarla sağlanması* şeklindeydi. Barışçıl yoldan kastın Türkiye ile anlaşmak olduğu, başbakanlar seviyesinde toplantı önerilmesinden bu durum anlaşılmaktaydı.¹³⁰ Neticede 9-10 Eylül 1967 günlerinde başbakanların katılacağı toplantıların yapılması kararlaştırıldı. Varılan mutabakatla 9 Eylül günü Keşan'da, 10 Eylül günü Dedeoğlu'da görüşmeler yapıldı.¹³¹

9 Eylül günü Yunanistan Başbakanı Kolias; Yunanistan'ın arzusunun barış içinde kalkınma olduğunu, iki ülkeyi hedef alan ortak tehlikelere karşı ortak cephe oluşturulabileceğini, gerekirse ittifak yapılabileceğini, karşılıklı ülkelerde yaşayan

¹²⁹ Turgut Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs**, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998): 110-112.

¹³⁰ Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs...**, 115.

¹³¹ Keşan ve Dedeoğlu müzakerelerine ilişkin detayları, Turgut Tülümen anılarında dönemin Atina Büyükelçisi Tuluy'dan nakletmektedir. Bkz Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs...**, 116-120.

Türk ve Rum azınlıkların durumlarının gözden geçirilebileceğini belirtti. Ancak Kolias'a göre Kıbrıs farklı bir konuydu ve enosisi Türkiye'nin stratejik gereksinimlerini ihlal etmeden düzenlemek mümkündü. Yunanistan, Kıbrıslı Türklere Yunanistan'da başta din, dil, kültür olmak üzere tam eşitlik tanımaya hazırdı. Kolias bu girişten sonra Kıbrıs konusundaki temel önerilerini açıkça sorduğu iki soru üzerinden ifade etmiştir:

- *NATO'nun sembolik iştiraki ile Dikelya üssünde Türkiye'ye hükümlanlık hakkı tanınırsa, Enosis'i kabul eder misiniz?*
- *Dikelya üssünün Kıbrıs'a karşı kullanılmayacağına dair Türkiye ne gibi teminat verebilir?*

Bu öneriler bu tür bir öneriyi beklemeyen Başbakan Demirel'i şaşırtmıştır. Sıkıntılı bir tavırla “*Aynı düşüncelerle Türkiye de Kıbrıs'ın ilhakını isteyebilir.*” Oysa Türkiye enosisi bir hal tarzı olarak ne müzakere eder, ne de hangi koşullar altında gerçekleştirilebileceği sorusuna yanıt verebilirdi. 1960 öncesi benzer teklif yapıldığında Türkiye itiraz etmiş ve sonunda 1960 anlaşmalarına varılmıştı. Hiçbir Türk hükümeti enosis'e evet diyemezdi. Bu durum 1963 yılından sonra yapılan emrivakilere boyun eğmek anlamına gelirdi. Yunan tarafının Türkiye'nin şartlarını öğrenmek istemesi üzerine başbakan Demirel dört koşulu ortaya koydu:

- *Kıbrıs taraflardan birine ilhak edilemez,*
- *Andlaşmalar tek taraflı olarak değiştirilemez,*
- *İki toplum birbirinin hâkimiyeti altına giremez,*
- *Lozan dengesi bozulamaz.*¹³²

Bu koşulların sıralanmasından sonra heyetler karşılıklı olarak daha önce Paris'te yapılan görüşmeleri hatırlatarak, Yunan tarafı bu konunun daha önce konuşulduğunu, Türk tarafı ise konuşulanların *enosis* ile değil bağımsız Kıbrıs üzerine olduğunu söyledi. Albay Papadopoulos'un Yunan Başbakanı Kolias'a görüşmenin sona ermesi yönünde yaptığı uyarı sonrasında, ertesi gün Dedeağaç'ta toplanılması kararlaştırılarak Keşan görüşmeleri tamamlanmıştır.

10 Eylül günü Dedeağaç'ta başlayan toplantı Yunanistan başbakanı Kolias'ın yaptığı konuşma ile başladı. Kolias bir kez daha enosisi savunduktan sonra

¹³² Tülümen, *Hayat Boyu Kıbrıs...*, 118

Türkiye'nin düşündüğü başka bir alternatif varsa onun koşullarını öğrenmek istediğini söyledi. Başbakan Demirel yapılan ikili müzakerenin enosisi amaçlamadığını, bu bakımdan Yunan hükümetinin kendi kamuoyuna enosisin gerçekleşmeyeceğini açıkça anlatmasının önemli olduğunu ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunacağını belirterek şu temel ilkeleri vurguladı:

- *Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması,*
- *İki ülke ve iki toplum arasındaki dengenin korunması,*
- *Türk toplumuna özel garantiler verilmesi,*
- *Türk toplumunun yönetime eşit şartlarla katılması,*
- *Yani hal şeklinin tekrar bozulmamasının sağlanması,*
- *Türk toplumunun ekonomik geleceğinin güvenceye alınması.*¹³³

Bu koşullar altında herhangi bir uzlaşma mümkün olmadı. Belli ki Yunan tarafı enosisi Türk tarafına bir şekilde, bir takım tavizler vererek ya da reddedemeyeceğini düşündüğü öneriler getirerek kabul ettireceklerini düşünmüşlerdi. Keşan ve Dedeoğlu görüşmeleri, Kıbrıs'a ilişkin çözümün doğrudan Türkiye ve Yunanistan arasında yapılacak müzakerelerle çözülmesi çabalarının sonunu oluşturdu. Cunta lideri Albay Papadopoulos Türkiye ile olan Kıbrıs sorununu bir an önce çözerek iç politikaya yönelmek niyetinde ise de bu mümkün olmadı. Görüşmelerin başarısızlığına ilave olarak iki ülke arasındaki ilişkiler de belirsiz bir duruma gelmişti. Takip eden süreçte, 1967 Kasım ayı başlarında Yunan tarafı Türk savaş uçaklarının Ege'de Yunan hava sahasını ihlal ettiği yönündeki şikâyetlerini Atina Büyükelçisine iletiler, Türk uçaklarının uluslararası hava sahasında uçtuğu cevabını aldılar.

15 Kasım 1967 günü Kıbrıs'ta yeni olaylar başladı. Rum Milli Muhafızları Boğaziçi bölgesine ve Geçitkale'de Türklerin yaşadığı köylere zırhlı araçlar ve ağır silahlarla saldırıya geçti. Bu bölgelerdeki Türklerin karşı koymasına rağmen direniş noktaları düştü. Durum Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşa neden olabilecek boyutlara ulaştı. Türkiye'de bu saldırıların durdurulması için izlenmesi gereken politikalar tartışılırken askeri bir müdahale yapılması yönünde de kuvvetli öneriler vardı. Ancak askeri bir müdahale için hem malzeme hem de hazırlıklar açısından eksiklikler olduğu anlaşıldı. Bu koşullar altında Başbakan Demirel yine de askeri bir

¹³³ Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs**..., 119

müdahale için hazırlıklara başlanması yönünde karar verdi. 1964 krizindekine benzer nitelikteki sınırlı bir hava harekâtının yapılması seçeneği de ele alındı. Kıbrıs Rum Kuvvetlerinin 16 Kasım 1967 sabahı 06.00'a kadar Boğaziçi ve Geçitkale köylerini boşaltmamaları durumunda sınırlı hava harekâtı yapılmasına karar verildi. Bu karar 16 Kasım günü sabahı erken saatlerde Makarios'a bildirildi. Rum Milli Muhafızları 05.30'dan itibaren söz konusu köylerden çekilmeye başladı. Gözlenen bu gelişme sonrasında tasarlanan hava harekâtı uygulamaya konulmamıştır.¹³⁴ Bu olaylara paralel olarak Başbakan Demirel 16 Kasım 1967 günü Meclis'e bir tezkere vererek, Türkiye Büyük Millet Meclisinde (T.B.M.M.) 1964 yılında askeri müdahale yapılmasına izin veren kararı teyit etmiştir.¹³⁵

“TBMM Sayın Başkanlığı'na,

Kıbrıs'ta cereyan eden vahim hadiseler dolayısıyla hükümetçe alınan ve mer'i andlaşmalardan doğan silahlı müdahale kararı yüksek meclise arz edilmiş, gerekli izahat verilmiş ve sayın grup sözcüleriyle sayın üyeler görüşlerini açıklamışlardır.

Mer'i milletlerarası andlaşmaların verdiği hakka istinaden, Kıbrıs'a silahlı kuvvetler gönderilmesine dair evvelce T.B.M.M.'ce alınan 16 Mart 1964 tarih ve 93 sayılı karar muvacehesinde devletin, dolayısıyla, meclis ve hükümetlerin temadiyeti esasına binaen bu mevzuda yeniden bir karar ittihazına mahal olmamakla beraber, bu hakkın istimalinden doğacak muhtemel inkişaf ve ihtilatlar karşısında, lüzum, hudut ve şümülü hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve anayasanın 66'ncı maddesi gereğince izin verilmesine karar ittihazınızı arz ve teklif ederim.”

Bu gelişmeler yaşanırken Kıbrıs'ta toplumlararası gerginlik sürmüştür. Ancak, keşif, kararlılık gösterisi ve caydırmaya yönelik olarak Türk Savaş uçakları Ada üzerinde, Makarios'un sarayını da kapsayacak şekilde özellikle Rum karakolları ve kontrol noktaları üzerinde alçak uçuşlarını sürdürmüştür.¹³⁶ 17 Kasım 1967 günü Türkiye Yunanistan'a bir nota vererek, Ada'daki Türk toplumuna yapılan saldırılar konusunda Yunanistan'ın daha etkin önlem alması ve olaylara neden olan kişi ve kuvvetlerin Ada'dan çekilmesini istemiştir.¹³⁷ Dışişleri Bakanlığının notasında¹³⁸

¹³⁴ Ercüment Yavuzalp, **Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik**, (Ankara: Bilgi Yayınları, 1993): 87.

¹³⁵ Kıbrıs ile İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birleşik Toplantısı, (16-17 Kasım 1967), **Dışişleri Bakanlığı Belletini**, (Kasım 1967, sayı 38): 23-24.

¹³⁶ Yavuzalp, **Kıbrıs Yangınında ...**, 88-89.

¹³⁷ Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008): 126.

¹³⁸ Dışişleri Bakanlığının 17 Kasım 1967 gecesı yaptığı açıklamada: “*Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil bu gece saat 23.00'da Yunan Büyükelçisi Delivanis'i nezdinde davet ederek ... Nota'da, Yunanistan'a adada gerginliği azaltmak için düşen görevler üzerinde de durulmaktadır. Ayrıca Bakanımız Türk Hükümetinin Kıbrıs'taki durumla ilgili olarak Yunanistan'dan derhal alınması icap eden, ne gibi tedbirler beklediğini izah etmiştir.*” Bkz. **Dışişleri Belleteni**, (Kasım 1967, Sayı 38): 24.

Türkiye Yunanistan'dan olayların durdurulması konusunda ne tür tedbirler beklediğini bildirmiştir.

Dışişleri Bakanlığı'nın notaları da göstermektedir ki, Türkiye 1967 krizinin sorumluluğunun sadece Makarios'ta değil aynı zamanda Yunanistan'daki askeri cuntada olduğunu değerlendirmektedir. Makarios'un öteden beri güttüğü Ada Türklerini azınlık statüsüne indirerek yönetimden uzak tutma politikasının karşısında, Yunanistan'daki askeri yönetimin bir dış politika başarısıyla yerini sağlamlama çabalarından söz etmek mümkündür. Bu nedenle Türkiye, bir yandan Makarios yönetimine, diğer yandan da Yunanistan'daki askeri yönetime baskı uygulayarak, Kıbrıs'ta saldırılara son verilmesini sağlamaya ve karşı tarafı Kıbrıs'taki saldırılar sırasında yapılan zararları karşılayacak tedbirler almaya zorlamaktadır. Bu çabaların hedeflerinden birini Yunanistan'daki cuntayı enosisi hedefleyen çabalarından vazgeçirmeye çalışmak oluştururken, diğerini Ada'daki Türk toplumunun antlaşmalardan kaynaklanan haklarını ve statülerini korumak oluşturmaktaydı.

Kıbrıs'ta ve Türkiye ile Yunanistan arasında gerginliğin üst düzeye çıktığı bu ortamda, Türkiye'nin hem Yunanistan'dan hem de Makarios yönetiminden istekleri şu şekilde özetlenebilir:¹³⁹

- Antlaşmalara aykırı olarak Kıbrıs'a gizlice sokulan Yunan askerlerinin Ada'dan çekilmesi,
- General Grivas'ın Ada'yı terk etmesi ve bir daha geri dönmemesi
- Boğaziçi ve Geçitkale bölgelerinde yaşayan Kıbrıslı Türklerin zararlarının tazmin edilmesi,
- Bir daha çatışma yaşanmasını engelleyecek şekilde Kıbrıs Barış Gücü'nün asker sayısının ve gücünün artırılması,
- Kıbrıslı Türklere uygulanan ablukanın kaldırılması,
- Sayıları 20 binlere yaklaşan Rum Milli Muhafızları'nın dağıtılması.

Türkiye kararlılık gösterisine devam ediyordu. Kıbrıs üzerinde yapılan hava kuvvetleri uçuşlarına ilave olarak Türk Deniz Kuvvetleri'ne ait savaş gemileri Girne açıklarında bulunduruluyordu.¹⁴⁰

¹³⁹ Aksu, **Türk Dış Politikasında ...**, 127. Ayrıca bkz. Süha Bölükbaşı, **Barışçı Çözumsuzlük**, (Ankara: İmge Yayınlar, 2001): 180-185.

Bu gergin ortamda ABD devreye girerek Başkan Johnson Amerika Eski Savunma Bakanı Cyrus Vance'i arabulucu olarak görevlendirdi.¹⁴¹ Vance 23 Kasım günü Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile görüştü, daha sonra Atina'ya gidecekti.¹⁴² Vance'i kabul eden başbakan Demirel, son olaylardan Kıbrıs'a gizlice sokulan Yunan Kuvvetleri'nin sorumlu olduğunu, Yunan Ordusu'nun bir parçası olan bu kuvvetlerin gayri meşru olarak Ada'da bulunduğunu vurguladı. Demirel kesin bir dille "29 Türk öldürülmüştür. Bu cinayetler artık durmalıdır. Yunan birliklerinin kayıtsız şartsız çıkıp gitmesi tek yoldur" diyerek Türk tarafının görüşlerini dile getirdi. ABD temsilcisi Vance'in yürüttüğü diplomatik görüşmeler sonucunda 30 Kasım 1967 tarihinde Yunanistan Türkiye'nin istemlerini kabul etmiş ve Kıbrıs'taki askeri varlığını geri çekmeye başlamıştır. Buna karşın Makarios Türkiye'nin talepleri konusunda direnç göstermiştir. Asıl amacı aslında Kıbrıs Anayasası'na aykırı olarak Ada'da bulundurduğu Rum Milli Muhafızları dışındaki tüm askeri varlığın Ada dışına çıkarılması olmuştur. Bu olaylardan yararlanarak Yunan cuntasının Kıbrıs'taki destekçilerinin de tasfiye edilmesini sağlamaya çalışmıştır.

Başbakan Demirel Kıbrıs'ta yaşanan olaylar konusunda 8 Aralık 1967 günü yaptığı açıklamada varılan mutabakatın iki ayağı olduğunu vurgulayarak:

" Evvela bu mutabakatın birinci kısmını teşkil eden hususların yerine getirilmesi lazımdır. Yani Yunanistan Ada'daki kuvvetlerini personel ve eslihası ile birlikte Ada'dan süratle çekecek, Türkiye de buhranın izalesi için gerekli tedbirlere tevessül eyleyecektir. Buna ilaveten iki hükümet Ada'daki Cemaatlerin sulh ve sükûn içinde yaşamasına prensip itibarıyla mutabaktırlar. Bunun nasıl gerçekleştirilebileceği tabiidir ki ilave çalışmaları gerektirmektedir." demiştir.¹⁴³

Türkiye ile Yunanistan arasında bu merkezli bir anlaşma sağlanması üzerine, sorunun ağırlığı daha çok diplomatik alana kaymıştır. Arabulucular 30 Kasım tarihinde bölgeden ayrılmışlardır. Varılan anlaşma gereğince Yunan askeri birimleri 8 Aralık 1967 tarihinden itibaren Ada'dan ayrılmaya başladı. Bu sırada, 13 Aralık 1967 günü, Yunanistan'da Kral'ın cunta hükümetine karşı darbe girişimi yaşandı.

¹⁴⁰ Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs...**, 126.

¹⁴¹ 1967 Kıbrıs Krizinde Demirel'in görüş ve değerlendirmeleri için ayrıca bkz.; Hulusi Turgut, **Demirel'in Dünyası**, (İstanbul: ABC Yayınları, 1992):287-302.

¹⁴² Vance tarafından yürütülen diplomatik görüşmeler için bkz. Melek Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997): 224; ayrıca bkz. Bölükbaşı, **Barışçı Çözumsuzlük...**, 180-185.

¹⁴³ "Başbakanın Son Kıbrıs Olayları ile İlgili Açıklaması", 8 Aralık 1967", **Dışişleri Belleteni**, (Aralık 1967, Sayı 38): 48.

Ancak bu hareketin başarısız olması sonrasında, Kral ve ailesi bir uçakla Yunanistan'ı terk etti. Bu olaylar sonrasında, 20 Aralık günü Ada'dan Yunan askerinin tahliyesine devam edildi.¹⁴⁴ Yunanistan'da Albay Papadopoulos başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu, Yunanistan iç politika ve çekişmeler açısından nispeten sakin bir döneme girdi ve bu durum Türk-Yunan ilişkilerine de yansdı.¹⁴⁵

1967 Kıbrıs Krizinde Karar Alıcı Olarak Süleyman Demirel

1967 Kıbrıs Krizinde Türkiye'de iktidarda I. Demirel Hükümeti bulunmaktaydı. Demirel siyasete Adalet Partisi İdare Kurulu üyesi olarak 1962 yılında başladı ve iki yıl sonra 6 Haziran 1964'te Adalet Partisi genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın vefat etmesi sonrası, 28 Kasım 1964'te a yapılan parti kongresinde genel başkan seçilmişti. 20 Şubat-27 Ekim 1965 tarihleri arasında görev yapan Ürgüplü koalisyon hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak görev yaptı. 10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde ilk kez milletvekili olan Demirel, seçimlerden birinci olarak çıkan partinin başkanı olarak I. Demirel Hükümetini kurdu. Seçimlerde oyların %52,9'unu alan¹⁴⁶ Demirel hükümeti, Meclisteki 450 sandalyeden 240 tanesine sahipti. Böyle bakıldığında Demirel'in, 1967 Kıbrıs krizinin yaşandığı yıllarda henüz 5 yıldır aktif siyasette olduğu görülmektedir. Bu durum 1967 Kıbrıs krizin yaşandığı günlerde hem iç hem de dış politika yönetimi konusunda çok fazla deneyime sahip olmadığı fikrini uyandırıyor da, aslında Demirel'in devletin işleyişi konusunda yeterince tecrübesi olduğunu belirtmek gerekir.

Süleyman Demirel'in siyasi sorumlu karar alıcı olarak 1967 Kıbrıs krizini yönettiği günlerde liderlik özelliklerinden *güç* unsurunun nasıl şekillendiğini anlamak gerekir. Bu nedenle, başbakan olarak konumun ne kadar güçlü olduğunu, iç dengelerin ve iç politika değişkenlerinin kararlarını nasıl etkilemiş olabileceğini daha iyi anlayabilmek açısından krize kadar olan süreç içinde siyasi yaşamında gelişmelere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

¹⁴⁴ Uçarol, **Siyasi Tarih ...**, 977.

¹⁴⁵ Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs ...**, 130.

¹⁴⁶ www.ysk.gov.tr

İlk işi İstanbul'da Su ve Kanalizasyon İdaresi'nde olan Demirel, 1940'ların sonlarında Sarıyer Barajı ve Gediz Havzası'nın düzenlenmesi projelerinde görevliyken, enerji ve sulama konularında eğitim almak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiş, orada geçirdiği bir yıl sonunda Türkiye'ye dönüşünde Seyhan Barajı projesinde çalışmaya başlamıştır. Onun yurtdışında olduğu dönemde Türkiye'de çok partili sisteme geçilmiş ve seçim sonrasında Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nden iktidarı almıştır. Bu anlamda Demirel hem tek parti hem de çok parti döneminde devlet mekanizması içinde bulunmuştur. 1954 yılında Eisenhower bursuyla yeniden ABD'ye giden Demirel, Türkiye'ye dönüşünde Devlet Su İşleri Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Devlet mekanizması içinde halka, bürokratlara, siyasetçilere ve hükümete hitaben yaptığı ilk konuşmasını 1956 yılında Nisan ayında yapılan Seyhan Barajının açılış töreninde gerçekleştirmiştir. Dönemin başbakanı Menderes ve Cumhurbaşkanı Bayar'ın da bulunduğu törende, başbakan açılış konuşmasının yapılmasını Demirel'e bırakmıştır.¹⁴⁷ Aslında bu olay ona hem devlet mekanizması içindeki yerini pekiştirmek, hem de her zaman temsil etme iddiasında olduğu halka doğrudan hitabet imkânı sağlayan bir fırsat olmuştur. Bürokratik döneminde yaptığı görevler, siyasi yaşamının devamında her zaman değineceği gibi, Demirel'e hem ülke coğrafyasını ve hem insanını tanıma fırsatı sağlamıştır.¹⁴⁸ Yine bu dönemde Demirel Ankara'da çeşitli vesilelerle dönemin siyasetçilerini tanıma imkânı bulmuş, karar verici elite iyi ilişkiler oluşturmuştur. Görevi gereği yurtdışında kendi konusunda yapılan toplantılarda Türkiye'yi temsil ederek uluslararası ilişkilerde tecrübesini artırma olanağı bulmuştur. Demirel, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra görevinden istifa etmiştir. Demokrat Parti dönemi bürokratu olarak geçirdiği bir takım soruşturmalar sonrasında, askerlik görevini yedek subay olarak Devlet Planlama Teşkilatında yapmıştır. Kuşkusuz bu dönem de ona devlet işleyişi konusunda yeni birçok tecrübe kazandırmıştır. 1967 yılına gelindiğinde Demirel 43 yaşında ve 5 yıldan daha az bir süre siyasi tecrübeye sahip bir lider gibi görünüyorsa da aslında devlet işleyişi içinde 20 yıla yakın bir süre ile bulunmaktaydı. Devlet tecrübesinin yanı sıra diğer önemli bir konu, dönemin özelliği gereği, karar alıcı lider olarak askerlerle ilişkisiydi.

¹⁴⁷ Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir...**, 112.

¹⁴⁸ Bu görevleriyle ilgili olarak Demirel: "o görevi çok zevkle yapmışımdır, Çok büyük ve güzel bir görevdir. O görevi yaparken Türkiye'yi çok iyi tanımışım. Hem Türkiye'nin coğrafyasını, hem tabi kaynaklarını hem insanını tanımışım" demektedir. Bkz. Turgut, **Demirel'in Dünyası...**, 128.

Demirel'in siyasi yaşama atıldığı yıllar, askeri müdahalenin yapıldığı 1960 yılı sonrasına denk gelmektedir. Bu yıllarda en yoğun tartışılan konulardan birisi Yassıada'daki hükümlülerin serbest bırakılması konusudur. Bu tartışmalarda bir ara formül olarak cezaevinde tedavisi mümkün olmayan hastaların sağlık nedenleri ile altı ay tahliyeleri öngörülebilecektir. 22 Mart 1963'te tahliye edilen Celal Bayar 24 Mart günü Ankara'da ziyaretçileri kabul etmeye başlamıştı. Ancak Bayar'ın tahliyesi Adalet Partisi Genel merkezi önünde protestolara neden oldu. Onu ziyaret edenler arasında parti genel idare kurulunda olan Süleyman Demirel de bulunmaktaydı. Parti genel merkezinin taşınmasına kadar varan olaylardan sonra Demirel parti idare heyetinden ayrılmaya karar vermiş, daha sonraları kendisine yapılan davetlere rağmen parti çalışmalarına katılmamıştır. Demirel bu durumu şöyle anlatmaktadır;¹⁴⁹

" ... karşılama hadisesinde... kusuru yönetime buldular. ... Sonra biz 8-9 kişi istifa ettik Parti Genel Kurulundan. Benden başkaları istifalarını geri aldılar, ben almadım. Sonra beni müstafi saydılar. Sonra beni geri çağırdılar birkaç defa ama gitmedim." Bu istifa ile Demirel aslında ileride AP genel başkanlığının ilk adımını atmış olmaktadır. Ordu-AP ilişkileri açısından, 1960 ihtilali sonrasında, bir yandan DP'nin mirasını üstlenirken, bir yandan da DP'nin devamı olmadığını iddia eden AP'nin değiştiğini göstermesi açısından bu istifalar önem kazanmıştır. 27 Mayıs'a taraftar olanlar ile karşı olanların rakip tarafları oluşturduğu bu ortamda, Demirel'in istifa ederek hem yeni başlamak üzere olan siyasi kariyerini tehlikeye atmak istemediğini, hem de doğru zamanda yapılan bir geri çekilme ile daha sonrası için yatırım yaptığını söylemek mümkündür.

Parti genel başkanı Gümüşpala'nın vefatı sonrasında Demirel'in adı genel başkan aday olarak sıkça geçmiş, partiden gelen heyet tarafından partide yeniden aktif olarak görev yapmaya çağırılmıştır. Bu dönemde kardeşi ile inşaat sektöründe faaliyet gösteren Demirel işyerini kapatarak partiye geri dönmüştür.¹⁵⁰ Demirel, genel başkanlık mücadelesinde kendisine rakip olan Sadettin Bilgiç¹⁵¹ ile ortaklaşa imzaladıkları, muhatabına kimin parti genel başkanı olmasını istediklerini soran bir

¹⁴⁹ Turgut, **Demirel'in Dünyası...**, 200.

¹⁵⁰ Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir...**,128

¹⁵¹ Bilgiç, AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın vefatından, parti büyük kongresine kadar geçen dönemde, Genel Başkan Vekilliği görevini yürütmüştür.

mektubu, belirlenen il başkanları, milletvekilleri ve senatörlere göndererek parti içindeki gücünü test etmiştir.¹⁵²

Genel başkanlık yarışında ilk başlarda Bilgiç'in avantajlı olduğu söylenebilir. Yürütmekte olduğu genel başkan vekilliği görevi bu konuda ona avantaj sağlamış olsa da, zamanla liderlik için ne kadar uygun olduğu tartışılmaya başlamıştır. Gerek basında Demirel'i öven buna karşın Bilgiç'i yeren kampanyalar, gerekse Bilgiç'e ordunun da karşı olduğuna yönelik tutuculuk söylemleri¹⁵³ sonrasında bu durum değişmiştir. Doğal olarak Bilgiç'in AP liderliği için uygun olmadığını düşünenlerin üzerinde anlaştıkları aday Süleyman Demirel olmuştur. Demirel'in genel başkanlığını garanti altına almak maksadıyla birçok kişi Anadolu'yu dolaşarak Bilgiç'e yakın delegeleri ikna etmeye çalışmıştır. Buna karşın, dönemin asker kökenli Cumhurbaşkanı Gürsel¹⁵⁴ AP'deki başkanlık seçimleri öncesi kendisini ziyarete gelen Cihad Baban'a Süleyman Demirel hakkında:

“ ... Eğer Demirel AP'nin başına gelebilirse bütün dertleri hallederiz. O başkan olsun diye ben çok çalışıyorum. Bir muvaffak olursam çok rahat edeceğim. Aydın adam, yobazlığa yüz vermez, Demokratlara [eski Demokrat Partililere] alet olmaz. Dünya görmüş. O zaman göreceksin Adalet Partisi de yola girecek. Benim gözüm arkada kalmayacak. İrticadan korkarım. DP sıkışınca irticayı tahrik ederdi. Gümüşpala da nafile zayıf kaldı. Partililerin elinde oyuncak oldu. Demirel Amerika'da tahsil etmiş, lâik, lisan bilen bir insan. AP'nin başına geçerse memleket kurtulur. Demirel'in Atatürkçülüğü'nden hiç şüphe etmiyorum. Genç adam...”

dediği bilinmektedir.¹⁵⁵ Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'ndeki komuta yapısını bozacak şekilde yapılmış olan 27 Mayıs ihtilalinden sonra, henüz bu olayın TSK içindeki etkilerinin devam ettiği yıllarda Demirel'in ordu ile ilişkilerinde de dikkatli davrandığını belirtmek yerinde olacaktır.

¹⁵² Mektupta: “*Genel Başkan adaylığı için hakemliğinize müracaat ediyoruz. Kararınız hiçbir zaman tarafımızdan bilinmeyecek, kimseye ifşa olunmayacak ve en ufak bir hissi tarafı bulunmayacaktır*” denilmekte ve cevabın Konya milletvekili Faruk Sukan'a gönderilmesi istenmektedir. Bilgiç, **Hatıralarım**, 136

¹⁵³ Mehmet Turgut'a göre o günlerde Bilgiç için: “*Hem Demokrat Partili, Hem Yassıada'da kardeşi var, hem de gerici olarak bilinmektedir. Bu insanı ordu çevreleri başbakan olarak nasıl kabul eder?*” diyenler de vardır. Bkz. Mehmet Turgut, **Siyasetten Portreler**, (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001): 240.

¹⁵⁴ Cumhurbaşkanı Gürsel, 1958 yılında Kara kuvvetleri Komutanlığı görevine atanmış, 1960 yılında bir mektupla silahlı kuvvetlere veda ederek İzmir'e gitmişti. 27 Mayıs 1960 günü gerçekleştirilen askeri müdahaleden hemen sonra Milli Birlik Komitesi (MBK)'nın başına getirildi. Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı yetkilerini üstlenerek yeni hükümeti kurdu. 1961 Yılında halkoyuna sunulan ve kabul edilen Anayasa gereğince 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerden sonra oluşturulan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin dördüncü cumhurbaşkanı seçildi. Bkz. http://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/cemal_gursel/

¹⁵⁵ Cihad Baban, **Politika Galerisi Büstler ve Portreler**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970): 265-268.

Süleyman Demirel, AP Genel Başkanlığı seçimlerinden önce ABD ile iyi ilişkiler sürdürebilecek bir lider olarak da ön plana çıkmıştır.¹⁵⁶ Bu dönemde gazetelerde Demirel'in ABD bağlantılarını belirten yazılar yayınlanmaktadır. Bunların en çok ses getireni Demirel'in ABD Başkanı Johnson ile çekilmiş fotoğrafının yayınlanması olmuştur.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Demirel'in Başbakanlığı döneminde ABD ile ilişkilerde karşılaşmış olduğu güçlüklerden dolayı siyasi anlamda zaman zaman şikayetçi olduğu görülür. Kamuoyu önünde "Amerikancı" olarak nitelendirilmiş olsa da ABD ile olan ilişkilerde büyük devlet küçük devlet ilişkisinin yaratmış olduğu bir baskıya direnmiş olmanın siyasi bedelini ödemek zorunda kaldığını dillendirmektedir. Bu konuda bkz.;

"...Benim AP Genel Başkanı olmamda ABD filan yoktur. Ben, memleketim için varım. Memleketimin menfaatlerini her şeyin üstünde tutarım. Tutmam, benim görevim. ... Amerika ile veya başka bir devletle veya Sovyetler birliği ile, memleketimin menfaatleri neyi icab ettiriyorsa, o kadar yakındım. ... Büyük devletler size, daha doğrusu küçük devletlere bir takım arzularını dikte ettirmek isterler. Ondan da hoşlanırlar. Ben, b diktenin hiç birisini kabul etmem.

Meselâ 12 Mart öncesinde haşhaş meselesi onlardan biridir.

Meselâ Sovyetler Birliği'ne yaklaşıp, Sovyetler Birliği ile ticari, iktisadi münasebetlerimizi geliştirmemizden Amerika hiçbir zaman memnun olmamıştır.

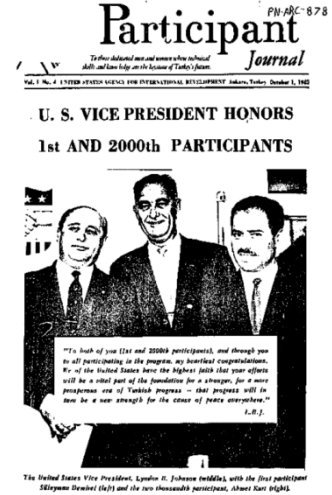
Meselâ Amerika'nın U2 uçaklarını durdurma. Hiçbir zaman bundan da memnun olmamışlardır.

Meselâ Türkiye'deki askeri tesislerin bir nizama bağlanması. Bundan da memnun olmamışlardır.

Biz bunların hepsini yaptık. Bu yüzden gerek 71'deki muhtıra olayında, gerek daha sonraki olayda bu çeşit tesirler vardır. 71'deki olayda tesirler bunlardı." Turgut, **Demirel'in Dünyası...**,327-328.

¹⁵⁷ Komsuoğlu, Hürriyet gazetesinde yayınlanan bu fotoğrafa ilişkin ilginç bir noktayı Fincancı'dan aktarmaktadır. "Johnson 1960'ta Başkan Yardımcısı ve 1964'te Başkan seçilmişti. Oysa Demirel 1949 ve 1954 yıllarında ABD'de bulunmuştu. Demirel'in ABD Başkanı Johnson'la olan fotoğrafı Fincancıoğlu'na göre o günlerde Senatör olan Johnson'un Fullbright bursiyerleri ile çektiği bir fotoğraftır. Fakat burada önemli olan fotoğrafın istenen yankıyı uyandırmasıdır." Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir ...**, 135.

Sonuçta Süleyman Demirel AP Büyük Kongresine katılan delegelerin 1072'sinin oyunu alarak genel başkan seçilmiştir.¹⁵⁸ Kasım 1964'ten itibaren parti içindeki liderliğini güçlendirecek dengeleri gözetmiş ve kendisini destekleyecek sağlam bir grup yaratma çabasına girmiştir. Nitekim 1965 genel seçimleri bu konuda ne kadar başarılı olduğunun bir göstergesini oluşturacaktır.

Solda propagandalarda kırılarak kullanılan resim, sağda ise USAID tarafından yayınlanan Participant Journal'ın 1 Ekim 1962 tarihli sayısında yayınlanan orijinal resim.

Kaynak: **Participant Journal**, Vol 1, No, 4, October 1, 1962.

Türkiye'de 1960 yılında yapılan askeri müdahaleden sonra ilk genel seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmış, seçime katılan dört siyasi partinin hiçbirinin çoğunluğu elde edememesi nedeniyle bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. Koalisyon, kapatılan Demokrat partinin ardılı olan ve henüz 1961 yılı başında kurulan Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk partisi arasında yapılmıştı.

Bu tarihten itibaren 1965 seçimleri sonrasına kadar ülke koalisyon hükümetleriyle yönetilmiş,

“Demirel Büyük Farkla Genel Başkan Seçildi”, **Hürriyet**, 30 Kasım 1964.

sivil asker ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1965 seçimleri Süleyman Demirel'in Adalet Partisi Genel Başkanı olarak katıldığı ilk genel seçimdir. Bu seçimlerde partisi % 52,9 oy alarak seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. Bu hem Demirel'in liderliğinin halk gözünde pekiştiğini göstermiş, hem de TSK-AP ilişkilerinde bir ilerlemenin göstergesi olmuştur. Çünkü 1961 yılında, askeri

¹⁵⁸ Büyük kongreye katılan 1679 delegenin oylarından 1072 tanesi Demirel'e verilirken, rakibi Bilgiç'e verilen oy sayısı 550'de kalmıştır. Bilgiç, **Hatıralarım...**, 144. Bu durumda Demirel partisinde çoğunluğun güvenini kazanmış olarak liderlik iddiasını güçlendirmiş oluyordu.

müdahaleden hemen sonra yapılan bir önceki seçimlerde, AP'nin oy oranı % 34,8 olmuştur.

Süleyman Demirel 1965 seçimleri sonrasında, 27 Ekim 1965 tarihinde I. Demirel Hükümetini kurarak başbakan oldu. Böylelikle parti içindeki liderliğini ispatlamış, kendisini destekleyenleri verdikleri bu desteği sürdürmek için gereksinim duyacağı imkânları da iktidar olarak ele geçirmişti. Ancak bu süreçte çözmesi gerekecek bir dizi kriz de onu bekliyordu. Öncelikle partisi içinde “Bilgiççiler” olarak bilinen muhalif grupla meclis içi oylamalarda ters düşmek zorunda kalacaktı.¹⁵⁹ Diğer bir konu, Cemal Gürsel'in 1966 yılında başlayan rahatsızlığının, görevini yapmasına engel olacak duruma gelmesi üzerine TBMM kararıyla cumhurbaşkanlığı görevine son verilmesi¹⁶⁰ sonrasında yeni cumhurbaşkanının seçilmesi süreci oldu. AP ve Demirel'in Cumhurbaşkanı adayı dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'dı. Gürsel'in rahatsızlığına paralel olarak, Mart ayı içinde Cevdet Sunay genelkurmay başkanlığından istifa ederek kontenjan senatörlüğüne, yerine Cemal Tural genelkurmay başkanlığına atandı. 28 Mart günü de Sunay Cumhurbaşkanı olarak seçildi. 27 Mayıs sonrası Cumhurbaşkanı Gürsel ile iyi ilişkiler kuran Demirel, yeni cumhurbaşkanının da TSK ile sivil iktidar arasındaki dengeyi korumasını hedeflemişti. TSK içinde AP iktidarından hoşnut olmayabilecek kesimler açısından da, asker kökenli bir ismin cumhurbaşkanı seçilmesinin rahatlatıcı olması hedeflenmiş olabilir. 1966 yılında yapılan AP Büyük Kongresi'nde de Demirel açık ara ile genel başkan seçilirken idare kurulu da Demirel'e yakın isimlerden oluşturularak seçilmişti. 1967 yılına gelindiğinde, 1965 seçimlerinde %52,9 oy oranıyla seçim kazanarak hükümeti kuran Süleyman Demirel Meclisteki 450 milletvekilinden 240'ına sahipti. Bu konu hem iç politikada hem dış politikada, hem de bir dış politika krizinde alacağı kararlar açısından, diğer iç etkenlere ilave olarak, Demirel'in bir başbakan olarak ne kadar gücü olduğunu ve bir lider olarak bu gücü nasıl kullanmayı seçtiğini anlamamız açısından önem kazanmaktadır.

¹⁵⁹ Meclis Başkanlığı seçiminde Bilgiç ve arkadaşları Ferruh Bozbeyli'nin Meclis Başkanı seçilmesi için Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşmiş bu durum Demirel ile ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştı. Ayrıca Süleyman Demirel'in açıkladığı bakanlar kurulu listesi yine bu grup tarafından hoşnutsuzluk ile karşılanmıştı. Bilgiç, **Hatıralarım...**, 156-157.

¹⁶⁰ http://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/cemal_gursel/. Gürsel 25 Mart 1966'da tedavi için gittiği ABD'den Türkiye'ye getirildi. TBMM 28 Mart 1966 günü ortak toplantı yaparak, ilk turda üçte iki çoğunlukla Cevdet Sunay'ı Cumhurbaşkanı seçti. Ayrıca bkz. Bilgiç, **Hatıralarım...**, 171-172.

Demirel'in siyasi kariyerinin başlangıcından 1967 Kıbrıs krizine kadar geçen dönemdeki iç siyasi boyutu özetle yukarıda sunulmuştur. Krizin yaşandığı döneme uluslararası sistem açısından bakıldığında görece bir esnekliğin yaşanmakta olduğu görülmektedir. Bu yıllar süregelen Soğuk Savaş içinde, ABD ile SSCB arasındaki, dolayısıyla Batı ve Doğu blokları arası ilişkilerin yumuşamaya, ticari ilişkilerin artmaya başladığı dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Bloklar arası savaş tehlikesinin azalması, siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik anlaşmaların giderek fazlalaşması bu dönemin belirleyici unsurlarını oluşturmuştur. Öte yandan, 1967 krizi, Birleşmiş Milletler'de alınan kararların şekillenmesinde Üçüncü Dünya ülkelerinin daha etkin rol oynadığı bir dönemin içinde yaşanıyordu. Sömürge durumundan kurtularak bağımsız devletler haline gelen birçok ülkenin BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs'a yönelik alınan kararlardaki bakış açısını kendi deneyimleri oluşturuyordu. Uluslararası ittifak ilişkileri açısından ise, Türkiye'nin üyesi olduğu NATO'ya üye ülkelerinin, Kıbrıs konusunda hangi tarafın davasının daha meşru olduğuna ve hangisinin NATO çıkarlarına daha iyi hizmet ettiği konusunda kararsız oldukları görülmektedir. Varşova Paktı üyesi ülkeler ise çekimser bir çizgi izlemekteydi. Doğu Bloku'nun bu çekimserliği, 1964 yılı sonrasında Ankara'nın, Moskova'nın Makarios'a desteğini azaltmak amacıyla eski Sovyet karşıtı tutumunu terk etmesinin¹⁶¹ ve iyi ilişkiler geliştirme çabalarının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Bölgesel gelişmelere bakıldığında ise, Ortadoğu'da İsrail ve diğer Ortadoğu ülkeleri arasındaki çatışmaların sürdüğü görülmektedir. 5 Haziran 1967 günü İsrail ile Arap Komşuları Mısır, Ürdün ve Suriye arasında başlayan savaş [Altı Gün Savaşı] İsrail'in üstünlüğü ile sona ermiş ve savaş sonrası bölgedeki dengeler yeniden oluşturulmaya çalışılıyordu. 1967 Kıbrıs krizinde Türkiye'nin doğrudan muhatabı olan Yunanistan'da ise, Nisan ayında yapılan askeri darbeden beri ülkeyi cunta hükümeti yönetiyor, iç siyasi çalkantılar devam ediyordu. Türkiye'de karar alıcılar 1967 Kıbrıs krizini işte bu uluslararası yapı içinde, bölgesel çatışmalar, rakip ülke yönetimi ve iç politika sorunları içinde yönetmek zorundaydı. Alınacak kararların ve atılacak adımların tüm bu denklem içerisinde doğru yerini bulması ve çözümün ya da kazanımların bu ortamda oluşan kısıtlar/fırsatlara uyumlu olması gerekiyordu.

¹⁶¹ Süha Bölükbaşı, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözümlessness", Faruk Sönmezoglu (Der), **Türk Dış Politikasının Analizi**, (İstanbul: DER Yayınları, 1998): 290.

I. Demirel Hükümetinin Kıbrıs konusuna yaklaşımının bir önceki dönemle kıyaslandığında özünde aynı olduğu söylenebilir. Bu görüş, Kıbrıs'a ilişkin sorunun Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak müzakereler temelinde çözülebileceği esasını sürdürüyordu. Demirel 22 Nisan 1967 günü yaptığı basın toplantısında görüşlerini şöyle dile getirmişti:

“Her şeyden evvel şunu belirteyim ki, Kıbrıs meselesinde hükümeti deruhte ettiğimizden beri dört temel hedefimiz olmuştur:

1. Kıbrıs meselesindeki görüşlerimize milletlerarası alanda azami destek elde etmek,
2. Meselenin başlıca unsuru telakki ettiğimiz Türk cemaatinin moralini ve direnme gücünü en yüksek seviyeye çıkarmak,
3. Kıbrıs meselesini müzakereler yoluyla halletmenin bütün imkânlarını iyi niyetle denemek,
4. Kıbrıs'taki tek taraflı bir çözüm yoluna kat'î olarak kapıyı kapamak ve Kıbrıs'taki statükonun en ufak ölçüde dahi Türkiye'nin ve Türk cemaatinin aleyhinde değişmesini önlemek”¹⁶²

Bu açıklamanın içeriğine dikkat edildiğinde, Demirel'in üslubundaki satır aralarında;

- “azami destek” ögesiyle, konunun “meşruluğunu” özellikle uluslararası ortamda vurgulamayı hedeflendiğini,
- “... meselenin başlıca unsuru Türk cemaatinin.. “ vurgusunda, sorunun önceliklendirilmesindeki hassasiyeti ve görev odaklı yaklaşımı,
- “...gücü en yüksek seviyeye çıkarmak” ile *güce* olan gereksinim konusundaki yaklaşımını,
- “müzakereler yoluyla... iyi niyetle...” vurgularıyla bilgiye, tekliflere açıklığını ve barışçıl yaklaşımı tercih ettiğinin,
- “... Türkiye ve Türk Cemaatinin aleyhinde değiştirilmesini önlemek.” vurgusuyla da, sahip olunan gücün hangi koşullarda kullanılacağına ve kararlılığın bir göstergesi olarak görmek mümkündür. Böyle bakıldığında Demirel'in konuya ilişkin yaklaşımın *barışçı, açık* ve aynı zamanda, tereddütlerden arındırılmış bir *kararlılığa* sahip olduğu söylenebilir.

Bunun yanı sıra Demirel aynı açıklamasında, uluslararası sistemin getirdiği kısıtları doğru algıladığı, verilecek dış politika kararlarının uluslararası ortamda yaşanan değişime koşut olması gerektiği ve kararların ve izlenecek politikaların, ayakları yere basan, güç ilişkilerini anlayarak yorumlayan gerçeklere dayanması gerektiğini de ifade etmektedir:

¹⁶² “Başbakan'ın Basın Toplantısı”, *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Nisan 1976, Sayı 31, s.85.

“... Mühim olan husus dış politikamızda herhangi bir peşin hüküm veya doktrin açısından hareket etmeyişimizdir. Dış siyasetimiz tamamen milletlerarası realitelere ve milli menfaatlerimize istinat etmektedir. Bugün Türkiye dış politikasının zeminini ve vüs’atini önemli ölçüde genişletmiş, çok veçheli bir siyaset takip etmek yoluna girmiştir. Bulduğumuz coğrafi mevkide, değişen siyasi ve stratejik görüşler ve teknolojik gelişmeler bizi böyle bir yola sevk etmektedir.”¹⁶³

1967 krizi sırasında Demirel hükümetinin bir önceki krizden edinilen deneyimden büyük ölçüde yararlanmış olduğu görülmektedir. Kıbrıs sorunun hem uluslararası ve bölgesel, hem de uluslararası ittifaklar ve ikili ilişkiler bağlamlarında karmaşık bir yapı içinde değerlendirilmesi nedeniyle, kriz süreci boyunca Demirel hükümetinin topyekun bir savaşı hedeflemediği görülmektedir.¹⁶⁴ Kriz yönetimi konusunda Alexander George tarafından önerilen ve kriz yönetim prensiplerinin esasını oluşturan *bir taraftan ulusal çıkarlardan vazgeçmemek fakat aynı zamanda olası bir silahlı çatışmayı ya da savaşı önlemek* temel prensibinden¹⁶⁵ uzakta kararlar alınmamıştır. Kriz yönetiminde bir diğer önemli unsur olan asıl odak noktasından uzaklaşmadan, var olan diğer sorunları gündeme getirmeden krize neden olan sorun üzerine yoğunlaşmış, istemin yerine getirilmesi için uygulanan kriz yönetim stratejisi ise zorlayıcı diplomasi etrafında şekillendirilmiştir.¹⁶⁶ Bu yapılırken Demirel’in konuya yönelik kişisel tercihlerinin de uygulanan stratejide etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bölükbaşı Demirel’in bu krizin yönetimi açısından kişisel etkisini şöyle dile getirmektedir: “*Demirel ordu ve İnönüyle yaptığı konsültasyonlar ve kendi kişisel tercihleri askeri harekâtın Türkiye’ye maliyetinin getireceği kazanca nispeten daha büyük olacağı fikrini benimsedi. ... Kıbrıs’a çıkarma sonucu elde edilecek bir çözümün, görüşmelerle de elde edileceği fikrini vurgulayarak, müzakereler yoluyla çözüm arayışına çıktı.*”¹⁶⁷

Kuşkusuz 1967 Kıbrıs krizi yönetimi sürecinde hem Demirel’in şahsına, hem de hükümete birçok eleştiri getirilmiştir. Ancak siyasi sorumlu olarak krize ilişkin

¹⁶³ “Başbakan’ın Basın Toplantısı”, **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (Nisan 1967, Sayı 31): 81.

¹⁶⁴ Aksu, **Türk Dış Politikasında...**, 132.

¹⁶⁵ George Kriz yönetiminin temel zorluğunun bu konu olduğunu söylemektedir. Ayrıca önerdiği geçici kriz yönetim prensiplerinde, başarılı kriz yönetimi için sadece krize konu olan soruna odaklanmak gerektiğini vurgulamaktadır. Kriz yönetim prensipleri ve stratejileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Alexander L. George **Avoiding War: Problems of Crisis Management**, (Colorado: Westview Press 1991).

¹⁶⁶ 1967 Kıbrıs Krizi boyunca uygulanan temel kriz yönetim stratejisinin zorlayıcı diplomasi olduğunu söylemek mümkündür. Kriz sürecine ilişkin Türkiye’nin uyguladığı zorlayıcı diplomasi stratejisinin tüm yönleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Aksu, **Türk Dış Politikasında...**, 122-153.

¹⁶⁷ Bölükbaşı, **Barışçı Çözümçülük...**, 203.

karar almak zorunda olan Demirel'in ve hükümetin, krizin çözümüne ilişkin izlediği politikayı, bir önceki dönemde izlenen politikayla karşılaştırdığımızda temelinin aynı olduğunu görüyoruz. Her iki dönemde de Kıbrıs üzerinden başlayacak ve sonuçta Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşa dönüşebilecek koşullardan kaçınılmıştır. Aradaki farklılık çözüme ilişkin ileri sürülen önerilerin ne kadar net olduğu ile ilgili olabilir. Örneğin bir önceki İnönü hükümeti taksim fikrini net bir şekilde önerirken Demirel tarafından bu denli keskin ve net bir öneri getirilmemiştir. Bu durumu Bölükbaşı'nın Demirel'e ilişkin şu sözleri daha net açıklayabilir: *".... bu gibi hallerde katı ve değişmez formül üzerinde direnip kalmak meseleyi barışçı yollarla çözmeyi zorlaştırır, adeta imkansız kılar. Benim için tek çözüm yolu budur, diye ortaya çıkmak, bir şartı dikte etmektir. Mukabil taraf için kabul veya reddetme gayri yol kalmaz"* Kıbrıs'ta 1964 yılında yaşanan krizin yönetim sürecinde, Türkiye tarafından yapılan istem ve önerilerin net ve keskin olarak dile getirilmiş olmasına rağmen, soruna doğrudan ve onu ortadan kaldıracak şekilde bir çözüm oluşturamadığı ortadadır- ki kriz 1967 yılında tekrarlamıştır. Süleyman Demirel'in keskin ve olmazsa olmaz değişimler gerektiren öneriler sunmak yerine eldeki krizi yöneterek atlarmayı tercih etme nedenini bu şekilde değerlendirmek de mümkündür. Nitekim kriz sonrasında Ocak 1968'de yaptığı basın toplantısında bu durumu şöyle özetlemektedir:

"Memleketimizin jeopolitik durumunu değiştirmeye imkân olmadığı gibi dünyadaki kuvvetler dengesinde köklü bir değişiklik olmadıkça mahalli güvenlik hedeflerimiz ve menfaatlerimizin değişmesi de düşünülemez. Bu itibarla, Türkiye Cumhuriyetinin izleyeceği dış politikanın ana istikametlerinde bir devamlılık görülmesi pek tabiidir.... Her devlette olduğu gibi Türkiye'nin dış politikasının ilk hedefi milletlerarası ilişkilerini, memleketin güvenliğini sağlam temeller üzerinde tutacak şekilde yürütmektir. ... Zira güvenlik ihtiyacı barış gibi tecezzi kabul etmeyen bir mahiyet taşımaktadır."¹⁶⁸

Karar alma sürecinde diğer önemli bir noktayı da Demirel Hükümetinin krizin başlangıcında aldığı askeri müdahale kararını TBMM'de teyit ettirmesi oluşturmuştur. Demirel askeri bir harekâtın hazırlıklarını başlatarak sergilemek istediği kararlılığı, TBMM'nin 1964 krizi sırasında Kıbrıs'a askeri müdahale için hükümete verdiği yetkinin genel kurulda teyit ettirmiştir. Bu iki açıdan önemlidir. Birincisi Demirel'in alacağı kararın meşruiyetini *içeride* tartışmaya yer bırakmayacak şekilde onanmasını sağlamış olmasıdır. İkincisi ise *dışarıda* Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki kararlılığının ve bu kararlılığın tüm ulus tarafından

¹⁶⁸ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (Sayı 40, Ocak 1968 (Belge 16), Ankara: Basın Enformasyon Dairesi Başkanlığı): 52-58. .

desteklendiğinin gösterilmesidir. Böylelikle Türkiye yaptığı müteakip açıklamalarda uluslararası hukuka dayanan sorumluluklarını yerine getirmeye kararlı olduğuna yönelik güçlü beyanlarda bulunabilmiş ve krizin çözümünü arabulucu üzerinden sağlanabilmiştir.

Kriz yönetim sürecinde *içe* ilişkin üzerinde durulması gereken başka bir hususu da sivil-asker ilişkileri ve Türkiye'nin materyal gücüne ilişkin tespitlerin yapılması oluşturur. Bakanlar kurulunun aldığı askeri müdahale kararı sonrasında Demirel TSK komutanlarıyla durumu görüşmüş ve gerekli hazırlıkların yapılması için talimat vermiştir. Ancak hemen sonrasında Kıbrıs'a yapılacak askeri bir harekât için teknik ve teçhizat açısından eksiklikler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde olası bir başarısızlığı siyasiler kadar askerler de göze almamaktadır. Her ne kadar dönemin Genelkurmay Başkanı Tural, Başbakan Demirel'in "*Ambifi harekât kolay değildir. Bu konudaki planlarımızı uygulayabilecek misiniz?*" şeklindeki sorusuna, "*ordu gerekeni yapacaktır*" şeklinde cevap vermişse de kısa sürede askeri bir çıkarma harekâtı için gereken hazırlık ve donanımın eksik olduğu anlaşılmıştır. Tural, "*Ordu, hükümetin emrindedir. Hiçbir şeyden çekinmeden istediğiniz kararı alınız. Bize verilen görevi yerine getireceğiz. Az zaiyat vermeye çalışacağız. Planlarımız hazır*" demesine karşın. Harekâtın en az bir hafta- on gün sonra başlaması öngörülüyordu. Ortaya Türkiye'nin çıkarma gemisi olmadığı, bu işlem için kullanılacak arabalı vapurların ve mavnaların Mersin bölgesine ulaşmasındaki zorluklarda ortaya konulmuş ayrıca elde bulunan helikopter sayısının sadece 7 olduğu ve bunların 5 tanesinin faal olduğu dile getiriliyordu.¹⁶⁹ Kara Kuvvetleri Komutanı, başarılı bir harekât için en azından kolordu ve 50 tank çıkarılması gerekliliğini dile getirdi. Fakat Türkiye'nin böylesine bir gücü, teçhizatı ve malzemeyi Ada'ya çıkaracak vasıtalara sahip olmadığı ortaya çıkmıştı. Bu koşullarda yapılacak şey, bir yandan silahlı kuvvetlerin denizaşırı bir hareketi yapabilmesi için mevcut noksanlarını süratle tamamlamak, diğer yandan bu hazırlıklar yapılırken diplomasiye ağırlık verilerek zaman kazanmaktır.¹⁷⁰ Ayrıca tüm engellere rağmen harekâta karar verilse bile Ada'nın hangi bölgesinden çıkarma yapılacağı belirlenmemişti. Doğal olarak bu harekât sürpriz niteliğinde olmayacaktı. Bu durum hem siyasi liderin ve hükümetin, hem de askeri ve sivil bürokrasinin deyim

¹⁶⁹ Cılızoğlu, *Çağlanyangil'n Anıları...*, 354-356.

¹⁷⁰ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996):116

yerindeyse, bıçak kemiğe dayanmadığı sürece topyekun bir savaşı düşünmediğini doğrulamaktadır. Yine de tüm bu olumsuzluklara rağmen, askeri bir müdahale yapılacakmış gibi bir kuvvet kaydırmaları gerçekleştirilmiş, donanma gemilerinin hazırlık durumunu yükseltmiş ve bir kısmı da Kıbrıs açıklarında konuşlandırılarak hem bayrak hem de güç gösterisinde bulunmuşlardır.¹⁷¹ Alınan Bakanlar Kurulu kararı yeniden tartışılmaya başlandığı sırada ABD temsilcisi Cyrus Vance'in arabulucu olarak Türkiye'ye gönderilmesi ile diplomasi yeniden ağırlık kazanmış ve krizi sonlandıracak yola girilmişti. Burada analize dâhil edilmesi gereken iki önemli husus vardır. Birincisi sivil asker ilişkileri diğeri materyal kapasitenin harekete geçirilmesidir. Görünen odur ki Demirel henüz 7 yıl önce bir müdahaleyle yönetime el koyan askeri kanatla iyi ilişkiler sürdürebilmekte ve onların tam desteğini alarak talimatlar verebilmektedir. Bu o dönemin koşullarına göre üzerinde durulması gereken bir konudur. Diğer yandan karar alıcı olarak Demirel harekete geçireceği materyal gücü tartmayı seçmiş, iç değişkenleri de dikkate almıştır. Maceracı bir tavır sergilemeksizin, önündeki iç kısıtları görmüş, çözüm yollarını dinlemiş, fakat krizden zararlı çıkmayı göze almayacak şekilde var olan kapasiteyle hazırlıkların sürdürülmesi talimatını vermiştir.

1967 Kıbrıs krizine ortaya çıkışı, tehdit ettiği değerler ve krizin aktörleri açısından bakıldığında *tekrarlayan kriz*¹⁷² özellikleri gösterdiği görülmektedir. Demirel bu krizin yönetiminde, yöntem olarak aynı çizgiyi izlese de, uygulamaya yönelmekteki kararlılık açısından 1964 krizinden farklı bir anlayışı benimsemiştir. Her iki krizde de taraf olan ülkelerin hukuki pozisyonları açısından bir değişim yoktur, garantörlük hak ve sorumlulukları antlaşmalar çerçevesinde aynen devam etmektedir. Yüksek öncelikli konulara yönelik tehdidin şekli ve boyutu çok benzerdir, Türkiye açısından tehdiye maruz kalan stratejik değerler de aynıdır. Reaksiyon süresi de insan yaşamının korunması yönüyle yine kısıtlıdır ve alınacak tedbirler ivedilik gerektirmektedir. Farklı olan birinci konu ABD'nin bir önceki krizde yaptığı kadar keskin bir müdahale yöntemini seçmemiş olmasıdır. İkinci konu

¹⁷¹ Ercüment Yavuzalp, **Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993): 97-98. Ayrıca bkz. Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs...**, 126.

¹⁷² "Tekrarlayan kriz" kavramıyla, hızla çatışma ve kriz aşamasına evrilen önceki uyuşmazlıklardan doğan krizlerin, o an için çözümlense bile, sonucun var olan uyuşmazlığı çözemediği, bu tür geçmiş krizlerin bir süre sonra aynı temelde, benzer tırmanmayla yeniden ortaya çıktığı durumlar kastedilmektedir. Kıbrıs açısından 1967 krizini, 1964 yılında yaşanan krizin tekrarı olarak görmek mümkündür.

ise krize neden olan aktörlerden birinin aynı zamanda garantör ülke olan Yunanistan'ın kendisi olmasıdır. Bu durum Türk karar alıcılarda garanti antlaşması gereği askeri müdahalede bulunma yetkisini tek başlarına, doğrudan kullanmaları için meşru zeminin oluştuğu inancını oluşturmuştur.

1967 krizinin yönetimi süresince yaşananlar dikkate alındığında Süleyman Demirel'in o döneme ilişkin liderlik tarzının ana hatlarını belirlemek mümkündür. Öncelikle siyasi yaşama ve *güce* ilişkin yaklaşımının belirleyici olduğu görülmektedir. Kendi partisi içinde yaptığı doğru *zamanlamayla* genel başkan seçilen Demirel, 1965 seçimleri sonrası tek başına iktidara gelmiştir. Böylelikle, partide var olan bazı iç çekişmelere rağmen¹⁷³ önce parti içindeki liderliğini ispatlamış, örgütünü sağlamlaştırmaya çalışmış ve mecliste elde ettiği çoğunluk, aldığı kararların arkasında daha güçlü durmasını sağlamıştır. Gücü ve güçlü durumda olmayı önemsemiştir.¹⁷⁴ Liderlik nitelikleri istediği gücü elde etmesini sağlamıştır. Bu dönemde belirginleşen temel liderlik kalıplarını; *güce yönelişin* yanı sıra, parti içinde *grup birlikteliğini* önemsemesi ve kendine güvenin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Demirel bu liderliğini, *modern, pragmatik* bir yöneticilik tarzı ve *örgütçü* yetenekleriyle elde etmiştir. Bu özellikleri Onun kriz yönetim tekniğine de yansımıştır. Kriz sırasında henüz beş yıldır aktif politika içindedir ancak devletin işleyişi açısından tecrübeye sahiptir. *Meşrulaştırmaya* önem vermektedir, Kararlarının hem içeride hem dışarıda meşru zemine oturtulmasına yönelik gerekli tüm işleyişi takip etmiştir. Bu krizin yönetim sürecinin tamamı ele alındığında Süleyman Demirel'in birbirini tamamlayan iki ana merkezli davranış sergilediği görülmektedir.

Demirel'in *dışa* karşı olan tavrı açık olmuş, başbakan sıfatıyla karşı taraf - Yunanistan- başbakanı ile doğrudan müzakerelere katılmıştır. Bu müzakerelerde kararlı bir tavır sergilemiş, bir yandan Türkiye'nin görüşmelere her zaman hazır olduğunu belirtirken aynı zamanda kırmızıçizgilerini de keskin olarak çizmiştir. Müzakereler sırasında kullandığı dil basit, anlaşılır ve tekrara gerek bırakmayacak

¹⁷³ Bu çekişmelerin temel nedeni Bilgiç'in kabinedeki bazı isimlere itirazı nedeniyledir. Bkz. Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir...**, 145.

¹⁷⁴ Demirel Adalet Partisi genel başkanı seçildiğinde henüz milletvekili değildir. Bu nedenle başbakan olamamaktadır. Durumu Kontenjan Senatörü yapılarak çözümleme yönündeki teklifleri kabul etmemiş, "... *ben seçilmeden görev almam*" demiştir. Bu Onun içinde bulunduğu siyasal oluşumun lideri olmayı önemseyişinin en önemli göstergesidir. Komsuoğlu, **Siyasal Yaşamda Bir...**, 141.

kadar açık olmuştur. Nitekim 9 Eylül 1967 günü Keşan’da gerçekleştirilen zirvede, Yunanistan başbakanı Kolias’ın; *Türkiye’nin stratejik gereksinimlerini ihlal edilmeyeceği, Kıbrıslı Türklere din, dil, kültür olmak üzere Yunan devleti içinde tam eşitlik verileceği, NATO’nun sembolik katılımıyla Dikelya üssünde Türkiye’ye hükümranlık hakkı tanınacağı garantisini karşılığında Enosis’i kabul edilmesini önermesi üzerine Demirel’in verdiği cevap kısa öz ve sınırları çizer nitelikte olmuştur: “Aynı düşüncelerle, Türkiye de Kıbrıs’ın ilhakını isteyebilir.”*¹⁷⁵ Bu aynı zamanda, karşı tarafın taleplerini dikkate alarak onlar üzerine yoğunlaşmak yerine, tam ters açıdan bir bakışla da iddiada bulunulabileceğini gösteren Demirel’in bu krizi yönettiği yıllarda *kavramsal karmaşıklık* düzeyinin yüksek olduğunun bir göstergesini oluşturmaktadır.

İçte ise Demirel, alacağı kararın meşruiyetini garanti altına almak için bir yandan TBMM’de hükümete verilen müdahale yetkisini teyit ederken, öte yandan muhalefet lideri İnönü’nün desteğini sağlamaya çalışmıştır. Sivil–asker ilişkileri açısından *gergin* olarak nitelendirilebilecek bir ortamda, var olduğu sonradan ortaya çıkan teknik ve materyal kısıtlarına rağmen askeri bürokrasinin tam desteğini almıştır. Bu kısıtlar, kararlılığında herhangi bir değişikliğe neden olmamıştır.¹⁷⁶ Yapılabilecek olası bir askeri harekâtın hazırlıklarının, var olan tüm kısıt ve zorluklara rağmen, sürdürülmesi talimatını vermiş olması Demirel’in sorumluluğu almış olarak, *olayları kontrol etme yeteneğine olan inancının* da yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Demirel’in Türkiye’nin mevcut koşullarında, izlemesi gereken genel çizgiyi doğru olarak saptadığı¹⁷⁷ söylenebilir.

¹⁷⁵ Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs...**, 119. Vurgular bize ait.

¹⁷⁶ (Keşan ve) Dedeoğlu görüşmelerinin üzerinde iki ay geçtikten sonra, başbakanlıkta yapılan ve askeri müdahale kararı alınacak toplantıya Genelkurmay Başkanının yanı sıra Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları da katılmıştı. Başbakan Demirel’in sorusu üzerine, Genelkurmay Başkanı; “*Ordu hükümetin emrindedir. Hiçbir şeyden çekinmeden istediğiniz kararı alınız. Bize verilen görevi başarıyla yerine getireceğiz...*” demiştir. Ancak harekâtın ne zaman yapılacağını soran dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in aldığı cevap bir çok askeri malzeme eksikliğinin yanı sıra yeterli helikopterin de olmadığı yönündeydi. Çağlayangil durumu başbakana aktarınca, hazırlıklara devam edilmesine karar veren Demirel; “*Bu sefer helikoptersiz çıkarma yapacağız, Fakat bu devletin çıkarma gemisi olmalıdır. Elde bulunsun. Derhal işe başlayalım. Yüz tane çıkarma gemisini kendi tersanelerimizde, yarından itibaren tezgâha koyalım. Peyderpey yapalım. Gerekli tahsisatı ben bulacağım... Fransa’dan mı olur, İtalya’dan mı olur, hangi devlette bulursanız helikopter alınsın... Ordu ne kadar çabuk helikopterle teçhiz edilirse, caydırıcılığı o ölçüde artırılacaktır*” demiştir. Nitekim 1974 Kıbrıs çıkarması Demirel’in o günkü talimatıyla alınan araçlarla yapıldı. Cılızoğlu, **Çağlayangil’in Anıları...**, 356.

¹⁷⁷ Yavuzalp, **Liderlerimiz ve Dış...**, 144

Bu kriz sırasında Süleyman Demirel'in izlenen davranış kalıpları müteakip yıllarda onun karar alıcı olarak görev yaptığı krizlerdeki davranışları ile yapılacak mukayeseye temel oluşturacaktır. Hangi yönlerin çizgisini koruduğu hangilerinin ise değişime uğradığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.3.2. 1968-1974 Haşhaş Ekimi Krizi

Uyuşmazlık Demirel Hükümeti döneminde başlamış ve ABD ile müzakerelere rağmen uyuşmazlığı giderecek uzlaşma sağlanamamıştır. Uyuşmazlık ve çatışma Erim Hükümeti döneminde yasaklama kararı ile sona erdirilmiş. Ancak

“Amerikanın Bize Ekonomik Ceza Vermesi İstendi”,
Milliyet, 22 Temmuz 1970.

yerel ve ulusal düzlemde yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. 1973 seçimleri sonrasında ise CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde yeniden haşhaş ekimine izin verilmesi ABD ile ilişkilerde *krizi* tetiklemiştir.

Süleyman Demirel 1967 Kıbrıs krizini, 1965 yılında kurarak başbakanlığını yaptığı I. Demirel hükümeti sırasında yaşamıştır. Bu hükümet 12 Ekim 1969 seçimlerine kadar 4 yıl 6 ay sekiz gün görev yapmıştır. 1969 genel seçimlerinde Süleyman Demirel'in partisi %46,5 oy almış ve II. Demirel hükümeti kurularak göreve başlamıştır. Bu hükümetin ömrü parti içi anlaşmazlıkların hüküm sürdüğü 4 ay 3 gün ile sınırlı olmuştur. Bütçe oylamasında yeterli oyu alamayan Demirel istifa etmiştir. Hükümet kurma görevi yeniden kendisine verildiğinde III. Demirel Hükümetini kuran Süleyman Demirel'in iktidarı bu kez 12 Mart 1971 askeri muhtırasına kadar bir yıl yirmi gün kadar sürmüştür. 1965'te iktidara geldiği günden muhtıra sonrası istifasına yaklaşık 6 yıl boyunca iktidarda kalan Demirel, bu dönem içinde, sivil-asker ilişkileri dâhil birçok siyasi ve ekonomik çalkantı ve krizle mücadele etmiştir. Bu süreç içerisinde özellikle ABD ile yaşanan Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanmasına ilişkin uyuşmazlık Demirel Hükümetini gerek iç siyasette gerekse dış ilişkilerinde sıkıntıya sokmuştur. ABD'nin baskısı ile haşhaş ekiminin yasaklanması veya devlet denetiminde ekimin yapılarak kontrollerin arttırılması

hükümetin seçmen karşısındaki konumunu olumsuz etkilemiştir. Hükümetin haşhaş ekimine ilişkin yasaklama kararını kolaylıkla alamamış olmasının Türk-Amerika ilişkilerindeki olumsuz etkisinin azalması ancak askeri muhtıra sonrasında mümkün olmuştur. Erim Hükümeti sırasında alınan kararla Türkiye’de haşhaş ekiminin yasaklanmasına karar verilmiş ve bu konuda ayrıntılı bir düzenlemeye gidilmiştir.

İkinci Dünya savaşı sonrası yaygınlaşan uyuşturucu kullanımına önlem almak isteyen ABD, 1968’de Nixon başkan seçildikten sonra uyuşturucu ile mücadele konusundaki önlemleri çeşitlendirerek arttırmıştı. O yıllarda afyon Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 10 kadar ülkede üretilen haşhaştan elde edilmekteydi. Bilimsel ve tıbbi maksatlarla üretilen haşhaş BM’nin bilgisi ve izni dâhilindeydi. O yıllarda başka birçok ülkede yasadışı haşhaş ekimi yapılıyor olmasına rağmen ABD, kendi ülkesi içinde kullanılan uyuşturucunun yüzde sekseninin Türkiye’den geldiğine inanıyordu. Bu nedenle 1970’ten itibaren haşhaş ekiminin yasaklanması için Türkiye’ye baskı yapıyordu. Bu taleplerin Türkiye’deki muhatabı ise dönemin hükümeti ve hükümet lideri olarak da Süleyman Demirel’di. Ancak Türk hükümeti ABD’nin baskılarına uzun süre direndi. Demirel başkanı olduğu Adalet Partisinin oylarının büyük çoğunluğunun kırsal bölgelerden geldiğinin bunların arasında haşhaş ekimi yapan kesimin de olduğunun farkındalığıyla ABD’nin bu taleplerini reddetti.¹⁷⁸ 11 Şubat 1970’de bütçenin reddedilmesi sonrası istifa eden Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay’ın hükümet kurma görevini yeniden yöneltmesi sonrasında kurduğu yeni hükümet döneminde haşhaş ekimini kısmen sınırlandırdı. Bu durum ABD’yi memnun etmedi.¹⁷⁹ ABD büyükelçisi ile yaptığı görüşmelerde bu memnuniyetsizlik dile getirilmiş ve kararını değiştirmesi yönünde telkinlerde

¹⁷⁸ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler” Baskın Oran(Ed), **Türk Dış Politikası Cilt I (1919-1980)**, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2001): 701-703.

¹⁷⁹ ABD’nin, kendisini siyasete atılırken, parti başkanı seçilirken desteklemiş olmasına karşın 12 Mart ve 12 Eylül döneminde neden desteklemediği yönündeki soruya Demirel, “ [parti genel idare kuruluna seçilişini özetleyerek] *Bu kadar kuvvetli gerekçeler dururken neden ABD’nin tesiri veya desteğiyle ortaya çıkmış olayım..... Memleketimin menfaatlerini her şeyin üstünde tutarım... Amerika’yla veya başka bir devletle veya Sovyetler Birliğiyle memleketimin menfaatleri neyi icap ettiriyorsa o kadar yakındım. Veya o kadar uzak durdum. Hiçbir zaman ülkemi başka bir memleketin tabii haline getirmem. Büyük devletlerle münasebet zordur....size ... bir takım arzularını dikte ettirmek isterler. Ondan hoşlanırlar. Ben bu diktenin hiç birisini kabul etmem. Mesela 12 Mart öncesinde haşhaş meselesi onlardan biridir. Mesela Sovyetler Birliğine yaklaşıp, Sovyetler Birliği’yle ticari münasebetleri geliştirmemizden Amerika hiç memnun olmamıştır...*” şeklinde cevap vermiştir. Bkz. Cılızoğlu, **Demirel...**, 14. (Vurgular bize aittir.)

bulunulmuştur.¹⁸⁰ 12 Mart askeri muhtırası sonrası istifa eden Demirel'in yerine hükümet kuran Nihat Erim daha ılımlı bir politika izleyerek ABD ile anlaşma yoluna gitmiş ve ödenecek yardımlar karşılığında haşhaş ekimini tamamen yasaklamıştır.¹⁸¹ Ara rejim hükümeti olarak adlandırılabilen bu hükümet dönemi sonrasında söz verilen tazminatın tamamının ödenmemesiyle, 1973 seçimleri sonrasında iktidara gelen Ecevit-(Erbakan) hükümetince haşhaş ekimi yeniden serbest bırakılmıştır. Bu sorun, 1974 Kıbrıs harekâtı sonrasında gündeme gelen silah ambargosuyla da birleşerek ABD-Türkiye arasında yaşanan dış politika sorunun temelini oluşturmuştu.

Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan bir diğer önemli sorunu da silah ambargosu konusu oluşturmuştur.

1974 Temmuz ayında Nikos Sampson tarafından Kıbrıs'ta yapılan darbe sonrasında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede bulunması, afyon sorununun Türk Amerikan ilişkilerinin gündeminden çıkmasını sağlayacaktır. Türkiye'ye ambargo uygulanmasını isteyen Kongre üyeleri bu isteklerine dayanak olarak artık, haşhaş üretimini değil Kıbrıs'a yapılan müdahaleyi göstermeye başlayacaklardır.

15 Ağustos 1974'de Rum asıllı Amerikalılardan oluşan bir Kongre heyeti Henry Kissinger'ı ziyaret ederek, ABD'nin harekâtı engellememesini kınadılar. Onlara göre Kıbrıs harekâtında Amerikan silahlarının kullanılması, ikili anlaşmalara ve Amerikan yasalarına aykırıydı. Kissinger basına yaptığı açıklamada, Kıbrıs'a yapılan her iki harekâtta kullanılan silahların kökeninin ve meşruiyetinin araştırılacağını ve bu araştırmadan sonra Türkiye'yle ilgili bir karar verileceğini söyledi. Kongre Kissinger'ın başlattığı araştırmanın sonucunu beklemeden, Türkiye'ye ambargo uygulanması için çalışmaya başladı. Oturumlar sırasında, Senato ve Temsilciler Meclisi üyeleri çoğunlukla şu görüşleri dile getirdiler:

¹⁸⁰ Bazı kaynaklarda 12 Mart muhtırasıyla Demirel Hükümeti'nin düşürülmesiyle haşhaş sorunu arasında doğrudan ilişki var olduğu iddia edilmiştir. Bunlardan birisinde İhsan Sabri Çağlayangil Süleyman Demirel ve ABD Büyükelçisi arasında geçen görüşmelerden bahsedilmektedir: “[Demirel] ‘Bizim 20 ilimiz ve çevresinde haşhaş ekiliyor. Bizde ismini afyondan alan il var. Bunu yapamayız. Ama ekim alanlarını giderek daraltabiliriz.’ [Çağlayangil] ‘Gittim, Amerikan elçisine söyledim.’ Bana, ‘Beni bir kere de bu konuda başbakanınızla görüştürebilir misiniz?’ dedi. ‘Peki söylerim’ dedim. Gittim Sayın Demirel’e yine söyledim. Demirel kabul etti. Görüşüldü. Aynı cevabı verdi Sayın Demirel. Bu görüşmeden sonra Amerikan Büyükelçisi ‘Çok yazık, bundan çok fena neticeler doğacak’ dedi. Çok fena neticeler belli oldu. Üç ay sonra bizim hükümetimiz düşürüldü.” <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/hashas-ekersen-iktidardan-gidersin-32839h.htm>[20.05.2016]

¹⁸¹ Bu konuda bkz.; Turgut, **Demirel'in Dünyası...**,243-248.

- Birinci harekât, Adadaki halkın kurtarılması amacına yönelik bir operasyon olarak görülebilir. Fakat ikinci harekâtın hiçbir meşru dayanağı yoktur.
- Türkiye, müdahale sırasında anlaşmalara aykırı olarak Amerikan silahlarını kullanmıştır.
- Türkiye'yi işgal ettiği topraklardan çıkmaya ikna etmek için en etkili yöntem, silah ambargosu uygulanmasıdır. Böyle sert bir tepki gösterilmemesi halinde Türkiye, bu hukuk dışı davranışı nedeniyle ödüllendirilmiş olacaktır.

Başta Kissinger olmak üzere ABD yöneticileriye:

- Taraflardan birini cezalandırmak sorunun çözümünü zorlaştıracak ve silah ambargosu dolayısıyla Türkiye'nin gururunun kırılması, ABD'nin istediği barışçı çözümü engelleyecek,
- Ambargo, NATO içinde çok önemli bir konumda bulunan Türkiye'yi örgüte yabancılaştıracağı ve ABD'nin Türkiye'deki askeri üslerinin varlığı tehlikeye gireceği yönünde görüş bildiriyorlardı.¹⁸²

“Türkiye'ye Yapılan Silah Satışlarının ve Verilen Askeri Kredilerin Durdurulması” kararı 19 Eylül 1974'te Senato'da, 24 Eylülde de Temsilciler Meclisi'nde kabul edildi. Başkan Ford, Kongre'nin aldığı ambargo kararlarını 15 Ekimde veto etti. Bu ve vetonun geçersiz kılınması için Temsilciler Meclisi'nde yapılan oylama, Başkan'ın lehine sonuçlandı. Kıbrıs'ta Türkiye'nin kullandığı silahların menşesine yönelik araştırmalar sonrasında, 16 Ekimde Temsilciler Meclisi'ne sunulan, “Kıbrıs'ta Amerikan silahlarının kullanıldığının saptanması halinde, yardımın derhal durdurulmasını” öngören tasarı kabul edildi. Fakat Başkan Gerald Ford 17 Ekimde bu kararı da veto etti. Ford ve Kissinger'ın bütün direnişine rağmen, Kongre ardı ardına ambargo kararları almaya devam etti. Amerikan yönetiminin, artan Kongre ve kamuoyu baskısı karşısında hareketsiz kalma şansı kalmamıştı. 17 Aralıkta Senato'da 43'e karşı 49 ve 18 Aralıkta Temsilciler Meclisi'nde 189'a karşı 209 oyla, "Başkan'ın 5 Şubata kadar ambargoyu başlatmasını" isteyen kararlar alındı. Başkan Ford 30 Aralık 1974'de bu kararları onaylayarak yasalaştırdı.¹⁸³ Bu kararın alınmasıyla, ABD'nin Türkiye'ye silah satışı

¹⁸² Erhan, ABD ve NATO'yla İlişkiler... 705

¹⁸³ Erhan, ABD ve NATO'yla İlişkiler... 706.

5 Şubat 1975'te durduruldu. Türkiye'ye verilmesi öngörülen yardımlar da askıya alındı.¹⁸⁴

ABD'nin Türkiye'ye yönelik aldığı bu kararlar sırasında Türkiye'de iç politika anlaşmazlıkları süregitmekteydi. Koalisyon ortaklarının düştüğü anlaşmazlık nedeniyle CHP-MSP koalisyon hükümeti 19 Eylül 1974'de istifa etti. Genel seçimlerden birinci parti olarak çıkan Ecevit ve ikinci parti lideri olan Demirel'in yeni bir hükümet kuramaması üzerine, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından görevlendirilen Sadi Irmak bir teknokratlar hükümeti kurdu. Bu hükümet 31 Mart 1975'de Demirel'in "Birinci Milliyetçi Cephe" hükümetini kurmasına kadar görevde kaldı. Türkiye'de iç politikada yaşanan bu karmaşa, Türkiye'nin ambargo kararı alınması sürecinde etkin bir şekilde mücadele edememesi sonucunu doğurdu.

Bu koşullara rağmen bu dönemin Türk diplomatları ABD yöneticilerine ve Kongre üyelerine Türk tarafının temel şu görüşleri iletmeye çalıştılar. Bu görüşler bir yandan Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin meşruiyetini savunurken diğer taraftan uygulanacak bir silah ambargosunun hem NATO ittifakı hem de ikili ilişkiler bağlamında yaratacağı sakıncaları anlatmak doğrultusunda idi:

- Kıbrıs müdahalesi antlaşmalardan kaynaklanan haklı nedenlere dayanmaktadır.
- Böyle bir eylem dolayısıyla silah ambargosu uygulanması haksızlıktır.
- Ambargo kararı, Rum tarafının uzlaşmaz tutumunu cesaretlendirip Türkiye'yi psikolojik baskı altına sokarak Kıbrıs müzakerelerinin başlamasına engel olur.
- Kıbrıs sorunu ve Türkiye-ABD ilişkileri birbirinden bağımsız konulardır.
- ABD'nin Türkiye'ye silah vermesi bir lütuf değil, askeri ittifakın getirdiği bir zorunluluktur.
- Ambargo NATO'nun güney kanadının, SSCB karşısında zayıflamasına yol açar.

Bu görüşler, ambargo kararının alınmasını engelleyemeyince, 9 Şubat 1975'te Milli Savunma Bakanlığı'ndan yapılan bir açıklamayla, ABD'nin Türkiye'ye verdiği yardımın kesilmesi halinde, Türkiye'deki Amerikan üslerinin kapatılabileceği

¹⁸⁴ Bu konuda bkz.; **Milliyet**, 5-6-7-8-9 Şubat 1975.

uyarısında bulunuldu.¹⁸⁵ Süleyman Demirel hükümetinin göreve gelmesinden sonra da, kararın geri alınmaması halinde, üslerin kapatılacağı uyarısı tekrar edildi. Türkiye'nin üsleri kapatma konusunda ciddi olduğunu gören ABD Başkanı Ford, 10 Nisan 1975'de yaptığı “Dünyanın Durumu” konuşmasında, silah ambargosu kararı nedeniyle Kongre'yi, görev ve yetkilerini aşmakla suçladı. 19 Mayıs'ta Senato ambargoyu kaldıran bir karar aldı. Fakat Temsilciler Meclisi ısrar etmekteydi. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger da 21 Mayıs'ta Ankara'ya gelerek, Demirel'den üslerin kapatılmamasını istedi. Muhalefetin ambargo kararı karşısında bütünleşerek, hükümet üzerinde baskı kurması üzerine Demirel hükümeti bir Bakanlar Kurulu kararıyla, 25 Temmuz 1975'te Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nı (OSIA) tek taraflı olarak feshederek, Amerika'nın Türkiye'deki üslerden yararlanmasını durdurdu.¹⁸⁶ Bu süreçte ABD'nin silah ambargosu Türk basınında şiddetle eleştirildi özellikle sol eğilimli basın organları ABD'nin güvenilmeyecek bir müttefik olduğunu artık ABD'ye güvenilemeyeceği konulu haber başlıklarını ön plana çıkarıyordu.¹⁸⁷ Türk hükümeti, kamuoyu ve basınında yükselen tepkiler sonrasında ABD'de uygulanan ambargonun kaldırılması için çalışmaların başlatılmasına yol açtı. Aslında ambargo uygulamakla ABD Kongresi'nin temel amacı, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda geri adım atmasını sağlamaktı. Ancak ambargo uygulamasının bu amacını sağladığından söz etmek mümkün değildir. Kıbrıs özelinde Türkiye tarafından yapılan bir yeni hamleyi de 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması oluşturdu.¹⁸⁸ Ambargo uygulamasıyla Türkiye'nin Kıbrıs politikasını yönlendirmeye çalışan ABD'nin bu girişimleri başarılı olamadı. Ambargo, Türk kamuoyunda ABD karşıtı eğilimlerin güç kazanmasına yol açtığı gibi Türkiye'deki prestijinin azalması sonucunu doğurdu. Türk ordusunun modernizasyon çalışmaları için yaşamsal önem taşıyan Amerikan askeri yardımları 3 yıl süreyle kesildi. Mevcut silahların yedek parça ihtiyaçlarının sağlanamaması Türk ordusunu zarara uğrattı. Türk Silahlı Kuvvetleri gelecekte benzer duruma düşülmemesi için Türk hükümetlerinden yerli savunma sanayisinin oluşturulması ve

¹⁸⁵ “C.Senatosu ABD Kongresine Teessüf Mesajı Gönderiyor”, **Milliyet**, 9 Şubat 1975,1.

¹⁸⁶ “Üsler Türk Ordusu Denetimine Veriliyor”, **Milliyet**, 26 Temmuz 1975,1

¹⁸⁷ Bu başlıklardan bazıları için bkz. **Milliyet**, 09 Şubat 1975; **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1975

¹⁸⁸ Erhan, ABD ve NATO'yla İlişkiler... 710

geliştirilmesini talep etmeye başladı.¹⁸⁹ Nihayetinde ABD Kongresi 4 Ağustos 1977’de onayladığı bir yasa ile 1978 yılı için Türkiye’ye 175 milyon dolar dış askeri satış (Foreign Military Sales - FMS) için izin verdi. ABD yönetiminin Kongre üzerindeki etkisini tekrar kazanması sonrasında ambargo 12 Eylül 1978’de tamamen kaldırıldı.¹⁹⁰

Ambargo ve ABD üslerinin kapatılması süreçlerinde Demirel, Mart 1975-Haziran 1977 arasında görev yapan koalisyon hükümetinin başbakanıdır. Kıbrıs’a ilişkin ABD Başkanı Jimmy Carter’ın özel temsilcisi olan Clark Clifford’la 20 Şubat 1977’de yaptığı görüşmede Demirel, Kıbrıs’a ilişkin konuların yanı sıra, ABD ambargosunun kaldırılmasına yönelik taleplerini de dile getirmiştir. Bu görüşmede öne sürdüğü argümanlar ve üslup, 1967 Kıbrıs krizinden 10 yıl sonrasında yine başbakan olarak bir dış politika olayına yaklaşım tarzını anlamak açısından önemlidir. Demirel bu görüşmede muhatabı Clifford’a:

“İlişkilerimiz daha fazla bozulmadan düzeltilmelidir. Bozan siz olduğunuza göre onarımı da size düşer. ... Türkiye de İsrail hariç, Ortadoğu’nun demokrasi içinde gelişen tek ülkesidir. Ambargo devam ederse demokratik düzen bir gün bozulabilir. Batı ile ilişkileri kopmuş bir ülke ile karşılaşırsınız. Sovyetler Birliği’nin Basra Körfezine inmiş görürseniz ne yaparsınız? Komünist Yugoslavya sizden silah alabiliyor. Bizim kendi paramızla satın aldığımız silah ve teçhizatı ise, ambargo var diye ambara kilitliyorsunuz. Batı’nın ortak savunma politikası unutuldu mu?”¹⁹¹

Demirel’in bu açıklamadaki üslubunda; alttan almak ve istemi yerine getirmek merkezli bir söylemden ziyade, *açık, anlaşılır, durumu ve olası gelecek senaryolarını* koz olarak kullanan ve belki de en önemlisi, örnekler üzerinden haklılığını kanıtlayan kendi haklarını savunan öğelerin olduğu görülmektedir. Benzer üslup Demirel’in hem Kanada başbakanı, hem ABD Başkanı hem de İngiltere Başbakanıyla yaptığı görüşmelerde mevcuttur. 1977 Mayıs ayında Kanada Başbakanı Trudeau ile yaptığı görüşmede ise Demirel daha samimi bir üslup kullanarak:

“Kıbrıs meselesini biz çıkarmadık. Müdahalemiz *meşru müdafaa* hakkımızı kullanmaktan ibarettir. Kıbrıs devletini doğuran anlaşmaları Makarios ihlal etmiştir. İngilizler ilgilenmediler. Durumu biz düzeltmek durumunda kaldık. Ambargo kararı karşısında ortak savunma tesislerini kapattık.... ABD’den 40 Fantom uçağı almak için sözleşme yapmıştık. Amerikalılar bu satış da ambargo uyguladılar. Ambargo kısmen kaldırılınca uçaklar geldi. Ancak, arada tahakkuk eden depolama masrafını da bize ödettiler. İkinci parti Fantom uçağı için kongrenin ilgili alt komitesi güçlük çıkarıyor. ‘Önce Kıbrıs meselesini halledin sonra anlaşmayı onaylayalım’

¹⁸⁹ Erhan, ABD ve NATO’yla İlişkiler... 710.

¹⁹⁰ “Şimdi İş Carter’in İmzasına Kaldı.” **Milliyet**, 14 Eylül 1978, 1.

¹⁹¹ Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs...**, 181.

diyorlar. Biz de ‘Siz aradan çıkarsanız Kıbrıs konusunda ilerleme olur’ yanıtını veriyoruz.”¹⁹²

Demirel’in bu konu üzerindeki bir sonraki görüşmesi ABD Başkanı Carter’la 10 Mayıs 1977 tarihinde gerçekleşmişti. Carter bu konuşmada Türkiye’nin olduğu kadar Yunanistan’ın da dostluğuna önem verdiklerini belirtti. Demirel, Türkiye’nin önemini vurgulayarak, Sovyetleri bir bakıma Türkiye’nin engellediğini, ortak savunma tehditleri yüzünden Türkiye’nin hedef haline geldiğini, Küba krizi sırasında füze rampaları söküldüğünde büyük tehlikelere maruz kaldığına değindi. Türkiye’nin fedakârlık yapması karşısında ABD’nin ambargo uyguladığını belirterek: “*Herhalde güçlü bir müttefike ihtiyacınız var. Silah, yedek parça vermezseniz savunmamız çöker. ABD ile bir sorunuz yok. İlişkilerimiz boş yere bozulmasın*” dedi. Henüz üç aydır başkan olan Carter bunu bahane göstererek, bu kısa süre içinde askeri yardımı 125 milyondan 175 milyon dolara çıkardıklarını, Kongre’nin de bunu kabul edeceğine inandığını söyledi. Buna karşın, Amerikan silahlarının ABD kanunlarına aykırı olarak Kıbrıs’ta kullanılması olayı ortadaydı ve bu koşullar altında, Kıbrıs’ta bir gelişme olmadan Kongrenin Stratejik [Savunma] İşbirliği Anlaşmasını (SİA) imzalamasının mümkün görünmediğini ifade etti. Bundan sonra Süleyman Demirel (SD) ile Carter arasındaki diyalog kısaca şöyle gelişti.¹⁹³

SD: Kıbrıs bir Türk-Amerikan sorunu değildir.

SD: Ağırlıklarınızı [desteğinizi] Yunanistan’a vermekle sorun çözülmez.

SD: Öyle gözüktüyor. Kıbrıs sorununu biz yaratmadık.

SD: Konu Türk-Amerikan ilişkileriyle birleştirilmesin

SD: İki konu birleşince, bir yerine iki sorunuz olur.

SD: Bölgede barış mevcuttur.

SD: SİA’yı tasdik ediniz.

Carter: Ben ülkemin tutumunu değiştiremem

Carter: Ağırlığımızı Yunanistan’a vermeyi gaye edinmedik

Carter: Biz de yaratmadık.

Carter: Ben bu yolda bir beyanda bulunmadım. Bir adım atılmalı.

Carter: Çözüm üzerinde durursak iyi olacak. Barış istiyoruz.

Carter: Yapabileceğimiz bir şey var mı?

¹⁹² Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs...**, 189.

¹⁹³ Tülümen, **Hayat Boyu Kıbrıs...**, 190.

Demirel'in aynı konuda 11 Mayıs 1977 günü İngiltere Başbakanı Callaghan ile görüşmesi de benzer bir nitelik taşıyordu.¹⁹⁴

Callaghan: Bir Türk'e baskı yapılamayacağını iyi bilirim. Ancak karşı tarafın da kamuoyu var. Karamanlis giderse ne olur?

SD: Bir şey olmaz. Sistem önemlidir.

Callaghan: Karamanlis bir sistem kurabildi mi?

SD: Karamanlis sistem tarafından yaratıldı.

Bu çalışma kapsamında yukarıda kısaca özetlenen haşhaş ekimi, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve ertesinde yaşanan ABD silah ambargosu ve ABD üslerinin kapatılması konularını içeren krizler, Süleyman Demirel'in bu olay/krizlerindeki davranış ve söylemleri 1967 krizi sonrasındaki on yıllık dönemdeki Demirel'in liderlik tarzı ve dış politika davranışında olası değişimlerin tespitine yardımcı olacağı düşüncesiyle dikkate alınmıştır. Türk Yunan ilişkilerinde Ege kıta sahanlığı konusunda yaşanan ilk kriz olan 1976 krizine kadar geçen süredeki seçilen dış politika olaylarındaki Demirel'in dış politika davranış ve söylemlerinde tutarlılığın sürdüğünü söylemek mümkündür.

Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a yaptığı "Barış Harekâtı", Ecevit-Erbakan hükümetinin görevde olduğu zaman dilimi içinde yapılmıştı. Bu dönemden sonra ortaya çıkan ABD ambargosunun ilerleyen yıllarda kaldırılması için, Türkiye'deki ABD üslerinin kapatılması dâhil alınan birçok tedbir ve yapılan müzakerelerde bir sonraki hükümetin lideri olarak Demirel bulunmuştur. Yukarıda örneklenen görüşme ve müzakereler sırasında Demirel'in üslubunun aradan 10 yıl geçmiş olmasına rağmen büyük bir değişikliğe uğramadığını söylemek yerinde olacaktır. Demirel'in ABD ambargosu ve Kıbrıs'a ilişkin dış politika davranışına ilişkin söyleminin *pragmatik temelli, istemini açık, net ve kısa* anlatan, tavizsiz, *gerçekçi fakat barışçı* olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

ABD ambargosu ve Kıbrıs konularında yukarıda sözü edilen görüşmelerde Demirel'in söylemlerindeki önemli bir detayı da, görüşmenin odak noktasını tam da soruna neden olan uyuşmazlık konusu üzerinde yoğunlaştırması oluşturmaktadır. Akut olarak yaşanmakta olan bu dış politika olayında Demirel silah ambargosunu kaldırma sınırlı hedefine odaklanmış ve müzakereye açıklığını vurgulamıştır. Bu ayrımı *"Konu Türk-Amerikan ilişkileriyle birleştirilmesin. İki konu birleşince, bir*

¹⁹⁴ Tülümen, *Hayat Boyu Kıbrıs...*, 191.

yerine iki sorunumuz olur.” ifadeleriyle net olarak ortaya koymuştur. “Bölgede barış mevcuttur” ifadesi ile de *barış* söyleminden yine vazgeçmemiştir.

31 Mart 1975 tarihine kadar muhalefette kalan Demirel, bu tarihte diğer üç parti ile kurduğu koalisyon hükümetinde başbakan olarak görev yapmıştır. Siyasi sorumlu- başbakan- olarak yaşadığı bir sonraki dış politika krizi 1976 yılında yaşanan ve Türkiye ile Yunanistan’ı sıcak bir çatışmanın eşiğine getiren kıta sahanlığı krizi olmuştur.

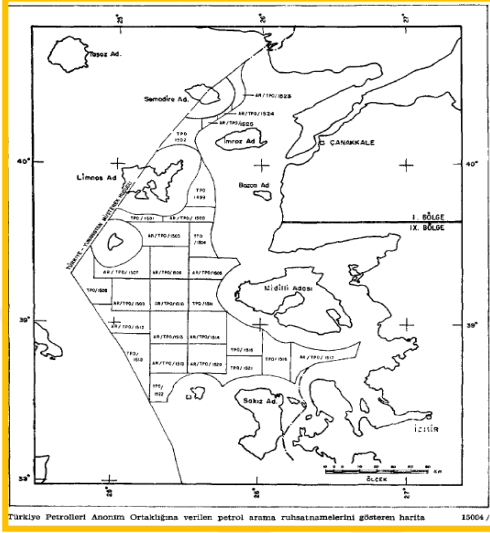
3.3.3. 1976 Kıta Sahanlığı Krizi

Türkiye’de 1969 genel seçimlerinden, 4 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar geçen sürede ikisi Süleyman Demirel tarafından kurulan çoğunluk (tek parti ile kurulmuş) hükümeti olmak üzere toplamda altı hükümetin görev yaptığı görülmektedir. Bu süreçte, ekonomik sıkıntılar, iç siyasi çekişmeler, sivil-asker ilişkilerindeki sorunlar kurulan hükümetlerin temel sorununu oluşturduğu, dış politika konularının ikinci plana düştüğü söylenebilir. Bu zaman diliminde kurulan hükümetlere ilişkin özet bilgi aşağıdaki tabloda verilmiştir.¹⁹⁵

Tablo 3.4. 1969-1977 Türkiye’de Hükümetler							
Hükümet Şekli	Başlangıç	Bitiş	Hükümet		Koalisyon Partileri		
			Başbakan	Partisi	1	2	3
	02 Ekim 1969 Genel Seçimleri						
(Çoğunluk) Tek Parti	3 Kasım 1969	6 Mart 1970	SÜLEYMAN DEMİREL	AP	-	-	-
(Çoğunluk) Tek Parti	6 Mart 1970	26 Mart 1971	SÜLEYMAN DEMİREL	AP	-	-	-
Partiler Üstü	26 Mart 1971	11 Aralık 1971	NİHAT ERİM	PARTİLER ÜSTÜ	-	-	-
Partiler Üstü	11 Aralık 1971	22 Mayıs 1972	NİHAT ERİM	PARTİLER ÜSTÜ	-	-	-
Koalisyon-Geçici	22 Mayıs 1972	15 Nisan 1973	FERİT MELEN	AP	CHP	MGP	-
Koalisyon Geçici	15 Nisan 1973	26 Ocak 1974	M. NAİM TALU	AP	CGP	-	-
	04 Ekim 1973 Genel Seçimleri						
Koalisyon	26 Ocak 1974	17 Kasım 1974	BÜLENT ECEVİT	CHP	MSP	-	-
Azınlık- Geçici	17 Kasım 1974	31 Mart 1975	SADİ IRMAK	CGP	-	-	-
Koalisyon	31 Mart 1975	21 Haziran 1977	SÜLEYMAN DEMİREL	AP	MSP	MHP	CGP

¹⁹⁵ Tabloda verilen bilgiler başbakanlık resmi internet sitesinden alınmış, hükümet şekline ilişkin bilgiler ise dış politika davranışına ışık tutması açısından sınıflandırılmıştır. Bu husus dış politikanın yürütülmesi ve özellikle krizlere ilişkin alınan kararlarında güçlü ve desteği yüksek hükümetler ile çoğunluk hükümetlerinin liderlerinin yaşadığı engel ve güçlükleri anlamak açısından önem taşımaktadır. T.C. hükümetleri için bkz. https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx

Bu dönemde kurulan hükümetleri yoğunlukla meşgul eden dış politika krizlerinden biri de ABD ile yaşanan haşhaş ekim krizi olmuştur. 1976'da Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan kıta sahanlığı krizine değinmeden önce dönemin dış politika olaylarına kısaca göz atmak kriz dönemindeki dış politika ilişki ve dengelerini anlamak açısından önem kazanmaktadır.

“Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına Verilen Petrol Arama Ruhsatnamelerini Gösteren Harita”, **Resmi Gazete**, 01 Kasım 1973, Sayı: 14699, s.29.

Kıta sahanlığı konusu Türkiye ve Yunanistan arasında uyuşmazlık düzeyinde ilk kez, Türkiye'nin 18 Ekim 1973 tarihinde Ege Denizi'nde Türk Karasuları dışında ve kıta sahanlığında bulunan alanlarda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) 27 adet petrol arama ruhsatı vermesiyle gündeme gelmiştir.¹⁹⁶ Yunanistan bu ruhsatları tanımadığını bir nota ile bildirerek durumu protesto etmiş ve gelişmeler kriz düzeyine kadar tırmanan olaylara yol açmıştır.

Bu tarihin öncesinde Yunanistan, 1958 Cenevre Sözleşmesini dayanak alarak kendisine ait olarak gördüğü kıta sahanlığı üzerinde 1961 yılından beri petrol araştırma izinleri vermektedir. Yunan tarafına göre, 1972 yılında kabul etmiş olduğu Cenevre Sözleşmesi gereği, kendisine ait olan adaların deniz yatağında egemenlik hakları bulunmaktaydı. Türkiye tarafından 18 Ekim 1973 tarihinde verilen arama izinleri ise Yunanistan'a ait olan Semadirek, Limni, Midilli, Boz Baba, Sakız, İpsara ve Antipsara adalarının batısında bulunan deniz yataklarının üzerindeydi ve bu durum Yunanistan tarafından kabul edilemez olarak değerlendirilmişti.

Uyuşmazlığın gelişmesi sürecinde Yunanistan, 1958 Cenevre Sözleşmesi'nin 6. Maddesi 1. Paragrafına göndermede bulunarak, kıyıları karşı karşıya bulunan devletler arasında yapılacak kıta sahanlığı sınırlandırmasında ortay hat kuralının paylaşımda eşitliği sağlayacak kural olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Yunanistan,

¹⁹⁶ Arama izinlerine ilişkin karar 01 Kasım 1973 tarihli Resmi Gazetede ilan edilmiş ve sahalara ilişkin harita yayınlanmıştır. Bkz. 01 Kasım 1973 tarih ve 14699 sayılı **Resmi Gazete**, s. 29

Türkiye'nin bölgede vermiş olduğu petrol arama izinlerini tanımadığını belirterek, 1958 Cenevre Sözleşmesi'nin 2. Maddesinin 2. ve 3. paragrafları hükümlerine göre, söz konusu adaların doğal kaynakları üzerinde araştırma yapmak ve bunlardan yararlanmak konusunda egemen haklara sahip olduğunu ve bunları saklı tuttuğunu açıklamıştır.¹⁹⁷ Bu süreçte Türkiye temel olarak, kıta sahanlığı sınırlandırması için uygulanacak hukuk kuralının, eşit uzaklık kuralı olduğunu kabul edemeyeceğini, aksine kıyıları karşılıklı iki devlet arasında kıta sahanlığının sınırlandırılmasında uygulanacak esas kuralın devletlerarasında bir anlaşma sağlanması olduğunu savunmuştur. Türkiye'ye göre, hem Cenevre Sözleşmesi'nde hem de Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) önceki kararlarında eşit uzaklık kuralı, bir anlaşmaya varılamıyorsa ve özel şartlar başka bir sınırlandırmayı haklı göstermiyorsa üçüncü bir seçenek olarak gösterilmiştir.¹⁹⁸

Bu şekilde başlayan uyuşmazlık, zaman içinde tırmanarak gelişmiş, Türkiye'nin Kıbrıs'a 1974 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında yaptığı müdahalenin yarattığı gerginlik ortamından da beslenerek nihayetinde iki ülke arasında bir krize neden olmuştur. Bu süreçte iki ülke arasında karşılıklı notalar verilmiş, gerginlik askeri hareketliliğe yol açacak boyutlara ulaşmıştır. 6 Ağustos 1976 tarihinde Türkiye'nin Ege Denizi'nde araştırma yapmak üzere MTA SİSMİK-I¹⁹⁹ araştırma gemisini görevlendirmesi sonrasında, bu duruma tepki gösteren Yunanistan bir yandan konuyu Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ne taşıırken diğer yandan da UAD'na başvuruda bulunmuştur.

Güvenlik Konseyi Türkiye ve Yunanistan'ı aralarındaki uyuşmazlığı BM ilkelerine uygun yöntemleri dikkate alarak, doğrudan görüşmelerle çözmeleri tavsiyesinde bulunmuş, iki ülke arasındaki görüşmeler süreci kolaylaştırmak amacıyla, mevcut gerginliğin azaltılması yönünde tarafların ellerinden gelen bütün

¹⁹⁷ Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri**, (Ankara: SAEMK, 2001): 69.

¹⁹⁸ Aksu, **Zorlayıcı Diplomasi...**, 157.

¹⁹⁹ MTA SİSMİK-I gemisi bu adımı 1976 yılında geçirdiği modernizasyon sonrasında almıştır. 1974 yılında Ege Denizi'nde karasularımızda petrol aramak amacıyla kiralanan yabancı bandıralı [Norveç] bir araştırma gemisinin uluslararası baskılar nedeniyle geri dönmesi ile bu konuda çalışmalar yapacak modern teknolojiye ve yetişmiş personele sahip bir araştırma gemisinin ihtiyacı belirmiştir. MTA (Maden Tetkik ve Araştırma Genel Müdürlüğü) tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, HORA isimli tahlisiye gemisi 1976 yılında yenilenerek adı MTA Sismik-I olarak değiştirilmiş ve öncelikle Ege Denizi'nin ihtilaflı sularında olmak üzere tüm denizlerimizde araştırmalar yapmıştır. Bkz. www.mta.gov.tr. Çalışma içinde söz konusu gemiye ilişkin her iki isim de içeriğe bağlı olarak kullanılmıştır.

çabayı göstermesini istemiştir. UAD Yunanistan'ın geçici önlemler alınmasına ilişkin istemini öncelikli olarak ele almıştır. Bu kararında: Tartışma konusu olan alanlarda girişilecek araştırma işlemlerinin tarafların haiz olmadıkları hakların doğumuna veya haiz oldukları hakların yitimine yol açmayacağını belirtmiştir. UAD, Türkiye tarafından yapılan sismik araştırmaların deniz yatağı ve toprak altına ve doğal kaynaklarına zarar verebilecek nitelikte olmadığı; geçici olduğu, deniz yatağında tesis kurulmasını gerektirmediği, doğal kaynakların kullanılması ve tahsisi gibi işlemlerin yapılmadığını dikkate alarak, olayda statünün 41. Maddesi anlamında dava konusu olan haklara giderilmesi imkânsız bir zararın verilmesi tehlikesinin bulunmadığına karar vermiştir.

BM güvenlik Konseyi ve UAD'nın ihtiyati tedbirler konusundaki kararları sonrası, gerginliğin sürmesine koşut olarak taraflar arasındaki görüşmeler yeniden başlamıştır. Yeniden başlayan görüşmeler, 2-11 Kasım 1976 tarihlerinde Bern'de toplanan heyetlerin görüşmeleri sonrasında yayınlanan ve Bern Deklarasyonu ile kriz sonlandırılmış ve uyuşmazlık konusu da dondurulmuştur.

Bu krizin ilk evresinde uyuşmazlığa yol açan asıl konunun, Türkiye ile Yunanistan arasında Ege'de kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin bir statü belirlenmemiş olması görünmektedir. Bununla birlikte uyuşmazlığın başlangıcının 1973 yılına rastlamasındaki etkenlerden birini, Arap-İsrail Savaşı sonrasında yaşanan petrol ambargosu ile hemen ertesinde petrol fiyatlarının aşırı artışı ve Ortadoğu'dan petrol ithaline çok büyük fiyatlar ödenmek zorunda kalınışı oluşturur. Bu güne kadar acil bir enerji kaynağı arayışı içinde olmayan Türkiye, petrole aşırı miktarda ücret ödemek yerine kendi petrolüne sahip olmak istemiş olabilir. Ayrıca Yunanistan'ın kendisine danışmadan ortaklaşa kullanılabilecek alanlarda petrol arama izni veriyor olmasını kabul edilebilir bulmamış ve pozisyon almak üzere kendi arama izinlerini vermiştir. Diğer önemli bir nedenin de, Kuzey Ege'de Taşoz Adası civarında petrol bulunma olasılığının dile getirilmesi²⁰⁰ ve Yunanistan'da bulunan askeri Cunta yönetiminin Taşoz Adası civarında çok zengin petrol kaynaklarının var oluşu

²⁰⁰ Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed), **Türk Dış Politikası Cilt I (1919-1980)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009): 752

yönünde yaptıkları abartılı açıklamaların²⁰¹ Türkiye üzerinde oluşturduğu Ege'deki haklarından yoksun bırakılıyor olma algısının olduğunu söylemek mümkündür.

Tüm sürecin analizinde; krizin yönetilmesinde rol alan karar alıcılar başta olmak üzere, uyuşmazlık ile başlayıp zaman içinde krize kadar tırmanan olayların karşılıklı hamleleri içerecek şekilde kronolojisi, krizin oluşturduğu tehdit algısı dahil değişik parametrelere göre sınıflandırılması, tarafların kriz yönetim stratejileri ve yöntemleri ve nihayetinde krizin sonlandırılmasıyla oluşan yeni durumun incelenmesi önem kazanmaktadır.

Yeni bir uyuşmazlık alanı olarak başlayan ve kriz seviyesine kadar yükselen olayların ve karar alma süreçlerinin analizine, her iki taraftaki karar alıcıların kimler olduğu ile bakıldığında, uyuşmazlığın başladığı ilk andan itibaren krizin sonuçlandığı tarihe kadar Türkiye'de karar alma mekanizması sürekli değişmiştir. Ekim 1973 - Kasım 1976 döneminde Türkiye'de dört farklı hükümet görev yapmıştır. Bu döneme bakıldığında Türkiye'de görev yapan hükümetler ve karar mekanizmasında siyasi sorumlu olarak bulunan başbakanlar Tablo 3.5'deki gibidir.²⁰²

Tablo 3.5. 1973-1977 Dönemi Türkiye'de Hükümetler								
HÜKÜMET BİLGİLERİ			BAŞBAKAN		BAŞBAKAN YARDIMCILARI	KOALİSYON PARTİLERİ		
HÜKÜMET ŞEKLİ	BAŞLANGIÇ TARİHİ	BİTİŞ TARİHİ	ADI SOYADI	PARTİSİ		1	2	3
KOALİSYON - GEÇİCİ	15 Nisan 1973	26 Ocak 1974	M. NAİM TALU	AP	Nizamettin ERKMEN Kemal SATIR	GP	-	-
KOALİSYON	26 Ocak 1974	17 Kasım 1974	BÜLENT ECEVİT	CHP	Necmettin ERBAKAN	SP	-	-
AZINLIK - GEÇİCİ	17 Kasım 1974	31 Mart 1975	SADİ IRMAK	CGP	Zeyyat BAYKARA	-	-	-
KOALİSYON	31 Mart 1975	21 Haziran 1977	SÜLEYMAN DEMİREL	AP	Necmettin ERBAKAN Turhan FEYZİOĞLU	SP	HP	GP

Her ne kadar bu dönem içinde dört farklı hükümet görev yapmışsa da, uyuşmazlığın ilerleyen ve tırmanmanın arttığı dönemlerde daha çok Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel etkin aktörler olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle krizin tepe noktasına ulaştığı zaman diliminde, Süleyman Demirel karar alıcı ve ikili

²⁰¹ Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean, Imagined Enemies*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010): 78.

²⁰² http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx

görüşmelerde bulunan lider olarak etkin rol oynamıştır. Dönem boyunca Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk görev başındadır.

Yunanistan tarafı için ise durum biraz farklı olmakla birlikte, krize ilişkin gerginliğin arttığı dönemde istikrarlı bir yönetimin varlığından söz edilebilir. Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesine kadar Yunanistan'daki rejime hâkim olan cunta yönetimi döneminin (1967-1974) son Başbakanı olan Adamantios Androutsopolos, 26 Temmuz 1974 tarihinde görevi bırakmış, yerine geçici olarak Konstantinos Karamanlis görevi almıştır. Aynı yıl Kasım ayında yapılan seçimler sonrasında Karamanlis'in kurduğu Yeni Demokrasi Partisi meclis çoğunluğunu sağlayarak iktidara gelmiş ve kriz sürecini de kapsayan yıllar boyunca, 1980 yılına kadar iktidarda kalmıştır.²⁰³ Cunta döneminin sona ermesiyle iktidara gelen Karamanlis dışişleri bakan yardımcılığına Dimitrios Bitsios'u getirmiştir. Kasım 1974'te yapılan seçimlerde, kazanarak iktidara gelmesi sonrasında da dış işleri bakanı olarak atanmıştır. 1976 krizinin tırmanma ve kriz yönetim süreçlerinde Bitsios etkin rol oynamıştır.

Böyle bakıldığında 1974 Temmuz ayından itibaren, 1976 kıta sahanlığı krizine yol açan olaylar süresince, Türkiye'de biri geçici azınlık hükümeti, diğer ikisi koalisyon hükümetleri olmak üzere üç farklı hükümet ve başbakan görev yapmıştır. Buna karşın aynı dönem içinde Yunanistan daha istikrarlı bir siyasi tablo içerisinde sadece tek bir başbakan ve meclis çoğunluğuna sahip bir hükümet tarafından yönetilmiştir.

Burada vurgulanması gereken önemli konu, uyuşmazlık-tırmanma-kriz evrelerinde Türkiye'de farklı hükümetlerin iktidarda bulunmuş olması ve farklı liderlerin karar alıcı olarak rol almış olmasına karşın, hem dış politika davranışı hem de sorunun çözümüne ve krizin çözümüne ilişkin tutumun süreklilik ve tutarlık göstermiş olmasıdır.

1 Kasım 1973 tarihinde petrol arama ruhsatları üzerinden başlayan kıta sahanlığı uyuşmazlığı zaman

“Hora Gemisi Türk Karasularında Araştırma Yapacak”, **Milliyet**, 30 Haziran 1976.

²⁰³en.wikipedia.org/wiki/List_of_cabinets_of_Greece, http://tr.wikipedia.org/wiki/Yunanistan_ba%C5%9Fbakanlar%C4%B1_listesi

içinde gelişerek/tırmanarak krize dönüşmüştür. Kriz, uyuşmazlığın başlamasından 1106 gün sonra 11 Kasım 1976 tarihinde Bern Deklarasyonu'yla dondurularak sonlandırılmıştır. Kıta sahanlığı krizinin tırmanarak zirveye ulaştığı dönem Haziran - Ağustos 1976 aralığındadır.²⁰⁴

Krizin kendine özgü özelliklerini incelemeden önce, yaşandığı dönemdeki uluslararası ve bölgesel gündeme değinmek yerinde olacaktır. Kıta sahanlığı krizi, uyuşmazlık evresinden itibaren Soğuk Savaş koşullarının devam ettiği iki kutuplu ortamda gelişmiştir. Uluslararası sisteme hâkim olan Soğuk Savaşa ilave olarak bölgesel çatışmalar da gündemi ve ilişkileri etkilemiştir.

Öncelikle Arap-İsrail savaşı sonrası yaşanan petrol krizi, tüm dünyayı olduğu kadar Türkiye'yi de derinden etkilemekteydi. Türkiye'nin 1974 Temmuz ayında Kıbrıs'a yaptığı askeri müdahale ve sonrasında ABD'nin Türkiye'ye uygulamış olduğu silah ambargosu, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmiş, ekonomik olarak gerekli dış yardım ve krediler kesildiği için de ülke ekonomik bir bunalıma sürüklenmişti. Öte yandan Yunanistan Kıbrıs müdahalesi sonrasında doğu Ege adalarını silahlandırma faaliyetleri yürütüyordu. Ayrıca ABD'nin ve NATO'nun Kıbrıs müdahalesi sırasında Türkiye'ye engel olmadıklarını ileri sürerek 1975 yılında NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştı.

Krize neden olan gelişmeler incelendiğinde, ilk aşamada uyuşmazlığa neden olan olayın Türk tarafının TPAO'na Ege'de Türk karasuları dışında petrol arama ruhsatları vermesi olduğu görülür, yani krize tırmanan bu uyuşmazlığın tetikleyicisi Türkiye'dir. Yunanistan tarafının Ege'de yürüttüğü ve yürütmeyi planladığı petrol arama

“Demirel: ‘Bize Karşı Tehdit Vaki Olursa Göğüslemesini Biliriz’, *Milliyet*, 8 Haziran 1976.

faaliyetlerini dikkate alan Türkiye, Ege'deki hak ve çıkarlarının kaybolması riskine karşın, dış politika tepkileri doğuracak planlı bir dizi davranışı yürürlüğe koymuştur. Bu yönüyle bakıldığında Ege Denizi'ndeki kıta sahanlığının sınırlandırılmasını bir çözüme bağlamak üzere atılan adımlar Türkiye tarafından *kurgulanmıştır*. Kriz,

²⁰⁴ Bu döneme ilişkin veriler; Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri arşivi; Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri..*; Aksu, *Türk Dış Politikasında...*; Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler...* ve Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict...* kaynaklarından derlenerek oluşturulmuştur.

Yunanistan ve Türkiye'nin denizden komşu olduğu alanda yaşanması açısından iki taraflı bir dış politika krizi olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Ege Denizi'ne ilişkin kıta sahanlığının belirlenmesi konusunun daha önce iki ülke arasında müzakere edilmemiş olması, buna karşın Yunanistan'ın tek taraflı olarak petrol arama izinlerini vermiş olması siyasi açıdan da Türkiye tarafından kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir.

Bu nedenlerle krizin hem *siyasi*, hem *ekonomik*, hem de münhasır *egemenlik* temelleri olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin petrol arama izinlerini vermesinin asıl nedeni, Yunanistan'ın bu izinleri henüz sınırları karşılıklı olarak belirlenmemiş alanlarda tek taraflı olarak veriyor olmasından kaynaklanmıştır. Böyle bakıldığında her ne kadar uyuşmazlığa neden olan konu Türkiye'nin petrol arama izinleri vermiş olması gibi görünse de krize kaynaklık eden asıl tetikleyici faktörün ülke dışında Yunanistan'ın kıta sahanlığı konusundaki tek taraflı davranışları olduğunu söylemek doğru olacaktır.

İlk olarak 1973 Kasım ayında TPAO'na petrol arama ruhsatlarının verilmesiyle başlayan gerginlik, ani bir tırmanmayla devam etmemiştir. 1974 Kıbrıs müdahalesiyle bir süre ikinci plana itilen uyuşmazlık, zaman içinde karşılıklı notalar ve adımlar ile tırmanarak tepe noktasına ulaşmıştır, bu nedenle 1976 kıta sahanlığı

krizi gelişen kriz özelliği göstermektedir. Yunanistan'ın Türkiye'nin petrol arama izni vermesine ilk tepkileri sözlü ve diplomatik alanda gerçekleşmiş ve karşılıklı nota değişimi ile gelişmiştir. İlerleyen aşamalarda gerek BM Güvenlik Konseyi'ne, gerekse UAD başvuru şeklinde *siyasi* bir tepkiyi de içerecek şekilde gelişmiştir. Türkiye tarafından ruhsat verilen sahalar, Yunanistan tarafından zaten kendisine ait olduğunu düşündüğü alanları da kapsamaktadır.

Demirel: 'Hora'ya Müdahale Olursa Karşılık Veririz'', **Milliyet**, 16 Temmuz, 1976.

Kendi egemenlik ve ekonomik haklarının olduğunu düşündüğü alanlarda Türkiye tarafından arama izinlerinin verilmesi Yunanistan tarafından hem ülkenin *saygınlığına* hem de *ekonomik* çıkarlarına tehdit olarak algılanmıştır.

Taraflar uyuşmazlığın başlangıcından itibaren krizin sonlandırılmasına kadar olan süreçte dış politika davranışlarını ve kriz yönetim tarzlarını istikrarlı bir biçimde uygulamaya koyduklarını belirtmek doğru bir tespit olacaktır.

Türkiye uyuşmazlığın başından beri kriz yönetim stratejisi olarak *oldu bitti (fait accompli)* stratejisini benimsemiştir. Bu stratejisini zaman zaman *sınırlı tırmandırma stratejisi* ile desteklemiş ancak kullandığı araçlar açısından sürekli olarak *şiddet içermeyen çözümden* yana olduğunu vurgulamıştır. Nitekim araçsallaştırmayı birbiri ardına Ege'de karasuları dışında verdiği petrol arama ruhsatları ve birer araştırma gemisi olan ÇANDARLI ve MTA-Sismik I gemileri üzerinde yapmayı tercih etmiştir. Krizi tetikleyen eylem olan TPAO'ya petrol arama izinlerinin verilmesi, o güne kadar tek taraflı olarak aynı işlemi yapmış olan Yunanistan'a karşı *bir fiili durum* yaratma girişimi şeklinde değerlendirilebilir. Böylelikle aynı zamanda o güne kadar Ege 'de kıta sahanlığının belirlenmesi konusunda herhangi bir statü oluşturulmamış olduğu gündeme getirilecek var olan *statü belirsizliği* vurgulanmış olabilecekti. Krizi yönetim *teknik*ini, uyuşmazlığın başlangıcından itibaren *karşılıklı müzakere* üzerine oturmuş, her fırsatta karşılıklı görüşmelere her düzeyde katılarak, Yunanistan tarafına, sorunun çözümünün ancak iki devlet arasında yapılacak görüşmelerle ve iki tarafı da memnun edecek hakkaniyetli uzlaşıyla sağlanabileceği mesajını vermiştir.

Buna karşılık Yunanistan, uyuşmazlığın başından itibaren temel kriz yönetim stratejisi olarak *zaman kazanma/zamana yayma* stratejisini kullanmayı tercih etmiştir. Uyuşmazlığın tırmanmaya başladığı dönemde yaşanan Kıbrıs müdahalesinin de bu tercihlerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bunlara ilave olarak, Türkiye'ye verdiği diplomatik notalarının içeriğine ve gösterdiği tepkilere bakıldığında, bu stratejisini *dene gör* stratejisiyle destekleyerek, askeri kaynaklarını gerek alarm seviyesi yükseltmek, gerekse araştırma gemilerini izlemek

“Demirel: ‘Hora’ya Bir Kurşun Sıkan On Kurşun Yer””, **Milliyet**, 2 Ağustos 1976.

maksatlı kullanmak yoluyla başarıya ulaşamayan *zorlayıcı diplomasi* denediğini de söyleyebiliriz. Son olarak, Yunanistan kriz yönetim *tekniki* olarak ise *arabuluculuk yargı ve tahkimi* merkeze koymuştur. Yunanistan uyuşmazlık döneminden itibaren tezlerini diplomatik notalar üzerinden Türk tarafına iletmiştir. Ancak bunun tam bir müzakere süreci olduğundan söz etmek mümkün değildir. Bu notalarla aslında Yunanistan kendi tezlerini tekrarlamış Türk tarafının görüş, öneri ve tezlerine karşılıklı müzakereleri başlatabilecek nitelikte dikkati göstermekten kaçınmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi ve UAD'na başvurması sorunu yargı-tahkim ve arabuluculuk yoluyla çözme girişimlerinin temelini oluşturmuştur. Ancak Güvenlik Konseyi kararından ve UAD'nin ilk açıklamasından sonra Türkiye ile müzakere yoluna yönelmiştir.

Uyuşmazlıktan başlamak üzere krizin sonlandırılmasına kadar geçen sürede, her iki taraf açısından da doğrudan şiddet girişimi olmadığı görülmektedir. Tırmanmanın zirveye çıktığı durumlarda askeri tedbirler kısıtlı olarak kullanılmış, bu anlamda alarm seviyeleri, askeri hareketlilik gibi yöntemler uygulanmış ancak sıcak çatışmayı doğurabilecek eylemlerden kaçınılmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin yatıştırıcı çabaları gerginliğin azaltılarak müzakerelere geri dönüş için bir araç olmuştur.

Yunanistan MTA-Sismik-I gemisinin Ege'de yaptığı sismik çalışmaların hemen akabinde, eş zamanlı olarak 10 Ağustos 1976 tarihinde BM Güvenlik Konseyi ve UAD başvurularında bulunmuştur. Bu durum her iki organizasyonu da krizin çözümüne müdahil aktörler haline getirmiştir. Krizde *üçüncü tarafların* etkisine bakıldığında, gerek ülke, gerekse uluslararası örgütler açısından *tarafsız* kaldıkları ve *müdahalede bulunmamayı* seçtikleri görülmektedir. Krize üçüncü taraf olarak müdahil olan uluslararası örgütler BM Güvenlik Konseyi ve UAD olmuştur. Yunanistan'ın MTA-Sismik-I gemisinin Ege'de yaptığı sismik çalışmaların hemen akabinde, eş zamanlı olarak 10 Ağustos 1976 tarihinde BM Güvenlik Konseyi ve UAD başvurularında bulunmuştur. Bu durum her iki organizasyonu da krizin çözümüne müdahil aktörler haline getirmiştir. BM Güvenlik Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ı aralarındaki uyuşmazlığı BM ilkelerine uygun yöntemleri dikkate alarak, doğrudan görüşmelerle çözmeleri tavsiyesinde bulunmuş, iki ülke arasındaki

görüşmeler süreci kolaylaştırmak amacıyla, mevcut gerginliğin azaltılması²⁰⁵ yönünde tarafların ellerinden gelen bütün çabayı göstermesini istemiştir.²⁰⁶ UAD ise Yunanistan'ın geçici önlemler alınmasına ilişkin istemini öncelikli olarak ele almıştır. Araştırma işlemlerinin tarafların haiz olmadıkları hakların doğumuna veya haiz oldukları hakların yitimine yol açmayacağını belirttikten sonra dava konusu olan haklara giderilmesi imkânsız bir zararın verilmesi tehlikesinin bulunmadığına karar vermiştir.

Kıta sahanlığı konusundaki uyuşmazlığın krize yol açma potansiyeline bakıldığında 1976'da yaşanan krizin kıta sahanlığı konusunda yaşanan ilk kriz olduğu görülmektedir. Kıta sahanlığına ilişkin uyuşmazlık ilk kez 1973 yılında Türkiye'nin TPAO'na petrol arama izni vermesiyle ortaya çıkmış olmakla beraber kesin ve nihai bir sonuca ulaştırılamadığı için ilerleyen dönemde başka boyutlarla *tekrarlayarak* kriz konusu olmaya devam edecektir.

Krizin Sonlandırılması ve Sonucu

Krizin çeşitli evreleri süresince taraflar gerek diplomatlar aracılığı ile irtibat kurmuşlar gerekse dış işleri bakanları seviyesinde müzakere/görüşmeler yapmışlardır. Çağlayanil-Bitsios görüşmeleri buna örnektir (17-19 Mayıs 1975). Çözümün UAD götürülmesi konusu ise doğrudan Süleyman Demirel ile Karamanlis arasında 31 Mayıs 1975 tarihinde Brüksel'de gerçekleşmiştir.²⁰⁷

Krizin iki ülke arasında varılan bir uzlaşısı ile sonuçlandığını söylemek mümkündür. Ancak bu uzlaşının niteliğinin uyuşmazlığa konu olan sorunu çözdüğünü söylemek mümkün değildir. BM Güvenlik Konseyi kararı sonrasında taraflar arasında görüşmeler yeniden başlamış ve nihayetinde 2-11 Kasım 1976 tarihleri arasında Bern'de bir araya gelen heyetler görüşmelerin sonunda Bern Deklarasyonu'nu yayınlarak durumu tırmandırabilecek müstakbel girişimleri engelleyecek sınırları çizerek uzlaşmaya varmışlardır. Uzlaşısı aslında yeni bir statüyü

²⁰⁵ BM Güvenlik Konseyi her iki tarafın da görüş ve iddialarını dikkate alarak yayınladığı 395 numaralı (25 Ağustos 1976) kararında, uyuşmazlığın barışçıl olarak karşılıklı müzakerelerle, her iki tarafın da kabul edebileceği sonuca ulaştırılmasını tavsiye etmiştir. Bu kararda ayrıca uygun yargı yollarının denenmesini de belirtmiştir. Bu karar her iki taraf açısından kendi tezlerini kısmen de olsa desteklediği düşüncesini uyandırmıştır.

²⁰⁶ BM Güvenlik Konseyi kararı sonrasında iki ülke dış işleri bakanları Çağlayanil ve Bitsios New York 'ta iki kez bir araya gelmişler (25 Ağustos ve 1 Ekim 1976) ve kıta sahanlığı ve hava sahası ile ilgili diplomatik diyalogu yeniden başlatmaya karar vermişlerdir.

²⁰⁷ "İki Başbakan 'Barışçı Çözüm' Kararına Vardı.", Milliyet, 1 Haziran 1976,1

ortaya koymak yerine statü belirleninceye kadar geçecek süreçteki tarafların davranış biçimlerini bir statüye bağlamaktadır. Burada statüden kasıt, iki tarafın da sorunun çözümü üzerinde uzlaşamadıkları konusunda uzlaştıklarıdır. Diğer bir deyişle, 1976 kıta sahanlığı krizinde uyuşmazlık içindeki Türkiye ve Yunanistan'ın vardığı nokta *modus vivendi* olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de iki ülke temeldeki anlaşmazlığın çözümünü başka bir zamana bırakmayı seçerek geçici olan bu durumla yetinmek konusunda anlaşmışlardır. Nitekim kıta sahanlığı uyuşmazlığı 1987 yılında yeni bir krize yol açacaktır.

1976 kıta sahanlığı krizinin gelişme sürecindeki tarihsel akışa bakıldığında, Süleyman Demirel'in uyuşmazlığın su yüzeyine çıkarak kriz halini aldığı dönemde [1975-76 yıllarında] yeniden başbakan olduğu görülür. Ancak Süleyman Demirel'in *devletin devamlılığı* konusundaki davranış kalıbını bu krizin yönetimi sırasında görmek mümkündür. Kriz yönetiminde Demirel, uyuşmazlığın ilk ortaya çıkışı ile kriz seviyesine çıkması arasında geçen dört yılda yaşanan ve karşılıklı yapılan önerilerin tümüne hâkim olarak istemini ve söylemini üretmiştir. Kriz döneminde yaptığı açıklamalar doğal olarak önceki Türk tezlerini destekler nitelikte, aynı zamanda da Demirel'in üslubunun değişmez özelliği haline gelen *basitlik, açıklık, anlaşılabilirlik, barış ve kararlılık* öğelerini içermiştir. Yazılı basında o dönemde yer alan aşağıdaki beyanları bu görüşe ilişkin örnekleri oluşturmaktadır:

“Dünyada hiçbir milletle bu arada komşularımızla aramızda problem çıkmasını arzu etmeyiz. Bir problem çıkarsa bunun **barışçıl yollardan** hallini arzu ederiz. Türkiye hiçbir ülke için tehdit olmamıştır, olmamaya da devam edecektir. Ancak bize karşı bir **tehdit** vaki olursa bunu da **göğüslemesini** pek tabii biliriz. Yunanistan'la uzun yıllar **dostluk** içinde yaşadık... Kıbrıs, kıta sahanlığı, 12 Adaların silahlandırılması, FIR hattı gibi problemler çıktı. Bütün bu problemleri **prensiplerimize** sadık kalarak **barışçı yollardan** halletmeye çalışıyoruz...”²⁰⁸

“Yunanistan'la aramızdaki problemlerin de **barışçı** yollardan halledilebileceğini ümid ediyoruz. ... mevcut karasuları rejiminin komşumuz tarafından **tek taraflı** ve sorumsuz bir kararla değiştirilmesine kalkışıldığı taktirde, bu davranışının kesinlikle **karşısında olacağımız**, Ege kıta sahanlığı üzerindeki haklarımızdan Türkiye'nin feragat etmesinin hiçbir şekilde düşünülemeyeceği, kıta sahanlığı sorunun Türkiye ile Yunanistan arasında, **müzakereler** yoluyla ve hakkaniyet esasına dayanılarak tespiti...Türkiye bu arada Ege'de sismik araştırmalar yapmak **kararlılığını** muhafaza etmektedir...”²⁰⁹

Demirel o dönemde basınla yaptığı söyleşilerde de hem kıta sahanlığı konusuna yaklaşımını basit, sade ve anlaşılır bir üslupla açıklamaya çalışmış, hem de Türkiye'nin Ege Denizi'ne ilişkin hak ve çıkarlarını vurgulayarak, bunlara karşı bir

²⁰⁸ “Demirel: Bize Karşı tehdit vaki olursa göğüslemesini biliriz.”, **Milliyet**, 8 Haziran 1976, 10.

²⁰⁹ “Demirel: Ege'de sismik araştırma yapmaya kararlıyız.”, **Milliyet**, 11 Temmuz 1976, 6. (Vurgular bize aittir.)

tecavüzde bulunulmasının kabul edilmeyeceğini kararlılıkla ifade etmiştir. Nitekim 21 Temmuz 1976 günü Milliyet gazetesi yazarı Abdi İpekçi ile kıta sahanlığı konusu üzerinde yaptığı söyleşide bir taraftan kıta sahanlığına ilişkin düşüncelerini ifade ederken, diğer taraftan Türkiye'nin Ege'de yürüteceği sismik araştırma faaliyetlerine olası bir Yunan müdahalesinin nasıl bir tepki ile karşılaşacağına ilişkin mesajlar vermiştir:

“ ...

İpekçi: Yunanistan bunu bilmiyor mu? Yani Hora'nın Türk karasularında ve uluslararası sularda seyretmekte olduğunu[?]

Demirel: Onu biliyor ama Yunanistan Ege Denizi'ni gölü zannediyor.

...

Demirel: ... Bu araştırmayı yapmasak, Ege Denizi'nin dibi tümüyle Yunanlıların olmayacağı gibi, [Hora] bu araştırmayı yaptığı takdirde de Ege Denizi'nin tümü Yunanlıların elinden alınmış değildir. E, ne yapılacaktır? Kıta sahanlığı içinde delimitasyon yapılacaktır. Yani denizin dibinin şuraya kadar olan tabii kaynakları Türkiye'ye ait, buraya kadar olan tabii kaynaklar Yunanistan'a ait denecektir. Bunun görüşmeleri yapılacaktır. ...Ama Hora gemisi etrafında Yunanlıların kopardığı münakaşa anlaşılır bir münakaşa değildir. Umuyorum ki meseleye soğukkanlılıkla bakarlar. Kendi menfaatleri gereğidir. Durup dururken açık denizde giden, bir ticaret gemisine hücumda bulunabiliyorlar mı? Bulunamıyorlar. Bulunursa ne olur? **Başlarına bela açılır. Bu tehdit mi?** Hayır efendim. **Ne tehdidi olsun.** Açık denizde seyretmekte olan gemime sen hücumda bulunursan bu husumet olmaz da ne olur? Açık denizde denizin dibinde ne var diye araştıran, Hora gemisine en ufak bir mukabelede bulunmaya kalkarsan, gayet tabii ki, **bu hasmane bir hadise** olur. ...”²¹⁰

Kriz boyunca verdiği beyanlar ve yaptığı konuşmalardan da görülmektedir ki, Demirel iktidar olmadığı döneme ilişkin olaylarda devletin devamlılığı ilkesini titizlikle korumuştur. Mart 1971- Mart 1975 döneminde kendisi iktidarda bulunmamış ancak bu dönem içinde Türk dış politikasına ilişkin yaşanan tüm süreçleri, devletin tezlerini çok yakından takip etmiş ve çözüme ilişkin tez ve öneriler oluşturmuştur. Özellikle dış politika sorunlarıyla ilgili konularda, bir devlet adamı olarak, sadece iktidarda bulunduğu dönemleri değil, ülkenin sorunlarını bir süreklilik içinde ele alarak özümsemiş, böylelikle de kriz dönemlerinde verilecek reaksiyonlar için hep hazırlıklı olmuştur.

Karasularının Genişletilmesi ve “casus belli” Kararı

Türkiye ve Yunanistan arasındaki karasuları sınırının 3 mil olacağı Lozan Antlaşması gereğince fiili olarak belirlenmişti. Yunanistan 1936 yılında almış olduğu bir kararla karasularının tek taraflı olarak 6 mile çıkarmış, zamanın konjonktürüne bağlı olarak bu karar Türkiye tarafından bir tepki ile karşılanmamıştı. Türkiye ise

²¹⁰ Demirel'in Abdi İpekçi ile yaptığı, “*Atina'nın Tutumu Mantık Dışındır*” başlığı ile verilen söyleşisinden alınmıştır. **Milliyet**, 21 Temmuz 1976. (Vurgular bize aittir.)

1964 yılında kabul ettiği 476 sayılı Karasuları Kanunu ile kendi karasularını 6 mil olarak belirlemişti. Yukarıda detaylı olarak sunulduğu gibi, 1973 yılında Türkiye'nin Ege Denizi kıta sahanlığında TPAO'ya petrol arama ruhsatları vermesi ikili ilişkilerde konu üzerinde tartışmalar yol açmıştı. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında ise karasuları konusu ulusal güvenlik kaygıları açısından önem kazanmıştı.

Casus belli kararının ilanına neden olan esas konu Yunanistan'ın Ege Denizi'nde ulusal karasuları sınırını 6 deniz milinden 12 deniz miline çıkartabileceğinin işaretlerini vermesidir. Yunanistan'ın bu yönde bir eğilim taşıdığı anlaşılınca Demirel'in Başbakanlığındaki Hükümet caydırıcı bir önlem olarak Ege Denizi'nde Yunanistan'ın karasularını 6 deniz milinin ötesine çıkartmasını ulusal çıkarları açısından tehdit ve saldırgan bir davranış olarak göreceğini ve meşru müdafaadan kaynaklanan haklarını kullanacağını ilan etmiştir. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil 15 Nisan 1976'da ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'e yazmış olduğu mektupla bu duruma açıklık kazandırılmış ve ABD'den Yunanistan üzerinde etkili olması istenmiştir.

Casus belli kararı Demirel Hükümetinin Ege sorunlarının müzakere edilmeden fiili durumlar yaratılarak tek yanlı çözülmesi girişimlerine nasıl baktığını anlamak açısından önemlidir. Bu kararın yaratmış olduğu kararlılık ve inandırıcılık hâlihazırda Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki beklentilerinin önünde engel olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla kararın “devlet siyaseti”ni yansıttığı söylenebilir.²¹¹

Karasularının genişletilmesi konusu Demirel Hükümeti tarafından yüksek öncelikte ele alınmış hükümet, hem sivil hem de askeri bürokrasi ile tam bir *mutabakat* içinde karar vermiştir.²¹² Bu detay izlenen dış politikanın uzun dönemde *devlet politikası* olarak yerini koruması açısından önemlidir. *Devlet politikası* ve *devlette devamlılık* ilkeleri Demirel'in dış politika konusundaki tutum, davranış ve söylemlerinin temelini oluşturmuştur. Nitekim Çağlayangil'in Kissenger'a

²¹¹ Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri...**;

²¹² Söz konusu mektubun Dışişleri Bakanı Çağlayangil'e Genel Sekreter Şükrü Elekdağ tarafından hazırlanarak sunulmuştur. Elekdağ mektubun içeriğine “savaş nedeni” ibaresini koymadan önce Genelkurmay Başkanlığı ile mutabakat sağlandığını belirtmektedir. Çağlayangil bu öneriyi aldığı anda bir kez daha Genelkurmay Başkanlığı ile durumu görüşmüş ve yaptığı birkaç üslup değişikliği sonrası mektup 16 Nisan 1976'da Kissenger'a iletilmek üzere Washington Büyükelçiliğine gönderilmiştir. Bkz. Şükrü Elekdağ, “Ege'de Kriz Belgeleri”, **Milliyet**, 11 Şubat 1996, 19.

gönderdiği mektupta verilen *casus belli* mesajı, günün koşulları gereği 8 Haziran 1995 tarihli TBMM oturumunda teyit edilmiş²¹³ ve bugün hala geçerliliğini korumaktadır.

3.3.4. 1974-1979 NOTAM-FIR Krizi

Türkiye ve Yunanistan arasındaki uyuşmazlıklardan biri de hava sahası ile ilgilidir. Sivil havacılığın hızla gelişmesine paralel olarak uçuş güvenliğinin sağlanması yolunda atılan adımlardan birini 1944 Chicago Sözleşmesiyle kurulan Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü

Ege Denizi Üzerindeki FIR Bölgelerine İlişkin Türk ve Yunan NOTAM'larını Gösterir Harita

(ICAO) olmuştur. Bu sözleşme ile oluşturulan Uçuş Bildirim Bölgeleri (FIR-Flight Information Region), hava trafiğinin düzenlenmesi, haberleşmenin kesiksiz devam ettirilmesi ve meteorolojik hava olayları hakkında uyarıcı bilgilerin sağlanmasına hizmet etmek üzere tasarlanmıştır. FIR sorumluluğu, hava kontrolünü sağlayan ülkeye o bölgede egemenlik hakkı vermemektedir. Ege Denizi üzerindeki FIR sorumluluğu ICAO'nun 1950 yılında İstanbul'da düzenlemiş olduğu toplantı sırasında belirlenmiştir. Ege üzerinde uçan Uçakların uçuş sırasında bilgileri Atina'ya vermeleri, Türk karasularına girdikten sonra, bu bilgileri İstanbul'a bildirmeleri bu düzenlemeye göre öngörülüyordu. 1952 yılında Paris'te yapılan toplantıda bu husus karara bağlanmıştı. Uygulama bu şekilde 1974 yılına kadar devam etti.²¹⁴

²¹³ Bu konu, Demirel'in Cumhurbaşkanlığı dönemini inceleyen bölümde daha detaylı olarak sunulmuştur.

²¹⁴ Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri...*, 96

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan NOTAM* sorunun başlangıç noktasını Kıbrıs Barış Harekâtı'nda alınan tedbirler oluşturmuştur.

Kıbrıs harekâtı Türkiye-Yunanistan arasında bir savaş çıkması riskini de taşıdığı için Türkiye, Ege'den gelebilecek sürpriz bir saldırı ile karşılaşmamak için, 685 sayılı NOTAM ile Ege ve Akdeniz'i tehlikeli bölge ilan etmiş, harekâtın bitmesiyle de bu NOTAM'ı kaldırmıştır. Yunanistan ise, Türkiye'nin bu NOTAM'ına karşılık olarak Ege'yi "tehlikeli bölge" ilan eden ve Ege'nin tamamını uçuşlara kapatan 16 Ağustos 1974 tarihli 1066 ve 1152 sayılı NOTAM'larını yayınlamıştı.

Her iki tarafça yayınlanan bu NOTAM'lar Ege Denizi'nin tamamını uçuşlara kapatmıştı. Bu durum Türkiye ve Yunanistan'a olduğu kadar bölgeden uçuş yapacak diğer tüm ülkelere de bir kısıtlama getiriyordu. Konu üzerinde taraflar birçok kez görüşmelerde bulunmuşlar ancak bir çözüm üretememişlerdi. Kasım 1976'da yapılan Bern görüşmelerine paralel olarak Paris'te yürütülen Hava Sahası ve FIR görüşmeleri de bir sonuç vermedi. 1980 Yılına gelindiğinde dış politika gündemini işgal eden konuların başında Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşü gelmekteydi. Kasım 1979'dan beri görev yapmakta olan VI. Demirel hükümeti bu konuda önemli adımlar attı.

22 Şubat 1980 tarihinde NOTAM 714'ü tek taraflı olarak kaldırdı. Bu hareket Yunanistan tarafından hemen karşılık buldu ve aynı gün Yunanistan kendi NOTAM'larını kaldırarak karşılık verdi. Genelkurmay Başkanlığı'ndan yapılan açıklamada şöyle denmekteydi: "6 Ağustos 1974 tarihinde o günkü koşullar içinde güvenlik ihtiyaçlarının sağlanması amacıyla Ege Denizi ve Akdeniz'de 714 Sayılı Notam ve rapor hattı ilan edilmişti. Bugün değişen koşullar altında bu rapor hattının idame edilmesine gerek kalmadığından konu, Milli Güvenlik Kurulu'nda müzakere edilerek Yunanistan'ın NATO askeri kanadına dönüşü beklenmeksizin kaldırılmasına karar verilmiştir. İyi niyetimizi bir kere daha kanıtlayan bu kararın Ege hava sahasındaki sivil hava ulaştırmasının normal koşullara dönmesini sağlayacağına, ayrıca devlet uçaklarının uçuşlarını kolaylaştırılacağına inanılmaktadır. Diğer yandan karşılıklı güvenin artmasıyla iki ülke arasında bugüne kadar yavaş bir tempoyla gelişen ikili müzakerelerin de süratleneceği tahmin edilmektedir. Bu karar, Türkiye'nin Ege ile ilgili hak ve menfaatlerini muhafaza konusundaki kararlı tutumunda bir değişme anlamına alınmamalıdır. Ege'nin uluslararası sularını ve hava sahasını serbestçe kullanma prensibimizde herhangi bir değişiklik yoktur."²¹⁵

Bu açıklamaya ilişkin olarak Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen " Bu tek taraflı bir karardır. Şimdi soruluyor bu kararın karşılığında ne aldınız... hiçbir şey almadık. Kıbrıs harekâtında belki bir süre caydırıcı tesiri olmuştur ama Yunanistan'da buna karşı Ege Denizi'ni tamamen kapatarak cevap vermiştir. Şimdi

* NOTAM havacılıkta kullanılan uçuş emniyeti ile ilgili bilgilerin yayınlandığı bir bildiri anlamındadır ve İngilizce "Notice to Airmen" (havacılara bildiri) sözcüklerinin kısaltmasıdır.

²¹⁵ "Türkiye Ege Hava Sahasındaki Kısıtlamayı Kaldırdı" **Milliyet**, 23 Şubat 1980

aldığımız cevap şudur: Bugün Yunan sefiri beni ziyarete gelerek aynı şekilde Yunanistan'ın da Ege Denizi'ni kapatma kararını kaldırdığını bildirmiştir...”

Bu karar muhalefet tarafından eleştirilmiş Demirel Hükümeti'nin geleneksel dış politikadan uzaklaşmakla suçlanmışlardır.²¹⁶ Yapılan eleştiriler arasında böyle bir *azınlık* hükümetinin, çoğunluk hükümetlerinin bile cesaret edemeyeceği ödünler vermekte olduğu ve Türkiye'yi kolay kolay dönülmez yollara soktuğu söylemleri de vardı.²¹⁷ Buna karşın NOTAM kavramına ve içeriğine yabancı olan siyasilere konu üzerinde aydınlatılması ve NOTAM'ın kaldırılmasının olumlu yönleri de olduğuna yönelik yorumlarda yapılmıştı.²¹⁸

NOTAM'ın kaldırılması sürecine bakıldığında önemli bir konunun gündemde olduğu görülmektedir. Genelkurmay Başkanlığı'nın NOTAM'ın kaldırıldığına ilişkin açıklamasında “Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünden önce” ibaresi vardır. Anlaşılmaktadır ki bu konuda müzakereler hızla devam etmektedir ve Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü öngörülmektedir. Görev başında Demirel Hükümeti vardır ve alınan karar Milli Güvenlik kurulunda alınmıştır. Bu durum bize alınan bu kritik kararı

“Ankara ve Atina Ege Hava Koridorlarını Açtı”, **Milliyet**, 23 Şubat 1980.

Demirel'in onayladığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında bu bize Demirel'in dış politika kararlarını alırken üzerinde önemle durduğu *meşruluk* arayışının iyi bir örneğini oluşturur. Öte yandan Demirel'in dış politikaya ilişkin söylemlerinde sıkça kullandığı *devlet politikası* anlayışının nasıl şekillendiğinin de ipuçlarını vermektedir. Kararın Milli Güvenlik Kurulu'nda görüşülerek alınması, Demirel'in *devlet politikası* kavramı içine, kararların askeri bürokrasi tarafından da benimsenerek desteklenmesi

²¹⁶ Dışişleri Eski Bakanı Hasan Esat Işık'ın yorumu da bu yöndedir: “Yunanistan'ın hava sahası konusundaki iddiaları sürüyor. Adaları silahlandırmayı sürdürüyor. Böyle bir karar Yunanistan'ın tezini benimseyip geleneksel dış politikadan uzaklaşmak demektir” Bkz. NOTAM'ın kaldırılması geleneksel dış politikadan uzaklaşmak demektir” **Milliyet**, 19 Mart 1980,3

²¹⁷ Mümtaz Soysal, “Notamı kim Çaldı?”, **Milliyet**, 26 Şubat 1980,2

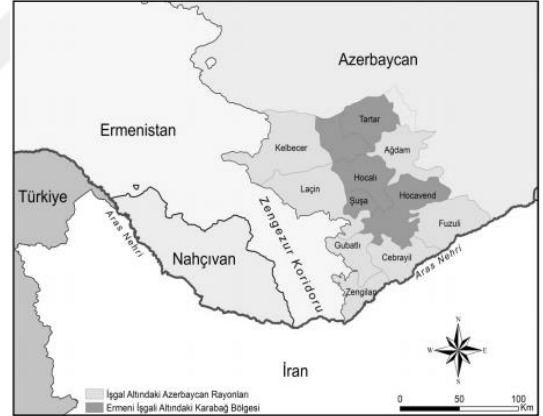
²¹⁸ Cumhuriyet Senatosu üyesi Metin Toker 26 Şubat günü yapılan oturumda, Notam kelimesinin anlamıyla başladığı konuşmasında, NOTAM 714'ün esasen *ikinci bir kontrol* olarak öngörülerek ilan edildiğini, kapsadığı bölgelerin aslında Türk radarları tarafından gözlemlendiğini söyleyerek, NOTAM'ın kaldırılmasının olumlu yönlerini de görmek gerektiğine vurdu yapıyordu. Bkz. Cumhuriyet Senatosu Tutanağı, B:40, 26.02 1980, O:1 (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t19/c046/b040/cs_190460400585.pdf)

gereğini koyduğu anlamına gelir. Bu durum, sonraki bölümlerde söz edileceği gibi, Cumhurbaşkanlığı yıllarından sonra *casus belli* krizine ilişkin geçmişe dönük yaptığı konuşmasında kullandığı; “..bu bir devlet politikası ve karardır, bütün hükümetler buna uygun davranmış, aynı önemi vermişlerdir...” söylemiyle de örtüşmektedir.

3.3.5. 1991 Nahçıvan Krizi

Demirel’in dış politika konularında etkin ve belirleyici olduğu bir başka dönemi de Sovyetler Birliği’nin dağılmasının hemen sonrasında başbakanlık yaptığı dönem oluşturur. Bu dönemde Türkiye bir taraftan uluslararası yapıdaki değişimin yarattığı yeni alanlardan faydalanmaya çalışırken, diğer yandan yaşanan belirsizliğin yeni tehditler oluşturmasını engelleyecek politika değişiklikleri yapmak durumunda kalmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle dünyaya hâkim olan uzlaşmacı eğilim Türkiye’nin bulunduğu coğrafyaya doğrudan yansımamıştır. İstikrarsızlığı devam eden Ortadoğu’ya ilaveten, Balkanlar ve Kafkaslarda yaşananlarda istikrarsız bir ortam yaratmış ve Türkiye kendisini sıcak bir çemberin içinde bulmuştur.²¹⁹

Nahçıvan, Güney Kafkasya’da Azerbaycan’a bağlı özerk bir cumhuriyettir. Nahçıvan’a özerklik statüsü ve Azerbaycan’ın ayrılmaz parçası olduğu 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları ile verilmiştir. Nahçıvan, 1928 Türkmençay Anlaşması ile Çarlık Rusya’sı tarafından ilhak edilmeden önce Nahçıvan Hanlığı ve Çarlık yıkılma sürecinde elde ettiği kısa

bağımsızlık günlerini Aras Türk Cumhuriyeti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, bu tarihten sonra Sovyetler Birliği çatısı altında ve büyük çoğunlukla özerk statülerle devam ettirmiştir. Bu süreçte ülke Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti,(1921-1923), Nahçıvan Diyarı (1923-1924), Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (1924-1990) ve Nahçıvan Muhtar(Özerk) Cumhuriyeti (1990’dan

²¹⁹ Çiğdem Nas, “Batı Avrupa Birliği Oluşumu Karşısında Türkiye’nin Durumu”, **Değişen Dünya ve Türkiye**, (Der.) Faruk Sönmezoğlu, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1996): 79.

günümüze) adlarıyla varlığını sürdürmüştür. Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgalinden önce, Azerbaycan, Ermenistan ve Nahçıvan'ın Sovyetler Birliği içinde olmaları nedeniyle, Azerbaycan-Nahçıvan arasındaki kara bağlantısı Ermenistan topraklarından sağlanmaktaydı.

Ancak, Karabağ'ın işgali ile birlikte Ermenistan bu koridoru yani, Azerbaycan-Nahçıvan bağlantısını kapatmış ve Nahçıvan'ın bağlı olduğu ülkeden tamamen izole olmasına neden olmuştu.²²⁰ Nahçıvan'ın üç tarafı Ermeni topraklarıyla çevrilidir.²²¹ Türkiye ile Nahçıvan arasında 12 kilometre uzunluğunda Aras Nehri ile belirlenmiş ortak bir sınır vardır. 1992'den itibaren Nahçıvan'da yoğun çatışmalar yaşanmış 3 Mayıs 1992 tarihinde Ermeni çeteler Nahçıvan'a saldırmış, Türkiye sınırına yakın köylere topçu ateşi açmıştır. 7 Mayıs'ta Günnük köyünü ve Şuşa kenti ele geçirilmiş ancak Ermeni çeteler Azeri güçlerinin savunması karşısında geri çekilmişlerdir.

Bu dönemde yaptığı açıklamasında Demirel, *“Ermenilerin Nahçıvan' girmeleri mümkün değildir. Çünkü Nahçıvan Türkiye'nin ahdi şemsiyesi altındadır”*²²² diyerek bir yandan Ermenileri uyarmış öte yandan Türkiye'nin hukuki temellere dayanan kararlılığını göstermiştir. 18 Mayıs 1992 tarihinde Ermeniler, Sederek'e saldırı düzenlemiştir. Sederek Türkiye ile Nahçıvan arasındaki sınır bölgesinde olması açısından stratejik önemi haizdir. Sederek'in düşmesi durumunda Türkiye ile Nahçıvan arasında sınır bağı kopmuş olacaktır. Sederek'e gerçekleşen Ermeni saldırıları Türk karar alıcılar açısından krizi tetikleyen bir gelişme olmuştur. Bu tarihten sonra Türk karar alıcılar arasında askeri müdahaleye ilişkin yoğun tartışmalar başlamıştır. 18 Mayıs gecesi bakanlar kurulu Başbakan Demirel Başkanlığında toplanmış ve konuyu ivedilikle görüşmüştür. Demirel toplantı sonrasında: *“Nahçıvan'a dokundurtmayız. Nahçıvan olayı çok faklıdır. Burasını Karabağ ile karıştırmıyoruz, ayrı tutuyor*

²²⁰ Serhat Zaman, **Siyasi Coğrafya Açısından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti**, (Ankara: Pegem Akademi, 2014): 2

²²¹ Sunulan harita Nahçıvan'ın genel konumunu göstermektedir. Nahçıvan'ın Coğrafi özelliklerine ilişkin detaylı haritalar için bkz. Zaman, **Siyasi Coğrafya Açısından...**

²²² “Demirel 2. Kıbrıs istemiyor”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1992

uz. Kimse merak etmesin....Buranın statüsünde bir değişiklik olmadan müdahalemiz söz konusu olamıyor. Zaten asker göndermek için de TBMM'yi toplayıp karar almamız gerekir” açıklamasını yapmıştır.²²³

TBMM 20 Mayıs günü üç saat boyunca Nahçıvan konusunu görüştü. Muhalefet partileri Nahçıvan’a müdahale

için Hükümete açık çek verdi. ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, DSP Lideri Bülent Ecevit ve RP Grup Başkanvekili Şevket Kazan, Nahçıvan’a gerektiğinde asker gönderilmesi için Hükümete yetki verilmek üzere Meclisten karar çıkarılmasını ve bir liderler zirvesini önerdiler.²²⁴ Ancak Cumhurbaşkanı Özal ve muhalefet partileri askeri müdahaleyi savunurken, hükümet sorunun diplomatik yoldan çözümünden yana tavır koydu. Demirel bu konuya cevap olarak:

“İstiyorlarsa gidip savaşsınlar buna mani olan yok... Nahçıvan konusunda savaş dışında her şey yapılmıştır. Mesele soğukkanlılığımızı kaybetmeden, barış içinde çözüme ulaşmaktır. Bu konuda Türkiye elinden gelen gayreti göstermektedir. Diplomatik alanda bütün girişimler yapılmıştır. Savaş mı istiyorlar? İstiyorlarsa gidip savaşsınlar. Buna mani olan yok. Savaş dışında her şey yapılmıştır. Haklıyken Haksız duruma düşmemek lazım”²²⁵ demiştir.

21 Mayıs günü Nahçıvan Parlamentosu Başkanı Haydar Aliyev Nahçıvan’da yaşanan olaylara ilişkin yaptığı açıklamada, Türkiye’nin son gündeki girişimlerinin olumlu sonuç verdiğini vurgulayarak, bir askeri müdahalenin hemen gerekmediğini şöyle belirterek: “Türkiye’nin şu ana kadar yaptığı Ermenilerin ne zaman ne yapacağı belli olmaz. Her dakikanın bir hükmü vardır. Ama şu seviyede Türkiye’nin askeri müdahalesine ihtiyaç yoktur.”²²⁶

Demirel’in 28 Mayıs 1992 günü, Nahçıvan-Türkiye arasında yapımı tamamlanarak Nahçıvan’ı Türkiye’ye bağlayan “Hasret Köprüsü”nün açılışı için Nahçıvana gitmesi planlıydı. Yaşanan gelişmelere paralel olarak Demirel bu ziyaret öncesi 25-26 Mayıs günlerinde oluşan geniş katılımlı bir temsilci grubuyla Moskova

"Demirel, Bush'u Telefonla Uyardı: 'Ermeni Saldırıları Dursun. Seyirci Kalamayız'", **Milliyet**, 8 Mayıs 1992.

²²³ "Ankara'da Zor Gecenin Perde Arkası", **Hürriyet**, 20 Mayıs 1992

²²⁴ Bilal N. Şimşir, **Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011): 421

²²⁵ Fikret Bila, "İstiyorlarsa Gidip Savaşsınlar", **Milliyet**, 20 Mayıs 1992, 18.

²²⁶ "Müdahale Gerekmez", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1992

ziyaretini gerçekleştirdi.²²⁷ Türk heyeti başbakanlıktan 29, dışişlerinden 9, kamu kuruluşlarından 13, iş çevrelerinden 35 Türk basınından 34, yabancı basından 7 kişi olmak üzere toplam 141 kişiden oluşmaktaydı. Bu ziyaret öncesinde başbakanlık konutunda yaptığı toplantıda “*Şimdiye kadar ki ziyaretlerin en enteresandır. Beni aydınlatın bakalım*” Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve diğer ilgililerden bilgi aldı. Sonunda “*Ben alacağımı aldım*”²²⁸ diyerek hazırlıklarını tamamladı.

Moskovada Rusya lideri Boris Yeltsin ile görüşmeler yapan Demirel, *Dostluk ve İşbirliği Antlaşması*nın imzalanması sonrasında Türkiye’ye döndü. Dönüşünde yaptığı açıklamalarda, Türkiye ile Rusya’nın Nahçıvan ve Azerbaycan konusunda görüş birliği içinde olduğunu belirterek, “*Siyasi alanda düşündüğümüz yere vardık*”²²⁹ dedi. Bu görüşmeler sonrasında Demirel ile Yeltsin arasında kırmızı telefon hattı kuruldu.

“Diplomatik Başarı”, **Milliyet**, 27 Mayıs 1992.

Rusya ile görüşmelerinden istediği sonucu alan Demirel, 28 Mayıs 1992’de Hasret köprüsünün açılması törenleri için Nahçıvan’a gitti. Bu ziyaretteki heyetide geniş bir katılım göstermekteydi. Heyette başbakan yardımcısı Erdal İnönü, 7 bakan ve 52 milletvekili bulunuyordu. Açılış töreninde yaptığı konuşmalarda Demirel, kuvvet kullanma yoluyla toprak kazanmanma devrinin geçtiğini bu yolun kapandığını söyleyerek, “*Kim kuvvet kullanmaya kalkarsa bilmelidir ki kendisinden kuvvetlisi vardır, pişman olacaktır.*” demiştir.

Nahçıvan krizi sürecinde izlenmektedir ki, Demirel’in beyanları, geçmiş dış politika krizlerindeki beyan ve davranışlarıyla paralellik göstermektedir. *Barışçı* çözüme yapılan vurgunun yanı sıra, *büyük güçlerle olan ilişkilerde dikkatli* davranması, kriz konusunun *hukuki* temellerde ve dünya kamuoyunun kabul edeceği şekilde çözülmesi yönünde verdiği beyanlar bu görüşü desteklemektedir. davranışlarının izlenmesi açısından geçmiş davranışlarıyla paralellik gösterdiği görülmektedir.

²²⁷ Şimşir, *Azerbaycan, Azerbaycan’ın Yeniden...*, 422

²²⁸ Şimşir, *Azerbaycan, Azerbaycan’ın Yeniden...*, 423

²²⁹ “Moskova’yla Yeni Ufuklar”, **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1992

Demirel'in Soğuk Savaşın sona erdiği süreçte izlenmesi gereken bir başka davranışı da yeni bağımsızlık kazanan Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleriyle ilgilidir. 20 Kasım 1991 ile Cumhurbaşkanlığı görevine başladığı 25 Haziran 1993 tarihleri arasındaki bu dönemde belirleyici olan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerde oynadığı rol olmuştur. Her ne kadar 1992 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışma bir Türk Dış Politikası krizi değilse de, Demirel'in bölgeye yaptığı ziyaretler sırasında kullandığı üslup bu inceleme konusu açısından önemlidir.²³⁰ Başbakan Demirel bölgeye, 27 Nisan - 3 Mayıs 1992 tarihleri arasında, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ı kapsayan bir ziyaret gerçekleştirmişti. Bu gezi öncesi havaalanında yaptığı konuşmada Türk halkına yönelik yaptığı konuşmanın bir bölümünde “... Biz bu ülkeler idare edecek değiliz. Biz onların bağımsızlıklarını koruyarak kendi ayakları üzerinde durmalarını istiyoruz. Her türlü manevi desteği, her türlü moral desteği onlara sağlayacağız...” 2 Mayıs günü Bakü havaalanında yaptığı konuşmada ise Karabağ'da şehit düşenlere de değindikten sonra “...Türkiye Cumhuriyeti Devleti, her şart altında 100 sene sonra da olsa aradaki duvarı kaldıran yeni dünya geleceğinde Azeri kardeşlerimizin yanındadır, yanında olmaya devam edecektir. ..” diyerek Türkiye'nin desteğini dile getirmiştir.

Demirel'in bu ziyaretleri sırasında yaptığı konuşmaların, yaklaşık yetmiş yıllık bağımsızlık ve demokratikleşme tecrübesi olan Türkiye'den bağımsızlığını yeni kazanan bu ülkelere deneyim aktarma ve rehberlik etme amacını taşıdığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak, bu ziyaretleri sırasında ve Türkiye'ye dönüşünde TBMM'de yaptığı konuşmaların içeriğine ve üslubuna dikkat edildiğinde, konuşmalarında bu amacın ötesinde Demirel'in dünya görüşünün ve dış politika davranışlarının bir özetini bulmak mümkündür.

Demirel Bakü'deki resmi görüşmeler öncesinde Türk dünyasına ve Karabağ sorununa ilişkin verdiği demecinde: “Karabağ olayı, umuyoruz ki uluslararası zeminlerde adil, haklı bir çözüme ulaşacaktır. Bu çeşit işler kolay olmaz, biraz zaman alabilir, biraz sabırlı olunması lazımdır. Ve uluslararası zeminlere çıkarken,

²³⁰ Bu bölümde sunulan Demirel'in konuşmaları, Şimşir, **Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden...**340-385'den derlenmiştir.

hazırlıklı çıkmak lazımdır...” diyerek uluslararası ortamda davranış kalıplarına ilişkin ipuçlarını veriyordu.

Yine 2 Mayıs 1992 günü Azerbaycan Parlamentosunda yaptığı uzun bir konuşmada; Karabağ’da yaşanan acıları Türk halkının da paylaştığını, yeni dönemde kurdukları devletin hukukun üstünlüğüne dayanması gerektiğini, pazar ekonomisini, seküler devletin neden önemli olduğunu, devletin ve kurumlarının önemini vurguluyordu. Bağımsızlığın korunmasının ve bir devletin istikrarının ana temelini, orada kimin neden sorumlu olduğunun bilinmesiyle ilgili olduğunu söylüyordu.

Karabağ olayına ilişkin olarak söyledikleri ise, kendisini de içerecek şekilde Türk dış politikası davranışının eleştirel bir özeti gibiydi:

“ ... Ve şunu da üzüntüyle söyleyeyim ki, uygar dünya, zaman zaman Karabağ olayında Ermenileri haklı, Azerileri haksız bulabiliyor... Evet bununla şunu söylemek istiyorum; davayı dünyaya çok daha iyi anlatmak lazım; anlatılamaz anlamında söylemedim. Bazen biz, bizim tabiatımız icabı, vakarımız icabı, asaletimiz icabı herkesin kafasını şişirmeyelim diye bazı şeylerde mütevazı davranırız. Daha doğrusu propagandayı bilmeyiz. Bizim milletimizin tabiatında bu çeşit özellikler vardır. Asaletinden gelir ama zarar verir...”

2 Mayıs 1992 Akşamı Azerbaycan Cumhurbaşkanı Vekili Memedov’un onuruna verdiği akşam yemeğinde rehberliğine devam niteliğinde bir konuşma yaptı. Bu konuşması yine uluslararası sistemi algılayışı ve uluslararası ortamdaki davranışların önkoşullarını anlatır nitelikteydi:

“ ... Azerbaycan’ımız Birleşmiş Milletler üyesidir. Ayrıca Avrupa güvenlik ve işbirliği Konferansının üyesidir ve ECO üyesidir sonra Kuzey Atlantik Dayanışma Derneği üyesidir. Binaenaleyh artık kendi sınırları içinde, kendi koşulları, şartları içinde değildir, dünyayla beraberdir. Binaenaleyh, dünyada kimse yalnız değildir. Zora başvurarak sorun çözmek de mümkün değildir. Azerbaycan hiçbir zaman yalnız olmamıştır... Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti hep uluslararası hukuka, adalete ve muadelete yani eşitliğe dayanmıştır. Azerbaycan’ın da her zaman yanında olmuştur, olmaya devam edecektir...”

Dış politika davranışlarında uluslararası ve bölgesel dengeleri hesaba katmak konusunda düşüncelerini içeren örnekleri ise yine 2 Mayıs günü Bakü’de yaptığı basın söyleşisinde söylediği sözlerde bulmak mümkündür:

“...1990 dünyası yeni bir dünyadır falan diye konuşuyoruz; ama bir Türklük dünyası meydana gelmiştir. Adriyatik Denizi’nden Çin Seddine. Dünya bu lafı duymaktan rahatsızdır. ‘Efendim Pan-Türkizm mi oluyor ?’ Yok efendim Pan-Türkizm mantürkizm! Senelerce Adriyatik Denizi’nden Çin Seddine bir Türk dünyası var dedirtmemek için dünyanın maskaralığı devam etmiştir. Bu insanları esir tutan biz miyiz? Kendileri mi esir olmaya razıydı?...” Bir gazetecinin [Bu arada aşağı yukarı hemen hergün konuşmalarınızda ‘kimse yanlış anlamasın’ diye Moskova’ya mesaj veriyorsunuz, Yani Moskova çok mu tedirgin bu konuda?] sorusu üzerine Demirel konuya açıklık getirerek: Evet doğrudur... Pan-Türkizm’den Moskova oldum olası tedirgin olmuştur. Bu benim hareketim, bir Pan-Türkizm hareketi değil. Çünkü, bugün bu ülkelerden hangisine ‘Gelin sizinle federasyon olalım yahut konfederasyon olalım’ deseniz razı olmazlar. Niye razı olsunlar yani? Hani bir büyük ağabeyden kurtulmuş, bir başka büyük ağabeye, bir ‘Big Brother’dan başka Big Brother’a’ niye razı olsun? Bırak rahat olsun, serbest olsun. Bizim yapacağımız şey kültürel, ekonomik, sosyal sahada işbirliğidir...”

Başbakan Demirel'in yeni bağımsızlığı kazanan Türk Cumhuriyetlerine yaptığı gezi boyunca yaptığı konuşmalarda, basın açıklamaları ve söyleşilerinde kuşkusuz birçok farklı konuya değinmiş, durumun gerektirdiği söylemlerde bulunmuştur. Bunların tümünü bu çalışmanın içine almak mümkün olmadığı gibi içeriklerinin tümü birden çalışmanın ilgi alanına girmemektedir. Ancak son olarak gezi sonrasında 7 Mayıs 1992 günü TBMM Genel Kurul toplantısında milletvekillerine bilgi verdiği konuşmasının bazı bölümleri yukarıda sözü edilen düşüncelerinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Konuşmasının Türkiye'nin bu ülkelere nasıl bakması gerektiğine ilişkin bölümünde:

“...bu ülkeler kendi kendilerini idare edecekler ve kendi ayakları üzerinde duracaklardır. ... bu işbirliği bu ülkelerin siyasetine ve gidişatına ipotek koymamız anlamında olmaz. Böyle düşündüğümüz zaman, bir süre sonra bu ülkelerin teker teker bizim yanımdan uzaklaştığını görürüz. Binaenaleyh, bunların bağımsızlıklarına saygı, bunların kendi kişiliklerine, kendi özgür siyasetlerine saygı, bence Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en başta gelen prensibi olmalıdır...” demiştir.

Aslında başka ülkelerle işbirliği yaparken onlarla nasıl bir ilişki kurulması gerektiğini anlatan bu sözleri, başka ülkelerin de Türkiye ile işbirliği yaparken nelere dikkat etmesi gerektiğinin bir özeti niteliğindedir. Nitekim onun döneminde yaşanan dış politika krizlerinin yönetiminde de görülmektedir ki, Türkiye'nin ittifak içinde olduğu ve kriz dönemlerinde, krizin çözülmesinde müdahil olan üçüncü taraf devletlere karşı alınan tavır da bu yöndedir. Üçüncü tarafın müdahalesine ancak Türkiye'nin hak ve menfaatleri zarar görmediği sürece açık olunmuş ama her bir krizde gerektiğinde Türkiye'nin tek başına kalacağı durumlara ilişkin bir plan ve hazırlık yapılmıştır. Demirel bu yaklaşımını aynı konuşmasının Azerbaycan'a ilişkin son bölümde çok net bir biçimde ortaya koymuştur:

“... ama herkes bilmelidir ki aslında bayrak, eğer uğrunda kan dökülmüşse bayraktır; toprak, uğrunda kan dökülmüşse vatandır; bunun başka yolu yoktur. Bunun Azerbaycan'da iyi anlaşıldığı kanaatindeyim. Yani, bir millet millet olmak istiyorsa, mutlaka gerektiği zaman ölmesini bilecektir...”

Yukarıda sunulan konuşmalarına ilişkin tamamlayıcı tespit ve değerlendirmeler sonuç bölümünde ayrıca yapılacaktır.

3.3.6. 1992 Muavenet Krizi

Yedinci Demirel hükümeti sırasında yaşanan önemli bir dış politika olayını Ekim 1992 yılında Doğu Akdeniz'de başlayan ve Ege Denizi'nde süren Kararlılık Gösterisi-2 (Display Determination-2) NATO tatbikatı sırasında yaşanan olay oluşturmuştur. Bu tatbikat sırasında Türk Muhribi TCG Muavenet'in, Amerikan

Uçak Gemisi USS Saratoga'dan atılan iki satıhta- satıha füze ile vurulması, bunun sonucu olarak da 5 Türk denizcisinin yaşamını yitirmesi ve 11 denizcinin yaralanması ülke gündemine oturmuştur. 1 Ekim gecesi 23.00 civarında yaşanan olay sonrasında yaşamını yitiren askerlerin cenazeleri ve yaralı askerler ABD'ye ait helikopterler ile İzmir'e getirilmiş, Muavenet'in Gölcük limanına götürülmesine karar verilmişti. Olayın hemen sonrasında, yaşanan üzüntüye paralel olarak, bir tatbikat sırasında bu tür bir olayın nasıl olabileceği tüm askeri makamlar kadar Türk Kamuoyu için de merak konusu olmuş ve olay üzerinde birçok farklı yorumlar yapılmıştır. Olaydan birkaç saat sonra yaptığı açıklamada Genelkurmay Başkanlığı olayı bir "kaza" olarak tanımlıyordu. Ancak açıklamada önemli bir konu öne çıkıyordu; *gemiler Saroz Körfezine doğru intikal halindeydiler ve tatbikatın bu aşamasındaki seyir sırasında fiili atış planlı değildi.*²³¹ Donanma Komutanı Güven Erkaya ise TCG Muavenet'te yaptığı incelemeler sonrası; " *maalesef tamamen bir kaza neticesi ABD gemisinden ateşlenen güdümlü merminin isabet ederek patlaması sonucu olay meydana geldi*" diyordu.²³² ABD Başkanı George Bush, Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Demirel'i arayarak üzüntülerini bildirdi. Başbakan Demirel bakanlar kurulunu olağanüstü toplantıya çağırarak yaptığı konuşmasında ihtiyatlı bir dil kullandı. " *Olayın ne olduğunu araştırmalar ortaya çıkaracaktır. Bir önyargıyla hareket etmek istemiyoruz. Bir şüphe yaratmak istemiyoruz.*"²³³

Bu açıklamalara paralel olarak ABD tarafından da açıklamalar yapılıyordu. ABD Savunma Bakanlığı yetkilileri bir teknik arıza olduğunu sanmadıklarını belirtiyorlardı. Onlara göre,

"NATO tatbikatından dolayı Saratoga gemisindeki denizciler, simule bir füze ateşlemesi eğitimi yapıyordu. Yani füzeyi ateşleyecekmiş gibi gerçekte yapılması gereken tüm unsurları yerine getiriyorlardı. Ancak bir yerde unutulmuş bir kod veya füzelerin yanlışlıkla ateşlenmemesi için konulan önlemlerin çalışmaması, düğmeye basıldığında füzelerin ateşlenmesine yol açtı. Muavenet karşı taraftan yani düşman tarafında olduğu için de füzelerin radarı bu gemiye kilitlenmişti. Böylece kaza meydana geldi." ²³⁴

4 Ekim Tarihinde Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'i ziyaret eden NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanı John M. Shailashvili, soruşturma sonrası suçlu bulunanlara ne ceza verileceği konusunda yöneltilen soru üzerine " *soruşturma*

²³¹ "Roket Nasıl Ateşlendi", **Milliyet** 3 Ekim 1992, 12.

²³² "Aptal Coni Yüreğimizi Yaktı", **Milliyet**, 3 Ekim 1992, 12.

²³³ **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1992.

²³⁴ **Milliyet**, 4 Ekim 1992.

tamamlanmadan cevap vermek zor, ama soruşturma sonucu gerekli işlemler yapılacak, nerede yanlışlık var ortaya çıkacak...” dedi. Bu tür durumlarda ateş etme yetkisi kimdedir sorusuna ise “ Tatbikatın atış yapılmayan safhasında ateş etme yetkisine kimse sahip değildir. Biz zaten bunun için soruşturma yapıyoruz”²³⁵ diyerek yanıtladı.

NATO yetkilileri ve ABD’li uzmanlardan oluşan iki heyet olayı ve Muavenet Gemisindeki hasarın araştırılması için görevlendirildi. Genelkurmay Başkanlığı soruşturmanın en kısa sürede tamamlanacağını belirtirken, Gölçük’te yapılan cenaze töreninde, Harp Filosu Komutanı *olayın gerçek nedenlerinin ortaya çıkartılmadıkça içlerinin rahat etmeyeceğini, kaza olduğu söylenen olayın Türk Silahlı Kuvvetlerinin bağrında bir yara olarak kalacağını* söylüyordu.²³⁶

Muavenet’in vurulması ve sonrasında yaşanan olayların bütününe bakıldığında Türkiye’nin bu konuyu *krizleştirme* konusunda çekimser davrandığı görülmektedir. Bu tespitin nedeni, olay sonrasında bir savaş gemisi ile birlikte, savaş gemisi komutanını da içeren yetişmiş denizcilerini kaybeden Türkiye’nin tepkilerinin önceki krizlerden farklı olmasıdır. Türkiye’nin bu olayın sonuçlarını daha çok ABD’den askeri/silah taleplerinin temininde bir basamak olarak kullandığı söylenebilir. Nitekim olay sonrasında Ankara’da yapılan Türk-ABD Üst Düzey Savunma Grubu toplantısında, Genelkurmay 2. Başkanı Muavenet olayının disiplinsizlik eğitimsizlik ve komuta hiyerarşisindeki bozukluktan sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir. Buna karşın ABD heyeti başkanı Washington’un özür dilediğini birkaç kez yinelemiştir. Genelkurmay 2. Başkanı devamla, Ege’deki dengelerin önemli olduğunu bu nedenle Türkiye’nin en az üç muhrice daha ihtiyaç duyduğunu, Muavenet olayının bunun dışında tutulmasını beklediklerini belirtmiştir. ²³⁷ Görüldüğü gibi Muavenet’in vurulması sonrasında yaşananlar, dış politika krizlerinde hem Türk karar alıcılarının hem de sivil ve askeri bürokrasisinin genel tavrı olan, *nota vermek, sert açıklamalarda bulunmak, istemini net bir biçimde dile getirmek ve çözüme yönelik atılacak adımları tarif etmek* şeklinde özetlenebilecek

²³⁵ **Milliyet**, 5 Ekim 1992

²³⁶ **Milliyet** 6 Ekim 1992

²³⁷ Bu toplantıda ayrıca ihtiyaç duyulan Kobra helikopterleri de dile getirilmiş, ayrıca yaklaşan seçimler öncesi Bush Hükümetinin giderayak Türkiye’yi tatmin etmek üzere hibe programının uygulanmasına yardımcı olmasını ve Clinton’un yapılacak seçimleri kazanması durumunda programı desteklemesini beklediklerini dile getirmişlerdir. Haberin detayları için bkz. “Saratoga İçin Sert Çıkış”, **Milliyet**, 21 Kasım 1992.

temel davranış kalıplarını göstermemişlerdir. Bu alışıldık olmayan davranış kalıbının, ABD'nin müttefik bir ülke olması kadar Türkiye ile ABD arasında var olan güç asimetrisinden de kaynaklandığı ortadadır. Aksine görüşler dile getirilmiş olmakla beraber²³⁸, yapılan resmi açıklama ve raporlarda Muavenet olayında bir kasıt bulunamamış olması da Türkiye'nin verdiği tepkinin şekillenmesinde etkin olduğu söylenebilir.

Nitekim yürütülen soruşturmalar sonrasında yapılan açıklamalar da olayın insan hatasından kaynaklandığını vurguluyordu. Soruşturma sonrasında, Saratoga subaylarının bir saldırıya karşılık vermek amacıyla NATO gemilerinin yakın bulunuşlarından yararlanmayı hedefledikleri belirtiliyordu. Ancak bir yetkili uyandırılan denizcilerin gerçek bir saldırıyla karşı karşıya olduklarını sanarak füzeleri ateşlediğini söylüyor ve *Türklere karşı bilinçli olarak yapılmış bir saldırı olasılığını reddediyordu*.²³⁹

1 Aralık 1992 tarihinde Napoli'de NATO Güney Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Jeremy Michael Boorda tarafından açıklanan soruşturma raporunda, ABD uçak gemisi komutanı ve 7 personelinin suçlu bulunduğu belirtiliyordu. Raporun özünde gemi personelinin uygun prosedürleri takip etmediği, kazaya personelin bilgisizliği ve eğitimsizliğinin katkıda bulunduğu ifade ediliyordu. Yaptığı açıklamada Boorda, Türkiye'ye Muavenet yerine yeni bir gemi verileceğini ve şehit ailelerine de tazminat ödeneceğini de söyledi.²⁴⁰

Başbakan Demirel'in yaşanan bu süreçte yaptığı açıklamalarının *temkinli* olduğunu belirtmek gerekir. Yine *büyük güçlerle çatışmadan kaçınacak* bir davranış tarzı belirlediği, buna ilave olarak olayı açıklayacak raporu bekleyerek olayın etkisini ve tepkileri *zamana yaymayı* tercih ettiğini tespit etmek mümkündür.

²³⁸ Bu dönemde basında yer alan haberlerde değişik yorumlar bulunmaktaydı. Bazıları, ABD'nin Muavenet olayını Türkiye'ye vermek istediği eski tip Amerikan gemilerini kabul ettirmek için bir gözdağı olarak kullandığını öne sürerken, diğerleri olayın Kuzey Irak'taki Kürt birimlerine Amerikan desteğinden dolayı ilişkilerin gerginleştiği döneme denk geldiğini ileri sürüyordu. New York Times'ın olaya ilişkin yorumunu da aktaran haber için bkz. "Komutanlar Cezalandırılacak", **Milliyet**, 30 Kasım 1992

²³⁹ **Milliyet**, 27 Kasım 1992. Ayrıca bkz. **Milliyet** 30 Kasım 1992

²⁴⁰ Haberin detayları için bkz. "Saratoga Personeli Suçlu Bulundu", **Milliyet**, 2 Aralık 1992,13

Tablo 3.6. SÜLEYMAN DEMİREL'İN PARLAMENTO DIŞI, CUMHURBAŞKANI, SİYASET ÜSTÜ OLDUĞU DÖNEMİNDEKİ DIŞ POLİTİKA KRİZLERİ

HÜKÜMET NO	HÜKÜMET ŞEKLİ	BAŞBAKAN	KRİZ SÜRECİNDE SİYASİ KONUMU	DIŞPOLİTİKA KRİZLERİ					
28. HÜKÜMET	KOALİSYON	İSMET İNÖNÜ	Bürokrat / Parlamento Dışı	1964 JOHNSON MEKTUBU KRİZİ	1964 KIBRIS KRİZİ				
29. HÜKÜMET	KOALİSYON	SUAD HAYRİ ÜRGÜPLÜ	Başbakan Yardımcısı						
49. HÜKÜMET	GEÇİCİ	ERDAL İNÖNÜ	Cumhurbaşkanı						
50. HÜKÜMET	KOALİSYON	TANSU ÇİLLER		1994-1995 EGE DENİZİ KRİZİ					
51. HÜKÜMET	AZINLIK	TANSU ÇİLLER							
52. HÜKÜMET	KOALİSYON	TANSU ÇİLLER		1996 KARDAK KRİZİ					
53. HÜKÜMET	KOALİSYON	MESUT YILMAZ							
54. HÜKÜMET	KOALİSYON	NECMETTİN ERBAKAN		1997 S300 FÜZE KRİZİ					
55. HÜKÜMET	KOALİSYON	MESUT YILMAZ			1998 SURİYE - ÖCALAN KRİZİ				
56. HÜKÜMET	AZINLIK	BÜLENT ECEVİT							
57. HÜKÜMET	KOALİSYON	BÜLENT ECEVİT							
58. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK	ABDULLAH GÜL							
59. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK	R.T. ERDOĞAN							
60. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK	R.T. ERDOĞAN							
61. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK	R.T. ERDOĞAN	Siyaset Üstü	2003 DOĞU AKDENİZ MEB KRİZİ	2003 SÜLEYMANİYE ÇUVAL KRİZİ	2010 MAVİ MARMARA KRİZİ	2011 SURİYE KRİZİ	2014 İŞİD REHİNE KRİZİ	2015 SÜLEYMAN ŞAH TÜRBEŞİ KRİZİ
62. HÜKÜMET	ÇOĞUNLUK	AHMET DAVUTOĞLU							

3.4. Demirel'in Cumhurbaşkanlığı Dönemi ve Dış Politika Krizlerindeki Rolü

Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonraki dönemde ortaya çıkan dış politika krizlerindeki rolü Türkiye'de anayasal açıdan siyasal sorumsuz durumda olmasına rağmen Cumhurbaşkanının süreçte nasıl etkili olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Yürütme erki içindeki konumu ile yetkilerini kullanırken kimi zaman Bakanlar Kurulu ve Hükümetin görev ve yetkilerine müdahale sayılabilecek girişimlere rastlamak mümkündür. Bu durum kimi zaman krizlerde Başbakan – Cumhurbaşkanı rekabetinde “rol çalma” olarak görülmüş, kimi zaman ise devletin en üst temsilcisinin siyasal ortak aklı yansıtan müdahalesi olarak kabul edilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı sürecinde ise Demirel'in doğrudan ve/ya dolaylı olarak yönetimine müdahil olduğu aşağıdaki dış politika krizleri yaşanmıştır:

- 1994-1995 Ege Denizi *casus belli* Krizi,
- 1996 Kardak Kayalıkları Krizi,
- 1997 S-300 Füze Krizi,
- 1998 Suriye-Öcalan Krizi.

3.4.1. 1994 Ege Denizi [*casus belli*] Krizi

Bu konu Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin (UNCLOS) 1994 yılında yürürlüğe girmesi sonrası Yunanistan'ın karasularını kendi uygun gördüğü zamanda 12 mile çıkaracağı yönünde yaptığı açıklamalar sonrası tırmanmıştır. Türkiye bu konuyu Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkaracağı algısıyla doğrudan Ege'deki çıkarlarına ve güvenliğine tehdit olarak algılamış ve 1976 yılında yapmış olduğu “casus belli” kararı ile açıklamıştır. 1976 yılındaki savaş nedeni sayma kararı halen Yunanistan'ın ulusal karasularını 6 milin ötesine geçmesini önleyen bir caydırıcı faktördür. Kriz Yunanistan'ın karasularını 6 milde tutacağı açıklamaları sonrasında yumuşamış, krize neden olan 12 mil konusu zamanla unutulma sürecine girmiştir. Ancak krize neden olan uyuşmazlık konusu sonraki yıllarda da gündeme gelerek varlığını sürdürmüştür.

1994 yılında yürürlüğe giren UNCLOS dolayısıyla Yunanistan'ın karasularına ilişkin görüşlerini yeniden deklare etmiş olması Türkiye'de bir uyarıcı etkisi yaratmış ve Yunanistan'ın yeni süreçte karasularını 6 milin ötesine

geniştirebileceğine dair kuşklara neden olmuştur. Yunanistan parlamentosunun almış olduğu kararın ardından Türkiye'nin kırmızı çizgi çizerek gösterdiği tepkisi, TBMM'de alınan yaşama geçirilmiştir. Ege Denizi'nde sahillerin karşıt olduğu alanların yanı sıra, sahillerin bitişik olduğu alanlarda da karasuları çerçevesinde Türkiye ile Yunanistan arasında herhangi bir deniz sınırı mevcut değildir. Karasularının 6 milin ötesine genişletilmesi, 12 deniz miline çıkarılması Ege Denizi'ndeki çıkar ve dengeleri Türkiye'nin aleyhine orantısız bir şekilde değiştirecektir.²⁴¹ Bu çalışma kapsamında, tarafların karasularının belirlenmesi hakkındaki görüş ve tezlerinden²⁴² çok, bu krize ilişkin iki temel konu ele alınacaktır. Birincisi TBMM'de konuya yönelik alınan karar, diğeri ise Süleyman Demirel'in krizin yaşanmasından yıllar sonra geriye yönelik yaptığı açıklamalardaki bakış açısının tespiti.

09 Haziran 1995 tarihinde Türk basını, Yunanistan'ın karasularını 12 deniz miline çıkarma girişimlerinin savaş nedeni sayılacağına ilişkin TBMM'de alınan bir karardan bahsediyor fakat bunu manşetten vermiyordu. Haberde, mecliste bulunan partilerden DYP Grup Başkan Vekili Turan Tayan, CHP Grup Başkan Vekili Abdülkadir Ateş, ANAP Grup Başkan Vekili Hasan Korkmazcan ve RP Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül'ün imzasını taşıyan metnin içeriği şöyle veriliyordu:

“ Yunanistan karasularını 12 mile çıkarmak istediğini ortaya atmıştır. Bu durum gerçekleştiği takdirde, Yunanistan'ın Ege Denizi'nin yaklaşık %72'sini egemenliği altına almış olacaktır. Bir yarımada olan Türkiye'nin dünya denizlerine ve okyanuslarına Yunan karasularından geçerek ulaşmasına yol açacak böyle bir durumu kabul etmesi asla düşünülemez. Türkiye'nin Ege'de hayati hak ve menfaatleri vardır.

TBMM Yunanistan Hükümetinin Lozan'da kurulmuş olan dengeyi bozacak biçimde Ege'deki karasularını 6 milin ötesine çıkarma kararı almayacağını ümit etmekle birlikte, böyle bir olasılık durumunda ülkemizin hayati menfaatlerini muhafaza ve müdafaa için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne askeri bakımdan gerekli görülecek olanlar dahil olmak üzere tüm yetkilerin verilmesine ve durumun Yunan ve dünya kamuoyuna dostane duyularla duyurulmasına karar verilmiştir.”²⁴³

²⁴¹ <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>

²⁴² Tarafların karasularına ilişkin tezlerinin detayları için bkz.; Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri...**; Sevin Toluner, **Milletlerarası Hukuk Ders Notları**, (İstanbul: Beta Yayınları, 1989); Fırat, “Yunanistan'la İlişkiler” ; Heraclides, **The Greek-Turkish Conflict...**; Hüseyin Pazarıcı, “Ege Denizi'ndeki Türk-Yunan Sorunlarının Hukuki Yönü,” **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, Der. Semih Vaner, (İstanbul: Metis Yay., 1989): 106-127; Aydoğan Özman, **BM III. Deniz Hukuku Sözleşmesi**, (İstanbul: IDTO Yayınları, 1984).

²⁴³ “Atina'ya 12 Mil Uyarısı”, **Milliyet**, 09 Haziran 1995, 14

Görüldüğü üzere 12 mil olayına ilişkin TBMM ayrıca bir karar almamış, Mecliste bulunan partiler adına üst düzey temsilcilerinin ortaklaşa aldığı ve imzaladığı bildirge Meclis Başkanlığı'na sunulmuştur. Aşağıda 08 Haziran 1995 günü TBMM genel kurulunda konuya ilişkin yapılan görüşme metni Meclis tutanaklarından tam metin olarak verilmiştir.

“... TBMM'de temsil edilen siyasî partilerin, Yunanistan'ın Ege Denizindeki karasularının 12 mile çıkarılmasına yönelik tutumunun doğuracağı sonuçların Yunan ve dünya kamuoyuna dostane duygularla duyurulmasına ilişkin önergesi

BAŞKAN — Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu buluna siyasî parti mensuplarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verdikleri bir önerge var; okuyorum: ‘Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki metnin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunun oylamasına sunulmasını saygılarımızla arz ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 8 Haziran 1995 tarihinde yaptığı 121 inci Birleşiminde, Yunan Parlamentosunun, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesini onaylayarak, Yunanistan yönünden uygulanabilecek aşamaya getirmesi sonucu ortaya çıkan durumu görüşmüş, aşağıdaki açıklamayı oybirliğiyle kabul etmiştir:

Türkiye-Yunanistan arasında ortak deniz olan Ege'deki dengeler, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşmasıyla kurulmuştur. O tarihte her iki ülkenin karasuları 3 deniz mili olarak belirlenmişti. Bu durumda, millî hükümler dışındaki açık deniz alanları Ege'nin yüzde 70'ini oluşturmaktaydı. Yunanistan, 8 Ekim 1936 tarihinde karasularını 6 deniz miline çıkararak Ege'nin yüzde 43,68'ini, yani yaklaşık yarısını egemenliği altına almıştır. Ancak, 1964 tarihinde 6 mile çıkarılan Ege'deki Türk karasuları ise, Ege'nin yaklaşık yüzde 7'lik bölümünü kapsamaktadır. Ege'nin yarısı halen açık deniz alanı statüsünde bulunmaktadır. Yunanistan, son olarak, Deniz Hukuku Sözleşmesinin, esas itibarıyla açık denizler ve okyanuslar için belirlenmiş bazı hükümlerinden yararlanarak, karasularını 12 mile çıkarmak isteğini ortaya atmıştır. Bu durum gerçekleştiği takdirde, Yunanistan, Ege Denizi'nin yaklaşık yüzde 72'sini egemenliği altına sokmuş olacaktır. Bir yarımada olan Türkiye'nin, dünya denizlerine ve okyanuslarına Yunan karasularından geçerek ulaşmasına yol açacak böyle bir durumu kabul etmesi asla düşünülemez. Türkiye'nin, Ege'de hayatî menfaatleri vardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yunanistan Hükümeti'nin Lozan'la kurulmuş dengeyi bozacak biçimde Ege'deki karasularını 6 milin ötesine çıkarma kararı almayacağını ümit etmekle birlikte, böyle bir olasılık durumunda, ülkemizin hayatî menfaatlerini muhafaza ve müdafaa için, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine, askerî bakımdan gerekli görülecek olanlar da dahil olmak üzere, tüm yetkilerin verilmesine ve bu durumun Yunan ve dünya kamuoyuna dostane duygularla duyurulmasına karar vermiştir.’ (‘Bravo’ sesleri, alkışlar) ‘Turhan Tayan Abdulkadir Ateş Bursa Gaziantep DYP Grup Başkanvekili CHP Grup Başkanvekili Hasan Korkmazcan Abdullah Gül Denizli Kayseri ANAP Grup Başkanvekili RP Genel Başkan Yardımcısı İhsan Saraçlar Nevzat Ercan Samsun Sakarya DYP Grup Başkanvekili DYP Grup Başkanvekili Hasan Hüsamettin Özkan Ökkeş Şendiller İstanbul Kahramanmaraş DSP Adına BBP Adına’

...BAŞKAN - Sayın milletvekilleri; Türkiye Büyük Millet Meclisince oybirliğiyle benimsenen bu bildirinin gereği Başkanlıkça yerine getirilecek ve gerekli yerlere duyurulacaktır. (DYP sıralarından "Oylamayacak mısınız Sayın Başkan" sesleri) Oylamaya gerek yok efendim; biz, Başkanlık olarak bunun gereğini yapacağız.”²⁴⁴

Meclis tutanağından da anlaşıldığı üzere, TBMM, “milli dava” olarak gördüğü bu konudaki öneriyi, tüm partilerin ortak imzasıyla ayrıca oylamaya gerek görmeksizin olduğu şekliyle benimsemiştir.

²⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 121inci Birleşim, 08 Haziran 1995, (Dönem:19, Cilt: 88, Yasama Yılı: 4)

Demirel'in, "savaş sebebi" tartışmalarının yeniden yaşandığı 2005 yılında, geriye dönük olarak yaptığı konuşma ise kendi bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir. 2005 yılında Meclis Başkanı Arınç'ın *casus belli*'nin iki ülke arasında sıkıntı yarattığı yönündeki açıklaması üzerine Milliyet Gazetesi yazarı Fikret Bila ile bir söyleşi yapmıştı. Burada belirttiği hususlar devletin işleyişi, devlet adamlığı, uluslararası ilişkiler ve dış politika üzerine düşüncelerinin özeti niteliğindedir:

" 'Sayın Başkan keşke bunu söylemeseydi' Demirel, 12 mil konusunu savaş nedeni saymanın bir devlet kararı ve politikası olduğunu anımsattı ve Arınç'a yönelik olarak, 'Dış siyaseti herkes yapmamalı, Sayın Arınç TBMM Başkanıdır ve icrai bir fonksiyonu yoktur' dedi. Demirel, Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarmasını Türkiye'nin neden savaş nedeni saydığını şöyle açıkladı: 'Türkiye'nin milli menfaatlerinin başında güvenliği gelir. Tabii ki, Türkiye, **iç ve dış tehditlere** karşı kendini koruyacak imkânlarla sahip olmak mecburiyetindedir. **Dış güvenlik dünya şartlarına, konjonktüre göre değişir.** Bazı sorunların kökü, Napolyon'un dediği gibi tarihte ve coğrafyadadır. 12 mil sorunu onlardan biridir ve tek başına bir mesele değildir. Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarması, Türkiye'nin, Çanakkale'den Rodos'a kadar bir coğrafyadan, hatta Anadolu'dan dışarı çıkarmaması demektir. Egeye açılmaması, Anadolu'ya hapsolmesi demektir. Ayrıca karasuları tek başına bir sorun değildir. Egedeki sorunlar bir paket sorundur. Kıta sahanlığı, FIR hattı gibi ayakları vardır. Bu nedenle Türkiye, Egede 12 mil sorununu her zaman çok önemli saymıştır. Bu, **bir devlet politikası ve kararıdır, bütün hükümetler buna uygun davranmış, aynı önemi vermişlerdir.**' Demirel, 1995 yılında TBMM'nin karar almasının Türkiye'nin bir kararlılık göstermesi ihtiyacından kaynaklandığını anımsattı ve şu değerlendirmeyi yaptı: 'Kararlılık göstermek gerekiyordu. 12 mil konusunun **casus belli olması bir devlet kararıydı.** Öyle de olması gereken bir konudur. Bugünkü şartlar içinde 12 mil sorununun Türkiye'nin milli menfaatlerini tehdit edip etmediğine **devlet karar vermelidir.** Bu bir yasama faaliyeti değildir. Devlet böyle bir karar verirse o zaman yasama organına başvurur. İhtiyaç varsa o karara uygun yasama faaliyeti yapılır. Sayın Başkan Arınç'ın bu konuyu ayaküstü konuştuğunu anlıyorum. Sayın Arınç, TBMM Başkanıdır ve icrai fonksiyonu yoktur. Eğer bu kararın değiştirilmesi gibi bir düşüncesi varsa o zaman gidip mensup olduğu partiye bunu söyleyebilir. **Dış siyaseti herkes yapmamalı.** O zaman birden fazla karar mercii varmış gibi bir görüntü doğar. Tereddüt yaratır. Çok ciddi bir konudur. Keşke söylemeseydi derim. Keşke Arınç söylemeseydi'"²⁴⁵

Demirel'in bu konuşmasında değişen konjonktüre yaptığı atıfla temel özelliklerinden olan pragmatikliğini bir kez daha gözlemek mümkündür. Devletin dış güvenlik ihtiyacına bakış açısı onun uluslararası sisteme bakış açısına paraleldir. Ayrıca, *devlet politikası* ve devlet işleyişi ve *devletin devamlılığından* ne anladığını da net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bunlar kadar önemli olan bir diğer konu da, devlet mekanizmasının nasıl olması ve bu işleyiş içinde dış politikanın nasıl ve kimler tarafından yürütülmesi gerektiği konularında yaptığı yorumlar Onun dış politika davranışına temel teşkil eden konuların özeti niteliğindedir.

Süleyman Demirel'in karşı karşıya kalacağı bir sonraki dış politika krizi 1996 yılında yaşanan ve yine Yunanistan ile Türkiye'yi bir savaş tehlikesi içinde karşı

²⁴⁵ "Demirel: Herkes Dış Siyaset Yapmamalı", (Fikret Bila), **Milliyet**, 9 Nisan 2005. (Vurgular bize aittir.)

karşıya getiren Kardak krizi olmuştur. Bu kriz süresince Demirel Cumhurbaşkanıdır ve krizin yönetimine bir lider olarak doğrudan müdahil olarak Türk tarafında sağduyunun hâkim olmasındaki en önemli etken olmuştur.

3.4.2. 1996 Kardak Kayalıkları Krizi

1996 yılında Yunanistan ve Türkiye arasında yaşanan Kardak krizi²⁴⁶ sürecinde Süleyman Demirel (16 Mayıs 1993 tarihinden beri) üç yıla yakın süredir Cumhurbaşkanıdır. Kardak Kayalıkları²⁴⁷ merkezli gelişen olaylar iki ülke arasında Ege Denizi'ne yönelik olarak var olan uyuşmazlıklara bir yenisini eklerken aynı zamanda sıcak bir çatışmaya varabilecek nitelikte ani bir krize de neden olmuştur. Krize neden olan gelişmeler basit bir deniz kazasıyla başlamış, her iki ülke medyasının da etkisiyle gerginlik artmış, diplomatik girişimlerin sürdüğü ortamda tarafların karşılıklı adımlarıyla, özellikle de askeri kuvvetlerin kayalıklara konuşlanmasıyla kriz zirve noktasına çıkmıştır. Üçüncü aktörlerin ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin girişimleriyle kriz sonlandırılabilmiştir.

Krize neden olan olayların başlangıcını 25 Aralık 1995 günü Figen Akat isimli bir Türk ticaret gemisinin Kardak Kayalıklarında karaya oturması oluşturmuştur. Kaza yerine ulaşan Yunan güvenlik birimleri Türk gemisi kaptanına kaza mahallinin Yunanistan karasuları içinde olduğunu, bu nedenle de

Kardak Kayalıklarını Gösterir Harita

gemi kurtarma işleminin Yunan tarafınca yapılacağını bildirmiştir. Figen Akat gemisi kaptanı geminin Türk karasuları içinde bulunduğunu, hâlihazırda Türk

²⁴⁶ Kardak Kayalıkları krizine ilişkin bilgilerin yer aldığı bu bölüm, Aksu, **Türk Dış Politikasında....**: 194-221, Aksu, **Türk Yunan İlişkileri...**112; Ali Kurumahmut (Y. hazırlayan), **Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, (Ankara, TTK, 1998): 15; Aydın Şihmantepe, "Ege Denizinde Aidiyeti Tartışmalı Ada, Adacık ve Kayalıklar Sorunu, Kardak Krizi'nin Çatışma Çözümü Analizi Açısından Değerlendirilmesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, 2002) ve döneme ilişkin Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri arşivlerinden özetlenerek hazırlanmıştır.

²⁴⁷ Aralarında yaklaşık 325 metre mesafe bulunan gayri meskun iki kayalıktan oluşan Kardak Kayalıkları, Güney Ege'de, Türkiye anakarasından 3,6 mil mesafede, 37° 03'K- 027° 09'D mevkiindedir. En yakın Yunanistan'a ait Kalimnos Adası'na, 5,4 mil mesafededir. Türkiye ile Kalimnos Adası arasındaki mesafe ise 9 mildir

makamlarından yardım istenmiş olduğunu ifade ederek bu yardım önerisini kabul etmemiştir. Yaşanmakta olan bu sorun Türk Sahil Güvenlik Komutanlığı'na ve Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı ile Ankara'daki Yunanistan Büyükelçisi arasında yapılan bir dizi görüşmeden sonra, Figen Akat gemisi Türk sigorta şirketinin koordinesinde bir Yunan römorkörü tarafından kurtarılmış ve 26 Aralık 1995 günü Güllük Limanına çekilmiştir.

Bir deniz kazası üzerinden ortaya çıkan bu egemenlik sorunu, teati edilen notalar ile Türk Dışişleri Bakanlığı ve Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi arasında diplomatik olarak görüşülmeye başlanmıştır.

Gerginliğin Tırmanması

Kaza sonrası gelişmeler diplomatik girişimlerle kontrol edilmeye çalışılırken; her iki ülke medyası da olaya geniş yer vermiştir. Yunanistan'da yeni hükümet kurmakla görevlendirilen Kostas Simitis bu olay üzerinden eleştirilere maruz kalmıştır. İki ülke arasındaki diplomatik görüş alışverişi sürerken iki ülke medyasında yoğun olarak çıkan haberler, konunun Kardak kayalıklarının egemenliği üzerinde yoğunlaşmasına yol açmış böylelikte de her iki ülke kamuoyu ve siyasetlerinin olaya ulusal dava olarak bakmalarına neden olmuştur.

Olayları bir adım ileri tırmandıran gelişmeyi Kardak kayalıklarına en yakın Yunan adası olan Kalimnos adası belediye başkanının, adanın papazı ve bir grup ada halkı ile 26 Ocak günü Kardak kayalığına çıkarak Yunan bayrağını dikmesi oluşturmuştur.²⁴⁸ Ancak bu olay 27 Ocak günü iki Türk gazete muhabirinin helikopter ile adaya inerek kayalıklardaki Yunan bayrağını indirmesi ve yerine Türk bayrağını dikmesiyle karşılık bulmuştur. Her iki olayda medyada geniş bir şekilde yer almış, her iki ülkede de gerilim artmış ve diplomatik alanda sürdürülen mücadelenin giderek sertleşmeye başlamıştır.

Askeri Kuvvetlerin Kullanılması ve Krizin Zirve Noktası

Bu gergin ortamda, Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, konunun zor kullanılarak ya da bayrak savaşına dönüştürülerek çözümlenemeyeceğini, konuya

²⁴⁸ Yapılan arşiv taramaları, 25 Aralık 1995 tarihinde Figen Akat gemisinin karaya oturması ve kurtarılmasını takip eden, karşılıklı nota alışverişi sürecinde Türk basın olaya ilgisinin yüksek olmadığını göstermektedir. Ancak Kardak kayalıklarına Yunan bayrağının dikilmesine ilişkin fotoğrafların yayınlanması sonrasında Türk basın tüm kamuoyunun desteğini alacak şekilde yayınlarını yoğunlaştırmıştır.

ılımlı yaklaşarak müzakerelerle halledilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak maruz kaldığı iç politik baskıların da etkisi altında, Yunan Hükümeti 28 Ocak 1996 günü, 12 kişilik bir Yunan askeri timini Kardak Kayalıklarına göndermiş, doğuda bulunan kayalığa çıkartarak Yunan bayrağı diktirmiştir. Bölgeye Yunan Deniz Kuvvetleri unsurlarının da sevk edilmesi gerginliği daha da tırmandırmıştır. Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığı'na davet edilerek kendisine Türkiye'nin tepkisini içeren bir nota verilmiştir. 29 Ocak 1996 tarihli bu notada,²⁴⁹ özetle, güneydoğu Ege adalarına ilişkin yapılmış olan, Türk-İtalyan 1932 Protokolü ve 1947 Paris Antlaşması'na atıfta bulunarak, bu adalara ilişkin aidiyet konusunun söz konusu metinlerde açık olarak belirtilmediğini, bu nedenle bu tip ada, adacık ve kayalıkların aidiyetlerinin belirlemek üzere müzakerelere hazır olduğu bildirilmiştir. Aynı notada Kardak Kayalıklarına konuşlandırılan Yunan askerleri ve her türlü egemenlik göstergesinin de gecikmeksizin geri çekilmesi talep edilmiştir. Ancak aynı gün Yunanistan'ın yeni başbakanı Simitis Ege'deki kriz konusunda yaptığı açıklamada: Türkiye'yi itham ederek, *“bu veya herhangi bir saldırgan milliyetçiliğe, Yunanistan'ın cevabının anında, sert ve kararlı olacağını ilan ediyoruz”* demiş ve *“ellerindeki mevcut tüm imkânları Türkiye'ye karşı kullanmakta tereddüt etmeyeceklerini”* ileri sürerek Türk gemilerinin Yunan *“karasularından”* çıkmasını talep etmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı, 30 Ocak 1996 günü Yunanistan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada, Kardak Kayalıkları'ndaki Yunan bayrağını indirmeyeceklerini ve Kayalıkları Türkiye ile asla müzakere konusu yapmayacaklarını ifade etmiştir. Türkiye olaya diplomatik çözüm arayarak ABD Başkanı ve önde gelen Avrupalı liderlerle temas kurulmuş, NATO ve AB nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisine Yunan askerlerinin çekilmesi ve bayrağın indirilmesi gerektiği hususu vurgulanmıştır. Yunanistan'ın bölgeden asker ve gemilerini çekmemesi neticesinde, 30-31 Ocak 1996 gece yarısı, Deniz Kuvvetlerine bağlı SAT (Sualtı Taarruz) Timleri Yunan askeri bulunmayan Batı Kardak'a gizlice çıkarak konuşlanmıştır. Bu durum krize yeni bir boyut kazandırırken riski ve gösterilecek tepki konusunda inisiyatifi eşitlemiştir.

²⁴⁹ Nota metni için bkz. Ali Kurumahmut (Y. hazırlayan), **Ege'de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar Sorunu**, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1998), EK-20-21.

Krizin Sonlandırılması

Bu durum sonrasında Yunanistan geri adım atmak zorunda kalmış, ABD'nin de girişimi üzerine ikisi de NATO üyesi olan taraflar arasında mutabakat sağlanmış, her iki taraf kendi kuvvetlerini geri çekmeyi ve tartışmalı kayalıklar üzerinde herhangi bir askeri faaliyet yapmamayı kabul etmişlerdir. Bu süreçte dönemin ABD Başkanı Clinton, Cumhurbaşkanı Demirel²⁵⁰, Başbakan Çiller ve Yunanistan Başbakanı Simitis ile telefon görüşmeleri yapmış, 31 Ocak gecesi boyunca ABD Savunma Bakanı yardımcısı Richard Holbrooke'un taraflarla yürüttüğü telefon diplomasisi çözümün şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Nitekim 31 Ocak 1996 sabahı Yunan askerleri her türlü egemenlik sembolü sayılacak simgelerini de alarak kayalıkları terk etmiş, ardından Türk SAT komandoları kayalıklardan ayrılmıştır.

Kriz dönemine bakıldığında, Türkiye'de temel karar mekanizmasında görev yapan siyasi sorumlular ile askeri ve sivil bürokrasi şöyle şekillenmiştir: Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'dir ve kendisini bu göreve seçen partisinden (DYP) ayrılalı üç yıla yakın süre geçmiştir. Hükümet, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in başbakanlık görevini, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın başbakan yardımcılığı yürüttüğü koalisyon hükümetidir. Baykal aynı zamanda dışişleri bakanı görevini de yürütmektedir. Kardak krizine geline süreçte söz konusu hükümet yaklaşık üç aydır görev başındadır. Askeri bürokraside Org. İ. Hakkı Karadayı Genelkurmay Başkanı, Org. M. Hikmet Bayar Kara Kuvvetleri Komutanı, Ora. Güven Erkaya Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Org. Ahmet Çörekçi Hava Kuvvetleri Komutanıdır.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel krizin yönetiminde aktif rol oynamış ABD Başkanı Bill Clinton ile doğrudan iletişimde bulunmuştur.²⁵¹ Kardak krizi sırasında karar alıcılar krizi yönetmek ve sonlandırmak için uygulayacakları yöntemlerin belirlenmesinde zaman kısıtı açısından mümkün olduğunca hızlı davranmışlardır. Bir deniz kazası ile başlayarak hızla gelişen olaylar ve diplomatik yazışmalar bir egemenlik uyuşmazlığını doğurmuştur. Kamuoyunun tepkisi ise daha

²⁵⁰ Başkan Clinton ve Cumhurbaşkanı Demirel arasında geçen telefon görüşmesinin çözülmüş metni için bkz. Nur Batur, **Yürekte Gülecekte Yürüdüm**, (İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2004): 30.

²⁵¹ Başkan Clinton ve Cumhurbaşkanı Demirel arasında geçen telefon görüşmesinin çözülmüş metni için bkz. Batur, **Yürekte Gülecekte...**, 30.

çok basın tarafından şekillendirilmiştir. Kardak kayalıklarına önce Yunan sonra Türk bayrağının dikilmesi doğrudan egemenlik ihlali ve iddiası olarak etki yapmış, bu durum kamuoyu baskısı oluşturarak karar alıcıların seçeneklerinin sınırlandırmıştır. Krizin askeri boyut kazanması - ki bu Yunanistan'ın kayalıklara asker çıkarması sonucunda olmuştur - Türk karar alıcıların vereceği tepkiyi doğrudan askeri güvenlik boyutuna taşımıştır. Karar alıcılar Yunanistan'ın kayalıklara asker çıkarmasına tepki gösterilmemesi durumunda, Türk tarafının egemenlik iddialarının inandırıcı olmaktan uzak kalacağını değerlendirmişlerdir. Yunan tarafının gösterdiği askeri tepkiye verilecek karşılık da askeri olmak zorundaydı ancak bu durumun topyekûn bir savaşa neden olmasına da izin verilemezdi.²⁵² Türk karar alıcılar için üzerinde anlaşılması gereken ilk noktayı kayalıkların aidiyetinin belirlenmesi oluşturmuştur. Türk tarafının tepkisinin oluşturulmasındaki temel zorluk, askeri ve sivil bürokrasinin yaklaşımlarındaki farklılık ile siyasi sorumlu olan başbakanın ve temsili boyutta cumhurbaşkanının olaya yaklaşımlarındaki yönetsel ayrılıklardan kaynaklanmıştır.

Bu ayırım daha çok Demirel'in krizin barış yoluyla çözümlenmesi hedefiyle rehberlik etmek üzere sürece müdahil olmasıyla kendisini göstermiştir. Ancak 31 Ocak 1996 günü *"Türkiye ile savaş Yunanistan'ın lehine değildir, ama kendileri bilir."*²⁵³ şeklinde yaptığı son uyarısı Yunan tarafının da yanlış hesap yapmasını engellemeyi hedeflemiştir. Kriz yönetimine ilişkin farklı yaklaşımların ilki, olayla ilk andan itibaren doğrudan ilgilenen Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, dolayısıyla Genel Kurmay Başkanlığına aittir. Askerlere göre kayalıklar Türkiye'ye aittir ve gösterilecek tepkiler buna göre şekillendirilmelidir. Kazanın oluşumdan itibaren diplomatik girişimleri şekillendiren ve yürüten Dışişleri Bakanlığı'na göre kayalıkların egemenliğine ilişkin olarak Türkiye'nin egemenlik iddiası vardır ve haklı gerekçelere dayanmaktadır. Yunanistan'ın da iddiaları vardır ve konu müzakereler ile sonuca bağlanmalıdır. Tek yanlı fiili egemenlik iddiasının Türkiye tarafından kabul edilmesi imkânsızdır.²⁵⁴

²⁵² Aksu, **Türk Dış Politikasında...**, 200.

²⁵³ Demirel'in bu uyarısının bir yandan ABD Başkanı Clinton ile yaptığı görüşmeye paralellik gösterdiğini, diğer yandan ülke çıkarlarından vazgeçilmeyeceği mesajını taşımakta olduğunu ve Yunanistan'ın atacağı yanlış bir adımı engellemeye çalıştığını söylemek mümkündür. Bkz **Hürriyet**, 31 Ocak 1996

²⁵⁴ Aksu, **Türk Dış Politikasında...**, 201

Cumhurbaşkanı Demirel konuya daha soğukkanlı bakılması fikrindedir. Yine barışçı yaklaşımın dile getirir: “... sorun barış yolu ile çözümlenmeli, Hemen savaş davulları çalmanın alevi yok... Böyle bir yığın ada var. Kime ait oldukları bilinmiyor”²⁵⁵ e göre Ege’de bu nitelikte birçok adacık vardır, kime ait oldukları belli değildir, hemen savaş davulları çalmanın gereği yoktur, sorun barışçıl çözümlenmelidir. 30 Ocak tarihinde cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşme sonrasında belirttiği üzere Başbakan Tansu Çiller’e göre Kardak kayalıkları Türk toprağıdır ve bu toprağın üzerinde başka bir ülkenin askerine müsaade edilemez. Yunan bayrağı kayalıklardan indirilecek ve Yunanlı askerler çekilecektir. Bir oldubitti Türkiye tarafından kabul edilemez bir durumdur.

28 Ocak günü gelinen aşamada, Yunanistan’ın askeri kuvvet kullanımı Türkiye’nin göstereceği tepkinin niteliğini de hassas hale getirmiştir. Başbakan Tansu Çiller’in Kardak kayalıklarını Türk toprağı olarak kabul ederek kayalığa çıkan Yunan askerlerinin kuvvet kullanılarak çıkarılması fikrine yakınlığı, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in krizin diplomatik süreç işletilerek atlatılması yaklaşımı ile dengelenmiştir. Hem egemenlik haklarından vazgeçmeyecek hem de gereksiz bir çatışmayı engelleyecek çözümün bulunması gerekiyordu. Askeri ve siyasi karar alıcıların üzerinde hem fikir oldukları nokta Yunan askeri varlığının ve bayrağının kayalıklardan uzaklaştırılması olmuştur. Gösterilecek tepkinin doğrudan silahlı çatışmaya dönüşmemesi için doğru ve çok yönlü bir yaklaşım sergilenmeli Yunan tarafına bir çıkış bırakacak ve çözüme zorlayacak bir eylem yapılmalıydı. Aslında bu çözüm Yunan askerlerinin kayalıklara çıkma stratejisinin içinde saklıydı. Yunan kuvvetleri iki kayalıktan Türkiye’ye yakın olan doğudaki kayalığa çıkarak bayrak dikmişlerdi. Bu durum kayalıklardan üzerinde bayrak bulunan fakat Yunan askeri bulunmayan batıdaki kayalığa çıkmayı mümkün kılabilirdi. Böylelikle iki ülke arasında bozulan dengenin yeniden sağlanması hedef alınacak Yunanistan’ın kayalığa asker çıkarmasından önceki duruma ulaşmak öncelikli hedef olacaktı. Üzerinde Yunan askeri olmadığı teyit edildikten sonra, bu yönde alınan karar başarılı bir harekâtla uygulanarak hem askeri taktik durum eşitlenmiş, hem Yunan tarafına çıkış yolu bırakılmış hem de olası bir çatışmanın başlatılması sorumluluğu Yunan tarafına bırakılmıştı. Bu durumda Yunanistan ya kendi iddialarının arkasında durarak batı kayalığına çıkan Türk askerlerini kuvvet kullanarak uzaklaştırmaya çalışacaktı -

²⁵⁵ Arcayürek, 28 Şubat’a İlk Adım..., 203

ki bu da krizin doğrudan silahlı çatışmaya belki de topyekûn bir savaşa dönüşmesi anlamına gelecekti- veya Türk tarafının istemlerini yerine getirecekti. Ancak Yunan Hükümeti Türkiye ile topyekûn bir savaşın sorumluluğunu göze alamamış ve Türk tarafının istemine uymuştur.

Kriz her iki tarafın da egemenlik gösteren sembollerini kaldırarak askerlerini kayalıklardan geri çekmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, krizden *önceki duruma* dönüş “*status quo ante*” olarak görülmüştür. Burada *önceki durumdan* kasıt kayalıklarda her iki ülkeye ait egemenlik sembollerinin ve askerlerin olmadığı duruma işaret etmektedir. Kayalıkların aidiyetine ilişkin iddialar konusunda ise geri adım atılmasından ya da bir önceki duruma dönmekten bahsetmek mümkün değildir.

Karar alma sürecinde üçüncü aktörlerin oynadığı rolün önemini bir kez daha vurgulamak gerekir. Bu süreçte dönemin ABD Başkanı Clinton, ABD Savunma Bakanı Warren Christopher, NATO Genel Sekreteri Javier Solana ve 31 Ocak gecesi boyunca ABD Savunma Bakanı yardımcısı Richard Holbrooke’un²⁵⁶ taraflarla yürüttüğü telefon diplomasisi krizin olduğu şekliyle sonuçlanmasında etken olmuştur.

Buna ilave olarak, *savaşın eşiğinde* olarak sahada bulunan askeri birliklerin krizin barış ile sonuçlanmasındaki katkılarını da belirtmek gerekir. Krizin askeri güvenlik boyutunu kazanması sonrasında, her iki tarafın silahlı kuvvetleri Türk ana kıtasına çok yakın ve çok küçük bir taktik saha içerisinde, deyim yerindeyse *savaş yerlerinde* bulunarak harekât yapmıştır. Bu gergin ortama rağmen, krizin zirve noktalarının yaşandığı süreçte, kasıtsız bir savaşın²⁵⁷ engellenebilmiş olmasında, özellikle Türk tarafında harekatta görev alan askerlerle karar alıcıların iletişimi kadar, sahadaki askerlerin doğru inisiyatif kullanma konusundaki başarılarının katkısı olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır.

²⁵⁶ Kardak krizi sırasında Yunanistan Dışişleri Bakanı olan Pangalos, kriz döneminin ABD Dışişleri Bakanı Holbrooke ile krizden beş-altı yıl sonra bir akşam yemeği sırasında yaptığı sohbette, kendisine, kriz sırasında ABD’nin tarafların gemilerinden atılacak füzelerin diğerini vuramaması için bile Ege’de gerekli tedbirleri aldığını söylediğinden söz etmektedir. Bkz. “Kardak’ta ABD Ege’yi Elektronik Olarak Kilitlemiş”, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/17446978.asp>, 3 Nisan 2011 (basım tarihi 12.11 2011). Ayrıca bkz. Taner Baytok, **Bir Asker Bir Diplomat**, (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001): 193.

²⁵⁷ Kasıtsız (inadvertant) savaşın kapsamlı tanımları için bkz., Alexander L. George, **Avoiding War Problems of Crisis Management**, (Westview Press, Colorado, 1991): 7.

1996 Kardak krizi Türk-Yunan ilişkilerinde Soğuk Savaş dönemi sonrasında yaşanan en önemli ve savaş olasılığının en çok belirttiği ani bir kriz olmuştur. Ancak krizin sonlandırılma yöntemi Soğuk Savaş döneminde yaşanan Türk-Yunan krizlerinin çözüm yöntemlerine paralellik göstermektedir. Krizin çözümü yine üçüncü aktörlerin sürece müdahil olmalarıyla kolaylaşmış, kriz sonrasında ise bir diyalog beklentisi içine girilmiştir. Krizi *ani* bir kriz olarak tanımlamak mümkündür. Kardak krizi diğer Türk-Yunan uyuşmazlıkların farklı olarak daha önceden hiç gündeme gelmemiş bir konuda - Ege Denizi'ndeki adacıkların aidiyeti ve egemenliği - konusunda ortaya çıkmıştır. Bir deniz kazası sonrası gemi kurtarma faaliyetini kimin yapacağı konusundan ortaya çıkan uyuşmazlık çok hızlı bir şekilde tırmanarak çatışmaya, askeri kuvvet kullanımıyla da ciddi bir krize dönüşmüştür. Toplamda 36 gün süren olayların krize tırmanışı toplam sürecin sadece 4 gününü kapsamaktadır. Uyuşmazlık aşamasından nota teatileri, medya ve kamuoyu baskılarıyla sözlü bir çatışmaya dönüşen olaylar, 28 Ocak tarihinde Yunanistan'ın kayalıklara asker çıkarmasıyla iyice gerginleşerek kriz durumuna yükselmiş, Türk askerlerinin sürece dâhil olmasıyla da kriz zirve yapmıştır. Krizin sonlanması ise yine tırmanması gibi, bir takvime bağlı olmaksızın ani şekilde gerçekleşmiştir.

Kriz üçüncü aktörlerin müdahalesiyle sonlandırılmış olsa da krizin çözüm şekli uyuşmazlık konusunun kendisine de uzun soluklu bir çözüm ya da kalıcı bir statü getirmemiştir. Bu anlamda uyuşmazlık devam etmektedir. Krizin sonucu, tarafların bilinen egemenlik iddialarının devam ettiği gerçeği hariç tutulursa *belirsizdir*. Diğer Ege kaynaklı krizlerde olduğu gibi krize uygun şartlar, değişiklikler ve yeni statüler oluşması halinde tekrarlayan bir krize dönüşmesi beklenebilir. Her iki tarafın algısında da tehdit yüksek öncelikli değerle - *egemenlik haklarıyla* - ilgilidir.

Yunanistan kriz yönetiminde *fiili durum* yaratarak bir *oldubitti*yi hedeflemiştir. Uyuşmazlığın başından beri Türkiye'nin müzakere önerilerine sıcak bakmamış, bu türden tüm önerilere kapalı olmuştur. Diğer taraftan kayalıklara asker çıkarak Türkiye'de diplomatik yöntemlerle bir sonuca ulaşılamayacağı kanısını uyandırmaya çalışmış, bir adım ilerisinde ise olası bir askeri çatışmanın sorumluluğunu Türk tarafına yüklemeyi hedeflemiştir. Ayrıca Türk tarafının savaşı başlatan taraf olmaktan kaçınmak için herhangi bir karşı bir hamle yapmamayı seçmesi durumunda, Yunan iddialarını, yarattığı fiili durum üzerinden oldubittiye

getirerek kabul ettirmeyi hedeflemiştir. Buna karşın Türkiye, savunmacı bir kriz yönetim stratejisi olan *zorlayıcı diplomasiyi*²⁵⁸ uygulamıştır. Türkiye bu stratejinin temel noktaları olan; hedefini belirleme, amacını açık bir biçimde karşı tarafa iletme, politikasını destekleyecek ulusal ve uluslararası adımları atma, uluslararası hukuk sınırlarında kalarak, kuvvet kullanma tehdidinde bulunma faktörlerini etkin bir biçimde kullanmıştır. Ayrıca Türkiye bu stratejisini sürekli olarak *müzakereye davet* ve *üçüncü aktör desteğini* sağlayacak girişimlerle desteklemiştir. Bunu yaparken istemini Yunanistan'ın *kayalıklardan her türlü sembolleriyle beraber geri çekilmesi* gibi anlaşılır ve kolay ulaşılabilir bir merkeze oturtmuştur. Türkiye bu istemindeki kararlılığını askeri güç kullanım tehdidi ile desteklemiştir. Türkiye Güç kullanımına yönelik bu kararlılığını, Yunanistan'ın kayalıklara her türlü yaklaştırmaya ateşle karşılık verileceği tehditlerine rağmen, batıdaki kayalığa asker çıkararak- sınırlı askeri güç kullanarak- yaşama geçirmiştir. Türkiye kriz yönetim stratejilerini çok sınırlı zaman içinde ve doğru zamanlama ile uygulamaya koymuştur. Üçüncü tarafların arabuluculuk girişimlerinin de yardımıyla sonlandırılan kriz sonrası Türkiye diyalog ve diplomatik müzakerelere açık olduğunu ifade etmiştir.

Kriz süresince her iki taraf açısından da askeri anlamda şiddet içeren herhangi bir girişim olmamıştır. Taktik olarak çok dar alanda birçok silahlı unsur ve bunun ötesinde karşılıklı kayalıklarda savaşa hazır silahlı askeri birlikler bulunmuştur. Her iki taraf da konuşlanma üstünlüğü sağlamak için askeri hareketlilik sergilemesine rağmen taraflar silahlı herhangi çatışmaya girmemiş tek bir mermi bile atılmamıştır. Tüm kriz boyunca yaşanan can kaybı Yunan keşif helikopterinin keşif görevi sonrasında kazaya uğraması sonucu yaşanmıştır. Sahadaki askeri birimler yakın ve olası bir silahlı çatışmanın gerginliğini yaşamışlar, her iki taraf halkı da sıcak bir çatışma ve bunun ötesinde savaş durumunun ortaya çıkma olasılığından tedirgin olmuşlardır.

Askeri güç kullanımını da içeren kriz süreci, üçüncü aktörlerin müdahalesi ve arabuluculuğunun da yardımıyla sonlandırılmış ve her iki tarafın da egemenlik iddiasında bulunduğu kayalıklardan her türlü egemenlik belirten semboller kaldırılmıştır. Kayalıklar üzerinde askeri bir faaliyette bulunulmayacağını koşulunu da içeren bu kriz çözümü “*status quo ante*” olarak tarif edilmiştir. Bu durum,

²⁵⁸ 1996 Kardak krizinde Türkiye'nin uyguladığı zorlayıcı diplomasi stratejisinin özet analizi için bkz. Aksu, **Türk Dış Politikasında...**, 211.

kayalıkların fiziki olarak askerlerden ve sembollerden arındırılması - ve bu şekliyle kriz öncesi duruma dönüş- olarak kabul edilmiştir. Ege konusundaki diğer uyuşmazlıklarda olduğu gibi, Ege'deki adacık/kayalıklara ilişkin egemenlik sorunu da, *uyuşmazlık içinde tekrarlayan krizler* yaratma olasılığı yüksek sorun olarak var olmaya devam etmektedir.

Krizin yönetim sürecinde Başbakan Çiller *şahin* bir çizgi izlerken Cumhurbaşkanı Demirel daha *yatıştırıcı, dengeleyici* bir çizgide yönlendirmelerde bulunmuştur. Bunu Demirel'in kendi anlatımında görmemiz mümkündür:

“Gemiler kayalığı çevirmiş ... Başbakan geldi. ‘Kayalığa asker çıkaralım, bayrak çıkaralım’ diyor... Gidip bayrağı indirsek onlar müdahale eder. Onlar ederse biz ederiz. Hava kuvvetleri işin içine girer. Savaş olur. Savaş zaten böyle olur. ‘Bu ağır sorumluluktur’ dedim. Bunu başka türlü çözenin yolu yok mu? Peki buradan savaş çıkarsa biz bunu dünyaya nasıl izah ederiz? Bize ‘bir avuç kaya parçası için bu savaşı çıkarmasaydınız, başka türlü halletseydiniz’ demezler mi? Askeri tedbir alıncaya kadar biz yapılacak her şeyi yaptık mı? Yapmadık henüz. Ben diyorum ki, çağırdım hepsini geldiler... Açıkça söyledim... Siz Genelkurmay başkanı olarak bunun sorumluluğunu taşıyamazsınız! Siz başbakan olarak taşıyamazsınız. Siz dışişleri bakanı olarak taşıyamazsınız. Kimse taşıyamaz... Başka bir şey düşünün... Müdahale her zaman yapabilirsiniz ama en son yapılacak iştir. İki saat sonra Genelkurmay başkanı tekrara geldi: ‘Efendim sizin söylediğiniz doğrudur’ dedi. ‘Orada ikinci bir kayalık var. İkizi. İkincisine de biz asker çıkaralım.’

Bir taraftan Amerikalılarla konuşuyoruz. Diğer taraftan ikinci kayalığa asker ve bayrak gönderme talimatı verdik. Biz sadece Clinton'ın lafına kanmadık. Kaldırın asker ve bayrağı hadise bitsin. İkinci kayalığa çıkmasaydık Amerika'nın arabuluculuğu belki işe yarar belki de yaramazdı. Diplomaside güçlü olmak için kuvvet lazım. Gücünü göstermek lazım.²⁵⁹ Biz gücümüzü gösterdik.”

Demirel'in bu anlatımında görülmektedir ki, Demirel krizin başından sonuna kadar tüm gelişmelerine müdahil olmuş, *devletin başı* olarak bir yandan arabulucu ABD ile *diplomasiyi* yürütürken, öte yandan olası her farklı hareket tarzının kendisine iletilmesini sağlamış ve seçilen *hareket tarzına onay* vermiştir. Bu O'nun Cumhurbaşkanı sıfatıyla bir dış politika krizine doğrudan *müdahil* olmak konusunda hiç tereddüt etmediğini göstermektedir. Meseleyi *sahiplenerek* krizi barışçıl bir çözüme götürmekte kılavuzluk edecek ilkeleri ortaya koyarken aynı zamanda, kendi bilgisi ve otoritesi dışında bir işlemin yapılmasını engellediğinin açık göstergesidir. Burada kayda değer diğer bir önemli konu da, arabuluculuk çabalarından bahsetme biçimidir. ABD Başkanının telkinleri, her iki ülkenin de NATO üyesi olması, AB'den yapılan çeşitli baskı ve açıklamaları bu kriz özelinde *sistemsal* baskı ve kısıtlar olarak görülebilir. Ancak görülmektedir ki Demirel, sistemsal baskısı ve kısıtları dikkate aldığı kadar, Türkiye'nin kendi iç dinamik ve güç potansiyelini

²⁵⁹ Batur, *Yürekten Gülerekten...*, 30-32.

önemli bir faktör olarak görmekte ve gerektiğinde kullanılmak üzere karara dâhil etmektedir. Demirel'in iç ve dış kısıtlar arasında bir denge aradığı, ancak bu anlatımında da *güç* ve *güçlü olmak* söyleminden sapmadığı görülmektedir. Demirel'in bu *müdahaleci, yönlendirici*, iç ve dış *dengeleri gözetken* fakat *güçlü olmayı* bir ön koşul olarak gören yaklaşımı, Cumhurbaşkanlığı dönemindeki Dış politika ve dış politika krizlerinin yönetimindeki liderlik anlayışının esasını oluşturmuştur. Ancak burada Demirel'in Cumhurbaşkanı olarak sahip olduğu gücü ve yetkileri pervasızca kullanmaya yönelmediğini de belirtmek gerekir.

Demirel ABD Başkanı Clinton ile yaptığı telefon görüşmelerinde de aynı merkezli ifadeleri kullanmıştır:

"Eğer Yunanistan askerlerini geri çeker ve bayrağını kaldırırse barışçıl müzakereler başlayabilir. Gerginliği artırmak için neden yoktur. Maalesef geldiler ve askerlerini konuşlandırdılar ve bayraklarını diktiler. Bu kayalık daha önce asla Yunanistan'ın elinde olmadı. ... Eğer bir şey yapabilirsiniz, eğer hemen askerlerini ve bayraklarını geri çekebilirseniz, bir sorun olacağını düşünmüyorum, elimden geleni yapacağım. ...Konuyu tartışabilmemiz için başlangıca geri dönmeliyiz. Başlangıçta adada asker ve bayrak yoktu. Bir şeyler yapabilirsiniz bundan memnuniyet duyacağız."²⁶⁰

Bu konuşmasında da Demirel, bir yandan ABD Başkanına *barışçıl* çözüme ilişkin fikirlerini söylerken, öte yandan yaşanmakta olan krizin doğrudan çözümüne ilişkin *istemi*ni açık bir şekilde ifade etmiştir. Demirel'in konuşması, bir çaresizlik gösteren ya da arabulucunun kendisine söylediklerini hemen yerine getireceğini kabul eder bir tonda değildir. İçerik daha çok, Türkiye'nin gerekli önlemleri zaten alacağı fakat arabulucunun katkısının, daha çok karşı tarafın Türkiye'nin istemi yerine getirmesini sağlamak olacağı yönündedir.

Demirel'in Kardak krizi süresinde meseleye sahip çıkma tarzını ve yürüttüğü kriz yönetim yaklaşımın başka bir örnek üzerinde de görebiliriz. Kardak krizinin kendisine geç haber verildiği yönündeki yaklaşımlara cevaben söyledikleri bu yaklaşımın özeti sayılabilir.²⁶¹

"30 Ocak saat 12.00'de Sayın Çiller Bana geldi ve Kardak'la ilgili bilgi verdi. Ben kendisine aynen, 'bu bir sınır olayıdır, sınır olayında asker kullanmak gerekirse, kullanabilirsiniz, hükümetin ayrıca yetki almasına gerek yok' dedim. Sınır olayı olmazsa hükümetin meclisten yetki alması zorunlu, aksi halde anayasa ihlali olur, bunu da söyledim. Şunu da ekledim, müdahale edebilirsiniz, ama çatışmaya dönüştürmeden sonuna kadar diplomatik yolları deneyin, dedim. ... Bana haber vermemişler... Ben buna girmem!... Ama eğer benim haberim olmadan bir şey yaparlarsa, bu hükümetin başkanını güç durumda bırakır. Çünkü **anayasaya göre başkomutan benim...**"

²⁶⁰ Batur, *Yürekten Gülerek...*, 30.

²⁶¹ Demirel'in kriz sonrasında eleştirilere cevap olmak üzere yaptığı genel değerlendirme söyleşi için bkz. Yalçın Doğan, "Demirel-Çiller Başkomutanlık Mücadelesi", *Milliyet*, 07 Şubat 1996, 13

Krizin tırmanmasıyla birlikte ikinci kayalığa asker çıkarmaya karar verilmesi sürecine ilişkin olarak; 30 Ocak günü Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın köşke gelerek ikinci kayalığa çıkma kararını bildirmesi konusunda ise, “*benim onayımı aldılar*” demiştir. ABD Başkanı Clinton'un kendisini arayarak krize bir çözüm arama çabası için “*devlet başkanı olarak Clinton'un beni araması normaldir*” derken öte yandan “*Mesele barışla çözülmüştür. Ama bu ne pahasına olursa olsun barış değildir. Şerefli bir barıştır. Türkiye'nin saldırgan ve genişlemeci bir hedefi yoktur*” diyerek hem *barışçıl* yaklaşımını tekrarlamış hem de Türkiye'nin çıkarlarının gözetildiğini vurgulamıştır.

Kriz sürecinin tamamına bakıldığında Demirel'in lider konumunu ve sorumluluğunu üstlendiği görülmektedir. Koalisyon hükümetinin aşırı söylemleriyle krizin olduğundan daha öte tırmanarak topyekûn bir savaşa dönüşmesine neden olabilecek askeri kuvvet kullanımını önlemekte çok etkin bir rol oynamıştır. Bunu yaparken bir taraftan Türk tarafının söylemlerini destekleyecek kararlılık gösterisini sergilemiş, diğer taraftan yapılacak hamlelerin uluslararası hukuka uygunluğunu ve meşruiyetini sürdürecektir alternatif çözüm yollarını zorlamıştır.²⁶²

Sonuçta Demirel, kriz yönetimini bir *kazanma pratiği* olarak gören²⁶³ yaklaşımı kullanmamıştır. Bunun yerine, sergilediği güçlü ve kararlı liderlikle, kriz yönetiminin amacı olarak tarif edilen, *savaşı önleme ve karşılıklı meydan okumaların barışçıl çözümlenmesi*²⁶⁴ hedefine ulaşılmasını sağlamıştır. Yani sergilediği liderlikle, bir yandan krizin bir savaşa/çatışmaya dönüşme riskini en aza indirirken, diğer yandan ülke çıkarlarını korumaya, durumun yeni krizlere neden olmasına meydan vermeden ülke çıkarlarını en üst seviyede tutmayı başarmıştır.

Demirel'in Cumhurbaşkanı olarak karşılaştığı bir sonraki dış politika krizi 1997-1998 Yıllarında Yaşanan ve S-300 Füzeleri Krizidir. Bu sorun Kıbrıs Rum Yönetimi, Yunanistan ve Türkiye'nin ilgi alanı olan Doğu Akdeniz'deki dengelerin bozulmasına ilişkin birçok kaygıyı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye'nin güvenliğine yönelik olası tehditleri ön plana çıkarmaktaydı.

²⁶² Aksu, *Türk Dış Politikasında...*, 215

²⁶³ Williams, *Crisis Management: Confrontation...*, 27.

²⁶⁴ Richard Ned Lebow, *Between Peace and War: The Nature of International Crisis*, (Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1981): 292.

3.4.3. 1997-1998 S-300 Füzeleri Krizi

Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı döneminde karşılaştığı ikinci dış politika krizi Türkiye ile Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan'ı karşı karşıya getiren S-300 füze krizi olmuştur. Bu kriz, uyuşmazlığın başlamasından itibaren Türkiye tarafından doğrudan bir askeri güvenlik tehdidi olarak algılanmış, bu temelde gelişen kriz Türkiye'nin istemi doğrultusunda sonuçlandırılmıştır.

Krize neden olan gelişmelerin başlangıcını Kıbrıs Rum Hükümetiyle Rusya Federasyonu arasında 3 Ocak 1997 tarihinde karadan havaya atılan S-300 füzelerini satın alma konusunda imzaladığı anlaşmanın²⁶⁵ basında yer alması oluşturmuştur. Kıbrıs Rum Yönetimi (KRY)'nin Yunanistan ile ortak savunma anlaşmasının hayata geçirilmesinin²⁶⁶ bir adımı olan bu girişime Türkiye iki temel nedenle karşı çıkmıştı. Birincisi, S-300 füzelerinin Kıbrıs'a yerleştirilmesi durumunda adadaki güç dengesinin bozulacağı, ikincisi ise füzelerin menzilleri itibarı ile Türkiye'nin güney sahilini içerecek bölgede güvenlik zafiyetinin oluşacağı idi. 6 Ocak 1997 tarihinde Türk Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada, KRY'nin giriştiği bu çabanın Kıbrıs'ta barış ve çözüm sürecini olumsuz etkileyeceği, Kıbrıs Türk toplumunun güvenliğini tehdit edeceği ve Doğu Akdeniz'de Türk-Yunan dengesini bozacağı gerekçeleriyle tolerans gösterilmeyeceği belirtilmiştir.²⁶⁷

Krizin başlangıcı ile sona erdirilmesi arasında geçen süreçte Türkiye'de iki farklı hükümet görev yapmıştı. Krizin tırmandığı ilk süreçte 28 Haziran 1996 ile 30 Haziran 1997 tarihleri arasında görev yapan hükümette Başbakan Necmettin Erbakan Dışişleri bakanı ise Tansu Çillerdir. Bu hükümet sonrası 30 Haziran 1997 tarihinden itibaren, krizin sonlandırılmasına kadar geçen süreçte Başbakanlık görevini Mesut Yılmaz, Dışişleri Bakanlığı görevini ise İsmail Cem yürütmüştü. Askeri bürokrasinin başında Genelkurmay Başkanı olarak Org. İsmail Hakkı Karadayı bulunmaktaydı. Kriz yönetimi ve karar alma sürecine dâhil olan diğer bir siyasetçi ise Milli Savunma Bakanlığı'nı yürüten Turhan Tayan'dı. Tüm süreç boyunca Süleyman Demirel Cumhurbaşkanlığı makamındaydı.

²⁶⁵ Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler” Baskın Oran (Ed), **Türk Dış Politikası Cilt II (1980-2001)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010): 471

²⁶⁶ Aksu, **Türk Yunan İlişkileri...**, 202-203.

²⁶⁷ Aksu, **Türk Dış Politikasında...**, 222.

Türkiye füze satışına ilişkin tepkisini Rusya Federasyonuna bir nota ile bildirdi.²⁶⁸ Kıbrıs'ta ve Akdeniz'de Rus etkinliğinin artmasına neden olabilecek bu füze satışı Türkiye kadar ABD ve diğer NATO ülkeleri açısından da kaygı verici olarak değerlendirildi. ABD yönetimi de füze satışını kaygıyla karşıladığını Rusya ve Kıbrıs Rum Yönetimi'ne resmi bir mektupla bildirdiğini açıkladı.²⁶⁹

Türkiye'de krizin yönetilmesi ve karar alma sürecinde iki farklı hükümet görev yapmış olmakla birlikte alınan kararlar ve gösterilen tepkiler aynı temel fikirler üzerinden şekillendirilmişti. Bu süreçte, 20 Ocak 1997 tarihinde Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Cumhurbaşkanı “Ortak Deklarasyon” imzalayarak Türkiye'nin KKTC ve Kıbrıs Türk halkına etkin ve fiili garantisinin sürdürüleceği teyit edildi. Kriz yönetimi süresince Türkiye, hem KKTC ve Kıbrıslı Türklerin güvenliği, hem de Doğu Akdeniz'deki dengeler ve Türkiye'nin güvenlik gereksinimlerini merkeze koymuştur. 20 Temmuz 1997 tarihinde Lefkoşa'da yayınlanan ortak deklarasyonda ortak savunma doktrini oluşturulacağı resmen ilan edilmiş, 6 Ağustos 1997'de Ortaklık Konseyi anlaşması imzalanmıştı. Buna göre Türkiye ile KKTC arasındaki ekonomik ve mali bütünleşme ve güvenlik, savunma ve dış politikada ortaklık öngörülmekteydi.

Tüm bu gelişmelere paralel olarak, Rusya Devlet başkanı sözcüsü 10 Eylül 1997 tarihinde, S-300 füzelerini Kıbrıs Rum kesimine teslim etmelerinin engellenmesinin söz konusu olamayacağını bildirirken Türkiye buna hemen ertesi gün cevap vererek hassasiyetini vurgulamıştı. Başbakan Mesut Yılmaz “S-300 füzeleri ile bizim için artık mesele Kıbrıs Türklerinin güvenliği meselesi olmaktan çıkmış, Türkiye'nin güvenliği meselesine dönüşmüştür. Kendi güvenliğimiz için yapmayacağımız hiçbir şey olamaz”²⁷⁰ diyerek Türkiye'nin kararlılığını yinelemişti.

Krizin gelişmesi sürecinde, 24 Ocak 1998 tarihinde Rum-Yunan Ortak Savunma Doktrini çerçevesinde Güney Kıbrıs'ta inşa edilen Baf Hava üssünü hizmete açıldı ve bu durum Baf üssünün de krizin bir parçası olmasına neden oldu. Bu gelişmenin ardından, Cumhurbaşkanı Demirel ve KKTC Cumhurbaşkanı 23

²⁶⁸ Uçarol, **Siyasi Tarih...**, 1135.

²⁶⁹ Uçarol, **Siyasi Tarih...**, 1135.

²⁷⁰ Muharrem Sarıkaya, “Mesut Yılmaz: ‘S-300’ler Türkiye’yi tehdit ediyor,” **Hürriyet**, 12 Eylül 1997.

Nisan 1998 tarihinde “Ortaklık Deklarasyonu imzalayarak, Türkiye-KKTC ilişkilerinin daha da güçlendirecek adımları attılar.”²⁷¹

Dört Yunan F-16 savaş uçağının 16 Haziran günü Baf Üssü’ne inmesi krize yeni bir boyut kazandırırken, bu eylem Türkiye tarafından derhal protesto edildi. Hemen ardından, 18 Haziran 1998 günü Türk Hava Kuvvetlerine ait altı F-16 savaş uçağı ziyaret maksadıyla KKTC’deki Geçitkale Askeri Üssüne indi²⁷² ve aynı gün Türk Deniz Kuvvetlerine ait savaş gemileri Girne ve Magosa Limanları’na demirlediler. BM Güvenlik Konseyi’nin 30 Haziran 1998’de Ada’daki mevcut durumun kabul edilemez olduğu ve çözümün tek egemenlik, tek uluslararası kişilik ve tek vatandaşlığın olacağı yönünde karar alması sonrasında Türkiye yeni adımlar attı. Türkiye Genelkurmay Başkanı 10-11 Temmuzda²⁷³, Başbakan 20 Temmuzda²⁷⁴ ve Cumhurbaşkanı Demirel 25 Temmuz 1998 tarihinde²⁷⁵ KKTC’yi resmen ziyaret ettiler. Kararlılık gösterisinin en temel unsurunu oluşturan bu ziyaretler, Kıbrıs Barış Harekatı’nın yıldönümünü de kapsayacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerine ait savaş gemileri ve savaş uçaklarının Kıbrıs’ı ziyaretleri²⁷⁶ ile desteklenmişti.

Türkiye bu krizin yönetiminde hem zorlayıcı diplomasi hem de baskıyı kademeli artırma stratejilerini benimsemiş, bu stratejisinin temel dayanakları olan kararlı dış politika davranışı ve askeri güç gösterisini başarıyla kullanmıştır. Kriz yönetiminde üçüncü taraf desteğinin de önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs’a konuşlandırılması, doğal olarak teknik destek verecek Rus personelinin de Kıbrıs’a yerleşmesine neden olacaktı. Kurulacak radar sistemlerinin aktif olarak çalıştırılması, NATO kodlarını kullanan Türk, İngiliz ve Yunan kuvvetlerinin hareketlerini kısıtlayacak, Kıbrıs’ta ve Doğu Akdeniz’de Rus etkinliğinin artmasına neden olacaktı.²⁷⁷ Bu durum S-300 füzelerinin Ada’ya yerleştirilmesinin Türkiye kadar ABD ve müttefik NATO üyesi ülkelerinin de aleyhinde olacağını göstermekteydi. Bu kısıtlar üzerinden Türkiye

²⁷¹ Uçarol, **Siyasi Tarih...**, 1137

²⁷² “ Akdeniz Isındı,Türk F-16’ları Kıbrısta”, **Milliyet**, 19 Haziran 1998, 19. Ayrıca bkz. Uçarol, **Siyasi Tarih...**, 1139

²⁷³ “Kıbrıs’ta Karadayı Rüzgarı”, **Milliyet**, 11 Temmuz 1998,19

²⁷⁴“Kıbrıs’a İkinci Çıkarma”, **Milliyet**, 20 Temmuz 1998, 19.

²⁷⁵ “Demirel Bugün Kıbrıs’ta”, **Milliyet**, 25 Temmuz 1998, 18

²⁷⁶ “Kıbrıs’a İkinci Çıkarma”, **Milliyet**, 20 Temmuz 1998, 19.

²⁷⁷ Aksu, **Türk Yunan İlişkileri...**, 202.

üçüncü aktör desteğini almakta başarılı olmuş, ABD ve İngiltere tarafından KYR üzerinde füzelerin alınmaması yönünde baskı oluşturmuştu. Basına yansıyan haberlere göre ABD Kıbrıs Rum yönetimini Füzelerin alınmaması konusunda uyarmıştı. ABD Savunma Bakanlığı Müsteşarı Jan Lodol, bir araya geldiği Güney Kıbrıs Washington Büyükelçiliği yetkililerine “S-300’leri almayın. Türkiye füzeleri imha edebilir. Baf Hava Üssü konusunda da ileri gitmeyin” demiş ve bu konuda muhatabını “Türkiye’yi ikna etme gücüne sahip değiliz. Sandığınızın aksine Türkiye ABD’nin bir eyaleti değildir. Hiç kimse Türkiye’yi temel çıkarlarına ters düşen bir konuda uzlaşmaya zorlayamaz” diyerek uyarmıştı.²⁷⁸ Yine aynı paralelde, ABD’nin Kıbrıs temsilcisi Holbrooke’un NATO’ya bir rapor vererek S-300’lerin radar sistemleriyle Rusya’nın Doğu Akdeniz ve Ortadoğu’yu kontrol altına alacağını ve bölgede üstünlük kazanacağını belirtmesi²⁷⁹ de Türkiye açısından ABD’nin ve NATO müttefiklerinin desteğinin alınmasında kolaylaştırıcı bir etken olmuştur.

Sonuçta 29 Aralık 1998 tarihinde, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, krize neden olan S-300 Füzelerinin Güney Kıbrıs’a konuşlandırılmayacağını, ancak füzelerin Girit’e konuşlandırılması için Yunanistan ve Rusya ile görüşmelere başlanacağına karar verdiğini açıkladı.²⁸⁰ Böylelikle füzelerin Yunanistan’a verilerek Girit’e yerleştirilmesi, dolayısıyla Türkiye’nin menzil dışı kalması, kararıyla kriz çözüldü.

Kriz süresince Türkiye’de karar alma mekanizmasında iç politika gelişmeleri doğrultusunda değişimler oldu. 30 Haziran 1997 tarihine kadar görev yapan Refah-yol Hükümeti’nde Tansu Çiller Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevini yürüttü. Bununla beraber dış politikanın yürütülmesinde *Batı*’ya dönük ilişkiler Çiller tarafından yürütülürken, *Doğu*’ya dönük dış politika ise Devlet Bakanı Abdullah Gül tarafından yönetiliyordu. Bu durum dış politikanın yürütülmesinde çok başlılığın yaşanmasına neden oldu.²⁸¹ Bununla beraber doğrudan Kıbrıs ve S-300 füzelerini ilgilendiren konularda da Dışişleri Bakanı Çiller ile Savunma Bakanı Tayan’ın söylemlerinde farklılıklar ortaya çıktı. Önce Çiller Rus yetkililerle görüştüğünü ve füzelerin GKRY’ne satılmayacağını güvencesini aldığını

²⁷⁸ “ABD’den Kıbrıs Tugayı”, **Hürriyet**, 24 Şubat 1997

²⁷⁹ “ABD: S-300ler bölgeyi Rus Kontrolüne Sokar”, **Hürriyet**, 10 Eylül 1998

²⁸⁰ Uçarol, **Siyasi Tarih...**, 1137. Ayrıca bkz.” S-300’ler başka adaya”, **Milliyet**, 30 Aralık 1998, 21; **Hürriyet**, 31 Aralık 1998; **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1998

²⁸¹ Gencer Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”, **Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi**, (Y. Haz.) Gencer Özcan, (İstanbul: Boyut Yayınları, 1998): 180.

açıklamıştı. Ancak gelişen durum bunun gerçekleşmeyeceğini gösterdi. Tayan ise, füzelerin Kıbrıs'a yerleştirilmesi durumunda askeri önlemlere başvurulabileceğini açıklamış, bu açıklama daha sonradan Çiller tarafından da desteklenmiştir.²⁸² Başlangıçta çelişkili görünen bu söylemler nihayetinde tutarlılık kazanmış ve 30 Haziran 1997'den itibaren görev yapan Mesut Yılmaz hükümeti de aynı kararlılığı sergilemeye devam etmiştir. Askeri bürokrasi de sürdürülen bu kararlı politikayı desteklemiştir. Genelkurmay Başkanı Karadayı hem Kıbrıs'a yaptığı ziyaretlerle, hem de yaptığı açıklamalarla, yürütülen kriz yönetim stratejisini destekleyecek davranışları sergilemiştir.²⁸³

Cumhurbaşkanı Demirel ise S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs'a yerleştirileceği haberlerinin basında ilk yer almasından itibaren önceliğini konuya ilişkin bilgi edinmeye vermiş, ilerleyen dönemde ise yürütülen dış politika ve kriz yönetim stratejisini destekleyici davranışlar sergilemiştir. Demirel basında haberlerin yer almasının hemen sonrasında 17 Ocak 1997 günü, Genelkurmay Başkanlığı'na bir ziyarette bulunarak konuya ilişkin bilgi almıştır. Genelkurmay Başkanlığının ziyarete ilişkin açıklamasında, söz konusu brifingin daha önceden planladığını ve yapılan toplantıda Cumhurbaşkanı Demirel'e Kıbrıs, S-300 füzeleri ve alınacak karşı tedbirlerin yanı sıra Kuzey Irak ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçları konusunda bilgi verildiği belirtilmiştir.²⁸⁴ Yapılan açıklamadan anlaşılmaktadır ki, Demirel basında S-300 füzeleriyle ilgili haberlere yer verilmesinin hemen sonrasında bu hususu öncelikli konu olarak ele almış ve Genelkurmay Başkanlığından konuya ilişkin bilgi talep etmiştir. Gerçekleştirilen bu ziyaretin temel amacının bir taraftan olası bir krize zihinsel hazırlık yaparken, diğer taraftan da dışarıya S-300 füzeleri konusunun Türkiye'de en üst düzeyde ve öncelikle ele alındığının mesajını vermek olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

İlerleyen günler ve gelişmeler göstermiştir ki, Demirel'in S-300 krizinin yönetimin sürecinde, 1996 Kardak krizindeki davranış kalıplarını birebir tekrarlamamıştır. Bu kriz yönetim sürecinde, Kardak krizinde olduğu kadar

²⁸² Aksu, **Türk Dış Politikasında...**, 229

²⁸³ Karadayı'nın destekleyici söylemlerine örnek olarak; Temmuz 1998'de ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında "*Türkiye'nin, S-300 Füzelerinin Kıbrıs'a konuşlandırılması durumunda sessiz kalmayacağını ve her ne pahasına olursa olsun karşılık verileceğini*" bildirmesi ve KKTC ziyareti sırasında "*Türk silahlı Kuvvetleri üzerine düşen her şeyi yapacaktır*" açıklamaları verilebilir. Bkz. sırasıyla, **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1998 ve **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1997.

²⁸⁴ "Demirel'e Kıbrıs Brifingi", **Milliyet**, 18 Ocak 1997, 17

müdahaleci ve karar alma sürecinde deyim yerindeyse *başrolde* olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun nedeninin iki ana unsura dayandığını belirtmek mümkündür. Birincisi Demirel'in Cumhurbaşkanı sıfatıyla, yaşanmakta olan bir dış politika krizindeki *zaman* baskısına yönelik yaklaşımıdır. İkincisi de başarısız bir kriz yönetiminin²⁸⁵ olası sonuçları ile ilgilidir. Kardak krizi sırasında Demirel doğrudan müdahale etmeyi seçmiştir çünkü *zaman* baskısı en üst seviyede hissedilmiştir. Kriz askeri bir boyut kazanarak hızla tırmanmış, Demirel doğrudan ABD Başkanı ile görüşmüş, krizin zirvede olduğu durumda askeri birimler çatışmanın eşiğine gelmiştir. Reaksiyonun süratle gösterilmesi gerektiği bu krizde Demirel'in *müdahaleci* yaklaşımı seçmesinin birinci nedeni budur. İkinci temel neden ise, krizin başarısız yönetiminin; ya Kardak'ta egemenlik ve bunun getireceği prestij kaybına, ya da Türkiye ile Yunanistan arasında topyekun bir savaşa yol açma olasılığıdır. Her iki durumun da kabul edilemez oluşu Demirel'i kriz yönetimine doğrudan ve yönlendirici rolüyle de *başrolde* müdahil olmaya yönlendirmiştir.

Buna karşın S-300 Füze krizinde benzer nitelikte bir zaman baskısından söz etmek mümkün değildir. Füzelerin satışı ile ilgili basına yansıyan haberler ile füzelerin teslim edilmesi, yerleştirilmesi ve teknik test ve eğitimlerinin yapılması arasında geçecek sürenin iki yıla yakın bir dönemi kapsayacağı en baştan bellidir. Bu durumda krizi kademeli, karşı tarafı tartarak ve mümkünse üçüncü taraf/aktör desteğini sağlayarak yönetmek mümkündür. Bununla beraber, en başından itibaren kararlılık göstermek, Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve özellikle Kıbrıs'a ilişkin kırmızıçizgilerini göstermek bu krizin yönetiminde daha doğru bir yöntemi işaret etmektedir. S-300 füzelerine ilişkin ilk haberlerden, krizin askeri birimlerin de dâhil olduğu ve güç gösterisine dönüştüğü dönemine kadar davranışları izlendiğinde, Demirel'in tavrının da bu yönde olduğu görülecektir. Genelkurmay Başkanlığını ziyaret ederek süratle bilgi almak şeklindeki başlangıç tavrının bile, tek başına ilerleyen günlerde tırmanarak devam edecek olan krizin yönetim stratejisi ve

²⁸⁵ Burada *başarısız kriz yönetiminden* kastedilen Alexander George'un ortaya koyduğu kriz yönetimini ikilemi ile doğrudan ilişkilidir. Buna göre, karar alıcının karşı karşıya kaldığı ikilem, bir yandan tehdit altındaki hak ve çıkarlarını korurken diğer taraftan yıkıcı bir savaş/silahlı çatışmadan kaçınılmeyi içerir. Taraflardan birinin çıkarından vazgeçmesi krizin sonlanmasını sağlayabilir. Başarılı bir kriz yönetimi ise her iki unsurun da sağlanabildiği durumları işaret eder. Yani başarısız bir kriz yönetiminde, ya çıkarlar savunulamayacak, ya da krizin sonucu yıkıcı bir silahlı çatışma/savaşa neden olacaktır. Türk siyasi yaşamında uzun yıllar bulunarak deneyim kazanmış, birçok dış politika krizi yaşamış ve nihayetinde cumhurbaşkanlığı makamına gelmiş olan Demirel için, bir dış politika krizinin olası sonuçlarını öngörebilmek, göstereceği dış politika davranışı için birinci öncelikte olmuş olmalıdır. Kriz yönetimi ikilemi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. George, *Avoiding War...*, 1-23.

gösterilecek kararlılık için *yönlendirici* olduğunu söylemek mümkündür. Krizin gelişmesi sürecinde gerek KKTC Cumhurbaşkanı ile yaptıkları ortak deklarasyonlar, gerekse kendisinin KKTC'yi ziyaret etmesi ve ziyaret öncesi verdiği beyanlar bu fikri desteklemektedir. Nitekim 11 Şubat 1997 tarihinde yaptığı açıklamada, Kıbrıs Rum yönetiminin S-300 Füzelelerini satın almasının yanlış bir karar olduğu ve Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması yönünde gösterilen çabaları tehlikeye düşürdüğünü belirtmiştir. Aynı açıklamasında, *“Bu düşmanca politikanın sürdürülmesi tahmin edilemeyecek gelişmelere yol açabilir.”*²⁸⁶ diyerek karşı tarafı bir bilinmezle baş başa bırakmış ve yeniden düşünmesini sağlamaya çalışmıştır. Benzer şekilde, Rauf Denktaş'ın 23 Nisan 1998'de yapacağı ziyaret öncesinde yaptığı açıklamada Demirel, bir taraftan Haziran ayı içinde Ada'ya bir ziyarette bulunacağını bildirirken diğer taraftan *“Türkiye dünyanın dışlamaya çalıştığı KKTC'nin her zaman ve her koşulda yanındadır”*²⁸⁷ diyerek Türkiye'nin kararlılığını bir kez daha vurgulamıştır. Yine Temmuz 1998'de Adaya gerçekleştireceği ziyaret öncesi Baf üssüne inen Yunan uçakları ile Genelkurmay başkanında bilgi almış, yaptığı *“Olaylar hızla gelişiyor. Gelişen şartlara göre karar vermek zorundayız. Ancak sıcak temas olmadan diplomasinin son imkânları da kullanılarak sorunun çözülmesi hem Türkiye'nin hem Yunanistan'ın, hem de Ada'daki iki devletin yararınadır”*²⁸⁸ açıklamasıyla bir yandan barışçıl çözümü işaret ederek KKTC'ye bir devlet olarak desteğini vurgulamış, öte yandan Yunanistan'a barışçıl çözüm önerisini yinelemiştir.

Özetle S-300 Füze krizinin yaşandığı dönemde Cumhurbaşkanı olarak Demirel, Kardak krizindeki doğrudan müdahaleciliği hariç, önceki diğer dış politika krizlerinde sergilediği davranış kalıplarına benzer bir yaklaşım içinde bulunmuştur. Bilgiye açıklığı - ki bu doğru kararlar almak ve doğru yönlendirmelerde bulunmak için izlediği bir yöntem olarak görünmektedir- yine ilk özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel söylemi barışçıl ve uzlaşya açık olmakla beraber ülke güvenliği ve çıkarların korunması yine ön plana çıkan davranış kalıbıdır. Değişen durumlara göre karar alma ve hareket tarzı benimseme onun pragmatik yönünün bu kriz

²⁸⁶ “Demirel'den çifte uyarı”, **Milliyet**, 11 Şubat 1997, 16.

²⁸⁷ “Demirel Adaya gidiyor”, **Milliyet**, 06 Şubat 1998

²⁸⁸ “Demirel'den Ada'ya Ani Ziyaret”, **Milliyet**, 19 Haziran 1998, 18.

yönetimi süresince de değişmez parçası olmuştur. Demirel'in kriz süresince üstlendiği rol, Türkiye'nin kararlılık ve inandırıcılığını desteklemiştir.

Demirel'in Cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan bir diğer dış politika krizi de Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartılması ilgili yaşanan krizdir. Türkiye'nin Suriye'den ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik tehdit olarak gördüğü terör örgütünün liderine vermekte olduğu desteği keserek ülke dışına çıkarmasını talep etmesiyle başlayan krize ilişkin yaşanan gelişmeler bir sonraki bölümde sunulmuştur.

3.4.4. 1998 Suriye-Öcalan Krizi

1998 yılına gelindiğinde Türkiye'nin yaklaşık son 15 yıldır mücadele etmekte olduğu PKK terör örgütüne Suriye'nin sağladığı desteğin boyutları bilinmekteydi. Bu destek Suriye'nin denetimi altında bulunan Bekaa Vadisi'nde PKK'ya ait çok sayıda kamp kurulmasından, örgüt lideri Öcalan'ın Şam'da ikamet etmesine izin verilmesine kadar geniş bir yelpazeyi içeriyordu. Konu üzerinde önceki yıllarda Suriye ile çeşitli temaslar kurulmuş ancak bunlardan etkin bir sonuç alınması mümkün olmamıştı. Örneğin, 1984 yılı Kasım ayında dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'a bir mektup yazarak iki ülke arasındaki sınır güvenliğinin sağlanması ve teröristlerin giriş çıkışlarına son verilmesini öngören bir anlaşma yapılmasını istemişti. Ancak 5 Mart 1985'te imzalanan Sınır Güvenliği Protokolü istenen sonucu vermedi. Benzer şekilde, Temmuz 1987'de Başbakan Özal'ın Suriye'ye gerçekleştirdiği ziyarette aynı konular gündeme getirilmiş fakat Suriye, Öcalan ve PKK'lıların siyasi mülteci olduğu ve denetimlerde bazı aksamaların yaşandığını dile getirmişti. Bu girişimler sonrası güvenlik ve ekonomik işbirliğine yönelik protokoller imzalanmış ancak bunların çözüme herhangi bir katkısı olmamıştır. Başbakan Özal 1 Ekim 1989'da yaptığı bir açıklamada Suriye'nin 1987'de imzalanan protokolün gereklerini yerine getirmediği, izlemekte olduğu düşmanca tutumu değiştirmedeği takdirde ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesinin mümkün olmayacağını bildirmişti. Ayrıca bu durumda Türkiye'nin de ikinci protokole uymayarak Suriye'ye saniyede 500 metreküp su vermekten vazgeçebilirdi.²⁸⁹ Ağustos 1992'de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Suriye'yi ziyaretinde bu ülkenin terör örgütüne desteğinin devam etmekte olduğunu,

²⁸⁹ Aksu, *Türk Dış Politikasında...*, 254.

Suriye'nin anlaşmalar uyması durumunda Türkiye'nin Fırat Nehri'nden saniyede 500 metre küp su bırakmaya devam edeceğini devam edeceğini bildirdi. Ancak yine Türkiye'nin tatmin olacağı bir gelişme yaşanmadı ve ilişkiler gerildi. Yapılan tüm bu görüşmeler, yapılan protokol ve anlaşmalara rağmen 24 Kasım 1995 tarihinde Suriye'den Türkiye'ye sızmaya çalışan bir grup terörist ile çıkan çatışma sonrasında Suriye sınırına çekilen teröristler sıcak takibe alınmış, takip eden Türk birlikleri Suriye içlerine kadar ilerleyerek topçu ateşine devam etmişlerdi. Bu durum Türkiye'nin konu üzerindeki tepkisinin sertleşerek belirginleştiği kırılma noktasını oluşturmuştu.

23 Ocak 1996 tarihinde Türkiye Suriye'ye bir nota vererek istem ve kararlılığını net bir biçimde göstermişti. Bu notayla Türkiye Suriye'den sürdürmekte olduğu tutumunu terk etmesi istenmiştir. Özetle istemler; kontrolü altındaki topraklarda terörist kamplarının kurulmaması, örgüte lojistik desteğin kesilmesi, sahte kimlik belgeleri düzenlenmemesi gibi konular yanında Suriye'den terörizme karşı mücadele kapsamındaki tüm faaliyetlerde işbirliği içinde bulunması isteniyordu. Notanın en önemli kısmını ise terör örgütü eylemcilerinin yargılanması ve Öcalan ile işbirlikçilerinin Türkiye'ye iade edilmesi talebi oluşturuyordu.²⁹⁰ Bu gelişmelerle aynı dönemde yaşanan Kardak krizi, Suriye ve Öcalan konusunun bir süre geri plana itilmesine neden olmuşsa da, 1998 yılında Türkiye tekrar Suriye ile ilişkilerine ve çözüm bekleyen sorunlara dönüş yapmıştır.

Bu dönemde Türkiye'de 55. Hükümet görev yapmaktadır. Başbakan Mesut Yılmaz, Başbakan Yardımcıları Bülent Ecevit ve İsmail Sezgin(Aynı zamanda Milli Savunma Bakanı), Dışişleri Bakanı İsmail Cem'dir. Genelkurmay Başkanı 30 Ağustos 1998'e kadar Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı, takip eden dönemde ise Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'dur. Cumhurbaşkanlığı Makamında ise Süleyman Demirel bulunmaktadır. Tüm bu isimler Suriye'den yapılan istemin yerine getirilmesine yönelik kararlılığı desteklemişler ve karar alma süreçlerinde etkin rol oynamışlardır.

1 Temmuz 1998'te siyasi diyalog arayışı ile Ankara'ya gelen Suriye Dışişleri Bakanı müsteşarına iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için Türk tarafının görüşlerini içeren bir iyi niyet mektubu verilmiş fakat ilerleyen süreçte bu mektuba ilişkin resmi bir cevap alınamamıştır. 25 Temmuz 1998'de Hatay'ın anavatanına

²⁹⁰ Murat Yetkin, **Kürt Kapanı: Şamdan İmrâliya Öcalan**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004): 38-40.

katılmasının 59. Yıldönümü törenlerinde yapılan konuşmalarda hem Başbakan Mesut Yılmaz, hem de Cumhurbaşkanı Demirel Suriye'ye yönelik sert söylemlerde bulunmuşlardır.²⁹¹ Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in Suriye sınırında 16 Eylül 1998 tarihinde Türkiye'nin sabrının taşıdığını belirten ve askeri güç kullanma tehdidini de içeren konuşma²⁹² Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması sürecinin başladığını işaret ediyordu. 1 Ekim 1998'de Cumhurbaşkanı Demirel'in TBMM'de yaptığı açılış konuşması da bu sürecin başlatıldığını kararlılıkla teyit ediyordu. Bu kararlılık ve birliktelik sonuçlarını verdi ve 9 Ekim'de Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasının ardından, 19 Ekim'de Türkiye ve Suriye heyetleri Adana'da bir araya gelerek görüşmelere başladılar. Türkiye'nin taleplerini karşılayacak bir metin üzerinde uzlaşarak günü 20 Ekim 1998 günü Adana protokolü imzalandı.

Türkiye ile Suriye arasında imzalanan bu protokol ile süreç işlemeye başladı. Buna göre Suriye PKK varlığına son vermeyi yazılı olarak taahhüt etti. Örgüte siyasi, askeri ekonomik ve lojistik her türlü desteği kesmeyi ve bunun kontrolüne ilişkin denetim mekanizmasını kabul etti.²⁹³

Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi yaklaşık 4 aylık bir süreci aldı. 16 Şubat 1999 tarihinde Öcalan Kenya'daki Yunanistan Büyükelçiliği'nden çıkarılarak gizli bir operasyonla Türkiye'ye getirildi.²⁹⁴ Bu süreçte Öcalan, Yunanistan, İtalya, Beyaz Rusya, Yunanistan ve nihayetinde Kenya'ya gitmiş, başkent Nairobi'de ABD'nin desteğiyle yakalanarak Türkiye'ye getirilmişti. Öcalan kaçıışı sırasında özetle, İtalya'dan Minsk'e geçmiş, uzun süre burada kalamayacağı anlaşılmınca bazı Yunan yetkililerle ilişkiye geçerek 29 Ocak gecesi Atina'ya inmiştir. Yetkililerin tepkisi üzerine 31 Ocak gecesi Yunanistan'dan ayrılmış, Beyaz Rusya ve Hollanda iniş izni vermeyince 1 Şubat sabahı uçak Atina'ya geri dönmüştür. Bu durum Türk-Yunan ilişkilerini zedeleyeceği kadar Yunanistan'ın dünya kamuoyundaki itibarını azaltma riskini de içinde barındırıyordu. Bu nedenle Başbakan Simitis'in sert tepkisi üzerine Öcalan Kenya'ya (Nairobi) gönderilmiş

²⁹¹ Aksu, **Türk Dış Politikasında...**, 254-255

²⁹² "Suriye'ye uyarı: Sabrımız kalmadı", **Milliyet**, 17 Eylül 1998,19.

²⁹³ "Suriye Boyun Eğdi", **Milliyet**, 21 Ekim 1998, 19

²⁹⁴ Bu sürecin öncesi, Öcalan'ın kaçış sürecinde yaşananlar, Batı'nın ve Arap dünyasının tepkilerinin detayları ve iç politikada yaşananların detaylı anlatımı için bkz. Yalçın Yelence, **İnfazsız Yargı, Başlangıçtan Günümüze Ayrılıkçı İsyanlar, PKK ve Şam'dan İmralıya Öcalan Belgeseli**, (İstanbul: Otopsi Yayınları, 2005).

kendisine gösterilen Yunan işadamına ait ev yerine Yunanistan Büyükelçiliği'nde kalmayı seçmiştir. Büyükelçilikte bulunduğu sırada cep telefonunun yeri saptanmış ve ABD'nin Kenya'ya yaptığı baskı üzerine 14 Şubatta Kenya güvenlik birimleri Öcalan'ın büyükelçilik binasını terk etmesini istemiştir. 15 Şubat günü havaalanına gitmek üzere Büyükelçilik binasından çıkan Öcalan, Türk yetkililerce teslim alınmış Türkiye'den gönderilen bir uçağa bindirilerek Türkiye'ye getirilmiştir.²⁹⁵

Suriye ile yaşanan gerginlik, Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması, uluslararası kaçıışı ve yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi sürecinde karar alma mekanizması içinde bulunan tüm bireyler benzer kaygıları taşımışlardır. Bununla birlikte, Cumhurbaşkanı Demirel'in bu krizin yönetiminde hem etkin bir rol oynadığını hem de oluşturulan dış politika davranışının ortak paydasını şekillendirdiğini belirtmek gerekir. Suriye'yle PKK desteği ve Öcalan'ın himayesi konusunda yaşanan uyuşmazlığın yoğun diplomatik çabalarla geliştiğini görüyoruz. Krize neden olan deyim yerindeyse *düğmeye basılan* olayı Kara Kuvvetleri Komutanı Ateş'in Suriye sınırında yaptığı konuşma oluşturmuştur. Bu konuşmanın yapılmasına devletin ortak aklı Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nın bir önceki olağan toplantısında karar vermiştir.²⁹⁶ MGK'ya başkanlık eden Cumhurbaşkanı Demirel, Suriye'ye *ayağını denk al* mesajı verecek bu konuşmayı benimseyerek onaylamıştı. Demirel yaptığı bir söyleşide bu konuyu şöyle dile getirmiştir:

“Benim 1 Ekim konuşmamdan evvel 16 Eylül'de Atilla Paşa'nın [Kara Kuvvetleri Komutanı] sınırdaki konuşması var, sabrımız tükeniyor dediği konuşma. Konu o konuşmadan evvelki MGK toplantısında alındı. Ve şu oldu: Aşağı yukarı hepimiz isyan halinde olduk. Artık bu işe başka türlü yaklaşmamız lazım...”²⁹⁷

30 Eylül 1998 günü yapılan MGK toplantısında da benzer şekilde zorlayıcı diplomasi uygulamasını destekleyecek en önemli unsur karar bağlanmıştı. MGK bu toplantısında Türkiye'ye karşı hasmane tutumundan vazgeçmeyen Şam'a “*caydırıcı askeri baskı politikası*” izleme kararı almıştır. Ve toplantının başkanı yine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'dir.

Tüm bunlara ilave olarak, Demirel'in 1 Ekimde Meclis açış töreninde yaptığı konuşma çözüme doğrudan etkili olması yönüyle çok önemlidir. Bu konuşma Demirel'in bu tür bir krizin yönetiminde, çözümü doğuracak söylemi oluştururken konunun meşrulaştırılmasına verdiği önemi, kararlılık unsurunu nasıl dillendirildiği

²⁹⁵ Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler...* 477

²⁹⁶ Yelence, **İnfazsız Yargı...**, 279

²⁹⁷ Fikret Bila, **Komutanlar Cephesi**, 2.Baskı, (İstanbul: Detay Yayınları, 2007): 271-272

ve istenen etkiyi yaratacak doğru dozu nasıl ayarladığının güzel bir örneğidir. Bu konuşmasında Demirel'in verdiği mesaj, kararlılık kadar sertlik ve tehdit de içermektedir:

“Türkiye İsrail ilişkilerini bahane ederek, Arap kardeşlerimizi Türkiye’ye karşı kışkırtmaya kalkışan Suriye gibi ülkelerin davranışı dostça değildir. Esasen Suriye, Türkiye’ye karşı açık husumet politikası izlemektedir. PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye’ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu ve sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum.”²⁹⁸

Demirel'in bu söylemi ertesi gün hem başbakan Yılmaz hem de Milli Savunma Bakanı İsmet Sezgin tarafından destekleniyordu. Sezgin yapılan basın toplantısında: “*Eğer diplomatik yolla çözmezsek, oyun kurallarına göre oynanır,*”²⁹⁹ diyordu.

Demirel'in 1 Ekim konuşması Suriye’yi zor durumda bırakmış ve bir karar vermeye zorlamıştır. Öcalan daha sonraları, Demirel'in 1 Ekim konuşmasının Suriye’yi çaresiz bıraktığını anladığı anda Suriye’yi terk ettiğini iddia etmişti.³⁰⁰ Demirel'in konuşmasının diğer yankılarına geçmeden önce, bu konuşmanın hazırlanış sürecine değinmek yerinde olacaktır. Çünkü bu süreçte yaşanan detaylar onun Cumhurbaşkanı sıfatıyla devlet adamlığı anlayışına ve sergilediği liderlik özelliklerine ışık tutacaktır.

Söz konusu konuşmanın hazırlanmasına ilişkin yaşananlar Murat Yetkin'in 2004 yılında yazdığı ve 1 Ekim 1998 ile Öcalan'ın Türkiye’ye getirildiği 16 Şubat 1999 tarihleri arasında yaşananları içeren yazı dizisinden doğrudan aktarılmıştır:

“30 Eylül, Çankaya Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, gözlüğünün üzerinden danışmanlarına baktı. Başdanışmanı Feridun Sinirlioğlu ve Dışişleri Danışmanı Mehmet Ali Bayar bir gün önce Cumhurbaşkanı'nın istediği 'metni sertleştirme' talebinde fazla ileri gidip gitmediklerinden emin değillerdi. Bir hafta kadar önce yapılan Meclis açış konuşması toplantısında Demirel danışmanlarından "Suriye konusuna özel önem atfetmelerini" istemişti. Demirel, kendinden önceki cumhurbaşkanları gibi, geleneksel olarak 1 Ekim'de yapılacak TBMM yasama dönemi açış konuşmasına özel önem verirdi. Bu konuşmaların büyük ağırlığı, bakanlıklar ya da ilgili kuruluşlardan gelen yıllık değerlendirmelerin gözden geçirilmiş özetleri olurdu. Ama giriş bölümlerinde cumhurbaşkanlarının o yıl vermek istedikleri asıl mesajı vurgulamaları adetten olmuştu. Demirel, 1998'in 1 Ekim konuşmasında ‘**Suriye’ye özel önem**’ isterken eklemişti: ‘**Bu konuşmada Suriye’ye çok sert ve direkt şeyler söyleyeceğiz. Artık**

²⁹⁸ “Demirel Umut Aşıladi”, **Milliyet**, 2 Ekim 1998, 18; ayrıca bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c062/tbmm20062001.pdf>

²⁹⁹ **Hürriyet**, 02 Ekim 1998

³⁰⁰ Öcalan, Cerrahoğlu ile İtalya’da yaptığı röportajda “...Ama Suriye’yi hesaba kattım. Demirel’in 1 Ekim konuşmasıyla birlikte parlamentodaki tartışmalar, tatbikat hazırlıkları, generallerin konuşmaları. Suriye son anda durumu fark etti. Baktım (Suriye’nin) dayanamayacakları bir durum geliyor, bunları değerlendirdim ve kararımı verdim. Özel uçakla ayrıldım. Faturayı ben ödedim.” Bkz. Nilgün Cerrahoğlu”, İş Kördüğüne Döndü”. **Milliyet**, 13 Aralık 1998, 24

sabırımız taşıyor.’ Danışmanlar, Demirel’in cumhurbaşkanlığı makam odasının bir alt katında bulunan özel çalışma bölümünden Türkiye’nin önemli gelişmelerin eşliğinde olduğu duygusuyla ayrılmış, kendi çalışma bölümlerine çıkmışlardı. ‘Daha sert olmalı’ Danışmanlar bilgisayar ekranının karşısına geçerek, bu ifadeleri diplomasinin serinkanlı diline tercüme etmeye başladılar. Ortaya şöyle bir paragraf çıktı: **‘Esasen Suriye, Türkiye’ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir. PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı adımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye’yi aklıselime davet ediyoruz. Suriye Türkiye’nin iyi niyeti, sabrı ve dostluğunun kıymetini bilmeli.’** İşte danışmanlarının Cumhurbaşkanı Demirel’e sundukları ilk taslak buydu. Tarih 30 Eylül 1998’di. Meclis konuşması ertesi gündü. Köşk’ün emektar Basın Başdanışmanı Metin Yalman, metni basımevine göndermek için sabırsızlanıyordu. Şaşılabilecek bir şekilde PKK konusunun fazla öne çıkmadığı Milli Güvenlik Kurulu’nun toplantısı bitmiş, **Demirel** alt kattaki çalışma odasına çekilmiş, konuşma taslaklarını inceliyordu. Demirel, gözlüğünün üzerinden danışmanlarına baktı, **‘Biraz daha sertleştirin’** dedi. Konuşmayı fazla sertleştirdikleri için paylanmayı bekleyen danışmanlar şaşırdı: - **Ne kadar sertleştirelim? - Tehdit edin.** Danışmanlar yarım saat sonra bir metinle daha geldiler. ‘Aklıselim’ ile başlayan kısmı çıkarmışlar, yerine ‘Mukabele hakkımızı saklı tuttuğumuzu Suriye’nin bilmesini istiyoruz’ ifadesini eklemişlerdi. Cumhurbaşkanı **Demirel**, **‘Biraz daha sertleştirin’** dedi. Kalemını çıkarıp metnin bir yerine çıkma yaptı, **‘Sabrımız taşıyor deyin, düzgünce cümleleştirin’** talimatını verdi. Cümleleştirdiler: **Esasen Suriye, Türkiye’ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir. PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı adımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye’ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum.**’ Demirel, **‘Şimdi de bunu Hariciye’ye okuyun’** dedi, Dışişleri’nin bilgisi olmadan Türkiye’yi savaşın eşğine gelecek bir metni Meclis’in açılışında okumak istemiyordu. Dışişleri Bakanı İsmail Cem yoktu. Bir yurtdışı temastan dönüş yolundaydı. Ulaşmak gece saatlerini aldı. Bakanın Özel Kalem Müdürü Engin Soysal, Sinirlioglu ile irtibat kurduğunda saat 22.00 civarıydı. ‘Devletin siyaseti bu’ Metin okunduğunda Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in tepkisi, **‘Şayet Cumhurbaşkanımız diyorsa, devletin siyaseti bu demektir’** oldu.”³⁰¹

Demirel’in bu konuşmasının bir diğer yankısı da Arap ülkelerinde yaşanmıştı. Körfez ülkeleri basını, Arap ülkelerinin Suriye’yi yalnız bırakmayacağını vurguluyordu. Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri’ne ilaveten Libya basını Suriye’ye destek mesajları içeriyordu.³⁰² Ancak Türkiye’nin kararlılığını Demirel’in yurtiçi gezilerinde yaptığı açıklamalar ile kuşkuya yer bırakmayacak netlikle tekrarlanıyordu. Cumhurbaşkanı Demirel 7 Ekim 1998’de ziyaret ettiği Konya’da Suriye’yi desteklediklerini açıklayan çeşitli Arap ülkelerini uyardı.³⁰³ Demirel, çeşitli ülkelerin *“biz Suriye’yi destekliyoruz”* dediğini anımsatarak şöyle dedi:

“Bunlara şunu sorun dedik; nesini destekliyorsunuz Suriye’nin? Yani Suriye’nin Türkiye’nin içine teröristleri salıp, burada masum insanları öldürmesini mi destekliyorsunuz? Bunu Arap ülkeleri arasındaki dayanışmayla izah etmek mümkün değil. Bu olacak iş değil, Dayanışma doğru işlerde olur. Ben, Arap ülkelerinin hepsine Arap dayanışması namı altında haksız bir olayı desteklerseniz vebal altında kalırsın, kan dökülmesine ortak olursun diye ikaz ettim.

³⁰¹ Murat Yetkin, “137 Fırtınalı Gün (1)”, <http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=haberyazdir&articleid=719013> (Vurgular bize aittir.)

³⁰² “Basında kriz”, **Milliyet**, 6 Ekim 1998, 23. Arap basınında çıkan haberler ve bunlara ilişkin yorumlar için bkz. Yelence, **İnfazsız Yargı...**, 303-304.

³⁰³ Yelence, **İnfazsız Yargı...**, 311

Mübarek'e de söyledim, başkalarına da söyledim. Dünkü konuşmalarda bir yenilik yoktur, tablo budur.”³⁰⁴

4 Ekim 1998'de Elazığ'da gazetecilerin sorularını cevaplarken:

“Biz uyardık. Sadece Suriye'yi değil, dünyayı uyarıyoruz. Bundan çok muzdaribiz. Bir komşu diğer komşu ülkeye bunu reva göremez. Eli kanlı çeteleri, eşkıyayı kendi hudutları dâhilinde muhafaza edip Türkiye'nin içine salamaz. İşte bunu dünya duysun istedik. Bizim yaptığımız nefis müdafaasıdır.”³⁰⁵

Bu olaylara paralel olarak Mısır Devlet başkanı Hüsnü Mübarek'in iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya yönelik diplomatik girişimleri için ise Demirel, “*Bir dost ülkenin dost Cumhurbaşkanı, bölgede gördüğü gerginlik üzerine bu ülkelere gidiyor*” demiş ve bu çabaları arabuluculuk olarak yorumlamamıştı. Bu konuda yaptığı açıklamada

“Ne olduğunu kendisine söyledik. Bizim hiçbir ülkeyle bizden kaynaklanan bir meselemiz yoktur. ... ilk defa söylemiyoruz. Bıçak kemiğe dayandı! Nedeni o. Yani ‘varsın olsun’ deme imkânı hiçbir zaman olmadı. Barışçı yollardan netice alınır diye birçok kere konuştuk. Suriye belki desteği çeker diye düşündük. Çekmedi, çekecek gibi görünmedi. Bunun üzerine 1 Ekim'de Meclisten dünyaya ilan ettim. Ben devlet başkanım. Sözüm siyasi değildir. Türkiye'yi inciten, vatandaşı infiale ve acıya gark eden bir olayı dünyaya benim ilan etmem lazımdı ve nihayet ilan ettim. Ondan sonra herkes kendi tavrını takınacaktır.”

Demirel ayrıca Suriye'ye arka çıkmaya meyilli ülkelere doğrudan mesajlar vermeyi de ihmal etmedi. Bunu gerçekleştirirken basının imkânlarını da olabildiğince kullanmaya gayret göstermiştir. 9 Ekim tarihinde Suriye'nin biraz daha zaman istediği mesajını getiren İran Dışişleri Bakanı'nın ziyaretini de fırsat bilerek Türkiye'nin genel yaklaşımını bir kez daha vurgulamıştır: “*Türkiye komşularıyla sorunları çözecek güç ve kararlılıktadır.*”³⁰⁶

Daha çok dışı yönelik olan bu mesajın hemen ardından da içeriye, Türk kamuoyuna mesaj vererek şunları söyledi:

“Herkesten soğukkanlı olmasını istiyorum. Suriye'ye ‘terörden desteğini çek’ dedik., çekmedi. İşin çok ciddi olduğunu ilan ettim. Bu tehdit değildir.. Türkiye büyük bir devlettir. Eğer feryat ediyorsa, bunun anlamını iyi yorumlamak lazım. Mesele Türkiye'nin yüksek menfaatlerini korumaktır. Bu korunacaktır. Herkes bundan emin olsun.”

Demirel 9 Ekimde yaptığı diğer bir açıklamada Arap Birliği Örgütü'nün Türkiye aleyhinde yaptığı açıklamayı da eleştirerek, Suriye ile dayanışma içinde olan ülkelere mesaj vermeyi de ihmal etmiyordu:

“Suriye'nin yanındayız diyen Arap ülkeleri neyin yanında oluyorlar? Hadisede insanlar öldürülüyor. Öldüren taraf Türkiye değil, öldürmeyi destekleyen taraf Türkiye değil. ...

³⁰⁴ **Milliyet**, 8 Ekim 1998,19

³⁰⁵ **Hürriyet**, 5 Ekim 1998

³⁰⁶ “Karışan Yanar”, **Milliyet**, 10 Ekim 1998,16

‘Suriye’nin yanındayız’ diyen ‘Suriye’nin işlediği cinayetleri destekliyorum’ demektedir. Ve biz Arap liderlerin hepsine anlattık ki, biriniz cinayet işliyorsan, siz de dayanışma uğruna destek veriyorsanız, dikkat edin o cinayete siz de katılıyorsunuz. Ancak haklı davalara destek verilir.”³⁰⁷

9 Ekim günü Çankaya köşkünde hükümet ve Genelkurmayın katılımıyla bir zirve gerçekleştirilecek, zirvede ABD’nin “diyalog açık dursun” çağrısı da değerlendirilecekti. Aynı gün yayınlanan demecinde Demirel zirveden çıkacak stratejiye ilişkin ipuçlarını veriyordu: “*Türkiye yeni bir takım şeyler planlıyor. Gidip herkese yeni baştan anlatacak rahatsızlığının sebeplerini yeni baştan. Bu şart.*” Bu açıklama *diyalog açık kalsın* talebiyle örtüşüyordu. O ana kadar gösterilen çabaların yeterli olmadığı, diplomatik çözüm için yeniden anlatma gereğini ifade ediyordu. Hafız Esad’ın her şeye rağmen geri adım atmaması durumunda ne olacağı sorusuna Demirel; “*Bu sorunun cevabını şimdiden aramamak lazımdır. Bu kriz işleri saat başı değişen şartlara tabiidir. Bir saat öncesine karşın şimdi diplomatik girişimlerin sürdürülmesinden yanayız ama bir saat sonra ne olacağı belli olmaz*”³⁰⁸ diyerek değişen duruma hızla uyum sağlayacak hamle/çözümlere vurgu yapıyordu.

Nitekim gelişmeler tam da Demirel’in belirttiği gibi oldu. Öcalan 9 Ekim 1998 tarihinde Suriye’yi terk etti. Bu krizin yönetimi süresince Demirel’in müdahaleci tavrından çok, bütünleştirici, yönlendirici, rehberlik edici ve birleştirici niteliklerinin öne çıktığını görmekteyiz. Yine, dış politikada yaşanan gelişmeleri ve dış politika krizlerine ilişkin alınan kararları *içeriye* anlatmakta alışıldık şekilde, konuyu basitleştirerek geniş kitlelerin anlayacağı bir üsluba çevirdiğini görüyoruz.

3.5. Demirel’e İlişkin Diğer Tespitler

Demirel’in yakın çalışma arkadaşı ve uzun yıllar hükümetlerinin dışişleri bakanlığını yapmış İhsan Sabri Çağlayangil, Demirel’i *özgüveni tam, işleri istişare ile yapmayı seven, kriz dönemlerinde bir satranç oyuncusu* gibi tüm hamleleri ve sonuçlarını adım adım hesaplayan, sinirini, acı ve sevincini çok iyi kontrol edebilen biri olarak tanımlamaktadır³⁰⁹.

³⁰⁷ Hürriyet, 9 Ekim 1998

³⁰⁸ Yelence, **İnfazsız Yargı** 340. (Vurgular bize aittir.)

³⁰⁹ Gökmen Kılıçoğlu, *Süleyman Demirel’in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları, Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*, Haydar Çakmak (ed), (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013) : 65

14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde aldığı sonuçlar nedeniyle Bülent Ecevit hükümeti 16 Ekim günü istifa etmiş, hükümet kurma görevi Süleyman Demirel'e verilmişti. VI. Demirel Hükümeti kurulması öncesinde bakanlık görevi verilen Nuri Bayar'ın arkadaşlığı uzun yıllara dayanan Lütfü Akdoğan ile yaptığı özel söyleşi sırasında Demirel'e ilişkin konuşulanlar Demirel'e ilişkin yapılan tespitlere ışık tutacak niteliktedir.

[Akdoğan] "Nuri Bayar'a 'gel biraz Süleyman Bey'i tartışalım' dedim. 'Yerin kulağı var' uyarısını yaptı. 'haklı eleştirilerimize Süleyman Bey kızmaz, merak etme, tenkitleri yüzüne karşı da söylesek, kaş gözü ile karşılar..' dedim....[Nuri Bayar] 'Peki Süleyman Bey'i çözebildin mi? Süleyman Bey'in bir göz kırpmasının zaman dilimi içinde değiştiğini görüyorum. Süratli, takip edemiyorum, sanki gözleriyle iş görür gibi..' Güldüm. 'Nuri Bey, Süleyman Demirel başbakandır, elbette hızına yetişemeyeceksin, çünkü bütün yük onda. Sonra biliyorsun Süleyman Bey'in bir felsefesi vardır: ' dün dündür bugün bugündür'..."³¹⁰

11 Şubat 1992 tarihinde Demirel'in ABD ziyareti sırasında Başkan Bush ile yaptığı görüşmeye ilişkin dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile otel odasında yaptığı konuşma da dikkate almaya değer. Demirel Bush ile yaptığı görüşmeye ilişkin olarak:

"Bush bana bir metre kalınlığında bir harita gösterdi. Doğu bölgesini bizden iyi biliyorlar. Hangi kasabada, hangi köyde, hangi mahallede ne kadar Kürt olduğunu maalesef bizden iyi biliyorlar. Amerika'nın zihniyetiyle, bir Kürt meselesini çözemeyiz. Onlar ayrı düşünüyor biz ayrı... Bütün tekliflerimi reddettiler, ben de onların tekliflerini reddettim. Eşit şartlarda görüşmelerimiz devam etmezse, Amerikalılarla anlaşmamız mümkün olmayacak ... Saddam'ı ve Irak'ı yok edecekler gibi geldi bana... İkinci savaşı da ne zaman yapacaklarını bilmiyorum ama fazla uzun sürmese gerek. Biz de ona göre hazırlıklarımızı yapmak mecburiyetindeyiz."³¹¹

Aynı ziyaret kapsamında Demirel Başkan Bush ile 13 Şubat 1992 günü yeniden görüşmüş ve görüşmelere ilişkin izlenimlerini bir gece yarısı sohbetiyle Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'le paylaşmıştı. Bu sohbet sırasında Demirel:

"ABD Başkanı bizim Orta Asya'da henüz kurulmakta olan Cumhuriyetlerle aramızda bir köprü oluşması için bize yardımcı olmaya hazır olduklarını beyan etti. Bu, doğrusu memnuniyet verici bir gelişme. Biz, bu ülkelerin çoğunu henüz resmen tanımadık. Ankara'ya gider gitmez söz konusu ülkeleri tanıyacağız ve karşılıklı büyükelçilikler kuracağız.... Bush'un konuşmalarından anladığım kadarıyla, Kıbrıs'ta da ileri adım atamayacağız. Yeni dünya düzeninden bahsedilip duruluyor... Bu arada şunu da söyleyeyim ki, ABD Dışişleri Bakanlığındaki bir yetkilinin Türkiye ve bölge hakkında verdiği bilgi son derece korkutucu..."

Demirel'in söz konusu brifing hakkında ayrıca detaylı bilgi vermemesi sonrasında, bu söyleşide bulunan Akdoğan'ın Demirel'e yönelttiği soruya aldığı cevap, Demirel'in büyük devletlerle ilişkiler konusundaki yaklaşımını anlamaya yardımcı olacaktır:

³¹⁰ Lütfü Akdoğan, **Krallar ve Başkanlarla 50 Yıl, (3. Cilt)** (Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 2012): 96-97

³¹¹ Akdoğan, **Krallar ve Başkanlarla...** 164. (Vurgular bize aittir.) Ayrıca bkz.; Turgut, **Demirel'in Dünyası...**,

“[Akdoğan] ‘Beyefendi, biz hep bu Amerikalıları dinlemek mecburiyetinde miyiz? 1948’den beri dış politikamız, askeriyemiz ve ekonomimiz hep bunlara endeksli. Artık bir bağımsızlık savaşı veremeyecek miyiz?’ dedim. Demirel bana baktı ve hüzünle şu cevabı verdi: **‘Lütfü, Amerika ile kavga edebiliyorsan meydan senin... Her halükarda eşitlik şartları içinde münasebetlerimizin devamında yarar vardır’**”.

Demirel’in dış politika ve dış dünyaya ilişkin yaklaşımlarını 17 Şubat 1976 tarihinde TBMM’deki bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmasından izlemek mümkündür. Bu konuşmasında alınacak dış politika kararlarının *devlet politikası* olması gerektiğine vurgu yaparak “... *Bu hükümetin dış politikada ne karar almasını istiyorsunuz, söyleyin. Bunu sorduğumuz zaman, ‘biz onu bilmeyiz, siz hükümete alın kararı’ Böyle cevap olmaz. Ne yapmamızı istiyorsanız söyleyin...*”³¹² şeklinde söylediği sözler onun dış politika davranışının temelini oluşturan *meşrulaştırma* ve *devlet merkezli* yaklaşımlarını işaret etmektedir. Aynı konuşmasında Sovyetler Birliği ile ilişkiler konusuna da değinerek:

“... Biz anti-komünistiz. Biz komünizme karşıyız. ... Sovyetler Birliği’nin ve Doğu Bloğunun memleketlerinin idareleri tayin etmek bizim elimizde değil. Ama biz Türkiye’de hürriyetçi demokrasiyi faydalı kılmaya ahdetmişiz. Öyleyse Sovyetler Birliği bizim iç işlerimize karışmadıkça, toprak bütünlüğümüze el uzatmadıkça, istiklalimize saygılı oldukça bizim Sovyetler Birliğiyle iyi komşuluk münasebetleri geliştirmemiz ülkemizin menfaatinedir. Hâlbuki bugün, senelerce soğuk harbin en harareti taraftarlığını yapmış bulunan ülkeler dahi Fransa’dan İngiltere’den Birleşik Amerika’ya kadar hepsi Sovyetler Birliği ile iyi münasebetler geliştirmiştir. Kaldı ki dünyada dengeler de değişmiştir. Bir Çin Faktörü çıkmıştır. Yeni ekonomik kutuplar meydana gelmiştir.... Dış politikada rehber, ideolojik yakınlık değil milli menfaatlerdir...” demiştir.

Bu bağlamda Demirel’in uluslararası ilişkilerinde çok yönlülüğün yanı sıra olduğu da görülmektedir. Bu durumu Demirel aşağıdaki gibi ifade etmektedir³¹³:

“... çok yönlü denilen politika, yani herkesle dostluk kurma politikası, o ülkeleri, şayet dikkat edilmezse çok kısa zamanda itibarsız hale getirebilir. Çokluk politika, çok yanlı politika, bir mavi boncuk politikası olamaz. Ahde vefa, çok yönlü politikanın en hakim unsurlarından birisi olmak gerekir. Herkesle nereye kadar gidebilirsiniz? Eğer bir ahdin içerisinde iseniz, onun şartlarına mutlaka riayet etmek lazımdır; onun dışında kalan sahada başkalarıyla münasebetler tesis edebilirsiniz. Yoksa, ‘seninle de varım; seninle de varım’ dediğiniz zaman, kiminle nereye kadar, nerede varsınız, bunu anlatmak imkânı olmaz ve çok kısa zamanda kimse size güvenmez, yalnız kalırsınız. Çok yönlü politikanın bu özelliğine işaret etmek istiyorum.”

Demirel’in yaklaşık 20 yıl sonra Cumhurbaşkanlığı döneminde yaptığı konuşmalarda dış politika ve dış dünyaya ilişkin benzer yaklaşımlarını bulmak mümkündür. Demirel’in yaklaşımında dış politikada bir değişimin kriz durumlarındaki anlık siyasa değişiminden farklı nitelikleri söz konusudur. Demirel’e göre “...*Hükümetin programında dış politikası yazılıdır. Dış politikada büyük*

³¹² **Dış Siyaset Belgeleri**, (T.C. Başbakanlık Halkla İlişkiler ve Enformasyon Dairesi Başkanlığı, Genel No:009-1, Özel No:1): 187-193.

³¹³ Demirel, **Büyük Türkiye...**, 409.

tahavvüller öyle gün işi değildir."³¹⁴ Dış politikada bir değişimin uluslararası sistemdeki değişimle koşut gelişmesi gerekir. Bu çerçevede Demirel Soğuk Savaş-Detant dönüşümüne ilişkin olarak "1975 dünyası, şüphesiz ki 1950 dünyası değildir, 1945 dünyası değildir, hatta 1960 dünyası değildir. Daha değişik bir dünyadır. Bilhassa 1973'ün ortasıyla beraber başlayan ekonomik hareketlerin 1972'nin başıyla beraber başlayan siyasi hareketlerin dünyadaki kutuplar üzerinde önemli rolleri olmuştur."³¹⁵ Soğuk Savaş sona erdikten sonra ise benzer bir görüş belirtmektedir; 24 Ekim 1994 tarihinde 10. ISEDAK toplantısının açılışında yaptığı konuşma buna iyi bir örnek oluşturmaktadır.

"Çok hızlı ve etkileri uzun devam edecek olan değişimlerin hüküm sürdüğü bir dönemden geçmekteyiz. Değişim rüzgârları, uluslararası ilişkilerden iç politika ve ekonomiye kadar tüm ülkeleri derinden etkilemektedir. Dünya bir küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık sürecine girmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde bölgesel işbirliğinin önemi de artmıştır. Ortaya yeni imkânlar ve fırsatlar çıkmıştır. Bunlar gelecek için umut vermektedir. Ancak bazı sıkıntılar ve tereddütler de sürmektedir. Hatta yeni sorunlar da görülmektedir."³¹⁶

Bu bölümde Süleyman Demirel hakkında, operasyonel kodlar üzerinden yapılan sayısal çalışmalardan da bahsetmek gerekir. Bu çalışmalar, doğrudan Süleyman Demirel özelinde değil, Türkiye Başbakanlarının operasyonel kodları üzerinedir.³¹⁷ Bu yöntemle yapılan çalışmaların Süleyman Demirel hakkında verdiği sonuçlar, bu çalışmada elde edilen tespitlerin bazılarıyla tamamen örtüşürken bazıları da farklılıklar göstermektedir. Başbakanların konuşmalarının transkriptleri esas alınarak yapılan bu çalışmalarda, başbakanların konuşma metinleri (İngilizce olmayan transkriptler) önce İngilizceye tercüme edilmiş³¹⁸ sonradan da kodlanarak Profiler Plus yazılımı ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar başbakanların kendi arasında kıyaslanması ile değerlendirilmiştir. Bu kapsamda elde edilen sonuçlara göre Demirel analiz edilen diğer başbakanlarla kıyaslandığında; temel değerlerinin gerçekleşmesine ilişkin beklentisinde daha az iyimser, tarih üzerindeki kontrolüne inancı ortalama, biraz işbirlikçi, şansın rolüne olan inancının yüksek, işbirlikçi ve

³¹⁴ **Başbakan Süleyman Demirel'in Basına Açıklamaları 1976...**, 223.

³¹⁵ Demirel, **Büyük Türkiye...**, s.401.

³¹⁶ Cengiz Ergen, **Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri**,(Ankara, İlesam,2009):1305

³¹⁷ Analizi yapılan başbakanlar: Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan, Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit, Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan'dır. Bkz.; Kesgin, "Operasyonel Kod Analizi...", 212.

³¹⁸ Konuşmaların yabancı bir dile çevrilmesine ilişkin düşünceler ile konuşmayı oluşturan mimik, jest ve tonlamaya ilişkin düşünceler ilk bölümde sunulmuştur.

çatışmacı arasındaki esnekliğinin yüksek olduğu gibi tespitler sunulmaktadır.³¹⁹ Ancak söz konu yöntem ile alınan sonuçların her bir dış politika krizinde izlenebilmesi için ayrıca bir analiz gerekmektedir.

İçerik analizine dayalı yapılan bu çalışmada ise, Süleyman Demirel'in operasyonel kodlarına, Demirel'in kriz dönemlerindeki söylemleri üzerinden, sorulara doğrudan cevaplar aranarak ulaşılmaya çalışılmış, sözcüklere ilişkin ayrıca bir kodlama yapılmamıştır. Bu çalışmada Süleyman Demirel'e ilişkin elde edilen kodlarından *yardımsaver, hırslı, temkinli, yönlendirici, uzlaştırıcı ve yatıştırıcı*, nitelikleri sayısal yöntemlerle yapılan çalışmalarla örtüşmektedir.³²⁰ Ancak bu çalışma, Süleyman Demirel'in dış politika bağlamında *tutarlı* olduğunun yanı sıra, *meşrulaştırıcı, sorunları sahiplenici, devlet geleneğini önemseyen, dış güçlerle ilişkilerinde dengeyi gözetten, sade ve basit istemlerde bulunan, barışçı, bilgiye açık, iç-dış bağlantısını kuran, değişimi kabul eden ve pragmatik* yönlerini de tespit etmektedir.

Tespit edilen bu özelliklerin, sayısal yöntemlerle yapılan benzer analiz sonuçlarıyla paralellik gösterdiğinden söz etmek mümkündür. Örneğin Kesgin, sayısal yöntemle yapılan bir analizde, "*Demirel'in dış dünyayı, uluslararası normları olan ve rakiplerin mücadelesinin sürekli olduğu sıfır toplamı bir oyun olarak algıladığından*" bahsetmektedir;³²¹ Buna göre "*Demirel'in odağını tehditlerle baş etmek ve sorunları çözmek oluşturmaktadır.*" Bu tespit yukarıda sözü edilen *sorunları sahiplenici* ve *dış güçlerle ilişkilerinde dengeyi gözetten* davranış kalıbıyla uyusmaktadır.

Bu bölümde Süleyman Demirel'in gerek Başbakan gerekse Cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde yaşanan dış politika krizlerinin bir dökümü yapılmış ve Demirel'in her bir krizde lider olarak üstlendiği rol ele alınmıştır. Demirel'in söz konusu krizlerin yönetimine ne derecede dâhil olduğunun yanı sıra, kriz yönetim süreçlerinde, krizi çözüme götürecek kişisel etkileri ve yaptığı açıklamalarda ortaya koyduğu üslup ve yaklaşımlar belirlenmeye çalışılmıştır. (Bkz; Tablo 4.7)

³¹⁹ Türkiye başbakanlarının operasyonel kodlarına ilişkin yapılan çalışmanın detayları için bkz. Kesgin, "Operasyonel Kod Analizi...", 212-216.

³²⁰ Sayısal yöntemle yapılan Süleyman Demirel'in operasyonel kod analizi sonuçlarına ilişkin açıklayıcı bilgiler için bkz. Barış Kesgin, *Political Leadership and Foreign Policy in Post-Cold War Israel and Turkey*, (Doktora Tezi), University of Kansas, 2011.

³²¹ Kesgin, "Leadership Traits of...", 147

Çalışma çerçevesinde ortaya çıkan bir diğer tespit ise Demirel'in dış politika konusundaki beyan ve açıklamalarının, iç politikaya yönelik olanlara nispeten çok daha az sayıda olduğu yönündedir. Kırk yıla yakın bir süreyle Türk siyasi yaşamında bulunan bir lider olarak Demirel'in iç siyasete ilişkin beyanlarının fazla olması doğal bir durumdur. Ancak özellikle başbakanlığı dönemlerine bakıldığında, dış politika ve özellikle dış politika krizlerine ilişkin beyanlarının çok fazla olmadığı görülmektedir. Bu durum onun *içteki* dengeleri gözetmek konusundaki dikkatli tavrının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma onun dış politikanın yürütülmesinde, özellikle de kriz dönemlerinde devletin ortak aklını kullanmayı yeğlediğini tespit etmektedir. Ancak siyasi sorumlu olarak karar alıcının kendisi olduğu gerçeğinden de uzak kalmak istememiştir. Birden fazla kez askeri müdahalelere maruz kalarak yönetimden uzaklaştırılmış olan Demirel'in bu tercihinin şekillenmesinde, doğrudan askeri bürokrasinin ağırlığının hissedileceği kararlardan uzak durmak istemesi rol oynamış olabilir. Özellikle askeri güvenlik konularındaki dış politika kararlarında, konuyu sıkça dillendirmek yerine devletin ortak aklını oluşturmak üzere hem sivil hem de askeri bürokrasinin de süreçlere dahil edilmesini tercih etmiştir. Böylelikle bir yandan alınan kararların meşruiyetinin sorgulanmasını önlemiş, diğer yandan da alınan dış politika kararlarında siyasi sorumlu karar alıcın kendisi olduğunu vurgulamıştır.³²² Bu kararlılığını hem iç hem dış politika gündemine dair örneklerde görmekteyiz; Demirel'in ifadesiyle “icra’yı bölüş”memektedir.³²³

“Ben , iktidarı kimse ile taksim etmedim. Kesin sorumluluğu taşıdığım her mes’eleye, kendim karar verdim. İstişare (danışma) olabilir ama; istişarenin de bir yakışıklısı vardır; yakışanı, yakışmayanı vardır. Muhalefetle istişare edilebilir ama, bu tamamen Hükûmete ait bir konudur.”

Görülmektedir ki Süleyman Demirel'in gerek başbakan gerekse cumhurbaşkanı olarak etkili olduğu dış politika krizlerinin yönetiminde sergilediği davranış kodları ve söylemleri özellikle *dışa yönelik* olarak tutarlılık göstermiş, buna paralel olarak da, değişen dış koşullara hızla uyum sağlamıştır. Kırk yıla yakın bir süreyle devlet yönetimin çeşitli basamaklarında bulunan Demirel'in krizlere ilişkin

³²² Bu durumu 1967 Kıbrıs krizinde net olarak görmek mümkündür. Askeri bürokrasiye Kıbrıs'a askeri bir müdahalenin yapılmasının mümkün olup olmadığına ilişkin yönelttiği sorular bu yöndedir. Nitekim askerlerin müdahaleyi yapabileceklerini beyan etmelerine rağmen, sahip olunan askeri imkân ve kabiliyetlerinin başarılı bir müdahale için yetersiz olduğu anlaşılınca, Kıbrıs'a müdahaleden vaz geçilmiştir. Ancak Demirel gelecekte Kıbrıs'a bir askeri müdahalede bulunmak gerekeceğini öngörerek her ihtimale karşı hazırlıkların sürdürülmesi istemiştir. Bununla birlikte eksikliklerin en kısa zamanda tamamlanması için direktifler vererek nihai kararı veren kendisi olmuştur.

³²³ Turgut, **Demirel'in Dünyası...**, 372.

dış politika davranışları, özellikle cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı dönemde, zaman baskısının olduğu ve olası sonuçları kabul edilemez olarak algıladığı krizlerde müdahaleci³²⁴ bir zemine kayarak değişim göstermiştir.³²⁵

Bu davranış biçiminin, anayasanın cumhurbaşkanı olarak kendisine verdiği yetkileri kullanma tarzı çevresinde şekillenmiş olduğu söylenebilir. Bu tarzı oluşturmada, tarafsızlığını ve dengeleyici rolünü vurgulayacak biçimde muhalefet partileriyle kurduğu ilişkilerin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca devleti önceleyen söylemi sayesinde karar alma birimi içerisinde yer alan devlet seçkinlerine de kanalları açık tutabilmiş, bu da cumhurbaşkanlığını manevra kabiliyeti yüksek bir zemin haline getirmesini sağlamıştır.³²⁶ İç politikada siyasal yelpazenin merkezinde fakat sağ eğilimli bir lider olarak rol alan Demirel, dış politika tartışmalarında ortak devlet aklını temsil edecek kararların oluşturulmasına açık olmuştur. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, özellikle cumhurbaşkanlığı döneminde iç siyasetteki genel tavrının da devletten yana olduğu dile getirilmektedir.³²⁷ Özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde siyasal karar alma yetki ve sorumluluğunu üstlenen hükümetlerin büyük çoğunlukla koalisyon hükümetleri olması bir başka açıdan bakıldığında Cumhurbaşkanı olarak Demirel'in partiler üstü siyasi "bir bilen" rolünü oynamasını da kolaylaştırmıştır. Demirel'in tespit edilen dış politika davranış kalıpları ve bunların zaman ve olay bazında nasıl değişim gösterdiği sonuç bölümünde sunulacaktır.

³²⁴ "Müdahaleci" teriminden karar alma sürecinde krize ilişkin dış politika seçenekleri tartışılırken olası risk ve faydaları dikkate alarak mevcut koşullarda en uygun tercihin yapılmasını sağlamaya yönelik ilgi ve bilgi paylaşımı anlaşılmalıdır. Seçenekler arasında yapılacak tercihlerden hangisinin seçileceğine karar verilmesini "dayatmak" yerine rasyonellikle ulaşılabilecek bir beyin jimnastiğini önermek anlaşılmaktadır. Örneğin Kardak Kayalıkları krizinde Cumhurbaşkanı gelişmelerden haberdar edilmeden önceki en "rasyonel" seçenek Kayalıklardaki Yunan askeri timine askeri müdahalede bulunmaktır. Demirel'e konu aktarıldıktan ve Demirel'in mevcut seçeneğin risk ve yararlarına dikkat çekmesinden sonra ikinci kayalığa asker çıkartılarak riskin azaltılması ve baskının Yunanistan üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak mümkün olmuştur. Bu açıdan bakıldığında olumsuz anlamda "müdahaleci"den daha çok ortak aklın oluşturulmasında olumlu anlamda "müdahil" / yönlendirici kimliği ön plana çıkmaktadır.

³²⁵ Demirel'in Başbakan olduğu dönemde dış politika konularına yaklaşımını Yavuzalp şöyle özetlemektedir: "Demirel dış politikanın günlük uygulamalarına karışmazdı... dış politikanın günlük uygulamasıyla görevli bakanlık vardır ve başbakanın genel denetimi altında bu işlevi yürütmekten sorumludur... Bununla beraber, dış politikada ortaya çıkan önemli konular ve karşılaşılan ciddi sorunlarda Demirel devamlı devrede olmuştur." Bkz. Yavuzalp, **Liderlerimiz ve Dış...**,146.

³²⁶ Bu konuda bkz.; Zeyneb Çağlıyan İçener, "Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel'in Siyasi Mülâhazaları, **Bilgi** (Güz 2015, Sayı 75): 334

³²⁷ Örneğin bu konuda bkz.; Arat, "Süleyman Demirel: Milli...",120. Arat'ın söz konusu makalesindeki görüşlerine ilişkin bir eleştiri için bkz.; Taner Demirel, " 'Türkiye'de Siyasal Liderler ve Demokrasi' Bir Kitabın Düşündürdükleri", (Der.) Serap Yazıcı ve Diğerleri, **Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan**, Cilt I, (Ankara: Yetkin Yay., 2008): 137-156.

4. SONUÇ

Çalışma, Türkiye'nin dış politika krizlerinin yönetiminde liderin/karar alıcının rolü ve etkisinin çoğu kez krizlerin anlamlandırılmasında ve/ya krizlerin tırmanma[ma]sında etkili olduğu hipotezini sorgulamıştır. Özünde bir dış politika analizi yapmayı hedefleyen bu çalışma kapsamında yukarıdaki hipotezin sınanmasında kuramsal çerçeve olarak Neo-klasik Realist yaklaşımı benimsemiştir. Bu bakış açısı, ülkelerin dış dünyaya yönelik davranışlarında *devleti* temel aktör olarak gören ancak asıl kararı oluşturan ögenin *bireyler* olduğunu göz ardı eden yaklaşımdan ayrılmaktadır. Devleti esas alan yaklaşımlar çoğunlukla, devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde çıkarlarının rasyonel hesabını yaparak, güç temelli ilişkiler kurduklarını öngörürler. Oysa kararı veren bireylerin (ve/veya karar alma mekanizması içindeki siyasi elitlerin) verdikleri karar, diğer bazı etkenlerin yanı sıra, onların yaşanmakta olan durumu (kriz halini, kriz sırasındaki dünyayı) nasıl algıladıklarıyla da yakından ilişkilidir. Dış politika analizi yaklaşımlarının en önemli özelliklerinden birisi de insan boyutunu öne çıkarıyor olmasıdır. Dolayısıyla Türk dış politikası krizlerinde karar alma süreçleri incelenirken karar verme birimi içerisindeki liderin (siyasal karar alıcının) karar vermesinde etkili olan kişilik özellikleri ve sahip olduğu değer/inanç sistemi ele alınmalıdır. Bu özelliklerin anlaşılması için de liderlerin algılama (perception) çerçeveleri, bilişsel (cognitive) kapasiteleri ve bilgiye açıklıkları “doğru” yaklaşımlarla değerlendirilmeli ve yorumlanmalıdır. Çünkü karar alıcının karşılaştığı sorunu/krizi çözmede kullandığı yol, öncelikle onun konuyu (problemi) nasıl algıladığıyla, düşünme/analiz etme ve çözümleme yeteneklerini nasıl kullandığıyla ve kendisine karar vermede yardımcı olacak bilgiyi kabul etme tarzıyla yakından ilgilidir. Bireyin bu inanç sistemi ve tercihleri, kendisi hakkında ve dış dünyaya ilişkin olarak biriktirerek organize ettiği bilginin toplamından oluşur. Tüm bu anlayış ve inanç/düşünce sistemi liderin hem stratejik hem de taktiksel-araçsal-yöntemsel seçimlerini etkilemektedir. *Operasyonel kod* olarak tanımlanan bu özellikler, dış politika analizinde bir lidere/ karar alıcıya ilişkin çözümlemeyi kolaylaştırır.

Bir dış politika kararının -özellikle de bir kriz durumunda- alınmasındaki tek etkenin lider kişiliği olduğunu iddia etmek çoğunlukla yeterli olmayacaktır. Uluslararası sistemden ve uluslararası ittifaklardan gelen kısıtlar ve zorlamalar kadar, liderin iç politika beklentileri, ülkedeki çıkar grupları, ülkenin sahip olduğu materyal gücün niteliği de liderin kararının şekillenmesinde etkili olacaktır. Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi de bu gerçeklik üzerine kurulmuştur ve bu nedenle ana çerçeve olarak Neo-klasik Realizm seçilmiştir. Neo-klasik Realizm, bir dış politika kararında/çıktısında, lideri ve dikkate almak zorunda olduğu iç kısıtları ara değişken olarak tanımlar. Buna göre, sistemsel baskı ve kısıtlar ara değişken tarafından – ki en belirleyici olanı lider davranışdır - süzülerek bir dış politika kararına dönüştürülür. Nitekim Türk dış politika krizlerine ve bunların yönetimlerine ilişkin süreçler incelendiğinde sistemsel baskıların etkilerinin lider tarafından nasıl karşılandığı ve dönüştürüldüğü tespit edilmiştir.

Çalışma yöntemi olarak dış politika analizi ve Neo-klasik Realizmin önermelerinin birbirini tamamlayıcı yönleri kullanılmıştır. Bu anlamda, dış politika krizleri bağlamında dış politika analizi yapabilmek için hem krizin hem de karar alma biriminin incelenmesi gerekmektedir. Bir dış politika krizinin yönetiminde alınan karar ve (nihai siyasi sorumlu olan) liderlerin sergilediği tavır, onun krize yüklediği anlamla doğrudan ilişkilidir. Bu durum dış politika analizini dış politika krizleri üzerinden yapmayı mümkün kılmıştır. Buna paralel olarak seçilen kuramsal çerçeve; sistemsel baskı ve değişimlerin doğrudan dış politika davranışına yansımadığını, dış politika çıktısının iç faktörler tarafından süzülerek şekillendiğini savunmaktadır. Uluslararası sistemden gelen baskılar, devletin içinden gelen ara değişkenler tarafından filtreden geçirilerek dış politika davranışını oluşturur. İç faktörlerin en önemlisi ve son karara doğrudan etki edeni yine siyasi sorumlu durumunda bulunan liderin tercihleridir. Liderin algıları ve inanç sistemi onun alacağı kararlarda en önemli şekillendirici unsurlar olacağına göre, lideri incelemek aynı zamanda Neo-klasik Realizmin kuramsal varsayımları içinde bulunan ara değişkenin de çözülmesini de sağlamıştır. Bu nedenle, çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturan Neo-klasik Realizmin önermelerini kılavuz olarak kullanmak yoluyla seçilen yöntem doğru sonuç vermiş ve dış politika krizlerinde liderin operasyonel kodlarının ve davranışlarının incelenmesi çabasını işler kılmıştır.

Çalışmanın kapsamı belirlenirken iki kısıt esas alınmıştır. Birincisi, Türk dış politikasında yaşanan dış politika krizlerinin tümünün çalışma içerisine dahil edilmesinin imkansızlığıdır. Bununla paralel olarak, yaşanan dış politika krizlerinin yönetiminde etkin olan tüm liderlerin analizinin yapılması yine böyle bir çalışmanın sınırları için ulaşılabilecek bir hedef olarak görülmemiştir. Bu nedenle çalışmada, incelenecek lider olarak Süleyman Demirel seçilmiş, dış politika krizleri olarak da Demirel'in aktif siyasi yaşamı boyunca yönetiminde rol aldığı dış politika krizleri çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu sıradan yapılmış bir tercihin sonucu olmamıştır. Öncelikle Süleyman Demirel Türk siyasi yaşamında yaklaşık kırk yıl süre ile bulunmuştur. Bunun yanı sıra, hem Soğuk Savaş öncesi hem de sonrasındaki dönemde yaşanan dış politika krizlerinde gerek muhalefet, gerekse iktidar rolünde, Başbakan ve sonrasında Cumhurbaşkanı düzeyinde sürece dâhil olan, kararları şekillendiren aktör olarak ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın sınırlarını oluşturmak üzere Süleyman Demirel'in karar alıcı olarak sürece dâhil olduğu on dış politika krizi belirlenmiş, bu krizlerin içerikleri ve Demirel'in kriz yönetiminde oynadığı rol ve söylemleri incelemeye alınmıştır. Ayrıca bu kriz içeriklerinden bağımsız olarak Demirel tarafından söylenerek artık toplumun malı olan söylem ve sloganlar da içeriğe dâhil edilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesinin verildiği ikinci bölümünde lider özelliklerini belirlemede kullanılan operasyonel kod kavramı ve benzer bir yöntemle inceleme yapan Liderlik Davranış Analizi (LTA) yaklaşımlarına ilişkin bilgiler sunulmuştur. Günümüzde bu yöntemleri sayısal modellemeler üzerinden kullanarak lider analizi yapan yöntemlere ilişkin bilgiler de ikinci bölümdeki çalışma içine dâhil edilmiştir. Ancak operasyonel kodlar üzerinde Demirel'e ilişkin yapılan incelemede, bir bilgisayar yazılımı gerektiren sayısal yöntemler tercih edilmemiştir. Bunun birinci nedenini kırk yıla yakın bir süre Türk siyasi yaşamında bulunan Demirel'in söylemlerinin tamamını kapsayacak ve bir bilgisayar programı vasıtasıyla kodlanarak çözümlenecek orijinal İngilizce metnin bir araya getirilmesinin mümkün olmamasıdır. İngilizceye çevrilen konuşma metinleri ise çeviriden kaynaklanabilecek sıkıntılar nedeniyle tercih edilmemiştir. Yapılan bir konuşmanın esas anlamını tamamlayıcı olan yüz mimikleri ve ses tonlamalarıyla birlikte oluşturacağı ve bunların sayısallaştırılamayacağı gerçeği de sayısal yöntemin seçilmemesinin diğer bir sebebini oluşturmuştur. Bu nedenle inceleme, Neo-klasik Realizmin temel

yaklaşımında ele aldığı ara değişken olarak liderin nitelikleri ve dış politika davranışları çözümlenerek niteliksel olarak yapılmaya çalışılmıştır. Çözümlemede, operasyonel kod analizinin kullandığı felsefi ve araçsal sorular ile LTA'nın ana argümanları doğrultusunda önerdiği sorulara niteliksel cevaplar aranmıştır.

İnceleme esas olarak, yaşanan dış politika krizinde uyuşmazlıktan itibaren Demirel'in söylemlerinin nasıl şekillendiği ve krizin tepe noktasına ulaştığı anlarda söylemin nasıl değişim gösterdiği incelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle her bir krize ilişkin arka plan bilgileri de araştırmaya dâhil edilmiştir. Seçilmiş dış politika krizlerine ilave olarak Türkiye'nin doğrudan taraf olmadığı ancak Demirel'in çeşitli nedenlerle yaşanan süreçte etkin olduğu olaylar da yeri geldikçe inceleye alınmıştır.

Tespit edilen davranış kalıplarına değinmeden önce, doğrudan Süleyman Demirel'e atfedilen iki deyişe ilişkin kısa bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki neredeyse Demirel ile bütünleşmiş olan “*dün dündür, bugün bugündür*” deyişidir. Daha çok iç politikaya ilişkin sarf edildiği kabul edilen bu deyişi aslında Onun pragmatik yaklaşımının ve değişen koşullara uyum sağlama gerekliliğine inancının dile getirilmiş şekli olarak yorumlamak gerekir. Kullanıldığı ortamın da girdisiyle, Onun bu deyişine farklı açılardan bakmak mümkün olabilir. Bu yaklaşımlardan biri, geçmişte yaptığı davranışları (belki de hataları) sorunsuz bir biçimde inkâr etmek, bu anlamda da yaşanan gün ve geçmiş arasındaki (tutarsız) davranışlarının mazeretini oluşturmak niyetiyle söylendiği yönünde olabilir. Ancak Demirel'in iç ve özellikle dış politika davranışlarının bütününe bakıldığında, değer yargılarında ve davranışlarında *kendini inkâr eder bir değişme* yerine, dünyada yaşanan değişimlere *uyum sağlayacak bir gelişme* olduğu görülür. Bununla birlikte Demirel, hem Soğuk Savaş hem de sonrasındaki dönemde, toplamda kırk yıla yakın bir süre ile Türk siyasi yaşamında bulunmuştur. Ülke yönetiminde farklı konumlarda görev yapmış ve kırk yıllık süreç içinde kendi deyimiyle *altı kez gidip yedi kez geri gelmiştir*. Uzun politika yaşamını devlet yönetiminin en üst noktası olan Cumhurbaşkanlığı ile tamamlamıştır. Onun tüm bu süreç içinde değişmediğini iddia etmek mümkün değildir. Zaten kendisi de, en azından dış politika konusunda bu değişime açıklığını söyledikleri ile teyid etmektedir. Örneğin 1968 yılı başında “*..dünyadaki kuvvetler dengesinde köklü bir değişiklik olmadıkça mahalli güvenlik hedeflerimiz ve menfaatlerimizin değişmesi de düşünülemez*” diye konuşan Demirel'in Cumhurbaşkanı olarak 2005 yılında Ege krizine ilişkin söyledikleri de bu

söylemine paraleldir: “...*Dış güvenlik dünya şartlarına, konjonktüre göre değişir...*” Yani dış politikada *diünkü* koşullar başka, *bugünkü* koşullar başka davranışlar gerektirebilir. Bu davranışların, değişime rağmen bir tutarlılık içinde olması gerektiğini de 1968 yılında “... *dış politikanın ana istikametlerinde bir devamlılık görülmesi pek tabiidir...*” sözleriyle, 2005 yılında ise “*Bu, bir devlet politikası ve karardır, bütün hükümetler buna uygun davranmış, aynı önemi vermişlerdir...*” ifadesiyle vurgulamıştır.

Demirel’e atıfta bulunulan belirleyici nitelikteki bir diğere söylemi de “*meseleleri mesele yapmazsanız ortada mesele kalmaz...*” deyişidir. Bu sözleri esasen yapılan bu çalışmanın içeriğı ile doğrudan bir uyum içindedir. Çalışmada esas alınan, dış politika krizlerinin yönetiminde *liderin kimliğinin önemli olduğu* varsayımı tam da bu deyişle örtüşmektedir. Bu bir yandan, yaşanmakta olan bir dış politika olayının kriz olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine liderin (kendisinin) karar vereceğı anlamına gelirken, öte yandan Demirel’in *meselelerde* çözüm odaklı yaklaşıma sahip olduğunun kendi sözleriyle ifade edilmesidir. Nitekim *mesele yapma* konusundaki bu yaklaşımına en iyi örneklerden birini Kardak krizi sürecinde yatıştırıcı nitelikte söylediğı “...*hemen savaş davulları çalmanın âlemi yok...*” ifadesinde bulmak mümkündür. Burada Demirel karar alma mekanizması içindeki diğere kişilere konunun neden *mesele* yapılması gerektiğini anlatmakla kalmamış aynı zamanda *meselenin* hangi boyutta *mesele* yapılması gerektiğini anlatmıştır ki zaten bu yaklaşımı da krizin barışçı çözümünde doğrudan etkili olmuştur.

Demirel’in tam aksi yöndeki bir başka davranışını, yani *meseleyi mesele yapmak* yönündeki özgün yaklaşımını 1998 Suriye-Öcalan krizi sürecindeki 1 Ekim günü yaptığı Meclis açış konuşması hazırlığında bulmak mümkündür: “...*tehdit edin...biraz daha sertleştirin ‘Sabrımız taşıyor’ deyin..*” Böyle bakıldığında, yapılan çalışma göstermiştir ki liderin öznel değerlendirilmeleri bir dış politika krizinin yönetim stratejisine doğrudan yansıyabilmektedir.

Demirel’in karar alıcı olarak dâhil olduğu dış politika krizlerinin sonuçları dikkate alındığında, tümünün başarı ile yönetildiğini söylemek mümkündür. Neticede yaşanan hiçbir krizde Türkiye’nin çıkar ve hak kaybına uğradığından söz edilemeyeceğı gibi, krizlerin sonucunda silahlı çatışma ya da savaş yaşanmamıştır. Bu durum kriz yönetiminin “başarı”sını değerlendirmek açısından doğası gereğı öznelidir. Dolayısıyla krize içkin olduğu kadar karar alıcının ve/ya krize dışarıdan

bakan kişinin değerlendirmesine/önceliklerine göre farklılık gösterebilir. Savunmacı bir kriz yönetim anlayışı açısından bakıldığında krizlerin değerlendirilmesinde en önemli başarı ölçütü özgün krizin taraflar arasında bir sıcak savaşı dönüşmeden ve önceliklerinizden herhangi bir kayba uğramadan sonuçlandırılabilmiş olmasıdır. Bu açıdan Demirel'in müdahil olduğu dış politika krizlerinde Türkiye'nin bu başarıyı sağladığı söylenebilir.

Demirel'in müdahil olduğu dış politika krizleri incelenirken Demirel'in kriz dönemi içinde verdiği beyanlar, yaptığı basın açıklamaları ve söyleşilerinden seçilen örnekler dikkate alınarak, söylemlerinin ortak noktaları tespit edilmiştir. İlk başbakan olduğu dönem ile aktif siyasete veda ettiği Cumhurbaşkanlığı ve sonrasındaki söylemlerinde ve davranış kalıplarında zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler izlenmiştir. Seçilen söylemleri ve izlenen davranış kalıpları bir araya getirilerek aşağıdaki tablo üretilmiştir.

Tablo 4.1. Demirel'in Dış Politika Krizlerindeki Söylemlerine Örnekler ve İzlenen Davranış Kalıbı-1

Kriz	Statüsü	Öne Çıkan Söylemine Örnek	İzlenen Davranış Kalıbı
1967 Kıbrıs Krizi		“Memleketimizin jeopolitik durumunu değiştirmeye imkân olmadığı gibi dünyadaki kuvvetler dengesinde köklü bir değişiklik olmadıkça mahalli güvenlik hedeflerimiz ve menfaatlerimizin değişmesi de düşünülemez. Bu itibarla, Türkiye Cumhuriyetinin izleyeceği dış politikanın ana istikametlerinde bir devamlılık görülmesi pek tabiidir.... Her devlette olduğu gibi Türkiye'nin dış politikasının ilk hedefi milletlerarası ilişkilerini, memleketin güvenliğini sağlam temeller üzerinde tutacak şekilde yürütmektir. Hele istikrardan mahrum bir dünyada kritik bir bölgede bulunan Türkiye'nin emniyet ihtiyacını diğer bütün mülahazaların üstünde tutmasından tabii bir şey olamaz. Zira güvenlik ihtiyacı barış gibi tecezzi kabul etmeyen bir mahiyet taşımaktadır.”	uluslararası ortamın tehdidi, güce yöneliş, grup birlikteliği, kendine güven, modern, pragmatik, örgütçü, devlette devamlılık
	Başbakan	“...hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve anayasanın 66'ncı maddesi gereğince izin verilmesine karar ittihazınızı arz ve teklif ederim. ...Aynı düşüncelerle Türkiye de Kıbrıs'ın ilhakını isteyebilir!”	meşrulaştırma, bilişsel karmaşıklık, zamana yayma
ABD Ambargosu		“... İlişkilerimiz daha fazla bozulmadan düzeltilmelidir. Bozan siz olduğunuza göre onarımı da size düşer... Bizim kendi paramızla satın aldığımız silah ve teçhizatı ise, ambargo var diye ambara kilitliyorsunuz. Batı'nın ortak savunma politikası unutuldu mu?... Önce Kıbrıs meselesini halledin sonra anlaşmayı onaylayalım ‘ diyorlar. Biz de ‘Siz aradan çıkarsanız Kıbrıs konusunda ilerleme olur’ yanıtını veriyoruz.... Herhalde güçlü bir müttefike ihtiyacınız var. Silah, yedek parça vermezseniz savunmamız çöker. ABD ile bir sorunumuz yok. İlişkilerimiz boş yere bozulmasın. ...Bir şey olmaz. Sistem önemlidir.”	pragmatik, istemi açık, net ve kısa tavizsiz, gerçekçi fakat barışçı

Tablo 4.2. Demirel'in Dış Politika Krizlerindeki Söylemlerine Örnekler ve İzlenen Davranış Kalıbı-2

Kriz	Statüsü	Öne çıkan söylemine örnek	İzlenen davranış kalıbı
1976 Kıta Sahaneliği krizi	Başbakan	"... Dünyada hiçbir milletle bu arada komşularımızla aramızda problem çıkmasını arzu etmeyiz. Bir problem çıkarsa bunun barışçıl yollardan hallini arzu ederiz. Türkiye hiçbir ülke için tehdit olmamıştır, olmamaya da devam edecektir. Ancak bize karşı bir tehdit vaki olursa bunu da göğüslemesini pek tabii biliriz. Yunanistan'la uzun yıllar dostluk içinde yaşadık... Kıbrıs, kıta sahanlığı, 12 Adaların silahlandırılması, FIR hattı gibi problemler çıktı. Bütün bu problemleri prensiplerimize sadık kalarak barışçı yollardan halletmeye çalışıyoruz ... Başlarına bela açılır. Bu tehdit mi? Hayır efendim. Ne tehdidi olsun. Açık denizde seyretmekte olan gemime sen hücumda bulunursan bu husumet olmaz da ne olur? Açık denizde denizin dibinde ne var diye araştıran, Hora gemimize en ufak bir mukabelede bulunmaya kalkarsan, gayet tabii ki, bu hasmane bir hadise olur"	devletin devamlılığı, gerçekçi fakat barışçı, basitlik, açıklık, anlaşılabilirlik, kararlılık
1992 Türk Cumhuriyetlerini ziyaret		"...Karabağ olayı, umuyoruz ki uluslararası zeminlerde adil, haklı bir çözüme ulaşacaktır. Bu çeşit işler kolay olmaz, biraz zaman alabilir, biraz sabırlı olunması lazımdır. Ve uluslararası zeminlere çıkarken, hazırlıklı çıkmak lazımdır. ... ama herkes bilmelidir ki aslında bayrak, eğer uğrunda kan dökülmüşse bayraktır; toprak, uğrunda kan dökülmüşse vatandır; bunun başka yolu yoktur. Bunun Azerbaycan'da iyi anlaşıldığı kanaatindeyim. Yani, bir millet millet olmak istiyorsa, mutlaka gerektiği zaman ölmesini bilecektir."	Uluslararası ve bölgesel dengeleri gözetme, rehberlik etme, bağımsızlığın ve istikrarın önemi

Tablo 4.3. Demirel'in Dış politika Krizlerindeki Söylemlerine Örnekler ve İzlenen Davranış Kalıbı-3

Kriz	Statüsü	Öne Çıkan Söylemine Örnek	İzlenen Davranış Kalıbı
1994 casus belli Krizi		<i>"Tabii ki, Türkiye, iç ve dış tehditlere karşı kendini koruyacak imkânlarla sahip olmak mecburiyetindedir. Dış güvenlik dünya şartlarına, konjonktüre göre değişir. ...Bu, bir devlet politikası ve kararıdır, bütün hükümetler buna uygun davranmış, aynı önemi vermişlerdir. Dış siyaseti herkes yapmamalı. O zaman birden fazla karar mercii varmış gibi bir görüntü doğar."</i>	uluslararası ortamın tehdidi, devletin devamlılığı, pragmatik, dış politikanın önemi
1996 Kardak krizi	Cumhurbaşkanı	<i>"...Türkiye ile savaş Yunanistan'ın lehine değildir, ama kendileri bilir."</i> <i>"... sorun barış yolu ile çözümlenmeli, Hemen savaş davulları çalmanın alemi yok...Böyle bir yığın ada var. Kime ait oldukları bilinmiyor..."</i> <i>...Peki buradan savaş çıkarsa biz bunu dünyaya nasıl izah ederiz? Bize 'bir avuç kaya parçası için bu savaşı çıkarmasaydınız, başka türlü halletseydiniz' demezler mi? Askeri tedbir alıncaya kadar biz yapılacak her şeyi yaptık mı?... Çağırdım hepsini geldiler..."</i> <i>...Amerika'nın arabuluculuğu belki işe yarar belki de yaramazdı. Diplomaside güçlü olmak için kuvvet lazım. Gücünü göstermek lazım ...Çünkü anayasaya göre başkomutan benim..."</i>	müdahaleci, yönlendirici, iç ve dış dengeleri gözetken, güce yönelen, istemi açık ve basit

Tablo 4.4. Demirel'in Dış Politika Krizlerindeki Söylemlerine Örnekler ve İzlenen Davranış Kalıbı-4

Kriz	Statüsü	Öne Çıkan Söylemine Örnek	İzlenen Davranış Kalıbı
1998 S-300 Füzeleri Krizi		“...Gelişen şartlara göre karar vermek zorundayız. Ancak sıcak temas olmadan diplomasinin son imkânları da kullanılarak sorunun çözülmesi hem Türkiye'nin hem Yunanistan'ın, hem de Ada'daki iki devletin yararınadır. ...Bu düşmanca politikanın sürdürülmesi tahmin edilemeyecek gelişmelere yol açabilir.”	Bilgiye açık, pragmatiklik, güvenlikçi, bilgiye açıklık, zamana yayma
1998 Öcalan krizi	Cumhurbaşkanı	“... Biraz daha sertleştirin ‘Sabrımız taşıyor’ deyin, düzgünce cümleleştirin. ...tüm uyarılarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu ve sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum ...Bizim hiçbir ülkeyle bizden kaynaklanan bir meselemiz yoktur ...Ben devlet başkanıyım. Sözüm siyasi değildir. Türkiye'yi inciten, vatandaşı infiale ve acıya gark eden bir olayı dünyaya benim ilan etmem lazımdı ve nihayet ilan ettim. Ondan sonra herkes kendi tavrını takınacaktır ...Türkiye komşularıyla sorunları çözecek güç ve kararlılıktadır ...Mesele Türkiye'nin yüksek menfaatlerini korumaktır. Bu korunacaktır. Herkes bundan emin olsun. ...Bu kriz işleri saat başı değişen şartlara tabiidir”	Kararlılık, gerçekçi fakat barışçı, müdahaleci, devlet başkanı sorumluluğu pragmatik, istemi açık ve basit

Demirel'e ilişkin yukarıdaki tabloda özetlenen davranış kalıplarının çoğunun siyasi yaşamı boyunca müdahil olduğu krizlerde gösterdiği dış politika davranışının ortak nitelikleri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. İkinci bölümde incelenen krizlerin yönetimi ve Demirel'in seçilen söylemleri dikkate alınarak ortaya çıkan özellikler tasnif edildiğinde, Demirel'in *dış politika* davranışlarına ilişkin şu genel özellikler ortaya çıkmaktadır:

Tablo 4.5. Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı Dönemlerinde S. Demirel'in Süreklilik Gösteren Liderlik Özellikleri		
Başbakanlığı Dönemi	Cumhurbaşkanlığı Dönemi	
Statükodur, duruma göre çözümü zamana yaymayı seçebilir.	Süreklilik Gösteren Özellikleri	
	• Uluslararası dengeleri ve ittifakları gözetir.	Yakın ve açık tehditte çok müdahalecidir.
	• Çok yönlü politika arayışı vardır, diplomasi öncelikli davranır.	
	• Akılcıdır ve pragmatiktir.	
	• İçte ve dışta meşruiyete önem verir.	
	• Söylemlerinde kelimeleri kullanacağı tarafa göre seçer.	
	• Bilgiye açıktır, her değişen durumda bilgi alır.	
	• Doğrudan tehditkâr değildir.	
	• Karşı tarafı bilinmezle baş başa bırakarak düşündürür.	
	• Dışişleri bakanlığına önem verir.	
	• Realisttir, gerektiğinde askeri tedbirleri almaya da yönelir	
	• Realisttir, olayları olduğu şekliye değerlendirir.	
	• Gücünü ve yerini sağlamlaştırdıktan sonra hamle yapar.	
	• Devletin meselelerini ve krizleri sahiplenir.	
	• Genel Yaklaşımı barışçıdır, sağduyuludur.	
	• Kararlılığı önemli bir ön koşul olarak görür ve uygular.	
	• Dış politikada devletin ortak aklından ayrılmaz.	
	• Dış politika dili basit ve anlaşılırdır.	
	• Dış politika olaylarını içeriye basit ve anlaşılır bir dille anlatır.	

Demirel'in kriz zamanlarında yaptığı konuşmalardaki söylemleri dikkate alındığında dikkat çekici iki konu ortaya çıkmaktadır. Birincisi beyanlarında *düşmanca* ya da *hasmane* sözcüklerini sadece rakip tarafın davranış ve eylemlerinden bahsediyorken kullanıyor olmasına karşın, *barış* ve *barışçıl* sözcüklerini Türkiye'nin yaklaşımı için kullanıyor olmasıdır. Diğer konu ise, zaman içinde, Başbakanlıktan Cumhurbaşkanı konumuna geçişinde, davranış ve hamlelerinin gerek devlet içinde gerekse uluslararası ortamda meşruiyetini sürdürmesine verdiği önemdir. Bununla beraber, Cumhurbaşkanlığı döneminde

yaşanan dış politika krizlerinden bazılarında doğrudan müdahaleci olurken, diğerlerinde bu özelliğini ön plana çıkarmamış olması da kayda değerdir. Örneğin Kardak krizinin yönetim sürecinde uygulanacak olan politikaya doğrudan müdahale ederken, aynı davranış yöntemini S-300 Füze krizinde sergilememiştir. Benzer müdahaleciliği Öcalan krizinin yönetilmesinde de göstermiştir. Demirel'in Cumhurbaşkanlığı döneminde gösterdiği bu müdahaleci tavrın, siyasetin içinde bulunduğu uzun yılların birikimini kullanarak, reaksiyon zamanının çok sınırlı olduğu ve doğru yönetilmediği takdirde katlanılması güç sonuçlar doğuracak krizlerde ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Ayrıca tabloda belirtilen statükocu davranışı benimsediği durumların daha çok Soğuk Savaş dönemi içinde yaşanan krizlerle ilgili olduğunu da belirtmek gerekir. Ancak bu tavrının Soğuk Savaşın sona ermesiyle değişime uğradığını da söylemek yerinde olacaktır. Demirel dış dünyada yaşanan değişime olduğu kadar, ülke içinde yaşanan politik değişimlere de ayak uydurmuştur.

Yapılan incelemeler sonunda çalışmanın araştırma sorularına cevap oluşturacak yeterince veri sağlanmıştır. Lider, karar alıcı olarak dış politika krizlerinin yönetiminde etkili midir sorusuna verilen cevap zaten araştırmanın temel varsayımıyla örtüşmektedir. *Kriz yönetiminde kimin lider olduğu önemlidir*. Nitekim Demirel gerek Başbakanlığı gerekse Cumhurbaşkanlığı döneminde karşılaştığı dış politika krizlerinde, krize atfettiği önem derecesinde müdahaleci olmuştur. Bu müdahaleciliği, diplomatik yolların sonuna kadar denemesi, krizin hangi seviyeye kadar tırmandırılacağı, gösterilecek kararlılığın gerektiğinde askeri güç gösterisiyle desteklenmesi ya da hazırlıkların buna göre yapılması yönlendirmelerini de içermiştir. Bu müdahalelerinin içeriği bazen kriz yönetiminde görev alan diğer karar alıcıların önerileriyle farklılık gösterse de, işgal ettiği makamın gücüne bağlı olarak krizlerin yönetiminde yönlendirici, etkili ve belirleyici olmuştur.

Araştırma soruları kriz yönetiminde, liderin farklı krizlerde aynı davranış özellikleri gösterip göstermediğinin de incelenmesini gerektirmiştir. Demirel özelinde yapılan bu çalışma göstermiştir ki, Demirel dış politika krizi yönetiminde, uyuşmazlık konusu farklı olan krizlerde yukarıda listelenen temel özellikler çerçevesinde benzer davranış kalıpları sergilemiştir. Bu davranışlarında gözlemlenen tek farklılık zaman kısıtına ve tehdit edilen değere bağlı olarak, özellikle cumhurbaşkanlığı döneminde çok müdahaleci olup olmamayı seçmesiyle sınırlı

olmuştur. Demirel'in müdahil olduğu dış politika krizleri dönemsel olarak hem Soğuk Savaş dönemini hem de sonrasını kapsamaktadır. Demirel'in farklı dönemlerde yaşanan bu krizlerde davranış kalıplarına bakıldığında ise, değişen duruma çok çabuk uyum sağladığı görülmektedir. Ege'de Yunanistan ile yaşanan krizlerde güdülen geleneksel politikayı kararlılıkla sürdürürken, örneğin S-300 füze krizinin yönetiminde, *değişen duruma göre davranmak zorundayız* vurgusuyla, bir yandan Rusya ile ilişkilerine dikkat ederken diğer yandan müttefikleri olan üçüncü aktörlerin desteğini sağlamaya çalışmıştır.

Alexander George'un önerdiği operasyonel kod çözümlemesi açısından bakıldığında Demirel'in dünyayı ve bu dünya içindeki rolünü nasıl değerlendirdiği/algıladığı ile ilgili felsefi inançları açısından aşağıdaki tabloda verilen tespitler yapılmıştır.

Tablo 4.6. Süleyman Demirel'in Operasyonel Kod Analizi I	
FELSEFİ İNANÇLAR	DEMİREL
Siyasi Evrenin Esası	Demirel'e göre siyaset arenasının özü çatışma üzerine kuruludur. Partisi içinde güce sahip olabilmek için verdiği mücadele sonrasında, iç politikada iktidar olabilmek için sürekli mücadele vermiş ve hırsı onun itici gücü olmuştur. Uluslararası ortamda ülke güvenliği söylemi hep ön planda olmuştur. Kendisine ve Türkiye'ye ilişkin söylemleri olumlu iken, diğerlerine ilişkin söylemlerinde seçtiği tanımlamalar daha çok olumsuzdur.
Temel Değerlerini Gerçekleştirme Beklentileri	Demirel'in tamamen iyimser ya da kötümser olduğundan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Dışa karşı barışçıl bir politika yürütmesine karşın, kırmızıçizgi çizmek zorunda olduğunda bundan çekinmemiştir. Pragmatik, (dogmasız ve -izmsiz) davranış kalıplarına sahip olması Onu dış politikada deyim yerindeyse nötr kılmış, her konuda işbirliği arayışından uzak tutmamıştır.
Siyasi Evrenin Öngörülebilirliği	Demirel'e göre düşüktür. Dış politika krizlerinde karşı tarafın eylemlerini öngörülebilir olarak değerlendirmek yerine, bir yandan işbirliği ve barışçı yaklaşımla diplomatik çözüm ararken diğer yandan tehditlere hazırlıklı olmayı seçmiş hatta çok yönlü politikaları tercih etmiştir.
Tarihsel Gelişim Üzerinde Kontrol	Bu konuda Demirel'in yüksek bir kontrole sahip olunacağına inanmadığı görülmektedir. Uluslararası ilişkilerinde büyük devletlerle çatışmamayı öngören bir çizgi izlemiş ve ihtiyatlı davranmayı seçmiştir. Bu anlamda maceracı olmamıştır.
Şansın Rolü	Mühendis altyapısına sahip olması nedeniyle, kriz dönemlerinde her adımı ve sonuçlarını hesaplayarak davranmış, bu nedenle de gerçekçi ve ihtiyatlı olmuştur. Şansın rolünü özellikle kriz anlarında dikkate aldığını söylemek mümkün değildir.

Operasyonel kodların ikinci bölümü olan ve Demirel'in kendi hedeflerine ulaşmak için nasıl yöntemleri tercih ettiği konularını içeren araçsal inançları açısından ise yapılan tespitler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4.7. Süleyman Demirel'in Operasyonel Kod Analizi II	
ARAÇSAL İNANÇLAR	DEMİREL
Stratejinin Yönü	Demirel'in hem genel dış politika yönetiminde hem de kriz anlarında kullandığı stratejilerin yönü genelde işbirliğine yatkın olarak değerlendirilebilir. Barışçı çözümü arayan bu davranışı, diplomatik çabalar tüketilmeden başka tedbirlere başvurulmasını engelleyecek nitelikte olmuştur.
Taktiklerin Yoğunluğu	Demirel'in kriz yönetim süreçlerinde uyguladığı/uygulattığı taktiklerin çoğu yine işbirliği üzerine dayanır. İncelenen krizler açısından farklılık göstereni bir tek Öcalan krizindeki yaklaşımı olmuştur.
Risk Eğilimi	Demirel Kriz yönetiminde mümkün olan tüm diplomatik çözüm önerilerinin müzakere edilmesin yöntemini seçmiştir. Bu anlamda taktiksel yaklaşımındaki çeşitlilik Onun risk eğilimini düşük kılmıştır. Nitekim statükocu, ihtiyatlı davranış kalıpları da bu durumu teyit etmektedir.
Eylemlerin Zamanlanması'nın Önemi (Uyuşmazlık/İşbirliği Sözler/Eylemler)	Demirel dış politika krizlerinin yönetiminde tepki ve istemlerini sözlü olarak dile getirmiştir e önceliği daima işbirliğine vermiştir. Ancak olaya atfettiği öneme göre bu davranışını askeri hareketlilik dâhil eylemlerle desteklemeyi seçmiştir.
Araçların Faydası (Ödüllendirmek- Söz Vermek - Başvurmak/Desteklemek- Karşı Gelmek/Direnmek- Tehdit Etmek - Cezalandırmak)	Demirel'in en çok kullandığı söylem, <i>barışçı yollardan çözmek, karşı gelmek-gerekeni yapmak</i> olmuştur. Bu anlamda kullandığı araçlarda işbirliği sağlanamaz ve barışçı çözüme ulaşılamazsa tepkinin ne olacağını bu yolla işaret etmeyi seçmiştir.

Çalışmada seçilmiş krizler üzerinden yapılan niteliksel incelemeler ile Demirel'in dış politika krizlerindeki davranış kodları belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuçlar göstermektedir ki Demirel'in temel davranış kodlarını pragmatik bir bakışın hakim olduğu, devlet merkezli barışçı, işbirliğine dayalı, iç ve dış dengeleri gözetin,

meşruluğu birinci planda tutan, sade ve anlaşılır istemleri olan yaklaşımlar oluşturmaktadır.

Hırslı, özgüveni yüksek, ihtiyatlı ve gerçekçi bir profil çizen Demirel'in kriz dönemlerinde gösterdiği bir başka önemli özelliğini de bilgiye açıklığı oluşturmuştur. Uluslararası sistemin işleyişini özümsemiş olarak Soğuk Savaş dönemindeki statükocu yaklaşımını özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde terk eden Demirel'in sorunları sahiplenerek ulusallaştırdığı, krizin içeriğine göre de müdahaleci bir yaklaşım izlediği görülmektedir. Dış politika konularını içeride halkın kolaylıkla anlayacağı bir dille anlatmayı seçen Demirel'in, dış politika olaylarını iç politika davranışlarını yönlendirmekte kullanmamayı tercih ettiği de tespit edilmektedir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir hususu ise, Demirel'in dış politika krizlerin yönetiminde kararlarını alırken *içeride* özellikle Milli Güvenlik Kurulunda, askeri bürokrasinin de desteğini almaya özen gösterdiğiidir. *Meşrulaştırmaya* dikkat eden Demirel, gerektiğinde Meclis kararına başvurarak, aciliyet gerektiren durumlarda ise MGK üzerinden askeri bürokrasiyi kararın desteklenmesine ortak ederek, alınan karaları *devlet kararı* haline getirmeyi tercih etmiştir.

Bu çalışma çerçevesinde seçilen olaylar göstermiştir ki dış politika krizlerinin yönetiminde *liderin kim olduğu* önemlidir. Müdahil olduğu dış politika krizlerinin çözümünde yönlendirici ve yol gösterici bir lider olarak Demirel, barışçı yaklaşımı ve sahip olduğu liderlik özellikleriyle, bu krizlerin başarıyla yönetilmesinde etkili olmuştur.

Tablo 4.8. Dış Politika Krizlerinde Krize İlişkin En Önemli Karar ve Süleyman Demirel

ULUSLARARASI SİSTEM	SİYASAL REJİM	KRİZ ADI	KRİZDE ÖNE ÇIKAN SİYASİ LİDER	SİYASAL SORUMLULUK AÇISINDAN KONUMU	HÜKÜMET ŞEKLİ	KRİZE İLİŞKİN EN ÖNEMLİ KARAR	CUMHURBAŞKANI	BAŞBAKAN	DIŞİŞLERİ BAKANI
SOĞUK SAVAŞ	DEMOKRASİ-ÇOK PARTİLİ	1967 KIBRIS KRİZİ	SÜLEYMAN DEMİREL	BAŞBAKAN	ÇOĞUNLUK HÜKÜMETİ	KUVVET KULLANMA TEHDİDİ, VANCE MİSYONUNU DESTEKLEME KARARI	CEVDET SUNAY	SÜLEYMAN DEMİREL	İHSAN SABRİ ÇAĞLAYANGİL
		1968-1973 AFYON KRİZİ	SÜLEYMAN DEMİREL	BAŞBAKAN	ÇOĞUNLUK HÜKÜMETİ	HAŞHAŞ EKİMİNİ YASAKLAMAMA KARARI	CEVDET SUNAY	SÜLEYMAN DEMİREL	İHSAN SABRİ ÇAĞLAYANGİL
		1973-1976 KITA SAHANLIĞI	SÜLEYMAN DEMİREL	BAŞBAKAN	KOALİSYON	CASUS BELLİ KARARI	FAHRİ KORUTÜRK	SÜLEYMAN DEMİREL	İHSAN SABRİ ÇAĞLAYANGİL
		1974-1979 NOTAM-FIR	SÜLEYMAN DEMİREL	BAŞBAKAN	KOALİSYON	NOTAMIN KALDIRILMASI KARARI	FAHRİ KORUTÜRK	SÜLEYMAN DEMİREL	İHSAN SABRİ ÇAĞLAYANGİL
		1991 NAHÇİVAN KRİZİ	SÜLEYMAN DEMİREL	BAŞBAKAN	KOALİSYON	ASKERİ MÜDAHALE YERİNE SİYASİ DESTEK VE BASKI KARARI	TURGUT ÖZAL	SÜLEYMAN DEMİREL	HİKMET ÇETİN
KÜRESELLEŞME	DEMOKRASİ-ÇOK PARTİLİ	1992 TCG MUAVENET KRİZİ	SÜLEYMAN DEMİREL	BAŞBAKAN	KOALİSYON	KRİZİ UYUTMA KARARI	TURGUT ÖZAL	SÜLEYMAN DEMİREL	HİKMET ÇETİN
		1996 KARDAK KRİZİ	SÜLEYMAN DEMİREL	CUMHURBAŞKANI	KOALİSYON	İKİNCİ KAYALIĞA ÇIKMA KARARI	SÜLEYMAN DEMİREL	TANSU ÇİLLER	DENİZ BAYKAL
		1997 S300 FÜZE KRİZİ	SÜLEYMAN DEMİREL	CUMHURBAŞKANI	KOALİSYON	FÜZELERİN ADAYA GELMESİ DURUMUNDA VURULMASI KARARI	SÜLEYMAN DEMİREL	NECMETTİN ERBAKAN	TANSU ÇİLLER
					KOALİSYON		SÜLEYMAN DEMİREL	MESUT YILMAZ	İSMAİL CEM
		1998 SURİYE - ÖCALAN KRİZİ	SÜLEYMAN DEMİREL	CUMHURBAŞKANI	KOALİSYON	SURİYE ÖCALAN'A VE PKK'YA DESTEĞİ KESMEZSE MÜDAHALE KARARI	SÜLEYMAN DEMİREL	MESUT YILMAZ	İSMAİL CEM
							SÜLEYMAN DEMİREL	BÜLENT ECEVİT	İSMAİL CEM

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Lütfü. **Krallar ve Başkanlarla 50 Yıl (3. Cilt)**. Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 2012.
- Aksu, Fuat. “Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi”. (TÜBİTAK 1001 Projesi (112K172) Sonuç Raporu, 2016).
- Aksu, Fuat. **Türk-Yunan İlişkileri**. Ankara: SAEMK, 2001
- Aksu, Fuat. **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008.
- Arat, Yeşim. “Süleyman Demirel: Milli İrade ve Ötesi”. (Ed.) Metin Heper ve Sabri Sayarı, **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**. (İstanbul: Kitap Yay., 2008): 101-120.
- Arcayürek, Cüneyt, **28 Şubat’a İlk Adım, Büyüklere Masallara Küçüklere Gerçekler Dizisi, Cilt 9**. Ankara: Bilgi Yayınları, 2003.
- Armaoğlu, Fahir. **20 YY Siyasi Tarihi**. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986.
- Baban, Cihad. **Politika Galerisi Büstler ve Portreler**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.
- Başbakan Süleyman Demirel’in Basına Açıklamaları 1976**, Ankara: BYEGM Yay., 1977.
- Batur, Nur. **Yürekten Gülerekten Yürüdüm**. İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2004.
- Baytok, Taner. **Bir Asker Bir Diplomat**. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001.
- Beach, Derek. **Analyzing Foreign Policy**. New York: Palgrave McMillan, 2012.
- Bila, Fikret. **Komutanlar Cephesi**, 2.Baskı. İstanbul: Detay Yayınları, 2007.
- Bila, Fikret. “Demirel: ‘Herkes Dış Siyaset Yapmamalı’ ”. **Milliyet**, 9 Nisan 2005.
- Bila, Fikret. “İstiyorlarsa gidip savaşsınlar”. **Milliyet**, 20 Mayıs 1992.
- Boin, Arjen ve Paul ’t Hart. “Public Leadership in Times of Crisis: Mission Impossible?”, (Ed.) Arjen Boin., **Crises Management**, Vol III. London: Sage, (2008):1-13.

- Boin, Arjen ve Paul 't Hart. "Public Leadership in Times of Crisis: Mission Impossible", **Public Administration Review**. c.63, s. 5. September (2003): 544-553.
- Bölükbaşı, Süha. "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözumsuzlük", (Der), Faruk Sönmezoğlu. **Türk Dış Politikasının Analizi**. İstanbul: DER Yayınları, (1998): 286-303.
- Bölükbaşı, Süha. **Barışçı Çözumsuzlük**. Ankara: İmge Yayınlar, 2001.
- Brecher, Michael ve Jonathan Wilkenfeld, **A Study of Crisis**. University of Michigan, 1997.
- Cerrahoğlu, Nilgün. "İş Kördüğümüne Döndü". **Milliyet**, 13 Aralık 1998, 24
- Demirel, Süleyman. **21.Yüzyıl Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma**. İstanbul: ABC Yayınları, 2003.
- Demirel, Süleyman. **Büyük Türkiye**. (İstanbul: Dergah yayınları, 1977).
- Demirel, Tanel. " 'Türkiye'de Siyasal Liderler ve Demokrasi' Bir Kitabın Düşündürdükleri". (Der.) Serap Yazıcı ve Diğerleri, **Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan**. Cilt I. (Ankara: Yetkin Yay., 2008): 137-156.
- Denктаş, Rauf R. **Kıbrıs Girit Olmasın**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- Dueck, Colin. "Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions".(Ed). Jeffrey W. Taliaferro ve diğ. **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**. Cambridge: Cambridge University Press, 2009:139-170.
- Devlen, Balkan. **Renegade Regimes and Foreign Policy**. VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2000.
- Doğan, Yalçın. "Demirel-Çiller Başkomutanlık Mücadelesi". **Milliyet**, 07 Şubat 1996.
- Dyson, Stephen B. "Personality and Foreign Policy: Tony Blair's Iraq Decisions", **Foreign Policy Analysis**, Vol. 2, No. 3, (July 2006): 289-306.
- Dyson, Stephen B. "Alliances, Domestic Politics, and Leader Psychology: Why Did Britain Stay Out of Vietnam and Go into Iraq?", **Political Psychology**, Vol. 28, No. 6, (2007): 647-666.

- Dyson, Stephen B. "Text Annotation and the Cognitive Architecture of Political Leaders: British Prime Ministers from 1945-2008", **Journal of Information Technology & Politics**, Vol. 5, No.1, (2008): 7-18.
- Dyson, Stephen B. **The Blair Identity: Leadership and Foreign Policy**. Manchester: Manchester University Press, 2009.
- Dyson, Stephen B. "Is Our Leaders Learning?", **International Studies Review**, Vol. 11, No. 4, (2009): 776-777.
- Elekdağ, Şükrü. "Ege'de Kriz Belgeleri". **Milliyet**, 11 Şubat 1996.
- Ergin, Cengiz. **Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri**. Ankara: İlesam, 2009.
- Erhan, Çağrı. "ABD ve NATO'yla İlişkiler". Baskın Oran (Ed). **Türk Dış Politikası Cilt I (1919-1980)**. İstanbul: İletişim Yayıncılık, (2001): 701-703.
- Erim, Nihat. **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**. Ankara: Ajan Türk Matbaacılık, 1975.
- Erişen, Cengiz ve Barış Kesgin, "Dış Politika ve Psikolojik Unsurlar: Türk Yunan İlişkilerinin Analizi", (Der) Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı. **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**. Ankara: Nobel Yayınevi, (2012): 560.
- Fırat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler" Baskın Oran (Ed), **Türk Dış Politikası Cilt I (1919-1980)**. İstanbul: İletişim Yayınları, (2009): 716-768.
- Fırat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (Ed), **Türk Dış Politikası Cilt II (1980-2001)**. İstanbul: İletişim Yayınları, (2010): 440-480.
- Fırat, Melek. **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.
- George, Alexander L. "The Operational Code". A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making". **International Studies Quarterly**, 13,2, (1969):190-222.
- George, Alexander L. **Avoiding War Problems of Crisis Management**. Colorado, Westview Press, 1991.

- Gürün, Kamuran. **Dış İlişkiler ve Türk Politikası, (1939'dan günümüze kadar).** Ankara: AÜ. SBF Yayınları, 1983.
- Güven, Turgut Yılmaz. **Demirel'li Yıllar: Atatürk'ün Mekanında 7 Yıl 1993-2000.** Ankara: Gündüz Kitapevi Yay.; 2008.
- Heraclides, Alexis. **The Greek –Turkish Conflict in the Aegean, Imagined Enemies.** Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010.
- Hermann, Charles F. **Crisis in Foreign Policy a Simulation Analysis.** Princeton University: 1969.
- Hermann, Margareth G. “Effects of Personal Characteristics of Leaders on Foreign Policy”, (Ed) M.A East ve diğ, **Why Nations Act.** Beverly Hills: CA, Sage, (1978):49-68.
- Hermann, Margareth G. “Leader Personality and Foreign Policy Behavior”, (Ed) J. N. Rosenau. **Comparing Foreign Policies.** (SAGE Publications, 1974): 201-234.
- Hermann, Margareth G. “When Leader Personality Will Affect Foreign Policy: Some Propositions”. (Ed.) J. N. Rosenau. **In Search of Global Patterns.** New York: Free Press, (1976): 326-333.
- Hermann, Margareth G. “Leaders and Foreign Policy Decision Making”. (Ed.) D. Caldwell, T. J. McKeown & A. L. George. **Diplomacy, Force, And Leadership: Essays in Honor of Alexander L. George.** Boulder: Westview Press, 1993: 77-94.
- Hermann, Margareth G. “Assessing Leadership Style: Trait Analysis”. (Ed.) J. M. Post. **The psychological Assessment of Political Leaders: With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton,** Ann Arbor: University of Michigan Press, (2003):178-212.
- Hermann, Margareth G. “Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders”. **International Studies Quarterly.** Vol. 24, 1, (1980): 7-46.
- Holsti, Ole R. **The ‘Operational Code’ as An Approach to the Analysis of Belief System.** Durham: NC Duke University Press, 1977.

- Holsti, K. J. “National Role Conception in the Study of Foreign Policy”. **International Studies Quarterly**, c.14, s.3, (1970):233-309.
- Hudson, Valerie M. **Foreign Policy Analysis: Classical and Contemporary Theory**. Maryland: Rowman & Littlefield, 2007.
- Hudson, Valerie M. “The History and Evolution of Foreign Policy Analysis”. (Ed.) Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne. **Foreign Policy Theories, Actors, Case**. Oxford University Press, (2012): 13-34.
- İçener, Zeyneb Çağlıyan. “Türkiyede Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel’in Siyasi Mülahazaları. **Bilig** (Güz 2015, Sayı 75): 313-340.
- İpekçi, Abdi . “Atina’nın Tutumu Mantık Dışıdır”. **Milliyet**, 21 Temmuz 1976.
- Janis, Irving L. **Groupthink Psychological Studies of Political Decisions and Fiascos**. Boston: Wadsworth, 1982.
- İnel, Hakan. “Turgut Özal Ve Süleyman Demirel’in Siyasi Liderliklerinin Uluslararası Aktörlerle İlişkiler Açısından Karşılaştırılması”, **JOBEPS (Journal of Business Economics and Political Science)**. Vol:3, No:6, (December, 2014):97-117.
- Kesgin, Barış. “Leadership Traits of Turkey’s Islamist and Secular Prime Ministers”. **Turkish Studies**. Vol. 14, No. 1, (2013): 136–157.
- Kesgin, Barış. “Tansu Çiller’s Leadership Traits and Foreign Policy”. **Perceptions**. Volume XVIII No:3, (Autumn 2012):29-50.
- Kesgin, Barış. “Political Leadership and Foreign Policy in Post-Cold War Israel and Turkey”. (Doktora Tezi), University of Kansas, 2011.
- Kesgin, Barış. “Operasyonel Kod Analizi: Türk Başbakanlarının İnanç Sistemi”. Der. Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol. **Dış politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği**. Ankara: Barış Kitap, (2012): 418-443.
- Komsuoğlu, Ayşegül. **Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel**. İstanbul: Bengi Yayınları, 2008.
- Komsuoğlu, Ayşegül. “Türkiye’de Siyasal Liderlik ve Kitle İletişimi: Bir Örnek İnceleme, Süleyman Demirel”. **38. ICANAS** (International Congress of

- Asian and North African Studies). Ankara, 10-15 Ekim (2007): 1933-1950.
- Kılıçoğlu, Gökmen. “Süleyman Demirel’in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları”. (Ed.) Haydar Çakmak. **Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları**. İstanbul: Doğu Kitabevi, (2013): 59-80.
- Kurumahmut, Ali (Y. hazırlayan). **Ege’de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar**. Ankara, TTK Yay., 1998.
- Lebow, Richard Ned. **Between Peace and War: The Nature of International Crisis**. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1981.
- Legro, Jeffrey W. ve Andrew Moravcsik. “Is Anybody Still a Realist”. **International Security**, c.24,s.2. (Fall 1999):5-55.
- Leites, Nathan. **The Operational Code of Politburo**. New York, Mcgraw Hill, 1951.
- Leites, Nathan. **A Study of Bolshevism**. NewYork, Free Press,1953.
- Mc Connell, Allan. “Crisis Management, Influences, Responses and Evaluation”. Ed. Arjen Boin. **Crises Management**, Vol III, London: Sage, (2008).
- Nas, Çiğdem. “Batı Avrupa Birliği Oluşumu Karşısında Türkiye’nin Durumu”. (Der) Faruk Sönmezoğlu. **Değişen Dünya ve Türkiye**. İstanbul: Bağlam Yayınları, (1996): 63-85.
- Özcan, Gencer. “Dış Politika Analizi”. Ed. Evren Balta. **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014)
- Özcan, Gencer.. “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”. (Y. Haz.) Gencer Özcan. **On bir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi**. İstanbul: Boyut Yayınları, (1998): 180.
- Özdamar, Özgür. “Dış Politika Karar Alımı Sürecinde Lider Merkezli Yaklaşım: Akılcı Tercih Kuramı ve Türkiye'nin Irak Savaşına Katılmama Kararı” Ed. Rıdvan Kalaycı ve Ertan Efegil. **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**. (İstanbul: Nobel Yayınlar, 2012): 479-500.

- Ripsman, Norrin M. "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups". (Eds.) Jeffrey W. Taliaferro ve diğ. **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**. Cambridge: Cambridge University Press, (2009):170-194
- Rose, Gideon . "Neo-Classical Realism and Theories of Foreign Policy", **World Politics**. c. 51, s.1, (Oct 1998): 144-172.
- Schaffer, Mark. "Issues in Assessing Psychological Characteristics at a Distance: An introduction to Symposium", **Political Psychology**. Cilt 21, Sayı 3,(2000): 511.
- Schaffer, Mark. ve Stephan G. Walker. "Operational Code Analysis at a Distance: The Verbs in Context System of Analysis". (Eds) Mark Schafer ve Stephan G. Walker **Beliefs And Leadership in World Politics: Methods And Applications of Operational Code Analysis**. New York: Palgrave MacMillan, (2006):25-52.
- Shapiro M.J. ve G.M. Bonham. "Cognitive Process and Foreign Policy Decision Making". **International Studies Quarterly**. Cilt 17, Sayı 2, (1973): 146-147.
- Smith Steve, Amelia Hadfield ve Tim Dunne, "Introduction". (Eds.) Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne, **Foreign Policy Theories, Actors, Case**. Oxford University Press, (2012):1-12.
- Soysal, Mümtaz, "Notamı kim Çaldı?". **Milliyet**, 26 Şubat 1980.
- Şıhmantepe, Aydın. "Kardak Krizinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**. Yıl 9, Sayı 7, (Nisan 2013):127-156.
- Şıhmantepe, Aydın. "Ege Denizinde Aidiyeti Tartışmalı Ada, Adacık ve Kayalıklar Sorunu, Kardak Krizi'nin Çatışma Çözümü Analizi Açısından Değerlendirilmesi". Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, 2002.
- Şimşir, Bilal N. **Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011.

- Taeyong,Yoon. “Between Peace and War: South Korea’s Crisis Management Strategies Towards North Korea”. **East Asian Review**. c: 15, s:3 (Autumn 2003): 3-22.
- Taliaferro, Jeffrey W. ve diğ. (Eds.) **Neoclassical Realism, State And Foreign Policy**. Cambridge University Press, 2009.
- Toluner, Sevin. **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**. İstanbul: İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.
- Turgut, Hulusi. **Demirel’in Dünyası**. İstanbul: ABC Yayınları, 1992.
- Turgut, Mehmet. **Siyasetten Portreler**. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001.
- Tülümen, Turgut. **Hayat Boyu Kıbrıs**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998
- Uçarol, Rıfat. **Siyasi Tarih (1789-2010)**. İstanbul: DER Yayınları, 2010.
- Walker, Stephen G. ve Mark Schafer, “Belief Systems as Causal Mechanisms in World Politics: An Overview of Operational Code Analysis”. (Eds.) M. Schafer & S. G. Walker. **Beliefs And Leadership In World Politics: Methods And Applications of Operational Code Analysis**. New York: Palgrave Macmillan, (2006): 3-22.
- Walker, Stephan G., Mark Schafer ve Michael D. Young. “Systematic Procedures for Operational Code Analysis: Measuring and Modeling Jimmy Carter’s Operational Code”. **International Studies Quarterly**. Cilt 42, sayı 1, (1998): 175-188.
- Waltz, Kenneth N. **Theory of International Politics**. New York: McGraw Hill, 1979.
- Williams, Phil. **Crisis Mangement: Confrontation and Diplomacy in the Nuclear Age**. Martin Robinson, 1976.
- Winham, Gilbert R. **New Issues in International Crisis Management**. Boulder : Westview Press, 1988.
- Yavuzalp, Ercüment. **Kıbrıs Yangının da Büyükelçilik**. Ankara: Bilgi Yayınları, 1993.
- Yavuzalp, Ercüment. **Liderlerimiz ve Dış Politika**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996)

Yelence, Yalçın. **İnfazsız Yargı, Başlangıçtan Günümüze Ayrılkçı İsyanlar, PKK ve Şam'dan İmralıya Öcalan Belgeseli.** İstanbul: Otopsi Yayınları, 2005..

Yetkin, Murat. **Kürt Kapanı: Şamdan İmralıya Öcalan.** İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Yetkin, Murat. "137 Fırtınalı Gün (1)". **Radikal.** <http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=haberyazdir&articleid=719013>

Young, Oran R. **The Intermediaries: Third Parties in International Crisis.** Princeton University: 1967.

Zaman, Serhat. **Siyasi Coğrafya Açısından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti.** Ankara: Pegem Akademi, 2014.

Zaccaro J. Stephen vd., "Leader traits and Attributes", **The Nature of Leadership** **101**, (2004): 103.

Gazeteler:

"ABD: S-300ler Bölgeyi Rus Kontrolüne Sokar". **Hürriyet**, 10 Eylül 1998.

"ABD'den Kıbrıs Tugayı". **Hürriyet**, 24 Şubat 1997.

"Amerikanın Bize Ekonomik Ceza Vermesi İstendi", **Milliyet**, 22 Temmuz 1970.

"Ankara'da Zor Gecenin Perde Arkası", **Hürriyet**, 20 Mayıs 1992

"Ankara ve Atina Ege Hava Koridorlarını Açtı", **Milliyet**, 23 Şubat 1980.

"Aptal Coni Yüreğimizi Yaktı". **Milliyet**, 3 Ekim 1992

"Arap Basını Suriye'nin Yanında Birleşti". **Milliyet**, 6 Ekim 1998.

"Bu Gidişi Son". **Cumhuriyet**. 18 Haziran 2015.

"C.Senatosu ABD Kongresine Teessüf Mesajı Gönderiyor", **Milliyet**, 9 Şubat 1975.

"Demirel 2. Kıbrıs İstemiyor", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1992

"Demirel Adaya Gidiyor", **Milliyet**, 06 Şubat 1998

"Demirel Büyük Farkla Genel Başkan Seçildi", **Hürriyet**, 30 Kasım 1964.

"Demirel Keyifli Döndü". **Cumhuriyet**. 21 Kasım,1991.

"Demirel Köşkü Garantiledi". **Cumhuriyet**. 9 Mayıs 1993.

- “Demirel: ‘Bize Karşı Tehdit Vaki Olursa Göğüslemesini Biliriz’”, **Milliyet**, 8 Haziran 1976.
- “Demirel, Bush’u Telefonla Uyardı: ‘Ermeni Saldırıları Dursun. Seyirci Kalamayız’”, **Milliyet**, 8 Mayıs 1992.
- “Demirel: ‘Hora’ya Bir Kurşun Sıkan On Kurşun Yer’”, **Milliyet**, 2 Ağustos 1976.
- “Demirel: ‘Hora’ya Müdahale Olursa Karşılık Veririz’”, **Milliyet**, 16 Temmuz, 1976.
- “Demirel: Savaş Çözüm Değil”, **Milliyet**, 28 Mart 1987
- “Demirel’den Ada’ya Ani Ziyaret”. **Milliyet**, 19 Haziran 1998
- “Demirel’den çifte uyarı”, **Milliyet**, 11 Şubat 1997
- “Demirel’den Tarafsızlık Sözü”. **Cumhuriyet**. 17 Mayıs 1993.
- “Demirel’e 72 AP’li Muhtıra Verdi”. **Milliyet**. 18 Ocak 1970, 1
- “Demirel’e Kıbrıs Brifingi”, **Milliyet**, 18 Ocak 1997
- “Demirel’in Dönüşü”. **Cumhuriyet**. 25 Eylül 1987.
- “Diplomatik Başarı”, **Milliyet**, 27 Mayıs 1992.
- “Ecevit İstifasını Bugün Korutürk’e Sunacak”. **Cumhuriyet**. 18 Eylül, 1974
- “Görev Demirel’de”. **Cumhuriyet**. 25 Ekim 1979.
- “İki Başbakan ‘Barışçı Çözüm’ Kararına vardı.”. **Milliyet**, 1 Haziran 1976
- “Hora Gemisi Türk Karasularında Araştırma Yapacak”, **Milliyet**, 30 Haziran 1976.
- “Hükümet Çekildi”. **Milliyet**. 14 Şubat 1970, 1
- “Johnson’un Mektubu”, **Hürriyet**, 13 Ocak 1966.
- “Kardak’ta ABD Ege’yi Elektronik olarak Kilitlemiş” <http://www.hurriyet.com.tr/planet/17446978.asp>. [12. 11. 2011]
- “Karışan Yanar”, **Milliyet**, 10 Ekim 1998
- “Komutanlar Cezalandırılacak”. **Milliyet**, 30 Kasım 1992
- “Korutürk Cumhurbaşkanı Seçildi”. **Cumhuriyet**. 07 Nisan 1973
- “Moskova’yla Yeni Ufuklar”. **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1992

“Müdahale Gereksiz”. **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1992

“Notamın Kaldırılması Geleneksel Dış Politikadan Uzaklaşmak Demektir”. **Milliyet**, 19 Mart 1980.

“Roket nasıl Ateşlendi”. **Milliyet**, 3 Ekim 1992

“Saratoga İçin Sert Çıkış”. **Milliyet**, 21 Kasım 1992.

“Saratoga Personeli Suçlu Bulundu”. **Milliyet**, 2 Aralık 1992

“Suriye Boyun Eğdi”. **Milliyet**, 21 Ekim 1998.

“Suriye’ye uyarı: Sabrımız kalmadı”. **Milliyet**, 17 Eylül 1998.

“Şapkasıyla Birlikte Gitti”. **Cumhuriyet**. 20 Haziran 2015.

“Şimdi İş Carter’ın İmzasına Kaldı.” **Milliyet**, 14 Eylül 1978,1

“Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına Verilen Petrol Arama Ruhsatnamelerini Gösteren Harita”, **Resmi Gazete**. 01 Kasım 1973, Sayı. 14699, s. 29.

“Türkiye Ege Hava Sahasındaki Kısıtlamayı Kaldırdı”. **Milliyet**, 23 Şubat 1980

“Türkiye’nin İlk Azınlık Hükümeti Görevi Başladı”. **Cumhuriyet**. 13 Kasım 1979,1.

“Üsler Türk Ordusu denetimine Veriliyor ”. **Milliyet**, 26 Temmuz 1975,1

Cumhuriyet Senatosu Tutanağı.B:40, 26.02 1980, O:1. (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t19/c046/b040/cs__190460400585.pdf)

Dış Siyaset Belgeleri. (T.C. Başbakanlık Halkla İlişkiler ve Enformasyon Dairesi Başkanlığı, Genel No:009-1, Özel No:1)

Dışişleri Bakanlığı Belleteni. (Aralık 1967, Sayı 38).

Dışişleri Bakanlığı Belleteni. (Sayı 40, Ocak 1968).

Dışişleri Bakanlığı Belleteni. (Ocak 1968 Sayı 40).

Dışişleri Bakanlığı Belletini. (Nisan 1976, Sayı 31),

Dışişleri Bakanlığı Belletini. (Kasım 1967, sayı 38).

Participant Journal, Vol 1, No, 4, October 1, 1962.

TBMM Tutanak Dergisi. 08 Haziran 1995, Dönem:19, Cilt: 88, Yasama Yılı: 4.

Gazeteler (Genel):

Cumhuriyet, 01 Nisan 1975.

Cumhuriyet, 10 Şubat 1975

Cumhuriyet, 15 Ocak 1997.

Cumhuriyet, 18 Temmuz 1998

Cumhuriyet, 3 Ekim 1992

Cumhuriyet, 30 Aralık 1998

Hürriyet, 02 Ekim 1998.

Hürriyet, 31 Aralık 1998

Hürriyet, 31 Ocak 1996.

Hürriyet, 5 Ekim 1998

Hürriyet, 9 Ekim 1998

Milliyet, 09 Şubat 1975

Milliyet, 11 Temmuz 1976.

Milliyet, 11 Temmuz 1998

Milliyet, 19 Haziran 1998.

Milliyet, 2 Ekim 1998.

Milliyet, 20 Temmuz 1998

Milliyet, 20 Temmuz 1998.

Milliyet, 25 Temmuz 1998.

Milliyet, 27 Kasım 1992.

Milliyet, 30 Aralık 1998

Milliyet, 30 Kasım 1992

Milliyet, 4 Ekim 1992

Milliyet, 5 Ekim 1992

Milliyet, 6 Ekim 1992

Milliyet, 8 Ekim 1998

Milliyet, 8 Haziran 1976.

İnternet Kaynakları:

“Yunanistan Başbakanları Listesi”,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Yunanistan_ba%C5%9Fbakanlar%C4%B1_listesi ;[28.06.2016]

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=266923>

http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.asp

x

<http://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/studies/5205>

<http://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/studies/5409>

<http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>

http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-_zurich_11-subat-1959_.tr.mfa

<http://www.un.org/depts/dhl/unms/cyprus.shtml>

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/hashas-ekersen-iktidardan-gidersin-32839h.htm>
[20.05.2016]

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c062/tbmm20062001.pdf>

Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri. www.tdpkrizleri.org

Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri” www.tfpcrises.org

www.ysk.gov.tr

ÖZ GEÇMİŞ

1986 yılında Deniz Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. Yüksek Lisansını 2002 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda hazırlamış olduğu “Ege Denizi’nde Aidiyeti Tartışmalı Ada, Adacık ve Kaylıklar Sorunu: Kardak Krizinin Çatışma Çözümü Analizi Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı tezi ile tamamlamıştır.

Halen Piri Reis Üniversitesi Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma ve İşletme Mühendisliği Bölümü’nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı’nda tez hazırlama sürecindedir.

“Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi” başlıklı TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje No: 112K172) ekibinde yer almıştır.

Doktora Tezi Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü’nce (Proje No: 2014-02-03-DOP02) desteklenmiştir.

Yayınları:

Şihmantepe, Aydın. “A Political Decision Maker in Foreign Policy Crises: Süleyman Demirel”. **2016 General Conference**, Charles University, Prague, 7 - 11 September 2016. (Bildiri kabul edildi, Eylül’de sunulacak.)

Şihmantepe, Aydın. “An Integrated Model Proposal for Analysing Turkish Foreign Policy Crises” in **Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions**, (Eds.) Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem, Cambridge: Cambridge Scholars Pub., 2016. (Yayın aşamasında).

Şihmantepe, Aydın. “Formulating a Model Template to Analyse Foreign Policy Crises”. **8th ECPR General Conference**. University of Glasgow, Glasgow, 3 - 6 September 2014.

Şihmantepe, Aydın. “Kardak Krizinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**. Yıl 9 Sayı 17. (Nisan 2013):127-155.